POLIROM

Clara Usón

Fiica Estului

BIBLIOTECA POLIROM

Un roman despre Ana Mladić,
fiica generalului care a schimbat chipul Europei

Clara Usón

Fiica Estului

Traducere din limba spaniolă şi note de Mariana Sipoş

POLIROM
2017

Această traducere a fost publicată cu sprijinul Ministerului Educaţiei, Culturii şi Sportului, Spania

Clara Usón, *La hija del Este*

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-6740-6
ISBN PDF: 978-973-46-6741-3
ISBN print: 978-973-46-6375-0

Coperta: Carmen Parii

CLARA USÓN s-a născut în 1961 la Barcelona. A făcut studii de drept şi a profesat ca avocat, apoi şi-a îndreptat atenţia către literatură. A publicat mai multe romane, printre care *Noches de San Juan* (cu care a cîştigat Premiul Lumen), *Primer vuelo, El viaje de las palabras* şi *Perseguidoras*. În 2009, romanul *Corazón de napalm* este distins cu Premiul Biblioteca Breve. *La hija del Este* (*Fiica Estului*, 2012) se va dovedi un bestseller, ajungînd la şapte ediţii. Pentru el, Clara Usón primeşte Premiul Ciudad de Barcelona şi prestigiosul Premio de la Crítica, o recompensă literară acordată anual de un juriu al criticilor literari spanioli celui mai bun roman scris în limba spaniolă din întreaga lume.

Pentru Luis Usón, tatăl meu, fără sprijinul și încurajarea căruia nu aș fi putut scrie acest roman.

Și pentru Ana María Moix, scriitoare, prietenă și maestră, cu gratitudine și afecțiune.

Istoria ne învață că popoarele și guvernanții lor nu au învățat niciodată nimic din ea.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Frontierele au fost întotdeauna trasate cu sânge.

Ratko Mladić

1

Mă intrigă un videoclip dintr-o emisiune a televiziunii bosniace, intitulată *60 de minute*, postată pe *Youtube*. Se deschide cu imaginea unui om care vorbește în limba sârbă la un telefon fără fir, unul din acele Motorola enorme care se foloseau în ultimul deceniu al secolului XX. Își trece mâna liberă (dreapta) prin păr, apoi gesticulează cu ea, voind să accentueze ceea ce spune, deși interlocutorul său nu îl poate vedea și emfaza lui se irosește. Este un bărbat bine făcut, cu fața mare și gâtul scurt și gros. Are în jur de cincizeci de ani, părul grizonat, sprâncenele stufoase și negre. Imaginea este neclară, cu contururile șterse, defect agravat de lumina puternică a soarelui care pătrunde prin fereastra în fața căreia se desenează chipul omului, în picioare și văzut din profil. În continuare, camera se îndreaptă spre două femei care îl observă din plan secund. Seamănă una cu alta, poate pentru că amândouă își poartă părul castaniu, tuns drept sub nivelul urechii, într-un stil cam demodat, dar una dintre ele, cea mai înaltă, așezată la stânga, îmbrăcată cu un pulover roșu, este tânără, pe când cealaltă pare din aceeași generație cu bărbatul care nu mai este în cadru, deși se aude spunând la telefonul mobil cu vocea lui puternică, pe un ton autoritar: „Da, pregătește un text de mulțumire pentru suma trimisă, de douăzeci de mii de mărci germane, plus zece mii de dolari canadieni, pe hârtie de corespondență imprimată în culorile steagului sârb și cu semnătura mea“. Femeia matură zâmbește, face un gest aprobator cu capul și îi șoptește ceva tinerei de lângă ea. Se poate presupune că este vorba de o familie, tatăl, mama și fiica. În partea de jos a imaginii suntem informați că scena se petrece pe 10 iulie 1993. Următoarea secvență se desfășoară în luna octombrie a aceluiași an, într-o dimineață însorită, pe veranda unei case de țară, dincolo de care se vede frunzișul unei păduri. Așezați pe scaune de plastic în jurul unei mese de grădină, prieteni și rude stau de vorbă și glumesc destinși. Deși imaginea este în continuare neclară (filmarea s-a făcut probabil cu o cameră video de amator), recunosc între cei prezenți pe bărbatul și femeile din secvența anterioară. Din nou sunt foarte apropiați; tatăl și mama (se înțelege de la sine că asta sunt), așezați la unul din capetele mesei, cel mai îndepărtat de cameră; fiica lor (cu părul care i-a crescut, răvășit de adierea vântului și fără acea expresie serioasă din prima secvență) e așezată la colțul mesei, în unghi drept, lângă

tatăl ei. Toți sunt îmbrăcați sport, cum e normal pentru o zi petrecută la țară. Tatăl poartă o jachetă verde peste un tricou de aceeași culoare, iar tânăra un jerseu roz, larg, sub care se vede gulerul unui tricou bleumarin. Mama abia se zărește, ceafa unui bărbat îi acoperă fața. Tatăl fumează și râde bine dispus, își dezmiardă fiica, o sărută pe obraz și strigă: „Să se vadă asta în Canada!“, ceea ce îi face pe toți să râdă. O voce din *off* (poate a celui care filmează) cere: „Să vină mai aproape și Bosa“. Se aud râsete, împotrivirile ininteligibile ale mamei, vocea cuiva care comentează: „Dumnezeu te ajută doar de trei ori“, aluzii voalate la presupusa faimă de afemeiat a tatălui, în mod clar protagonistul acestei filmări, care declară: „Nu știu, eu nu am încredere decât în mine și în calul meu“, și imediat izbucnește în hohote de râs, încântat de propria glumă, pe care o gustă și fiica lui, amuzată. Acum camera se fixează doar pe fată, filmată din profil, și când zâmbește aduce puțin cu tatăl ei, pe care îl privește cu drag (sau cu admirație?). Pe neașteptate, tânăra întoarce capul și oferă aparatului de filmat chipul ei vesel.

Următoarea fotogramă este un anunț mortuar; numele decedatei este scris în alfabetul chirilic, lângă o fotografie neclară în sepia, totul încadrat într-un chenar negru. Apoi, intrarea într-un cimitir; o mașină mortuară apropiindu-se; doi angajați aducând un sicriu. Camera de filmat pătrunde în interiorul unei biserici strâmte, în mijlocul căreia se vede un catafalc, pe care este așezat un sicriu somptuos, acoperit complet de buchete și coroane de flori cu panglici albe, într-o revărsare ostentativă, cam de prost gust. Alături, pâlpâie câteva lumânări. Îi identific pe tatăl și pe mama din scena veselă de dinainte, acum cu fețele grave, îmbrăcați în doliu riguros, în picioare lângă zidul de piatră, în dreapta sicriului. În următoarea imagine, mama se apleacă la capătul catafalcului pentru a aranja o fotografie înrămată așezată între coroanele de flori care acoperă sicriul, pe care o sărută apoi cu evlavie. Alături de ea, tatăl, sobru, îndurerat, pare că ar vrea să o imite, dar renunță. În fotografie apare tânăra care presupun că era fiica lor, aceeași care doar cu câteva clipe în urmă râdea fericită. În fotografie are o expresie serioasă; are părul tuns, ca de obicei, drept și scurt, poartă un colier (de perle?) și un pulover negru. Este foarte frumoasă, *era* foarte frumoasă, înțeleg brusc, pentru că, de parcă mi-ar ar fi ghicit curiozitatea, camera de filmat îmi oferă pentru prima oară o imagine clară a chipului ei, cu ochii mari, negri, privind gânditori spre dreapta, dincolo de rama fotografiei, de florile care o înconjoară, de constrângerea sicriului și de zidurile acelei biserici înguste, ca și cum tristul episod al propriei înmormântări nu ar interesa-o și ar dori să evadeze, să iasă la aer liber, în acea dimineață însorită, cu un cer splendid, care invita la plimbare. Mi-ar plăcea să știu la ce se gândea când i s-a făcut acea fotografie. Lângă tatăl și mama ei, zăresc un tânăr brunet, înalt și slab. (Iubitul fetei? Fratele?) Din nou în picioare lângă zidul lateral, tatăl și mama (nu mai încape o îndoială că asta sunt) și tânărul brunet, cu privirile plecate și fețele îndurerate, primesc

condoleanțele prietenilor și cunoscuților, care se apropie prin culoarul strâmt delimitat de catafalc, la stânga, și de zid, la dreapta, rostind în șoaptă cuvinte de consolare și sărutându-i de trei ori pe obraji, după obiceiul sârbesc. Mulți dintre cei îndoliați poartă uniforme militare și toți au în mână ramuri verzi sau flori. Ultimele imagini îl au în centru pe tată. Aplecat peste sicriu, își apropie fața de geamul care lasă să se vadă chipul fetei moarte. Își lipește obrajii de sticlă și plânge distrus, cu capul prăbuşit, copleşit de durere. Mama, mai stăpână pe sine, îl ia de braț ca să-l îndepărteze, spunându-i la ureche cuvinte pe care nu le auzim și când, în cele din urmă, tatăl se ridică, soția îl mângâie în tăcere. Bărbatul își trece de mai multe ori o batistă albă, mototolită, peste fața umedă de lacrimi și apoi șterge insistent cu aceeași batistă geamul sicriului, pentru a îndepărta urmele plânsului său, lăsându-l curat (pe degetul inelar al mâinii stângi se observă un inel gros de aur, cu o piatră neagră incrustată). Camera se oprește câteva secunde pe geamul șters recent, care încadrează chipul fetei: se pot zări fruntea palidă, linia îngrijită a tunsorii, pliurile giulgiului alb.

În videoclip, un *fade in*, o estompare prin întunecare a imaginii, separă secvența cu fata veselă de scena înmormântării sale; acel ecran întunecat durează mai puțin de o secundă, dar închide în el o enigmă și, poate, o explicație.

2

Galeria de eroi: principele Lazar

În ajunul bătăliei de la Kosovo, purtată împotriva turcilor în ziua de 28 iunie 1389, ziua Sfântului Vito, țarul sârb sărbătorește onomastica familiei în cetatea sa de la Kruševac. Toți nobilii participă la *slava*[1] lui, oferită de Lazar cu acest prilej. La dreapta cneazului se așază socrul său, bătrânul Jug Bogdan. La stânga, Vuk Brancović[2], ginerele său, și ceilalți cavaleri (între ei, cei nouă frați Jugović, fiii lui Jug) iau loc la masă după rangul fiecăruia. La începutul banchetului, Lazar ridică o cupă de aur și întreabă cu voce tare:

— Pentru cine să închin? Dacă aduc un omagiu experienței în luptă, voi închina pentru Jug Bogdan; dacă vreau să omagiez superioritatea morală, închin pentru Brancović; dacă fac după cum îmi spune inima, voi închina în cinstea curajoșilor Jugović, frații soției mele; dacă vreau să omagiez frumusețea, mă voi înclina în fața lui Ivan Kosančić și dacă elogiez înălțimea, închin pentru giganticul Milan Toplica, dar dacă vreau să evidențiez eroismul și curajul în bătălie, atunci trebuie să închin pentru nobilul căpitan Miloš, pentru el și numai pentru el. Da! Beau în sănătatea lui Miloš Obilić! Sănătate, vere, prietene și trădător al meu! Mâine mă vei trăda în câmpia Kosovo și vei trece de partea armatei sultanului turc Murat, așa că, în sănătatea ta, dragă Miloš, bea până la fund această cupă de aur și păstrează-o în amintirea principelui Lazar.

Miloš Obilić sare îndată în picioare, face o reverență și spune:

— Mulțumesc mult pentru închinarea ta, mărite Lazar, și pentru darul tău splendid, dar cuvintele tale nu-mi stârnesc recunoștința. Nu am fost și nu voi fi niciodată necredincios țarului meu. Jur că voi muri pentru tine la Kosovo, pentru tine și pentru credința în Cristos. Dar trădarea este foarte aproape, principe Lazar: este așezată lângă tine, la stânga ta. Trădătorul își bea vinul atingându-ți mâneca. Este Vuk Brancović! Și mâine, de ziua Sfântului Vito, când vom porni asaltul în Câmpia Mierlei, vom vedea în însângeratul Kosovo cine îți este credincios și cine nu. Pe onoarea mea că îi voi tăia

gâtul sultanului turc ca unui porc și îmi voi pune piciorul pe pieptul lui și, dacă Dumnezeu și soarta vor voi, mă voi întoarce după Brancović și îl voi străpunge cu lancea, îl voi lega strâns, ca lâna pe furca de tors, și așa îl voi târî până la Kruševac.

Proclamația lui Lazar era înspăimântătoare: „Vai de bărbatul sârb sau cu sânge sârbesc, din același neam cu mine, care nu se alătură forțelor mele pentru a lupta la Kosovo! Dumnezeu să îl pedepsească, să fie sterp și să nu aibă urmașul pe care și-l dorește, nici fiu sau fiică să nu i se nască; și sub mâna lui nimic să nu înflorească sau să crească, nici struguri pentru vin roșu, nici grâu pentru pâine albă; să putrezească și să piară ca fierul mâncat de rugină până ce numele i se va stinge". Acesta era blestemul, dar el nu a înspăimântat-o pe soția lui, prințesa Milica. În ajunul bătăliei, la sfârșitul ospățului (care în multe privințe amintea de Cina cea de Taină), țarina a îndrăznit să-i ceară augustului său soț să-l cruțe de mobilizare pe unul din cei nouă frați ai săi, bravii Jugović, ca să-i țină de urât în singuratica ei așteptare. Și Lazar, făcând uz de dreptul celor care dictează legile, i-a îndeplinit dorința.

— Care frate dorești să rămână lângă tine? o întreabă el binevoitor.

— Boško Jugović, răspunde țarina.

— Draga mea prințesă, îi spune soțul ei, mâine în zori, fratele tău Boško Jugović va conduce alaiul de cavaleri lăncieri și va fi purtătorul drapelului patriei împodobit cu crucea creștină. Transmite-i binecuvântarea mea și ordinul de a ceda steagul unuia dintre tovarășii săi de luptă. El va rămâne cu tine în turnul alb al castelului.

În zori, când se deschid porțile cetății, țarina se postează lângă intrarea principală, prin care urmează să treacă armata sârbă îndreptându-se spre Kosovo. Primul, călare pe un splendid cal roib, cu lancea la șold, cu steagul sârbesc în mâna stângă, învăluindu-i armura aurită ca o mantie, trece fratele ei preferat, Boško Jugović, care însă nu-i ia în seamă cerința.

— N-aș rămâne lângă tine, soră, nici dacă Lazar mi-ar dărui cetatea Kruševac. Ce-ar crede despre mine tovarășii mei de luptă? Că sunt un laș!

Și, pentru a pune punct unei conversații atât de incomode, cavalerul dă pinteni calului și pleacă în galop la război. Nefericita prințesă își repetă rugămintea în fața fiecăruia dintre ceilalți frați, dar cei opt Jugovići sunt cavaleri sârbi curajoși, gata să-și dea viața pentru patrie și pentru credința strămoșească. Când regele Lazar dă cu ochii de ea, singură și neconsolată, aproape leșinată, impresionat, îi poruncește credinciosului său scutier, Goluban, să descalece și să o ducă în brațele lui puternice pe nefericita regină în turnul castelului și să rămână acolo, să o păzească și să aibă grijă de ea. Goluban se supune, dar îndată ce o readuce pe fragila sa stăpână între zidurile inospitaliere a turnului, cu lancea în mână, încalecă pe cal și pleacă spre Kosovo. Și el este un bărbat curajos; toți, toți cavalerii sârbi sunt curajoși. Toți? Toți, în afară de unul.

Oștile sârbe au ajuns deja la Kosovo. Tabăra lor se întinde pe câmpia imensă. Este ora amurgului, trupele se pregătesc să se retragă în corturi; mâine în zori va avea loc bătălia. La orizontul roșu se profilează un șoim gri, o pasăre răpitoare care vine în zbor de la Ierusalim purtând în cioc o rândunică gingașă. La câțiva metri de pământ, șoimul se transformă în Sfântul Prooroc Ilie, iar rândunica albă nu este o pasăre, ci un mesaj scris de mână, din partea Sfintei Fecioare Maria, adresat regelui Lazar, care îl primește îngenunchind, copleșit de emoție.

„Lazar, rege de viță nobilă“, așa grăiește misiva, „ce coroană preferi? O coroană cerească sau una pământească? Dacă alegi un regat din această lume, înșeuează caii, strânge chingile, poruncește cavalerilor tăi să-și înalțe spadele și atacă-i pe turci în zori: îți vei înfrânge dușmanul. Dar dacă vei alege regatul ceresc, înalță o biserică, dar nu de piatră, ci de mătase și catifea, adună-ți oamenii și împarte cu ei pâinea și vinul, pentru că toți vor muri fără scăpare și tu, Țarule, vei muri cu ei.“

Tulburat de o atât de mare dilemă, Lazar rămâne pe gânduri. Puterea pământească este trecătoare, în timp ce o domnie cerească, sub mantia întunericului, durează veșnic. Și sfântul rege Lazar a ales eternitatea.

Doi corbi negri pleacă din Kosovo spre cetatea Kruševac, unde se așază pe crenelurile unui turn înalt. Unul dintre corbi croncăne, celălalt vorbește.

— Acesta este turnul gloriosului principe Lazar? întreabă. Sau acest castel este pustiu?

Doar țarina îi poate auzi. Și astfel îi întreabă, îngrijorată, Milica:

— Corbilor, în numele Domnului, vă implor! Veniți de la Kosovo? Ați fost de față în timpul luptei? Spuneți-mi, care armată a câștigat bătălia?

Corbii răspund că nu a învins nimeni: au murit aproape toți, inclusiv regele Lazar și marele sultan Murat; mii de cadavre acoperă câmpia, deși trebuie să admitem că sunt mai mulți morți sârbi decât turci. Tocmai atunci se întoarce la castel soldatul Milutin. Cu mâna stângă își susține brațul drept, retezat. Călărește un armăsar obosit, acoperit de o sudoare tulbure, amestecată cu sânge, asemenea călărețului. Văzându-l, țarina îi reproșează că și-a abandonat ca un laș domnitorul, dar Milutin, epuizat și îndurerat, îi cere îndurare, apă, mâncare și oblojirea rănilor. Abia când regina i-a îndeplinit cerințele, îi răspunde la întrebări.

Veștile sunt triste: și-au pierdut viața pe Câmpia Mierlei, pe lângă țarul nostru, tatăl țarinei împreună cu cei nouă frați, curajoșii Jugovići. Boško, preferatul ei, a dat dovadă de mare curaj înainte de a cădea grav rănit, repezindu-se asupra turcilor cu ferocitatea și bucuria unui vultur asupra unui stol de porumbei. Ilustrul și atât de regretatul căpitan Miloš Obilić s-a purtat ca un erou. Și-a onorat promisiunea și l-a omorât pe Murat, sultanul turcilor. Dar Vuk Brancović…! Mai bine-ar fi să nu vorbim de el și să nu-

i mai pronunțăm niciodată numele. L-a trădat pe țar la Kosovo; a dezertat din oaste cu douăsprezece mii de soldați, trecând de partea turcilor. Înfrângerea a fost din cauza lui. Blestemat să fie cu tot neamul!

Este duminică și soarele strălucește peste Câmpia Mierlei. O fecioară din Kosovo sosește chiar acum. Duce în spate o desagă cu pâine albă, abia scoasă din cuptor, și are în mâini două urcioare de aur, unul plin cu apă, celălalt, cu vin roșu. Pășește pe câmpia însângerată, unde a fost ucis regele ei, nobilul Lazar, și îi îngrijește pe luptătorii sârbi întinși pe iarbă. Îi întoarce cu grijă și dacă vreunul încă mai respiră, îi spală rănile cu apă, îi potolește setea cu vin și îi dă pâine să mănânce. În cele din urmă, dă peste Pavle Orlović, distins nobil al regelui, care zace pe iarbă aproape mort; i-au tăiat mâna dreaptă și piciorul stâng; pieptul puternic i-a fost zdrobit, lăsându-i la vedere plămânii. Fecioara îi spală rănile, îi pune urciorul cu vin la gură, îl îndeamnă cu blândețe să mănânce pâine. Sub mâinile ei, Pavle Orlović își revine și o întreabă ce nefericire a adus-o până acolo. Fecioara îl asigură că nu a venit în căutarea tatălui ei, a vreunui frate sau nepot; nici un bărbat din neamul ei nu este cauza îngrijorării sale.

— Îți amintești, brav luptător, ziua în care Lazar s-a împărtășit împreună cu întreaga sa armată, cu ajutorul a treizeci de sfinți călugări în minunata bisericuță din Samodreža și erau atât de numeroși credincioșii, că a fost nevoie de douăzeci de zile pentru a termina Sfânta Împărtășanie? Toți soldații sârbi s-au împărtășit; ultimii au fost trei nobili militari: curajosul căpitan Miloš Obilić, chipeșul Ivan Kosančić și puternicul războinic Milan Toplica. Trecând pe lângă mine, călare pe calul său, Miloš Obilić a întors capul și, desfăcându-și mantia viu colorată, mi-a întins-o spunând: „Merg la război, fată dragă, să-mi dau viața pentru regele Lazar. Te rog să accepți acest veșmânt și să-ți aduci aminte de numele meu. Roagă-te la Dumnezeu să mă întorc viu din bătălie. Te voi răsplăti: ți-l voi da de soț pe Milan Toplica, fratele meu de cruce, pe nobilul Milan, fratele meu în fața lui Dumnezeu și a Sfântului Ioan Botezătorul; vei fi mireasa lui virgină și el te va lua de soție“.

În spatele lui călărea Ivan Kosančić; nu există luptător mai frumos în lumea întreagă. Sabia lui arunca scântei pe pietrele din drum, purta pe cap un acoperământ de luptă, împodobit cu pene, și pe umeri avea o capă de mătase; un inel de aur îi strălucea pe un deget. Și el m-a remarcat: și-a scos inelul și mi l-a oferit, rugându-mă să nu-i uit numele, căci pleca la luptă, riscându-și viața în apărarea țarului. „Roagă-te pentru mine“, mi-a spus, „să mă întorc viu și de va fi așa, te voi răsplăti: vei fi mireasa virgină a lui Milan Toplica, fratele meu de cruce; eu vă voi fi naș de cununie“.

Milan Toplica închidea alaiul. O brățară împletită din aur îi împodobea mâna, asta pe care o vezi acum. „Cere-i lui Dumnezeu, fecioară“, a insistat el, „să supraviețuiesc acestui război; la întoarcere, mă voi căsători cu tine“. După aceste cuvinte, a dat pinteni

iepei pe care călărea și a dispărut. Am venit să-i cer să-și îndeplinească promisiunea.

— Of, draga mea surioară, nefericită fecioară, îi spune Pavle Orlović, compătimind-o. Vezi grămada aia de lănci însângerate, sus, în poiana aceea? Acolo a curs din belșug sângele eroilor, șuvoiul lui se scurgea pe coapsele cailor, aluneca pe șei și îmbiba brâul de mătase al călăreților. Toți cei pe care i-ai numit și pe care îi cauți zac acolo. Întoarce-te, fecioară, la casa ta cu pereții albi, nu-ți murdări cu sânge fusta și mânecile bluzei.

Auzind vești atât de triste, fecioara, îndurerată, izbucnește în plâns; lacrimile îi curg pe obrajii palizi, suspinele adânci îi cutremură pieptul. Părăsește câmpia Kosovo și pornește pe drumul de întoarcere spre satul ei alb, văitându-se și strigându-și nefericirea:

— Fie-vă milă de mine! Jalea mi-e atât de mare și sunt atât de blestemată, că dacă aș atinge cu vârful degetului un copac, l-aș întina, frunzele verzi i-ar cădea toate și el s-ar usca, distrus de putregai.

1. Sărbătoare ortodoxă sârbească de ziua sfântului ocrotitor al familiei, transmisă din generație în generație prin intermediul capului familiei.

2. Am optat pentru păstrarea tuturor numelor de persoane și locuri în grafia sârbă (așa cum apar și în textul spaniol), deși unele dintre ele sunt cunoscute la noi în transcriere fonetică. Astfel, în text vor apărea: Milošević, Karadžić, Mladić, PriŠtina (și nu Miloșevici, Karagici, Mladici, Priştina).

3

— În fiecare zi se nasc în Moscova trei sute de copii. În cartea de telefon sunt o sută de mii de Ivanov și nouăzeci de mii de Kuznețov, numele de familie cele mai răspândite în capitala rusă. Când clima este favorabilă, Expoziția Realizărilor Economice ajunge să primească o sută optzeci de mii de vizitatori. Prin rețeaua de transport din Moscova se deplasează 8,5 milioane de pasageri în zilele lucrătoare; însumate, rutele de autobuz, metrou și tramvai se întind pe șase mii de kilometri. Este posibil să vezi lebede (inclusiv lebăda neagră australiană) în paisprezece lacuri din Moscova, precum și gâște și rațe sălbatice, ca să nu mai vorbim de vrăbii și porumbei, care brăzdează permanent cerul orașului. Moscoviții sunt nebuni după înghețată: consumă mai mult de o sută șaptezeci de tone pe zi, atât vara, cât și iarna!…

— Taci odată, Zoran! O să înnebunesc eu dacă nu închizi odată pliscul, spuse Martina, în timp ce încerca să-și astupe urechile cu eleganta ei căciuliță de lână cumpărată în Triest înainte de embargo, potrivită poate pentru clima italiană, dar ineficace în fața rigorilor iernii din Moscova.

— Încercam doar să vă luminez, se apără Zoran. Să vă risipesc ignoranța de străini cu aceste numeroase și valoroase informații din ghidul Moscovei. Știai, de exemplu, că Moscova are opt mii de grupuri de pasionați de artă și teatru, plus o mie de coruri, două mii de orchestre și șapte sute de companii de dans…?

Nu putu să-și termine întrebarea, pentru că Martina se repezi la el și îi smulse din mâini ghidul turistic.

— De ajuns, spuse. O să arunc cartea asta blestemată de propagandă sovietică la primul coș de gunoi pe care o să-l găsesc. E vreunul pe aici? o întrebă pe Ana, care aștepta la coadă lângă ea, cu căciula trasă pe urechi și nasul roșu de frig, țopăind de pe un picior pe altul, încercând să facă sângele să curgă ca să se încălzească. Ana, cu privirea pierdută spre dâra lăsată de un avion care împărțea în două cerul violet, nu-i răspunse.

— Nu există un singur coș de gunoi în toată Piața Roșie, răbufni Martina, răspunzându-și singură. Ce căutăm noi în locul ăsta? Așteptăm de o jumătate de oră la coadă să vedem o mumie! În aer liber și pe frigul ăsta! Cui i-a trecut prin cap să ne

aducă aici? A cui a fost ideea să vizităm mausoleul lui Lenin?

— Credeam că a fost inițiativa ta, Martina, o luă peste picior Zoran. Am venit luându-ne după tine. Am presupus că erai interesată să vezi cu ochii tăi mumia cea mai faimoasă din univers, cu permisiunea lui Tutankamon, și să studiezi uimitoarele tehnici de îmbălsămare folosite pentru conservarea ei. Îți pot spune de pe-acum că secretul constă într-un elixir compus din glicerină și acetat de potasiu, apă și clorură de chinină, pe care, fără îndoială, îl vei putea aplica viitoarelor tale paciente, ca iminentă specialistă în medicina estetică, atunci când vor apela la tine ca să le mumifici…

A trebuit să-și întrerupă din nou fraza, pentru că Martina s-a repezit la el, lovindu-l cu ghidul turistic, uriașul Zoran prefăcându-se că se apără, dând disperat din mâini, cu o expresie de groază pe față. Martina și Zoran arătau ca într-o scenă de comedie: ea, zveltă și sofisticată, cu un aer cosmopolit, de pariziană sau romană (deși era o pură speculație, Ana nu fusese niciodată la Roma sau la Paris), celălalt, rudimentar și mare ca un urs, cu un aspect dinadins neîngrijit, cu claia de păr nepieptănată, burta proeminentă și obrajii nerași. Nu pierdeau nici un prilej, îndată ce erau împreună săreau scântei și, fără vreun efort aparent, începeau confruntarea, jocul glumelor și al ironiilor, replica și contra-replica. Pe Ana o amuzau. Când Martina a obosit să se tot învârtă în jurul corpolentului Zoran, Petar a mărturisit, cu vocea lui gravă de bariton:

— Eu sunt vinovat că suntem aici, Martina. Îți ofer obrazul, lovește-mă cu cartea!

Și, gentil, își întinse capul spre prietena lui, care făcu un gest ca și cum ar fi vrut să-l lovească în obrazul drept cu muchia ghidului, o amenințare atât de vagă, că semăna cu o mângâiere.

— Interesul meu este pur antropologic, începu să explice Petar, țintuind-o pe Martina cu ochii lui mari și negri, cu falsă seriozitate. Voiam să profit de ocazie pentru a vedea de aproape un personaj istoric, un vizionar, unul din acei rari indivizi care, cu ideile lor, schimbă viața celorlalți…

— Da, o schimbă radical: îi ucide, îl întrerupse Marko. Vladimir Ilici Lenin ne-a părăsit de mult pentru a se reuni în paradisul comuniștilor cu tovarășii lui, Stalin, Troțki și Marx. Ce se află înăuntru nu este decât o carcasă plină de formol, adaugă, arătând cu un gest disprețuitor templul monumental de granit roșu și porfir care, străjuit de două gărzi, se înălța în fața lor în lumina slabă a crepusculului, pe fondul zidului roșiatic al Kremlinului și al turnurilor ascuțite, al Senatului și al bisericii Sfântul Nicolae care, de la înălțimea lor impunătoare, păreau să păzească, asemenea gărzilor, mausoleul lui Lenin, la intrarea căruia așteptau ei tremurând de o jumătate de oră. Ana și Nadica s-au privit zâmbind malițios: „Marko iar este gelos“, își spuneau fără cuvinte, „îl admiră și iubește necondiționat pe amicul său Petar, dar îl irită îngrozitor când îl vede cochetând cu Martina“. În secret (un secret prost păstrat, știut de toată lumea), Martina suspina după Petar, intelectualul enigmatic, bărbatul frumos care semăna cu Robert Redford

(versiunea brunetă); pe de altă parte, Marko era leșinat după Martina, cu o pasiune veche și constantă, iar Petar… Nimeni nu știa de cine se simțea atras înțeleptul melancolic, făcea parte din aura sa de mister.

— Deci suntem de acord că nu este nimeni, în afară de Petar, interesat de rămășițele marelui om? întrebă Marko. Atunci să mergem într-un loc călduros, simt nevoia să beau ceva să mă dezgheț, filosoful poate să rămână la coadă cu ceilalți tovarăși.

Martina îl privi cu coada ochiului pe Petar, temându-se să-l urmeze pe Marko, dar Petar le dărui din nou tuturor unul din zâmbetele lui fermecătoare de actor american, își trecu prietenos un braț peste umărul prietenului său, îl bătu cordial pe spate și spuse:

— Voi reveni mâine la mormântul sfântului Vladimir, acum am chef de un pahar. Sau două.

Și au plecat din Piața Roșie.

Acesta a fost momentul când li s-a stricat călătoria și era păcat, pentru că până atunci s-au simțit foarte bine. Pe Ana nu o supăra frigul care o revolta atât de mult pe Martina; și în Belgrad era frig, și acolo străzile erau înghețate, deși gheața de la Moscova era murdară, de o culoare întunecată, iar mirosul de benzină ieftină se simțea peste tot, se impregna în haine, în piele. O surprinsese mulțimea cerșetorilor și a oamenilor beți, mulți dintre ei tineri imberbi, în haine de marinar; sute de soldați mutilați, veterani ai războiului din Afganistan, care cereau de pomană agitând o mânecă goală sau o cârjă; noianul de bazare și de tarabe de prin toate colțurile, în stațiile și la gurile de la metrou. Vânzători georgieni, armeni sau azeri care își întindeau marfa pe hârtie de ziar sau pe lăzi de lemn așezate cu gura în jos: blugi Levi's sau pantofi sport Adidas (contrafăcuți), fructe (portocale, pere, mere, avocado, mango!), cărți cu coperțile rupte, chiloți și lenjerie intimă sovietică, căciuli, fulare… Făceau o impresie proastă, cum de permiteau autoritățile ruse acea exhibare publică a haosului și a sărăciei? Asta a fost prima ei reacție, până când și-a amintit, cu un fior subit de rușine sau vinovăție, că străzile din Belgrad arătau chiar mai rău; nu miroseau a benzină ieftină, pentru că nu exista (benzina, scumpă, puțină și, cum spunea Marko, psihedelică, deoarece de multe ori căpăta tonalități ciudate de verde, grena sau violet, se vindea în bidoane de plastic din mașinile contrabandiștilor), iar acum existau și în Belgrad cerșetori și soldați mutilați asemenea celor din Moscova. Printr-un straniu paradox, mizeria împărtășită, departe de a o întrista, o făcea să se simtă mândră; îi confirma că rușii și sârbii sunt frați. Ce bine i-au primit moscoviții! Când aflau ce naționalitate aveau, le arătau simpatie, solidaritate, făceau semnul cu trei degete, salutul patrioților sârbi, îi numeau eroi sârbi, frați slavi… Kremlinul, pe care l-au vizitat în prima și a doua zi, fără să reușească să vadă tot, a impresionat-o prin culoarea și splendoarea lui (întocmai cum prevăzuse înțeleptul autor al ghidului turistic al lui Zoran). Stațiile de metrou, înalte și

interminabile, cu coloanele din porfir, cu pardoseala de marmură, păreau palate subterane. Aveai impresia că din clipă în clipă o orchestră invizibilă va începe să cânte și un grup de aristocrați și curteni ruși, ieșiți din romanele lui Tolstoi, își vor face apariția și vor începe să danseze vals, alunecând cu grație pe pardoseala lustruită de pașii atâtor călători. Cu o zi înainte, abia reușiseră să o smulgă din Muzeul Pușkin; nu voia să plece, ar fi vrut să petreacă acolo întreaga după-amiază. Era un dar, un privilegiu să poată vedea și aproape să atingă tablourile originale ale lui Renoir, Cézanne, Monet, Gauguin sau Van Gogh, oricât de mult le desconsidera Petar cu o grimasă de dezaprobare și cu aprecierea: pictură comercială, pentru cutiile de biscuiți. Până și hotelul Ucraina îi plăcea; era o clădire formidabilă, de 36 de etaje care, era convinsă, nu era cu nimic mai prejos decât celebrii zgârie-nori din New York. Avea mai mult de o mie de camere! Părea imposibil să nu te pierzi în el și, de fapt, se pierdea în fiecare zi. Desigur, mâncarea pe care le-o serveau era o porcărie, funcționarii, antipatici și, cum spunea Martina, „deloc serviabili“, etajul de deasupra camerei lor era ocupat de derbedei și prostituate (și-au dat seama din întâmplare, apăsând greșit pe butonul liftului), și era supărător să dea nas în nas cu *dejurnaia*, responsabila de etaj, de fiecare dată când ieșeau din camera lor. (Martina era sigură că îi spiona și că intra în camerele lor când ei erau plecați.) În plus, împrejurimile hotelului erau invadate de camioane și camionagii; erau atâtea, că la început au presupus că era vorba de o manifestație, până ce o recepționeră i-a lămurit că șoferii nu protestau împotriva a nimic; pur și simplu, parcau în fața hotelului pentru că era un loc sigur și nu erau nevoiți să plătească mafiei care controla parcările din oraș. Cu o seară înainte, în clubul de noapte al hotelului Ucraina (ca să numim în vreun fel salonul acela imens și neprimitor, cu tapet de hârtie pe pereți și ghirlande de becuri colorate, jumătate dintre ele arse, care cândva trebuie să fi fost o sală de conferințe), ea şi Martina fuseseră acostate de acești șoferi de camion, oaspeți ai hotelului; de ea se ținea insistent un bulgar, de Martina, un francez; nu fusese chip să scape de ei, așa că pentru a se răzbuna și a-i obosi la maximum, i-au făcut să danseze două ore încontinuu pe muzica formației muzicale a hotelului. Încă îi mai regurgitau în cap, ca o mâncare prost digerată în stomac, ritmurile agasante ale melodiilor „Katia, Katerina“ și „Kalinka, Malinka“.

S-au dus să se culce după ora două noaptea și de-aici protestele Martinei când Nadica le-a trezit dimineața la ora opt, ca în toate zilele, ca să nu piardă micul dejun (după ora nouă nu-l mai serveau) și amintindu-le că hotărâseră să viziteze mănăstirea Danilov și Noua Mănăstire a Fecioarelor, așa că trebuiau să se grăbească.

— Ești tot o pionieră, Nadica, i-a spus Martina cu ciudă din pat, și așa o să rămâi. Tu nu te relaxezi niciodată? Mereu trebuie să faci ceea ce spun regulamentele? Să te scoli la opt, să mergi să vizitezi un muzeu, un palat, o biserică sau două, dacă ai timp, și după-amiaza, o nouă serie de muzee, catedrale și fortărețe… E timpul să realizezi că s-a

terminat cu comunismul, chiar și în Rusia, n-o să-ți dea nimeni insigna de turist exemplar, nu merită atâta efort. Sunt sătulă de icoane, tablouri și mănăstiri! Voi faceți ce vreți, dar eu mă duc la cumpărături.

Și au plecat toate trei la cumpărături, Nadica, fără chef, bombănind. Ana ar fi preferat ca prietena ei să rămână la hotel sau să se ducă singură să viziteze mănăstirile. Îi părea rău să admită că o irita compania Nadicăi la Moscova. Poate pentru că o simțea mereu atentă și vigilentă; indiferent ce ar fi făcut, nu o pierdea din vedere, era ca și cum ar fi mers însoțită peste tot de grasa *dejurnaia,* supraveghetoarea de etaj de la hotel. Fidelitatea ei era apăsătoare, excesivă, prefera de departe compania guralivei și frivolei Martina, ea da, știa să se distreze. Deși la început Martina și ea nu s-au înțeles. Fata asta dezinvoltă și încrezută îi inspira Anei neîncredere. Fiică de diplomat care ajunsese ambasador în vremea lui Tito, locuind într-o vilă în Dedinje, cartierul bogaților, Martina era întruchiparea aristocrației comuniste, membră a uneia din acele familii exclusiviste în care se cunoșteau toți după numele de botez și îi priveau cu aroganță pe provincialii ca Ana. Dacă nu erai belgrădean din naștere, erai un mitocan, nu exista termen intermediar și asta, ei, care trăise în Macedonia până la nouăsprezece ani, îi displăcea profund. Martina fusese educată în exclusivistul colegiu multilingv din Belgrad pentru fiii de diplomați și în alte centre de elită din diversele capitale ale lumii în care fusese trimis tatăl ei. Se mândrea că ea se îmbracă doar ca o italiancă din Italia (de la Milano, adăuga) și, în ciuda celor doi ani de embargo, în timpul cărora nici măcar ea nu a putut să iasă din Belgrad (mă simt ca într-o închisoare, se văieta, vreau să evadez!), continua să-i surprindă pe toți cu îndrăzneala hainelor ei *chic*. Deși era inteligentă, nu învăța bine; într-un fel sau altul (copiind după Marko mai mereu), Martina făcea în așa fel încât să ia note de trecere și să nu repete anul. În schimb, Nadica și Ana erau cele mai bune studente din anul cinci al Facultății de Medicină din Belgrad. În realitate, Ana era cea mai bună, dar Nadica o urma la mică distanță, nu pentru că se străduia mai puțin, ci pentru că, așa cum recunoștea ea însăși, Ana era mai inteligentă. Nadica era o minunată colegă de facultate; făceau schimb de notițe și își comparau cursurile, își făceau temele împreună, își petreceau nopțile învățând în casa uneia sau a alteia și, cel mai important lucru, Nadica era o fată bună, de încredere. Și poate că asta era problema. Martina nu era o fată bună și nici nu încerca să fie.

În dimineața aceea se plimbaseră, pe un soare cu dinți, pe bulevardul Tverskaya. Le-a atras atenția mulțimea firmelor și reclamelor cu produse occidentale, scrise în alfabetul latin. Dintr-un panou publicitar, un cowboy zâmbea, călare pe un cal alb, pe fondul unor munți acoperiți cu zăpadă și al unor nori ca de bumbac, promovând guma de mestecat Adams, „ca să simți prospețimea preriei americane“. Magazinele de firmă se înșiruiau de-a lungul trotuarului: Panasonic, Nina Ricci, Christian Dior… Sigură pe sine, ca și cum era ceva obișnuit pentru ea, Martina intră în ultimul dintre ele, iar Ana și

Nadica nu avură încotro și o urmară. Prețurile erau marcate în dolari: un fard de obraz costa treizeci de dolari; un fond de ten, patruzeci; un simplu creion de buze, douăzeci și cinci de dolari. Ana transformă mental aceste cifre în mărci germane și se scandaliză. Cum de puteau crede că poate plăti cineva asemenea sume acelor vânzătoare care căscau de plictiseală și șușoteau între ele în spatele tejghelelor? Adevărul e că da, existau persoane care puteau: prostituatele și peștii care le protejau. O femeie (sau o adolescentă) care își ascundea vârsta fragedă sub un strat gros de machiaj, îmbrăcată într-o haină lungă de blană, cu niște ochelari de soare enormi pe care nu și i-a scos nici o clipă, însoțită de un haidamac de aproape doi metri, și el cu ochelari de soare (Ray-Ban), mestecând gumă ca un maniac, cumpără produse cosmetice cu grămada, ca și cum ar fi avut de gând să deschidă un magazin. Când sosi momentul să plătească, gorila scoase dintr-un buzunar interior al hainei negre de piele un teanc de bancnote și le aruncă pe tejghea, spunându-i vânzătoarei:

— Nu știu cât am aici, numără-i.

În timp ce Nadica și ea asistau la acest spectacol, Martina se învârtea prin magazin de la un stand la altul, întrebând, inspectând, mirosind parfumuri, deschizând cutii de pudră, creioane de buze. În cele din urmă, veni spre ele și le anunță, în rusă, ca să o înțeleagă și vânzătoarele:

— Nu găsesc *le rouge fatal* de la Lancôme pe care îl caut, aici au doar produse Christian Dior. Să mergem la GUM, poate acolo avem noroc.

Când ieșiră în stradă, naiva Nadica îi atrase atenția că era logic ca într-un magazin Christian Dior să nu se vândă produse ale concurenței. Martina oftă adânc și zâmbi cu duioșie, mângâindu-i căciula de blană sintetică.

— Of, draga mea pionieră, o să fii mereu o pionieră! îi spuse compătimitor, făcându-i cu ochiul, apoi, desfăcând palma dreaptă, îi arătă un creion de buze Christian Dior, care încă mai avea prețul pe el, treizeci și trei de dolari.

Indignarea Nadicăi nu avea margini. Când au ajuns la celebrele magazine GUM din Piața Roșie, a refuzat să intre dacă Martina nu îi promitea că nu va mai fura nimic. Ca orice lucru din Moscova, GUM era monumental. Imensa boltă de sticlă care acoperea clădirea adăpostea o mulțime de magazine și tot atâtea branduri faimoase. Martina era încântată.

— S-a schimbat enorm, le informă, ultima dată când am fost aici cu părinții mei, acum șapte ani, sigurul lucru pe care îl puteai cumpăra erau niște chiloți uriași.

Nu era aglomerație, potențialii clienți erau bine îmbrăcați și nu miroseau a ruși, observă Martina mulțumită; vânzătoarele, nu neapărat amabile, nu erau nepoliticoase. Atmosfera era caldă, lumina soarelui se strecura prin acoperișul de sticlă și oțel, se reflecta în vitrine și în galantare, colorându-se în roz de la mulțimea de baloane colorate care pluteau leneș deasupra incintei, transmițând o stare de bine, o senzația

vag vinovată de lene, de a te bucura gratis de toate binefacerile și plăcerile capitalismului. Era plăcut să te afli acolo și, fără nici o grabă, au început să exploreze totul, Nadica în spatele Martinei cu scopul de a împiedica orice tentație.

Martina a cumpărat pentru tatăl ei o cămașă italiană, un fular de cașmir pentru fratele ei și un batic Hermes pentru mama ei. S-a plâns de prețurile mari, dar a plătit pe loc totul. Pentru ca prietenele ei să nu creadă că e bogată, le-a explicat: „Sunt niște comisioane“. Ana nu știa ce să aleagă pentru tatăl ei între o cămașă și o cravată; a ales cravata, pentru că era la preț redus. Pentru mama și fratele ei avea să aleagă vreo amintire dintr-un magazin mai puțin exclusivist. Calcula în gând fiecare rublă cheltuită și contabilitatea asta îi dădea amețeli. Ce rapid se evaporau banii! Împotriva firii și a propriului instinct, în timpul acestei excursii la Moscova fusese foarte cumpătată. Îi era rușine de ceea ce ar putea crede prietenii ei și în nici un caz nu le-ar fi mărturisit cât de firave îi erau fondurile.

S-au așezat să se odihnească în cafeneaua Copacabana, la ultimul etaj, cu pungile de cumpărături ale Martinei în jur, dovada că erau bune cliente ale magazinelor din GUM, cu dreptul de a ocupa un scaun. Nadica se plânse că magazinele din Moscova erau la fel de goale precum cele din Belgrad; îi promisese mamei sale cafea autentică și detergent pentru rufe delicate, dar nu a găsit decât un săpun rusesc de o eficiență îndoielnică și o cutie de Nescafé.

— Cel puțin hârtia igienică din Moscova nu este aspră, o consolă Ana, ia și tu un sul de la hotel.

— Ah, nu! se revoltă prietena ei, eu nu fur.

Era o aluzie clară la creionul de buze subtilizat de Martina, care dădu ochii peste cap în fața acestei mărturisiri de onestitate. Enervată, Nadica îi reproșă că, deși avea bani, sustrăsese creionul de buze, când putea foarte bine să-l plătească. Martina îi răspunse plictisită că nu o făcuse din necesitate, nimeni nu simte lipsa unui creion de buze, ci din spirit de aventură, pentru plăcerea riscului și pentru a le da o lecție vânzătoarelor ălora încrezute care, fiindcă lucrau în magazinul Christian Dior din Moscova, își închipuiau că sunt stele de cinema.

— Așa vor învăța să fie mai atente, trase ea concluzia, convinsă că le făcuse un bine.

Pe Nadica, această imoralitate o descumpănea, nu o putea concepe; era incompatibilă cu principiile eticii comuniste a lui Tito, în care fusese educată. Avea dreptate Martina, continua să fie o pionieră. Ana nu furase niciodată nimic și deodată asta i se părea un cusur. Singura abatere pe care și-o permisese fusese amorul ei clandestin cu Nikola. Dar și în acest caz, la aproape doi ani de atunci, încă mai avea mustrări de conștiință, Martinei nu i-ar fi răpit nici măcar o oră de somn. La întoarcerea de la Moscova, îi așteptau examenele finale și ea avea să redevină studenta sârguincioasă care nu va dormi nopțile ca să obțină cele mai bune note (nu avea

încotro, era o competitivă, trebuia să câștige întotdeauna, să fie întrecută de Nadica ar fi un adevărat eșec, o înfrângere). Dar acum Ana își revendica dreptul de a se distra, chiar dacă era doar timp de cinci zile, în această excursie de absolvire a facultății. Și se hotărî ca în seara aceea să iasă la o plimbare prin Moscova cu băieții și Martina, nu-i păsa că era „foarte periculos“, cum o asigura Nadica. Nu se afla în Belgrad, nu trebuia să fie un exemplu sau să dea socoteală cuiva. O extraordinară senzație de libertate, presimțirea, aproape o certitudine, că avea să i se întâmple ceva minunat puse stăpânire pe ea și nu o părăsi nici măcar când un ospătar se apropie de masa lor și le spuse politicos că nu era permis să stea acolo fără să consume, „mesele sunt doar pentru clienți“.

S-au ridicat ofuscate, hotărâte să plece din GUM, când Martina descoperi în stânga cafenelei un magazin de blănuri rusești.

— Aș vrea o haină de piele! le anunță cu convingere.

Nadica se înfioră. Spuse că ea se duce la etajul cu suveniruri să caute o *matrioșka* pentru fetița fratelui ei și le lăsă, spre ușurarea Martinei, pe care cuvioasa din Niš o exaspera. În sectorul de blănuri rusești, o haină de vizon costa 2.600 de dolari, una de astrahan, 3.200 și o scurtă din blană de vulpe, 4.500 de dolari. Martina, cu mână de expertă, pipăi un impresionant palton negru, dintr-o blană necunoscută, al cărui preț era de 12.000 de dolari.

— Doamnă, ce faceți! Nu atingeți marfa! o admonestă acru o vânzătoare de vârstă mijlocie, cu trăsături bărbătești și ochelari cu ramă de baga.

Fără să dea drumul mânecii paltonului a cărui calitate o examina, Martina se întoarse către ea și o întrebă pe un ton civilizat:

— *Prego?*

Și din acel moment s-au dat drept italience, milaneze bogate, pline de dolari și nerăbdătoare să scape de ei. Sub privirile uimite ale vânzătoarei, au probat tot ce au vrut.

— *Questo e bellisimo!* se extazia Martina în fața oglinzii, deschizând și închizând paltonul pe care și-l pusese, examinându-se dintr-o parte, din față, din profil, înălțându-și capul asemenea prezentatoarelor de modă, încântată să se privească și să se admire.

— *Mi piace tanto! È molto buon mercato,* nu crezi? o întrebă, și Ana, care nu știa italiana, aproba des din cap, abia abținându-se să izbucnească în râs.

Vânzătoarea nu-și putea ascunde nervozitatea, nu mai văzuse pe nimeni purtându-se aşa, cele două italience tratau hainele de blană ca și cum ar fi fost covoare, dar dacă până la urmă chiar cumpărau? Dilema asta nu-i dădea pace, se vedea în privirea ostilă, în expresia încruntată cu care le observa.

— Blana e de calitate, dar modelele sunt învechite, *troppo sovietici*, o informă Martina când se plictisi de joc și o lăsară pe vânzătoare bombănind, aplecându-se să adune paltoanele aruncate pe jos.

O regăsiră pe Nadica la parter, unde le aștepta de ceva timp. Nu cumpărase nici o păpușă, pentru că prețurile erau exorbitante. Ieșind, Martina o informă, foarte mândră de ea, că și-a cumpărat o jachetă din șinșilă care costa 4.000 de dolari.

— Vrei să ți-o arăt? se oferi, făcând gestul de a căuta într-una din pungile ei și Nadica făcu un pas înapoi, cu o expresie de groază pe chip. Mă înduioșezi, îi spuse Martina, ești atât de naivă! Crezi orice.

Se reîntâlniră cu băieții la coada de la mausoleul lui Lenin, așa cum stabiliseră cu o seară înainte și unde bucuria excursiei atât de mult așteptate avea să se destrame. După ce au renunțat la ideea de a vedea celebra mumie, le-a luat ceva timp să se pună de acord unde să meargă în continuare. Zoran, cu autoritatea pe care i-o dădea faptul că trăise doi ani la Moscova, propuse McDonald's-ul din Piața Pușkin, la zece minute de mers pe jos.

— Merită să-l vedeți, i-a asigurat, este imens.

Martina aplaudă cu entuziasm inițiativa; avea poftă, simțea nevoia să mănânce un hamburger, era sătulă de *borș, blini, bulociki, pelmeni* și varză, stomacul ei voia carne. Nadica protestă.

— Suntem la Moscova. Cum de vă trece prin cap să mergem la un local nord-american? Nu este ceva tipic de aici.

— Păi tot ce este tipic aici este sovietic și cenușiu, îi răspunse Martina, dar dacă găsești o cafenea, tipică sau netipică, în Piața Roșie, vin cu tine.

Și Nadica a trebuit să cedeze. Le era greu să se împace cu ideea lipsei restaurantelor din capitala rusă. Belgradul era un oraș plin de terase și cafenele. Probabil aceasta era una dintre marile diferențe între comunismul dur al lui Stalin și comunismul blând al lui Tito: abundența (sau numărul mic) de cafenele și restaurante (invers proporțională cu numărul bețivilor; în Moscova erau mai puține baruri, dar o mulțime infinită de oameni beți). Din solidaritate, dar și pentru că începuse să o deranjeze autoritatea Martinei, Ana era pe punctul să fie de partea Nadicăi, dar când Petar a întrebat, pe un ton politicos, dar foarte ironic: „Mai are cineva reticențe morale față de americani și nu vrea să pună piciorul într-un local imperialist?“. Ana tăcu. Dacă el încerca astfel să o provoace, nu avea să reuşească.

Zoran avea dreptate, McDonald's-ul din Moscova era aproape cât Kremlinul; în ciuda faptului că aparținea unei companii străine, avea dimensiunile uriașe a tot ceea ce e rusesc.

— Este cel mai mare din lume, are șapte sute de angajați, îi informă Zoran, cu pasiunea lui pentru statistică. În ziua deschiderii, s-a format o coadă de kilometri și au fost serviți treizeci de mii de clienți, record mondial absolut, recită cu mândrie de proprietar.

Nu s-au lăsat impresionate. McDonald's-ul din Moscova era poate mai mare decât cel

din Belgrad, dar fusese inaugurat cu doi ani mai târziu decât al lor, după cum turuia Marko. Angajații purtau tradiționala uniformă a companiei, cu șepcile și tricourile roșii și un ecuson cu numele lor prins în piept. În ciuda dimensiunilor, în restaurant abia dacă erau mese libere, fiind foarte popular printre moscoviți. Decorul era tematic, cu zone specifice mai multor țări. Ei s-au așezat la o masă *franceză*, împodobită cu un turn Eiffel din plastic negru, pe care îl priviră cu dispreț; era de neînțeles acea predispoziție a rușilor pentru kitsch. Cu siguranța și aplombul turiștilor europeni, obișnuiți ai restaurantelor McDonald's, au cerut Big Mac-uri pentru toți, bere (bărbații) și Coca-Cola (ele), fără să aibă nevoie să deschidă meniul (evitând cu grijă să li se citească pe față bucuria de a bea din nou Coca-Cola autentică, după doi ani în care se resemnaseră cu înlocuitori de proastă calitate, cum ar fi Cockta).

Comentaseră cu răutăcioasă satisfacție încă din prima zi: ce sovietici continuau să fie moscoviții! Mai ales femeile: cu basmale și baticuri pe cap, cu paltoane informe, cu cizme militare și nelipsitele pungi de plastic în mână, păreau niște femei de la țară gata să dea de mâncare la găini, după părerea Martinei. Ei, iugoslavii, puteau fi confundați cu puținii turiști francezi sau italieni, erau îmbrăcați ca occidentalii și se purtau ca europenii; din modestie și decență, nu o spuneau cu voce tare, dar se simțeau superiori; or fi fost ei frații lor slavi, e adevărat, dar erau frați evoluați. Zoran comentă că, la început, moscoviților nu le prea plăcuse că angajații de la McDonald's zâmbeau tot timpul. Li se părea că râd de ei. Atitudinea serviabilă a ospătarilor le amintea de supunerea din epoca țarilor; un bun comunist nu are nevoie să atragă simpatia cuiva.

— Vărului meu Slavko i s-a întâmplat ceva curios, le-a spus. L-au angajat la McDonald's-ul din Belgrad, leafa era fantastică, câștiga dublu față de cât avea la Zastava[1], dar era supravegheat întotdeauna de nenorocitul de manager. Când Slavko dădea restul unui client și îi înmâna comanda, era obligat să spună: „Mulțumim pentru vizită, sperăm să vă vedem din nou curând la noi". De fiecare dată când o făcea, managerul îl certa: „Nu așa, Slavko, mai repetă. Trebuie să privești clientul în ochi și să-i zâmbești", până când vărul meu, sătul, i-a spus în față: „Așa fac curvele; eu nu sunt o târfă, eu doar vând hamburgeri". Și și-a scos șapca, i-a pus-o managerului pe cap, l-a privit în ochi, i-a zâmbit și dus a fost.

— Și aseară, Nadia? Te-a privit și ea în ochi și ți-a zâmbit? Sau ți-a făcut și altceva? întrebă Marko.

Zoran, coborî jenat privirea, își mușcă o unghie și, pe tonul spășit al unui copil prins asupra unei fapte rele, le mărturisi fetelor că în cea de-a doua discotecă în care a fost cu Petar și Marko în noaptea de dinainte (în prima, Night Flight, nu i-au lăsat să intre pentru că nu erau îmbrăcați în costum cu cravată), a intrat în vorbă cu o fată uimitor de frumoasă care se numea Nadia, o blondă platinată cu părul aproape alb, la fel de înaltă ca el, și fenomenală, una din acele femei spectaculoase care apar în calendarele

șoferilor de tir și și-a zis: „am cucerit-o, în sfârșit mi-a venit și mie rândul! Ce față o să facă Marko și Petar când mă vor vedea cu ea!“. Și, vorbind ei de una, de alta, îi trecu prin cap să o întrebe:

— Și tu cu ce te ocupi?

La care Nadia făcu ochii mari și spuse:

— Cu ce se ocupă toate de aici. Tariful meu este două sute de dolari pentru prestație; dar fiindcă ești sârb, îți fac reducere la o sută șaizeci.

Încă mai râdeau în hohote când Martina, bănuitoare, vru să știe ce făcuseră acolo Marko și Petar. Marko spuse că au băut vodcă (din sticla pe care o avea în buzunarul paltonului, cea de la discotecă avea un preț prohibitiv), îndepărtând prostituatele care le veneau pe cap și observând persoanele care mișunau prin bar: gangsteri, noii îmbogățiți și târfe; cât despre Petar, „să vă povestească el“. Filosoful păstra o tăcere rezervată, cufundat în lectura unui ziar, *The Moscow Times*, tolănit într-un fotoliu ceva mai retras față de masă, ca și cum ar fi vrut să dea de înțeles că el era singur și nu avea nimic în comun cu grupul acela zgomotos de slavi. Rostirea numelui său îl readuse la viață.

— Tovarăși, vești importante: miercurea trecută Spartak Moscova a reușit meci egal cu Barcelona, cu un gol de toată frumusețea al lui Karpin, în ultimul minut, și rămâne în Champions. Primul ministru al Republicii Srpska și ilustrul poet Radovan Karadžić, a asistat la meci în compania ultranaționalistului rus Vladimir Jirinovski. Karadžić, care și-a încheiat ieri vizita la Moscova, a declarat presei că, dacă va trebui să împartă teritoriul Bosniei-Herțegovina cu recent creata Federație Croato-Musulmană, poporul său nu se va mulțumi cu mai puțin de jumătate.

Petar citea pe un ton egal, fără să ridice ochii din ziar, atât de sigur era de atenția prietenilor lui; de fiecare dată când deschidea gura, fie și pentru a spune banalități, ca acum, ceilalți tăceau. Brusc, se îndreptă de spate, se încruntă și vocea i se schimbă, devenind mai gravă:

— Armata sârbo-bosniacă a încălcat din nou încetarea focului în Sarajevo, în ciuda amenințării NATO cu un bombardament aerian…! Stați liniștiți, tovarăși, nu există motiv de alarmă: ștabii de la ONU au analizat situația și au tras concluzia că, dat fiind că sârbii nu au atacat Sarajevo cu tancuri, lansatoare de rachete, mortiere și tunuri antiaeriene, ci doar cu lansatoare de grenade și cu artileria ușoară, nu s-a violat spiritului acordului, așa că sârbii-bosniaci pot continua să omoare civili la discreție, atâta timp cât folosesc arme ușoare. Îmi închipui că locuitorii din Sarajevo știu să aprecieze nuanța și că îi liniștește faptul că vor fi uciși cu grenade, și nu cu obuze. Impactul unei grenade poate fi chiar plăcut, îmi dau seama… Trebuie să spunem că experților ONU le-a luminat mult mintea amenințarea sârbilor că vor ucide toți funcționarii ONU dacă vor continua bombardamentele aeriene. Este un argument

foarte convingător această scolastică fină a militarilor sârbi, jos pălăria!

— De când este ziarul? întrebă Ana, neluând în seamă gluma stupidă.

— De azi, 4 martie 1994.

Știrea o îngrijoră, nu avea cum să nu se gândească la tatăl său. O enervau tonul sarcastic al lui Petar, dorința lui permanentă de a demonstra că ia în râs totul, că e deasupra nimicurilor omenești, el, marele gânditor situat la înălțimi metafizice! Existau și lucruri serioase pe care nu trebuia să le iei în glumă.

— De s-ar termina odată războiul ăsta blestemat! oftă Zoran, ștergându-și cu limba urma de spumă de pe mustață. Nu vă imaginați cât îmi doresc să ni se ridice acest embargo absurd și să avem din nou o viață normală. Primul lucru pe care îl voi face va fi să mă urc într-un avion și să plec cât mai departe.

Martina îi împărtăși dorința:

— Vreau să călătoresc oriunde am chef, ca înainte. Cine ar fi crezut că o să ajung să-l regret pe mareșalul Tito! Ăsta-i adevărul: pe timpul lui era mai bine.

Marko spuse că finalul războiului era îndoielnic; nebunul ăla de Karadžić refuza orice tip de acord cu musulmanii și croații, oricât l-ar presa Milošević, care se săturase și el de războiul din Bosnia.

— Ceea ce ar trebui să facă Slobo este să nu mai permită sosirea refugiaților sârbo-bosniaci la Belgrad, nu mai încape nici unul, se plânse Martina. Sunt murdari, agresivi, needucați, nu fac altceva decât să ceară, ca și cum le-am datora ceva. Ca și cum nu am fi destul de săraci din cauza războiului lor, mai trebuie pe deasupra să-i și hrănim. Din partea mea să se ducă la naiba toți sârbii ăștia din Bosnia.

Ana îi asculta uimită. Înțelegea cu dezgust că, în timp ce zeci de mii de tineri sârbo-bosniaci își dădeau viața pe front, prost hrăniți, prost echipați, înarmați doar cu o pușcă și un ideal, compatrioții lor belgrădeni, acești domnișori ingrați care se ascunseseră de echipele de recrutare și nu ajunseseră să simtă pe propria piele lipsurile și ororile războiului, erau dispuși să-și abandoneze frații de pe celălalt mal al Drinei, să-i lase la voia teroriștilor musulmani și a fasciștilor croați, doar ca să scape ei de micile neajunsuri ale embargoului. O decepționau. Sorbea în liniște din Coca-Cola cu paiul de plastic, reprimându-și cu greu impulsul de a le trânti adevărul în față studenților ăstora răsfățați. Ca și cum i-ar fi citit gândurile (și bănuia că putea, că era telepatică), Nadica interveni în conversație, spunând că ei îi era milă de refugiați, erau oameni care își pierduseră casele, locul de muncă, satele, totul, obligați acum să-și ia viața de la capăt, departe de căminele lor.

— Războaiele civile sunt înspăimântătoare, se ucid între ei vecini, frați! Sper să se termine curând și să putem trăi din nou cu toții împreună, conchise, cu o candoare sinceră, dar exasperantă.

— Asta este imposibil, decretă Ana, ieșind din mutismul ei, după tot ceea ce ne-au

făcut, sârbii nu vor mai putea trăi niciodată împreună cu musulmanii. Ei au început acest război, nu noi l-am dorit.

— Mă tem că ești prost informată, tovarășă dragă. Războiul din Bosnia, ca și cel din Croația, a fost început de glorioasa noastră armată iugoslavă, la îndemnul oportun al lui Milošević, care visează la Serbia Mare, purificată de ustași și musulmani, o zgură umană, după părerea lui, al cărei președinte pe viață va fi, bineînțeles, el, noul Tito sau mai curând un nou rege Lazar, e mai pe stilul său.

Petar vorbi rar, autoritar, cu acea aroganță și siguranță de sine care o exasperau pe Ana, la fel, sau chiar mai mult, cum o exaspera faptul că o numea „tovarășa“.

— Tu ești cel care se înșală, Petar, foarte, foarte mult, răspunse ea cu blândețe, reprimându-și indignarea, alegându-și cu grijă cuvintele. Nu sunt o admiratoare a lui Slobodan Milošević și sunt de acord cu tine că președintele nostru își urmărește întotdeauna propriul interes și propriile beneficii, nu pe ale patriei sârbe, dar musulmanii au fost agresorii, ei au dezlănțuit războiul din Bosnia, proclamând independența Bosniei-Herțegovina, ca și cum ar fi fost doar a lor și nu ar fi aparținut și sârbilor. Au expulzat sute de mii de sârbi din satele lor, le-au ars și distrus casele pentru a-i împiedica să se mai întoarcă, distrug bisericile ortodoxe, ucid preoții, violează femeile… Vor să ne extermine. Vor să reînvie Imperiul Otoman, să ne impună islamul, să oblige femeile sârbe să-și acopere fața cu vălul! Bosnia nu este decât vârful de lance, poarta prin care plănuiesc să invadeze toată Europa. Noi nu facem altceva decât să apărăm, singuri, restul Occidentului de acest pericol. Iar țările occidentale, în loc să ne sprijine, îi ajută pe acești musulmani care nu au nici un fel de scrupule, sunt teroriști, capabili de orice. Luna trecută au pus bombe în piața Markale din Sarajevo. Au ucis șaizeci și nouă de civili și au rănit mai mult de două sute. Cetățeni bosniaci, oameni de același sânge cu ei! Dar sunt fanatici, nimic nu-i oprește și au reușit ceea ce voiau, să-i convingă pe americani și pe europeni că sârbii au fost autorii masacrului, iar acum NATO ne amenință… Nici Agatha Christie nu ar fi putut imagina un scenariu atât de diabolic, conchise, repetând ideile tatăl său.

— Da, am mai auzit asta, spuse Petar. E vorba de un complot musulmano-german și american pentru a termina cu poporul celest. După părerea președintelui Karadžić, marele bard, musulmanii sunt atât de perverși, încât au umplut piața de manechine și cadavre scoase de la morgă pentru a simula masacrul și a-i înșela pe occidentali. Sarajevo nu este altceva decât un mare teatru și cetățenii lui, actori desăvârșiți care se prefac a fi chinuiţi de foame, răniți sau mutilați; slăbesc din simplă răutate și se mânjesc cu vopsea roșie ca să imite sângele. În Sarajevo până și copiii de țâță sunt actori!

Și Ana a izbucnit, cum făcea și tatăl său când se vedea confruntat cu minciuna și prostia. Nu sârbii asediau Sarajevo; erau musulmanii înșiși cei care asediau orașul din interior, sechestrând, împotriva voinței lor, mulți sârbi dornici să scape de jugul

musulman. Trupele sârbo-bosniace amplasate pe colinele din jur nu făceau altceva decât să-și apere teritoriul de musulmani, mai bine înarmați și mai numeroși. Și acum acești musulmani diabolici înșelaseră din nou NATO, cum o mai făcuseră cu celebrul măcel de la coada la pâine din strada Vase Miskina. Retragerea armamentului greu din împrejurimile orașului Sarajevo ar însemna preludiul unei catastrofe: musulmanii îi vor nimici pe sârbi și îi vor elimina definitiv din Bosnia.

Asta voia să spună, dar elocința nu era punctul ei forte: în realitate, nu a reușit decât să îndruge câteva fraze dezlânate, rostite pe un ton ridicat, accentuat de lovituri furioase cu mâna în masă, pentru că furia o reducea la incoerență, iar zâmbetul autosuficient cu care Petar primea tirul replicii ei o revolta și mai mult, astfel că, fără să se mai controleze, începu să strige, să gesticuleze, sub lumina aseptică din McDonald's, ca o sârboaică adevărată, cu patimă, cu mânie, cu convingere, pentru că era sârboaică și nu îi era rușine de asta, spre deosebire de fandosita de Martina, care o observa stupefiată și vizibil stânjenită. Nu doar Martina o privea cu surprindere: toți clienții din local își întorseseră capul spre ea: dădea un adevărat spectacol. Pudoarea o făcu să se oprească. Atunci Petar izbucni în râs, cu hohote teatrale și lovi el acum masa cu palma, de trei ori, ca și cum ar fi ascultat o glumă bună care trebuia aplaudată.

— Tu auzi ce spui? Cum să se asedieze pe ei înșiși? Este o contradicție în termeni, scumpă tovarășă. Mai ții minte logica învățată la școală? Asediul se face din afară, se înconjoară o enclavă, un sat, un oraș, să zicem Sarajevo, cu tunuri, baterii de artilerie și cuiburi de mitralieră, ca ale armatei Republicii Srpska, cu scopul ca nimeni și nimic să nu intre sau să iasă de acolo, nici mâncare, nici alimente, nici, bineînțeles, medicamente și, dacă cineva ar încerca să scape, se trage în el de pe coline sau din clădirile abandonate ocupate de lunetiști…

Ana nu îi dădu voie să continue, pentru că știa ce voia să adauge și nu era dispusă să-l asculte. Tatăl și unchiul său aveau o casă în Sarajevo, în cartierul Pofalici, și musulmanii îi dăduseră foc, transformând-o în ruine. Din fericire, nimeni din rudele ei nu se afla în locuință când avusese loc incendiul, dar intenția evidentă a bosniacilor, a acelor vecini pe care îi considerau prieteni, fusese să îi omoare pe bunica ei, pe unchiul și pe verii ei, pentru simplul fapt că erau ortodocși. Îl acuză pe Petar că e un trădător, că face jocul nemților, al Vaticanului și al americanilor, răspândind aceste minciuni fabricate de presa occidentală, pentru a-i diviza pe sârbi și astfel să-i poată învinge și zdrobi.

Petar o observa cu o expresie perplexă, aplecat spre masă, cu bărbia sprijinită în mâna stângă și, cu degetele celeilalte mâini, jucându-se cu baza Turnului Eiffel.

— Nu ești decât o victimă în plus a Sloboviziunii, diagnostică el la sfârșit și o sfătui ca în viitor să se abțină să se mai uite la TV1 și TV2 și să mai citească *Politika*, *Duga* și celelalte ziare demagogice controlate de guvernul fascist al lui Milošević, care difuzau

tot felul de baliverne și dezinformări, cum ar fi stupizenia că soldații croați își făceau coliere din degetele tăiate ale copiilor sârbi. Mijloacele oficiale de informare s-au transformat în instrumente de propagandă și mint, distorsionând adevărul cu bună știință. Au foarte mare grijă să nu arate imagini actuale din Sarajevo. Ne spun ce se întâmplă acolo, după părerea lor, dar nu ne arată și imagini. De ce? Pentru că este mai bine să nu știm, așa suntem mai ușor de manipulat, declară Petar. Îi recomandă să citească *Borba* sau *Vreme* și să asculte R-92 și, dacă avea posibilitatea (generos, el i-o oferea), să vadă reportajele de la CNN despre războiul din Bosnia ca să afle care era situația adevărată; cine erau vinovații de genocid și cine erau victimele; cine omora pe cine, cine viola pe cine, cine asedia localitățile pentru a-i înfometa pe locuitori.

Ana se înfurie:

— *Borba* și *Vreme* sunt ziare finanțate de CIA, toată lumea știe, iar în ceea ce privește CNN…!

Petar își pierdu răbdarea:

— Fii atentă la ce spui, o avertiză, eu am colaborat la *Vreme*, nu este nici un secret, mă mândresc că am publicat articole în singurul ziar serios de la noi și te asigur că acolo nu există nici un spion de la CIA, suntem toți iugoslavi sau sârbi, cum vrei să ne numești, dar sârbi care nu ne lăsăm seduși de discursul naționalist al lui Milošević și al alor lui. În opinia lor, noi, sârbii, suntem cei mai buni, suntem toți eroi, nobili, înțelepți, solidari, curajoși! Iar croații sunt ticăloși, lași, profitori, trădători, toți! Și musulmanii, o pacoste. Știi cum numeau naziștii această nerozie patriotică? *Volksgemeinschaft*, și în numele ei s-au simțit legitimați să ucidă evrei, țigani, sârbi și este incredibil că noi, care acum patruzeci de ani am fost victimele lor, acum îi imităm. Ai idee ce a făcut armata sârbă în Dubrovnik sau în Vukovar? Eu da, am fost acolo, am văzut ce s-a întâmplat. Nu plâng niciodată, dar în Vukovar am plâns. Eroica noastră armată sârbă a ras de pe fața pământului orașul, nu a lăsat piatră pe piatră, au ucis sute de civili și pe cei rămași în viață i-au expulzat, și numesc asta eliberare. Conform TV Belgrad, Vukovar și Dubrovnik au fost eliberate!

Ana se ridică în picioare, nu era dispusă să mai tolereze nici o aberație. Își luă paltonul de pe spătarul scaunului, își adună fără un cuvânt căciula, mănușile, geanta, fularul și ieși în stradă. Se întunecase deja. Ningea. Nu făcuse nici zece pași, când Zoran o ajunse din urmă.

— Unde ai plecat? Știi doar cum e Petar, nu trebuie să-l iei în serios. Nu știu de ce am început să vorbim de politică, de blestemata asta de politică…

O ținea de braț, privind-o în față și împiedicând-o să mai facă vreun pas. Fulgi mari de zăpadă i se așezau încet pe capul descoperit, poposeau pe nasul lui mare, mici ghemotoace albe îi împestrițau barba. Privirea lui preocupată, implorând-o parcă, o făcu să izbucnească în râs. Era băiat bun Zoran, cel mai mic semn de ceartă sau de

neînțelegere între prietenii săi îl tulbura, nu suporta încăierările (în afară de cele fizice, în stil sârbesc, după câteva pahare în plus și cu mâinile goale).

— Ai ieșit fără palton, pe frigul ăsta! îi reproșă ea. Întoarce-te la McDonald's, o să răcești. Eu mă duc la hotel, vreau să fiu singură.

În drum spre gura de metrou, se gândi că, dintr-un motiv inexplicabil, pericolele de acasă ne sperie mai puțin. Existau și în Belgrad scandalagii, și împușcături, și străzi neluminate din cauza întreruperilor de curent electric, dar asta nu o împiedica să umble prin oraș la orice oră, să se aventureze pe bulevardele înghețate, pustii și întunecate, luminându-și calea cu o lanternă de buzunar, și nimeni nu se alarma din cauza asta. În urmă cu câteva luni, când se întorcea noaptea acasă, după o după-amiază petrecută la biblioteca facultății, un 4x4 nou, cu ferestrele întunecate, cum foloseau mafioții, staționat pe trotuarul drept al bulevardului Oslobođenja, a sărit în aer, la mai puțin de cincizeci de metri de unde se afla ea. Impactul a clătinat-o și a simțit cum inima îi bătea cu putere, cu sângele în alertă zbuciumându-i-se în vene, dar nu s-a lăsat cuprinsă de panică. Şi-a amintit de sfatul tatălui său: „Ține cont că întotdeauna există cineva căruia îi este și mai frică decât ție și dă-i un exemplu“. Nu a rămas să vadă dacă erau morți, să afle câți, nu o interesa, și-a văzut de drum. Când i-a povestit tatălui său, acesta s-a înfuriat. Îl revolta înmulțirea mafioților și a gangsterilor de toate categoriile pe străzile Belgradului. „Asta e opera lui Arkan sau a lui Goran Vuković, spuse, sau poate a lui Marko, fiului președintelui nostru, o haimana care face afaceri cu toți hoții din oraș.“ Dar se abținu să-i recomande Anei să nu mai meargă pe jos la facultate. Cum era să o facă? Trebuia să studieze și autobuzele aproape că nu circulau, iar cele care o făceau erau supraaglomerate. De aceea, a fost surprinzător că atunci când ea i-a comunicat dorința de a merge cu prietenii ei la Moscova, într-o excursie de absolvire a facultății, au existat numai obiecții din partea lui. O trata și acum ca pe un copil, grija că cine știe ce nenorocire o putea lovi pe fiica lui nu-l lăsa să doarmă. Iar ei i se întâmpla același lucru când se gândea la el. Își amintea de seara când, întorcându-se acasă, mama ei, cu chipul transfigurat, o luase de umeri și îi spusese plângând: „S-a întâmplat ceva groaznic, a fost ucis Dragan“. A trebuit să facă eforturi imense pentru a-și ascunde ușurarea când a aflat că nu tatăl ei murise. Atâtea strădanii ca să se elibereze de protecția lui tenace, de dragostea lui sufocantă, și acum îi simțea lipsa! Se gândi că tatăl ei ar fi respins în patru fraze tăioase calomniile lui Petar și cu acest prilej i-ar fi reproșat că nu e pe front cu arma în mână, apărându-și patria. Dar lui Petar cuvântul „patrie“ i se părea ridicol. El era un intelectual cosmopolit, un cetățean al lumii, nu îi plăceau frontierele. Care era cuvântul acela german pe care îl folosise pentru a-și bate joc de naționalism? Nu-și putea aduce aminte. Deși, dacă era vorba de un cuvânt german, probabil nu era bun. Nazismul era groaznic, nu patriotismul. Grație avântului patriotic au reușit sârbii să-i învingă pe naziști în cel de-al Doilea Război Mondial; sentimentul

național, datoria de a apăra pământul țării, libertatea i-au unit împotriva invadatorului. A fi patriot e ceva frumos; păcat că Petar, mare adept al rațiunii, nu va reuși să înțeleagă asta, pentru că patriotismul este un sentiment care nu se poate explica. Cu toate acestea, a încercat să i-l explice lui Danilo Papo, când el era încă prietenul ei și ea se ducea să-l aștepte la Facultatea de Filologie, în Trg Republica, și se plimbau împreună prin parcul Kalemegdan. El îi reproșa că se botezase în religia ortodoxă și că se simțea atât de mândră de etnia ei sârbă. „Naționalismul este absurd", susținea Danilo. „A te simți mândru că ești sârb și nu sloven este la fel de idiot ca a te bucura că trăiești la etajul cinci și nu la trei. Locul unde te naști și rasa căreia îi aparții sunt simple accidente, la fel ca a fi blond sau brunet și a purta numărul patruzeci și patru sau patruzeci și doi la încălțăminte. Uită-te la acest copac: este sârb! Îl simți mai al tău decât, să zicem, un brad din Alpii elvețieni? Ți-ai da viața pentru acest copac oarecare?" Da, ea și-ar da viața pentru țara ei, cu ochii închiși. Oricât ar fi susținut Danilo că ființele omenești sunt egale peste tot, că există oameni curajoși și oameni lași, onești sau necinstiți în orice țară, nu se putea nega că există ceva special care îi caracterizează pe sârbi: sufletul sârb. Sârbismul, acea esență pe care o simțeau toți descendenții regelui Lazar, numită *inat*: loialitatea, dârzenia, tenacitatea au permis supraviețuirea unui popor prigonit și subjugat de-a lungul istoriei de turci, austro-ungari, germani și acum… de toate țările occidentale! Sârbii erau veseli, generoși, sinceri (complet incapabili de fățărnicia și ipocrizia pe care cu atâta eficiență le administrau croații, maeștri în a-și face reclamă). Sârbii sunt un popor artistic, iubitor de poezie, de muzică și dans, format din oameni hotărâți care știu să muncească, dar să se și distreze, spre deosebire de germanii rigizi și de epigonii lor slavi, croații, care nu se gândesc decât cum să agonisească și să se îmbogățească, având avariția în gene. Urbana Martina îi disprețuia pe sârbii de la țară, amatori să se distreze ascultând muzica lăutarilor *guslar* și dansând *kolo*. Ea nu asculta decât muzica de la MTV și dansa *techno* în discoteci, dar Ana, care aprecia și ea muzica modernă, se mândrea că în casa lor din Banovo Brdo, în plin centru al Belgradului, se dansa *kolo* și se cântau melodii patriotice. Era ceva neprevăzut, visceral, spontan: sărbătoreau *slava*, această sărbătoare sârbă, atât de specifică, atât de generoasă; se deschideau ușile caselor și intra cine voia; prieteni, rude sau simple cunoștințe, veneau fără să fie nevoie de invitație; erau primiți cu dragoste, erau ospătați cu *sarme*, *gibanica*, friptură de porc, pâine de casă; se bea șliboviță, se vorbea tare, se glumea. Lângă masa lungă pregătită pentru *slava*, un taraf de țigani (contrabas, chitară, acordeon) cânta melodii tradiționale pe care le fredonau cu toții, „Fecioara din Kosovo se trezi în zori, / într-o duminică de dimineață, devreme, / înainte de răsăritul soarelui" și, ca la un semn, tatăl său, mama, fratele, Manojlo Milovanović (marele prieten al tatălui său), soția acestuia și ea însăși lăsau pe masă paharele și țigările aprinse, se ridicau de pe scaune, se prindeau de mână și formau un *kolo* în sufrageria casei lor.

Dansau în semicerc sub lustra veche din tavan cu trei abajururi de sticlă, pe covorul alb cu negru, între scaune, canapea și mese, într-un echilibru încântător, în ciuda paharelor de alcool băute, cu mâna Anei strânsă de mâna mare și asudată a tatălui său, care flutura batista albă în cealaltă mână. O senzația de mulțumire, de armonie, de fericire unanimă îi cuprindea atunci pe toți asemenea aburului alb, ca o ceață care se lăsa pe câmpia Kosovo în poemul epic: o experiență greu de descris, mistică, dar în același timp festivă. Pașii dansului *kolo* erau înscriși în moștenirea lor genetică, așa cum spaniolii au ritmurile de flamenco sau scoțienii sunetul cimpoiului lor. Cum să explici asta? Identitatea națională este ceva la fel de indisolubil ca iubirea unei mame pentru copiii ei. Dacă ar deposeda-o de identitatea ei sârbă, nu ar mai fi aceeași persoană, ar fi mai puțin Ana, dar pentru a simți dragostea de patrie trebuie să fii capabil de iubire și fără îndoială aceasta era problema lui Petar, avea inima de piatră.

Anei îi dădea o bucurie lăuntrică gândul că, respectând tradițiile, îndeplinind ritualurile lor, stabilea o punte cu strămoșii ei, aparținea la ceva mult mai mare decât mica ei individualitate, decât familia ei restrânsă: era o picătură în marea infinită a națiunii sârbe, dar o picătură indispensabilă. Ana Mladić va muri într-o zi; sârbismul nu, și cât timp va dăinui națiunea sârbă, va supraviețui și ceva din ea. E egoist să exiști doar pentru tine, ca Danilo sau ca Petar, este necesar să crezi în ceva superior, care să dea sens eforturilor zilnice, muncii constante și uneori durității și amărăciunilor vieții. Ea voia să devină cel mai bun medic chirurg din Serbia, nu din vanitate, ci din voința de a fi de folos compatrioților ei, nu concepea viața decât dedicându-se cauzei comune, poate influențată de tatăl său, care făcuse din altruism deviza lui. A crezut din copilărie în falsele valori ale comunismului: fraternitatea și unitatea pe care le predica Tito, un croat. Dacă era întrebată despre naționalitatea ei, răspundea fără să șovăie: sunt iugoslavă. Niciodată nu se gândise la etnia ei sârbă și, în naivitatea ei, crezuse că iugoslavii de etnie croată, slovenă, macedoneană, albaneză sau musulmană simțeau la fel ca ea și sprijineau proiectul comun al națiunii iugoslave și considerase întotdeauna că sârbii, victime ale ustașilor croați, aliați ai naziștilor în al Doilea Război Mondial, au fost excesiv de generoși cu călăii lor, căci le-au iertat crimele când s-a terminat războiul și au fost de acord să formeze cu ei Republica Socialistă Federativă Iugoslavia. Își aminti cu amărăciune de iluziile cu care participase când era mică la gărzile de elevi care se organizau în cinstea zilei de naștere a lui Tito. Ajunsese chiar să scrie într-o compunere școlară: „Îl iubesc pe Tito mai mult decât pe mama și aproape la fel de mult ca pe tata“ (motiv pentru care mama ei chiar se supărase), și nu mințea: îl iubea pe Tito, iubea Iugoslavia, îl iubea chiar și pe Luks, eroicul câine al lui Tito… Nici măcar nu își dădea seama (era o fetiță; Tito, un dictator) că în federația socialistă sârbii erau sistematic marginalizați, îndepărtați, manipulați de alte naționalități, în ciuda faptului că erau cei mai numeroși. S-a deșteptat brusc din visul fratern: mai întâi s-a desprins Slovenia, apoi

Croația, mai târziu Bosnia-Herțegovina, Macedonia... Îi trădau! Îi abandonau în voia sorții, așa plăteau celelalte popoare din Iugoslavia mărinimia sârbilor. Acum toți aveau propriile țări, recunoscute de ONU... mai puțin sârbii! Era o conspirație internațională; urmăreau să îi anihileze. Germanii, ca în urmă cu patruzeci de ani, reînviau funesta lor alianță cu croații, gata să întemeieze cel de-al IV-lea Reich. Germanii de la sfârșitul secolului XX erau copiii sau nepoții acelor naziști diabolici care au ucis milioane de ființe umane și nu păreau nefericiți și nici stânjeniți de obârșia lor. Se bucurau fără mustrări de conștiință de prosperitatea lor, își iertaseră de mult nelegiuirile, dar ea, fiică de sârbi, nepoată de partizani, nu putea să-i ierte. Tinerii germani de aceeași vârstă cu ea stătuseră în brațele bunicilor lor naziști, fuseseră răsfățați și mângâiați de mâinile mânjite de sângele atâtor crime. Ea nu și-a putut cunoaște bunicii, îi uciseseră nemții, dar cel puțin se putea mândri că nu erau naziști, ci partizani. Iar Petar numea fascistă armata sârbo-bosniacă! Nu există insultă mai mare. Și asta pentru că armata apăra minoritatea sârbă din Bosnia de musulmanii fundamentaliști. Istoria e circulară, se repetă; părea o fatalitate, poporul sârb trăia amenințat permanent. Când și-a dat seama de această persecuție, s-a născut în ea orgoliul de a fi sârboaică. Și pe bună dreptate. Embargoul era dur, într-adevăr, dar dăduse belgrădenilor ocazia să dovedească o solidaritate nebănuită. În care alt oraș european se putea întâmpla ca un șofer să oprească mașina oferindu-se să transporte un om complet necunoscut și să-l ducă în alt punct al orașului, fără să aștepte nimic în schimb? În Belgrad, de când era criza de benzină și mașinile abia mai circulau, asta se întâmpla în fiecare zi. Sau familia care avea grijă de vecina bătrână din același imobil, împărțind cu ea puținele alimente sau procurându-i medicamente? Apele râului Sava și ale Dunării se populau din nou de pești și păsări pe care poluarea le alungase, iar cafenelele și restaurantele continuau să fie pline de oameni care refuzau să se închidă în casă, să se lase doborâți de nenorociri... Asta era sârbismul, acel *inat* al lor, important era să reziste, să rămână uniți, să zâmbească în fața adversității, doar așa vor învinge dușmanul, cum au făcut-o în cel de-al Doilea Război Mondial. Dar problema erau trădătorii, a existat mereu un Vuk Brancović în istoria națiunii sârbe. „Doar unirea îi poate salva pe sârbi", așa suna deviza lor, pe care acum este la modă să o pictezi cu graffiti în toate zonele de ocupație sârbă, dar deși o proclamau pe pereții și fațadele caselor, sârbii înșiși rareori își aduceau aminte de ea, divizați în tabere care se luau la harță una împotriva celeilalte, anihilându-se reciproc cu furie fratricidă. Tatăl său îi povestise că în cel de-al Doilea Război Mondial problema invadatorilor naziști nu a fost să racoleze turnători sârbi, ci să facă față solicitărilor miilor de trădători sârbi dispuși să-și vândă patria pentru un mic privilegiu. Ce mârșăvie!

Petar era un trădător. În timpul războiului cu Croația și-a schimbat de mai multe ori domiciliul, ca să nu poată fi găsit de patrulele de recrutare (așa cum, din nefericire, au

făcut-o atâția alți tineri sârbi). Grav era că Petar se mai și lăuda cu asta, ca și cum ar fi fost un act de eroism și nu unul de lașitate. Începuse să studieze medicina în același an cu ea, dar era atât de ocupat să conspire și să organizeze manifestații studențești (era liderul tuturor), că nu a reușit să ia vreun examen. Și-a descoperit o convenabilă vocație filosofică și s-a înscris la Facultatea de Filosofie, dar nu încetase să frecventeze Facultatea de Medicină (despre care se spunea că are cele mai frumoase studente), unde continua să uneltească și să înfierbânte atmosfera, îndemnându-i pe studenți să nu mai stea să învețe, ci să iasă la demonstrații, să nu-și îndeplinească obligațiile, învestit cu o presupusă autoritate pe care el însuși și-o aroga și pe care o exercita cu aura lui de Mesia, de martir al sacrosanctei cauze a libertății. Cum se mi împăuna după ce i-au permis să publice mici articole în *Vreme*! Anei îi provocau o repulsie de nedescris acei ziariști care se autoproclamau „independenți“, colaboratori ai serviciilor occidentale de spionaj, de la care primeau lefuri fantastice cu care puteau să-și cumpere orice doreau de pe piața neagră, pentru ca apoi, cu casa bine încălzită și cu stomacul plin, să critice guvernul pentru inflație și lipsa de alimente. Petar afirma despre sine că e un sceptic și absența valorilor și a convingerilor i se părea o dovadă de superioritate morală. Se lăuda că primise o bătaie din partea unei bande de cetnici și că petrecuse mai multe zile închis la un comisariat pentru că-i aruncase unui polițist un ou în față. Își crease o falsă legendă de erou revoluționar, când, de fapt, nu era decât un cinic, preocupat doar de bunăstarea lui și de reputația lui falsă de rebel, care îl făcea atât de simpatic între tinerele frivole și fără minte ca Martina, pentru care Petar era reîntruchiparea lui Che Guevara sau ceva asemănător. Nu îl apreciase niciodată, îl considera un prost încrezut și fusese deranjată să afle, chiar în ziua plecării, la aeroportul din Belgrad, că făcea și el parte din grupul de studenți care plecau în excursie la Moscova. Mama lui Petar era unguroaică și asta nu trebuia uitat. Înainte, în epoca lui Tito, aveai impresia că etnia căreia îi aparținea cineva e ceva irelevant. Nimeni nu dădea nici cea mai mică importanță căsătoriilor mixte (pe care Tito le încuraja pentru a slăbi sentimentul național), dar nu era o problemă lipsită de importanță: sârbul pur este prin natura lui mai patriot decât cel din familiile mixte, a cărui inimă se împarte între două loialități. Mama Martinei era croată. Ana nu îi reamintise asta niciodată, i se părea lipsit de delicatețe, dar fără îndoială că această ascendență determina detașarea ei față de cauza sârbă, lipsa ei de angajare. Iar Danilo nu putea simți niciodată sârbismul ca ea, fiindcă tatăl lui era evreu. Dragan, el da, era sârb până în măduva oaselor. Își dăduse viața pentru națiunea sârbă și Ana nu avea să-și ierte niciodată faptul că nu îl iubise așa cum merita, din cauza lui Nikola. Se îndrăgostise de omul nepotrivit. Când era mică și locuia în Skopje, mama unei colege îi citise viitorul în ceașca de cafea. „Te vei căsători cu un bărbat blond, înalt și frumos și vei avea trei copii, o fetiță și doi băieți.“ Dragan era blond, înalt și foarte frumos, dar nu

se căsătorise cu el și nu avea să-i dăruiască niciodată copii. Vestea morții sale o surprinsese, habar nu avea că fusese trimis pe front, erau luni de când pierduse orice legătură cu el. Aflase de la tatăl ei că, de fapt, Dragan plecase voluntar în Bosnia. Nu bănuise niciodată că, dincolo de bravura și înfumurarea fostului ei pretendent, bătea o inimă de erou. Tatăl său îl judecase greșit, Dragan nu era un fanfaron, nici un pierde-vară, ci un patriot adevărat. Când a aflat împrejurările în care a murit, a simțit un fel de mândrie retrospectivă, o nostalgie întârziată și, în același timp, ghimpele unei îndoieli care nu îi dădea pace și o preocupa fără încetare: și dacă Dragan ceruse să plece pe front din cauza ei, a Anei, pentru a încerca să o uite sau dimpotrivă, pentru a se împăuna în fața ei, ca să o recâștige? Și dacă ghicitoarea din Skopje avea dreptate și Dragan era omul cu care ar fi trebuit să-și unească destinul? Nikola nu fusese niciodată îndrăgostit de ea; îi plăcea să fie cu ea, desigur, flatat de pasiunea pe care un om de patruzeci de ani ca el putuse să o trezească într-o studentă, dar nu o iubea. Ea a continuat să-l iubească, convinsă că devotamentul și dăruirea ei vor face în cele din urmă să se întâmple un miracol și Nikola va înțelege că avea nevoie de ea pentru a fi fericit, dar s-a dovedit că nu, el se pricepea foarte bine să fie fericit (sau nefericit) și fără ea. În schimb, Dragan… Ana nu dăduse niciodată atenție melodramaticelor lui declarații de dragoste, pronunțate abrupt, cu pasiunea și clișeele cuceritorilor de profesie din telenovele. Poate fiindcă era mai tânăr decât ea și îl considera imatur, avea impresia că Dragan juca mereu teatru, interpretând rolul unui Don Juan pasional, voind să pară un bărbat adevărat. Și totuși, acest băiat de doar douăzeci de ani murise într-adevăr ca un bărbat pe câmpul de luptă, în timp ce Nikola, profesorul serios și puternic, chirurg eminent, fugise în Germania îndată ce lucrurile se înrăutățiseră. O înfuria gândul că fusese îndrăgostită de un impostor. Cât de mult o iubise Dragan? Se gândea la ea noaptea, ghemuit în tranșee, tremurând de frig, foame, oboseală și teamă?

La ieșirea din stația de metrou Kievskaya o întâmpină o rafală de vânt înghețat care bătea dinspre râul Moscova. Își trase căciula peste urechi, își acoperi fața cu fularul și, cu bărbia în piept, grăbi pasul, fără să îi privească sau să îi ia în seamă pe vânzătorii ambulanți care îi ofereau țigări, vodcă sau *Chanil*, parfum autentic de la Paris, la doar douăsprezece ruble. Pe neașteptate se văzu înconjurată de o ceată de țigănuși care îi cereau de pomană. În fața atacului unui roi de albine, cea mai bună strategie este să stai liniștit, nemișcat, până ce trece, dar de copiii de țigani e mai bine să te aperi strigând, lovind cu mâinile, amenințându-i, având grijă la geantă, ținând-o bine să nu-ți fie furată sau să ți să fure ceva din ea. A reușit să ajungă teafără la bulevardul Kutuzov, unde se ridica impunătoarea construcție a hotelului Ucraina. Frigul din Moscova, asaltul vânzătorilor ambulanți, agresivitatea copiilor cerșetori o scoaseră din visarea ei romantică, redându-i simțul practic. Își aminti că în săptămâna în care a pus capăt legăturii ei cu Dragan, dezamăgită de el, sătulă de absențele lui de la întâlnirile cu ea, de

misterioasele lui disparițiii și chefurile epice, prietene bine intenționate (e mai bine să știi), îi spuseseră tot felul de povești cum că fostul ei prieten fusese văzut în Niš, giugiulindu-se cu o anume Sonja, verișoara Nadicăi (prietena ei nu îi spusese nimic, dar a recunoscut, spășită, rudenia cu noua iubită a lui Dragan). Era îndoielnic că Dragan visa la ea pe câmpul de luptă și cu totul de necrezut că plecase la război pentru a-și vindeca inima rănită, asemenea contelui Vronski din *Anna Karenina*. Ea nu îi frânsese inima, nici vorbă de așa ceva. Poate doar îi rănise orgoliul, dar atât. Se schimbase la față când Ana l-a anunțat că îl părăsește. A protestat cu vehemență, convins că era victima unei nedreptăți: „Sunt tânăr, am dreptul să mă distrez, tu nu faci altceva decât să înveți. Ce ai vrea să fac? Să stau în casă să mă uit la televizor? Sunt un tip normal, îmi place să ies cu prietenii la o distracție, ce e rău în asta? Jur pe numele mamei mele că nu te-am înșelat cu nici o femeie; ți-am fost credincios și doar asta contează. Știu că nu îi plac tatălui tău, crede că sunt o haimana și un om fără căpătâi, dar eu am totul foarte clar în minte: când va sosi momentul, mă voi căsători cu tine și mă voi aduna de pe drumuri, voi munci pe brânci, te voi duce la biserică… Mai dă-mi o șansă, te rog…“ Nu i-a mai dat. L-a lăsat acolo, abătut, așezat la o masă pe terasa unei cafenele de pe bulevard, unde îi dăduse întâlnire pentru a-i spune ce avea de spus, cu privirea pierdută spre scaunul de pe care ea tocmai se ridicase, pe care uitase, cu intenție, buchetul de flori pe care i-l adusese ca să fie iertat pentru ultima lui festă. Nu l-a mai văzut de atunci niciodată. De ce a plecat în Bosnia ca voluntar? El era din Niš, războiul acesta nu era al lui, ci al sârbilor din Bosnia. Poate făcuse vreun pariu cu tovarășii săi de chefuri sau poate trebuia să dispară din Belgrad pentru un timp; avea demult bănuiala că Dragan se învârtea în lumea periculoasă a traficanților de valută, pe piața neagră. Dragan trăia pe picior mare, era un cheltuitor, o copleșea cu cadouri, avea mereu o surpriză pentru ea de fiecare dată când se întâlneau. Nu-și amintea ca Nikola să-i fi dăruit vreodată ceva în tot timpul cât a durat relația lor. E adevărat, plătea toate cheltuielile întâlnirilor lor: camera de la hotelul Prag, masa la restaurant, costul taxiului. Odată i-a împrumutat un fular, dar i l-a cerut repede înapoi, invocând că era un cadou de la nevasta lui, care avea să îi observe lipsa. Era o eșarfă de mătase cumpărată la Paris, cu un imprimeu foarte frumos și atât de plăcută la atingere, că i-a părut rău să i-o înapoieze; mirosea a Nikola, ar fi vrut s-o păstreze.

Nici un bărbat nu o iubise cu dăruirea și pasiunea absolută la care visa ea. Dorea să fie iubită fără nici o oprelișțe, necondiționat, indiferent dacă era bine sau prost dispusă, tristă sau veselă, frumoasă și aranjată sau cu fața plină de coșuri ori deformată de o durere de dinți. Spera să fie iubită cu toate defectele ei, nu în ciuda lor, ci chiar și pentru ele; visa o iubire totală, care să o învăluie ca o rețea de protecție și afecțiune. Dar singurul om care o iubea în acest fel era tatăl ei. Îi reamintea mereu, glumind: „Nici un om nu te va iubi vreodată cum te iubesc eu. Nu vreau să te căsătorești cu nimeni, orice

soț ai avea îl vei compara cu mine și va ieși în pierdere“. Adevărul e că tatăl ei fusese mai exigent ca Ana; toți băieții cu care ieșise i se păreau nedemni de ea; după părerea lui, nu erau la înălțimea ei.

Pentru prima oară de când venise la Moscova, s-a urcat singură în ascensorul hotelului. Nadica fusese avertizată de cineva (un chelner sau vreun recepționer) că nu era indicat ca domnișoarele să se aventureze singure în ascensor și implacabila Nadica luase acest sfat drept regulă: în mod normal, se urcau în el toate trei sau cel puțin două dintre ele, niciodată una singură. Era ciudat că protectoarea și temătoarea ei prietenă o lăsase să plece singură de la McDonald’s și nu o însoțise. Și nici nu sărise în apărarea ei în timpul discuției cu Petar. Nici ceilalți nu o sprijiniseră; stătuseră deoparte, într-o tăcere odioasă în timpul disputei, nu se arătaseră deschis de partea cuiva, dar avea impresia că, tăcând, considerau corectă teoria lui Petar. Brusc, își dădu seama de singurătatea ei. Erau într-adevăr prietenii ei Martina, Nadica, Marko și Zoran? Se bucurau că era cu ei sau doar o tolerau, obligați să îi suporte prezența doar pentru că le era colegă la universitate? Voia să creadă că nu, că țineau la ea și o simpatizau, nu voia să devină paranoică, dar în orice caz, după scena amară din McDonald’s, înțelesese că nu putea conta pe ei. „Eu nu am încredere decât în mine și în calul meu“, cum suna refrenul pe care obișnuia să îl repete tatăl său. I se făcu foarte dor de Belgrad, de casa ei, de umorul zeflemitor și tandru al tatălui ei, de sporovăiala veselă și superficială a mamei, de camaraderia loială a fratelui ei, Darko. Iubiții, prietenii vin și pleacă, familia rămâne, ea nu te trădează niciodată. Nu avea să mai iasă în seara aceea la distracție în vreun club din Moscova cu Martina și ceilalți. Se simțea foarte obosită și o durea capul: ca și cum i-ar fi înfipt cineva ace în creier, sub pleoape și în tâmple, simțea niște împunsături puternice, care, dacă închidea ochii, păreau că se atenuează. Se întinse în pat și stinse lumina. Nu voia să vadă pe nimeni, nu voia să vorbească cu nimeni, voia doar să doarmă.

1. Fabrică iugoslavă de automobile în comunism, care și-a încetat producția în 2008.

4

Galeria de eroi: craniul miraculos

Este un obicei al sfinților să facă miracole după moarte și Lazar, nu încape nici o îndoială, a fost un mare sfânt. Când turcii l-au decapitat în bătălia de la Câmpia Mierlei, nici un sârb nu i-a văzut capul superb rostogolindu-se pe iarba murdară, acoperită de lănci rupte și trupuri însângerate, dar asistase la trista scenă un copil sclav turc, fiul unei sârboaice, și ea tot sclavă. Copilul a cerut turcilor compasiune pentru trupul nobilului suveran; ar fi fost păcat să putrezească pe câmp, sub cerul liber, mâncat de vulturi și de corbi, călcat în picioare de eroi și de cai. Pe furiș, ferindu-se de stăpânii săi, a luat de pe jos capul ilustru, l-a băgat într-un sac și l-a ascuns în albia unui izvor, în timp ce corpul căruia îi aparținea rămase întins, anonim, unde căzuse.

Trecură patruzeci de ani. Un pâlc de tineri căruțași, care transportau sclavi bulgari și greci la Vidin și Niš, înnoptară în Kosovo. Își întinseră corturile pe câmpie și aprinseră focul. După cina bogată, li s-a făcut sete. Au plecat în căutarea unui izvor, la lumina unei torțe. Apropiindu-se de apă, un căruțaș zări reflexul argintiu al lunii legănându-se pe apă. Doar că era o noapte cu lună nouă, observă unul din tovarășii lui. Al treilea tăcu și, întorcând capul spre el, îl invocă pe Dumnezeu, pe cel unic și adevărat; intră în apa neagră a izvorului, își vârî brațul drept până la umăr și ridică liniștit în aer craniul sfânt al regelui Lazar, țarul tuturor sârbilor. Îl așeză pe iarba verde de pe mal și umplu mai întâi urciorul cu apă pentru tovarășii săi de drum. Ducându-se apoi să ia craniul, nu îl mai găsi unde îl lăsase. Uimit, îl privi cum se îndepărta rostogolindu-se pe câmpie, purtat de un impuls propriu, în direcția corpului mutilat căruia îi aparținea, cum se lipi de el întregindu-l. Știrea miracolului se răspândi cu iuțeala focului. Foarte repede au sosit la Kosovo sute de preoți, patriarhi și venerabili episcopi creștini, venind din locurile cele mai îndepărtate, cum ar fi Ierusalim sau Constantinopol. Timp de trei zile și trei nopți, sfințiile lor se rugară lângă divinul cadavru și îl priveghează, fără să mănânce, fără să bea, fără să se odihnească sau să doarmă măcar o clipă. La sfârșit, îl întrebară pe sfânt la ce mănăstire, biserică sau alt lăcaș sfânt dorea să-i fie duse

rămășițele pământești, ca să fie înmormântate creștinește spre odihna veșnică. Regele Lazar refuză vechile și marile mănăstiri care i s-au oferit; nu dori să meargă la Opovo, nici la Krušedol, nici la Jazak sau Bešenovo; în locul lor alese biserica Ravanica, la poalele muntelui Kučaj, construită din porunca și din banii lui, nu din sudoarea nefericiților supuși.

Așa spune tradiția orală transmisă de rapsozi, de *guslari,* în baladele populare, dar istoricii nu sunt de acord. În opinia lor, corpul lui Lazar a fost restituit reginei Milica de către principii sârbi, ajunși vasali ai turcilor, și înmormântat în Priština. În 1401, țarina le-a dus la mănăstirea Ravanica. Scheletul a fost înveșmântat cu mantia de hermină, împodobită cu emblema celor doi lei fioroși ridicați pe picioarele dinapoi, pe care se presupune că a purtat-o țarul în bătălie, și învelit într-un giulgiu de mătase roșie, pe care era brodată celebra rugăciune a maicii Jefimija: „O, Martir, nu-ți uita fiii iubiți, care au atâta nevoie de ajutorul tău!“. În 1690, moaștele lui Lazar au ajuns din nou pe drum, în custodia călugărilor de la mănăstirea lui care, conduși de patriarhul Arsenje, fugeau de turci. Lazar a poposit la Szentendre, în apropiere de Buda, până în 1697, când a fost mutat la o mănăstire în Srem, unde s-a odihnit câteva secole. În 1942, sfintele moaște au fost profanate de ustașii croați, care au furat inelele de aur de pe degetele suveranului. La rugămintea sârbilor ofensați, ocupanții germani au permis mutarea moaștelor la Belgrad, unde au rămas pentru următorii treizeci de ani. În 1987, în pregătirea aniversării celui de-al șaselea centenar al bătăliei de la Kosovo, oasele lui Lazar au pornit în turneu: s-au oprit în toate mănăstirile din Serbia și din Bosnia, unde au fost obiect de venerație din partea pelerinilor. Douăzeci de ani mai târziu, ciclul s-a încheiat și scheletul hăituit se odihnește din nou în Ravanica. Duminica, sicriul este deschis și venerabilele moaște sunt expuse publicului, învelite într-un giulgiu nou, brodat cu roșu și auriu, care lasă să se vadă doar mâinile uscate, înnegrite și chircite ca niște gheare. Sicriul e acoperit cu un mare steag sârb, replică exactă, se spune, a celui pe care îl purta eroul Boško Jugović în ziua bătăliei.

Dar plicticoșii istorici pun la îndoială existența lui Boško Jugović și susțin, de asemenea, că Vuk Brancović nu ar fi trădat niciodată pe nimeni. Despre Lazar afirmă că nu a fost sfânt, nici țar, ci doar un simplu cneaz. Pun la îndoială chiar și rezultatul bătăliei: nu este sigur că sârbii fuseseră învinși (deși nimeni nu neagă moartea lui Lazar și a lui Murat la Kosovo); după câte se pare, primele știri care s-au răspândit după bătălie au fost despre o victorie sârbă la limită care, cu trecerea timpului, s-a transformat în înfrângere. Vina pentru această distorsiune a istoriei i se atribuie Milicăi, țarina văduvă, care nu ar fi fost domnița neajutorată și timidă pe care o descriu poeții, ci o femeie dârză, care și-a apărat cu unghiile și cu dinții parcela ei de putere împotriva rivalilor, în interesul fiului și urmașului său, Ștefan. Cu o mare ingeniozitate, a pus barzii și poeții la lucru pentru a crea o legendă epică în jurul defunctului Lazar și pentru

a pune astfel în valoare și a legitima pretențiile la tron ale primului ei născut, vlăstar nou din trunchiul centenar și continuator al nobilei stirpe. Când i-a sosit timpul, Stefan a ajuns rege – sau guvernator – însă vasal al otomanilor și, prin urmare, i-a oferit trupele sale lui Baiazid, noul sultan, care, pentru a evita disputele succesorale după moartea tatălui său, Murat, și-a asasinat propriul frate și pe una din soțiile lui care era sora lui Stefan. Aceasta a fost ironia sorții: pe tată, legenda l-a glorificat pentru că și-a sacrificat viața luptând împotriva turcilor; iar fiul ucide cruciați pentru a câștiga favorurile cumnatului și stăpânului său musulman. Dar această parte a istoriei nu intră în mit. Neajunsurile istoriei rezultă din faptul că este schimbătoare și puțin fiabilă, supusă unui continuu du-te-vino al ideologiilor și modelor: de ce, dacă nu din acest motiv, se schimbă atât de mult versiunile asupra faptelor de la un secol la altul? Mitul are o forță lirică și o frumusețe estetică de care istoria duce lipsă. Mitul corectează istoria, este ca și cum ar spune: poate că lucrurile nu s-au întâmplat astfel, dar așa ar fi trebuit să fie, cum vrem să ni le amintim, și o înfrângere eroică este mai demnă de amintire decât o victorie îndoielnică. Mitul este prin definiție tragic (sau așa a spus Aristotel) și orice tragedie care se respectă are nevoie de un trădător, un erou și o fecioară inocentă.

Șapte sute de ani mai târziu, poporul sârb continuă să sărbătorească Vidovdanul la fiecare 28 iunie, ziua Sfântului Vito, în amintirea acelei bătălii care, pentru ei, a marcat finalul unei epoci de aur de independență și prosperitate și începutul unei lungi și lamentabile robii față de dușmanul musulman, care a durat cinci secole. Așa a lăsat scris marele prinț, arhiepiscop și poet din Muntenegru, Petar Petrović Njegoš:

Înainte ca marea să devină apă dulce
ca sârbii și turcii să trăiască în pace
vom purta o bătălie fără sfârșit
și se va întâmpla
ceea ce niciodată nu ar trebui să se întâmple
pe morminte vor crește flori
pentru generațiile viitoare…

5

O trezi lumina, o ușă trântită cu putere și pașii unor cizme pe mocheta din hol.

— N-ai idee de ce a fost în stare să îmi facă! striga Martina.

Se întorseseră prietenele ei. Se ridică buimacă în capul oaselor, își frecă ochii ca să se dezmeticească și se uită spre fereastră: nu se luminase de ziuă, întunericul vânăt al nopții moscovite, care se zărea printre perdele ca o fantasmă, îi aminti unde se afla și ce oră era. Continua să o doară capul.

— Ce faci, dormi? Ești bolnavă? se arătă îngrijorată Martina, dar nu așteptă răspunsul. Îți vine să crezi? A plecat cu o rusoaică! izbucni și, cu un aer tragic, se așeză pe marginea patului Anei, cu căciula italiană și mănușile de piele într-o mână, iar cu cealaltă trăgând de fular să-l desfacă de la gât. Nadica rămăsese în prag, ca și cum timiditatea ar fi împiedicat-o să intre în cameră, cu lentilele ochelarilor ei de mioapă complet aburite, din cauza impactului cu căldura din cameră.

— Și nu mi-a spus decât când ne-am întors la hotel. Nenorocitul! continua să se lamenteze Martina.

— Cine? reuși să întrebe Ana: asta se aștepta de la ea, un pic de interes.

— Petar! Cine altcineva?

Martina era indignată pentru că, după ce insiste foarte mult să accepte să meargă în seara aceea cu el și cu ceilalți băieți din grup la o plimbare prin Moscova, la ora adevărului, când s-au întors la hotelul Ucraina și începuseră să plănuiască escapada nocturnă, Petar le spusese ca din întâmplare să nu conteze pe el: stabilise să ia cina cu prietena lui rusoaică. Marko i-a spus atunci Martinei că, încă din noaptea precedentă, Petar dispăruse cu misterioasa lui prietenă și că nu se întorsese la hotel până la zece dimineața.

— Cum ți se pare? Se ține toată excursia după mine și acum mă lasă baltă pentru o prostituată rusoaică.

— Nu este prostituată, o corectă Nadica, este artistă. Face artă conceptuală, instalații și alte asemenea lucruri. A fost premiată de multe ori și a primit o bursă de studii în California, e foarte talentată, o informă pe Ana, în timp ce își ștergea cu o batistă lentilele ochelarilor.

— Ce știi tu?! se înfurie Martina. Habar nu ai. Petar povestește ce vrea el despre această Verocika, dar mie Marko mi-a spus că pare o curvă și îl cred. Și eu, care am venit la Moscova doar pentru el! Sunt foarte nefericită, Anita! spuse și, gata să izbucnească în plâns, se prăbuși pe pat, îmbrățișându-și prietena; avea obrajii înghețați și părul îi mirosea a uleiul încins de la McDonald’s. De ce m-am îndrăgostit de un om care nu mă merită? se întrebă Martina. Nu știe nici el ce vrea, e un prost, hotărî ea în continuare, cu fața cufundată la pieptul Anei, care o bătea ușor cu palma pe spate ca să o încurajeze.

Câte ore dormise? Destule, bănuia, dar se simțea la fel de obosită. Dorea să scape de greutatea corpului Martinei, mirosul greu de ulei ars îi făcea greață.

— Ridică-te, îi spuse, mă apeși foarte tare și mă doare capul. Cât este ceasul?

— Opt, trebuie să mergem la cină, răspunse Nadica și îi reproșă că a plecat de la McDonald’s fără să se gândească și la ea. Ar fi însoțit-o dacă ar fi știut că avea de gând să se întoarcă la hotel. Am fost foarte îngrijorată, Moscova este un oraș foarte periculos, o avertiză pentru a nu știu câta oară de când sosiseră în Rusia. Și ți-ai mai lăsat și hamburgerul întreg în tavă.

— De care ai profitat imediat, o acuză Martina. După ce și-a mâncat Big Mac-ul, Nadica l-a înfulecat și pe al tău, îi spuse Anei. Și acum se gândește la cină. Este incredibil cât poți să mănânci, Nadica! Pe urmă te plângi că nu te mai încap hainele. Cum vrei să slăbești dacă nu faci altceva decât să te îndopi?

Martina nu pierdea nici o ocazie să se ia de fosta pionieră, îi făcea plăcere și se simțea bine când o lua peste picior. O eliberă pe Ana din îmbrățișare și se îndreptă spre fereastră. Forță zăvorul, care nu se deschidea ușor și, când în sfârșit reuși să îl deschidă, un val de aer înghețat năvăli în cameră, stârnind protestele Anei, care se grăbi să se acopere cu pătura. Martina își scoase jumătate din corp pe fereastră și Nadica, speriată, se repezi să o prindă de mijloc, țipând la ea:

— Ce vrei să faci? Nici să nu te gândești!

Fără să o ia în seamă, Martina se aplecă și mai mult în întunericul gălbui de afară, cu mâna stângă agățată de rama ferestrei și cu dreapta pipăind pervazul înghețat de unde recuperă cu un oftat de ușurare o sticlă de *Sovetskoe Sampanskoe*, șampanie sovietică, acoperită de promoroacă, pe care o cumpărase cu o zi în urmă de la un *kiosk* și o pusese acolo să stea la rece, pentru că în cameră nu aveau frigider.

— Dă-mi drumul, proasto, că mă împingi pe fereastră, îi ceru Nadicăi când își termină căutarea. Ce credeai? Că o să mă sinucid? Gândești tot ca o pionieră, nu ai leac, spuse în timp ce închidea fereastra.

Deschise sticla cu o pricepere de nebănuit. Dopul se lovi de perete, lângă rama unei fotografii decolorate a Catedralei Sfântului Vasile care atârna deasupra biroului modest din cameră. Spuma băuturii țâșni veselă, stropind mocheta și marginile de jos ale

perdelei.

— Acum vrei să bei șampanie? Păi trebuie să mergem la cină. Restaurantul se închide într-o jumătate de oră, trebuie să coborâm, o certă inefabila Nadica.

— Coboară tu dacă ți-e așa de foame. Eu o să beau șampanie rusească autentică, e mai bună decât Moët Chandon, răspunse Martina. Înțelege odată, draga mea pionieră: vreau să uit.

Nici Ana, nici Nadica nu auziseră vreodată de Moët Chandon, dar au avut prezența de spirit să-și ascundă ignoranța; le irita tendința Martinei de a-și da aere cu trecutul ei cosmopolit.

— Tu însă trebuie să mergi la cină, îi comunică pioniera Anei, trecând la altă victimă. Nu ai mâncat nimic de azi dimineață. Nu te poți culca cu stomacul gol. Și cu atât mai mult să bei alcool fără să fi mâncat ceva.

Asta o făcu să se hotărască:

— Dă-mi și mie sticla, îi spuse Martinei. Nu există nimic mai bun ca șampania pentru durerea de cap.

Rămaseră amândouă cu sticla de șampanie. Ana nu obișnuia să bea alcool; puțină bere sau vin îndoit cu apă în ocazii speciale, un pahar sau cel mult două. Nu se îmbătase niciodată, nu doar pentru că, după părerea ei, era nedemn pentru o femeie: o îngrozea posibilitatea de a-și pierde controlul, de a nu fi stăpână pe faptele ei sau, mai rău, de a se trezi dimineața fără să-și poată aminti ce făcuse cu o seară înainte, ceea ce lui Dragan i se întâmpla destul de frecvent. Dar șampania rusească părea inofensivă: apă cu bule de aer și un gust dulceag; era delicată, ușor de băut și chiar i-a luat durerea de cap, i-a și spus-o surprinsă prietenei ei și au convenit că ar trebui să patenteze acea licoare ca analgezic, ar putea avea un viitor mai strălucit decât aspirina, pentru că pe lângă faptul că îți alina durerea, îți înveselea viața. Au căzut, de asemenea, de acord că alcoolul îți dă un fel de tristețe lucidă, că bărbații sunt foarte ciudați, nu știi niciodată ce este în capul lor și nu te poți baza pe ei.

— Pe tatăl meu, da, nuanță Ana.

— Pe tatăl tău, da, fu de acord Martina, și pe al meu la fel, dar tații nu se pun la socoteală. Nu știu de ce bărbații care se țin după mine nu mă interesează și mereu îmi plac cei care nu mă iau în seamă, ca acest Petar, ce figură… Marko este adorabil, și are tot ce vrei: e frumos, simpatic, inteligent… Este un om foarte bun și ăsta e defectul lui, pe mine mă atrag tipii răi, cei care mă fac să sufăr, probabil că sunt masochistă. S-ar putea să mă întorc la Dușan, anunță brusc, privindu-și unghiile, se ține de luni de zile după mine.

— Nu poți să te întorci la Dușan! se scandaliză Ana.

— De ce nu? Este nebun după mine, mă sună în fiecare zi și îmi face mereu cadouri: cafea italiană, carne de porc din satul lui, lapte, biscuiți, ciocolată… Tot ce nu se mai

găsește în magazine. Mama este încântată de pretendentul meu!

— E un mafiot, îi răspunse Ana.

— Nu e nici un mafiot, protestă Martina, este… un băiat întreprinzător.

— Face contrabandă cu benzină și mașini furate, nu este deloc un bun patriot.

— Cum să nu fie un bun patriot dacă este mâna dreaptă a ministrului de Interne? Câștigă mulți bani, e adevărat, dar nu e nimic rău în asta, o liniști Martina. Ești la fel ca pioniera noastră, ai capul încă plin de toate predicile comuniste care vezi unde ne-au adus. Să faci afaceri este baza sistemului capitalist, singurul care funcționează, s-a demonstrat. Uită-te ce bine le merge englezilor, nemților și americanilor! Dacă nu ar fi fost acest război blestemat, și noi am fi putut trăi ca ei. Nu ai idee cât curaj îmi dă faptul că ne-au luat-o înainte rușii și chiar și nefericiții de unguri, care ne invidiau atât de mult în urmă cu câțiva ani… Dar nu vreau să fac politică: lumea se ceartă din cauza asta, ca tine cu Petar azi, și niciodată nu se ajunge la ceva clar. Pe mine politica nu mă interesează: nici fotbalul, nici politica, zero. Mă pasionează estetica și când îmi voi lua diploma, voi deschide un centru de medicină estetică, așa cum există în Paris, New York sau Londra. Așa ceva nu există în Belgrad, voi fi prima. Deși mai înainte trebuie să ni se ridice embargoul, că dacă nu, n-o să reușesc să obțin nici măcar o cremă amărâtă…

Martina rămase pe gânduri, cu privirea pierdută în luminile colorate ale catedralei.

— De cât timp nu ai mai făcut sex? o întrebă pe neașteptate.

Ana se crispă. Ce întrebare! Din fericire, era o întrebare retorică, așa cum erau aproape toate pe care le punea Martina, care nu avea răbdare niciodată să asculte răspunsul, căci adevărul era că nici nu o interesa, prea preocupată de propriile probleme. Așezată pe pat lângă Ana, cu sticla de șampanie între picioare, Martina îi mărturisi că nu se mai culcase cu nimeni de peste trei luni.

— Un record personal absolut de când am împlinit optsprezece ani și nu mai suport. Îmi vine să mă urc pe pereți, ca o pisică în călduri. Pentru mine sexul este o necesitate, declară furioasă, pe mine mă liniștește, mă relaxează, mă… Pe Boško l-am părăsit pentru că era un dezastru, termina foarte repede, un caz teribil de ejaculare precoce… Îl iubeam, da, îl iubeam mult, dar în pat nu ne înțelegeam și asta e foarte important într-o relație… Dușan, în schimb, nu ai idee cât de mult se poate abține! Știe niște tehnici indiene pentru… Și are multă imaginație, mereu vrea să încerce ceva nou. Știi ce îi place cel mai mult?

Confidența pe care Martina voia să i-o facă era atât de intimă, încât își apropie gura de urechea Anei și îi spuse în șoaptă, ca nu o audă perdelele sau biroul sau celelalte două paturi goale care ocupau aproape tot spațiul din locuință, ca sa nu mai vorbim de catedrala Sfântul Vasile. Ana se scandaliză.

— Vorbești serios? Trebuie să fie foarte dureros!

— Nu, dacă se face cu grijă, nu are de ce să doară. Dar este mai bine să folosești vaselină sau altă cremă lubrifiantă… Nu e ceva după care să mă înnebunesc, dar… trebuie să încerci totul ca să îți poți face o părere, spuse Martina cu convingere.

Ana recuperă sticla dintre picioarele prietenei sale și bău o înghițitură lungă de șampanie, confidența o impresionase. Era o fată foarte dezinhibată Martina. Ana era surprinsă că îi destăinuise lucruri atât de intime, dar pe de altă parte se arăta atât de rezervată când era vorba de politică, de război și alte teme care i se păreau prea delicate pentru a fi tratate în public. Judecase rău tăcerea ei de la McDonald's în timpul discuției cu Petar. Acum înțelegea (șampania o ajuta să înțeleagă) că, fără nici cea mai mică îndoială, Martina era prietena ei. O cuprinse brusc un val de tandrețe și prietenie pentru ea. Și, dacă se gândea bine, avea dreptate, nici pe ea nu o interesa politica. Nu se mai simțea singură, neiubită și îi trecuse dorul de a se întoarce la Belgrad. Era bine acolo, în acea cameră din hotelul moscovit, a cărei mobilă de tip sovietic, austeră și învechită, îi amintea atât de mult de interioarele din propria țară; urmele trecutului comunist comun, alungat, dar nu eliminat cu totul, nu încă. În vetustul hotel Prag, unde se culca pe ascuns cu Nikola, camerele nu se deosebeau cu nimic de cele din hotelul Ucraina; aceeași preferință pentru țesăturile sintetice, aspre la atingere, aceleași mochete uzate, aceeași catifea falsă folosită la tapițarea canapelelor, aceeași imitație de piele neagră sau vișinie a fotoliilor… De mai multe ori i-a cerut să o ducă la hotelul Moscova, luxos și impunător, dar Nikola refuzase, invocând discreția (în Moscova mă cunosc toți, merg adesea acolo la cafea cu colegii de la facultate), argument despre care Ana credea că ascundea motivul real: zgârcenia. Bănuia acum, însă atunci Nikola, în opinia ei, nu avea vreun defect. Aplicând baremul Martinei, se putea spune că Nikola fusese amantul ei cel mai îndrăzneț și mai plin de imaginație, cel mai sofisticat în plăceri și cel mai european, presupunând că bărbații europeni au o preferință pentru posturile incomode și pentru acrobațiile în pat, deși, la drept vorbind, era și ceea ce Martina ar cataloga drept prea rapid. Și când termina, uita de ea; odată atins punctul culminant al plăcerii, Ana nu mai prezenta (sau așa părea) vreun interes pentru el. O săruta cast pe obraz și se întorcea pe o parte, cu spatele la ea, gata să înceapă să sforăie. Pe când Dragan… Îi veni în minte imaginea limpede a chipului lui tânăr, aproape adolescent, când erau întinși amândoi în pat, iar el se ridica zâmbind îmbujorat dintre picioarele ei după ce se dedicase cu frenezie satisfacerii ei, cu privirea strălucitoare, dar în același timp preocupată, nerăbdătoare: Ți-a plăcut? Te simți bine? Mai vrei…? Ce tânăr era! Îi era greu să accepte că murise. Intrarea Nadicăi în cameră o smulse din această amintire.

Se uita la ele cu reproș, cu mâinile în șold. Era așa de caraghioasă, cu fața ei rotundă și obrajii bucălați, cu ochelarii cu ramă pătrată, demodată și cu părul strâns neglijent la spate, din care se desprindeau în dezordine șuvițe negre, cârlionțate, îmbrăcată cu

pantaloni de velur maro, foarte strâmți, care îi scoteau în evidență pulpele pline, și un jerseu larg de lână groasă, tricotat într-o gamă confuză de tonuri bej (mama ei, făptașa, nu avusese suficiente ghemuri de aceeași culoare), mai lung în față decât în spate (mama ei avea probleme cu măsurile, le încurca).

— Sunteți bete amândouă, le reproșă.

Ana și Martina se priviră una pe alta și izbucniră în râs. Cu cât le acuza mai mult Nadica pentru distracția lor, cu atât le apuca și mai tare râsul. De atâta râs, Ana simțea împunsături în coaste.

— Și acum ce o să faceți? se văita Nadica. Cum o să dormiți, dacă v-ați îmbătat în halul ăsta? Sigur, dacă nu ați vrut să mergeți la cină… Eu sunt moartă de oboseală, vă anunț că vreau să mă culc…

— Nu vei imortaliza în jurnalul tău excitantele aventuri ale zilei? o întrebă în bătaie de joc Martina.

Pioniera avea obiceiul (sau, fiind vorba de ea, obligația) de a nota într-un jurnal, în fiecare seară, impresiile din vizitele turistice ale zilei respective.

— Nu râde de mine! îi reproșă Nadica și, după ce se gândi puțin, adăugă: Bețivo!

Ceea ce, inevitabil, le făcu pe cele două prietene să hohotească din nou. Se așeză pe patul ei și le privi cu reproș.

— Nu mă mir de Martina, dar la tine nu mă așteptam, Ana.

— Nu sunt beată, Nadica, o asigură Ana, încercând să-și compună un aer solemn. Eu nu mă îmbăt niciodată.

Și, pentru a o demonstra, se ridică din pat și parcurse cu pași nesiguri distanța care o separa de ofensata ei prietenă. Se așeză lângă ea și își petrecu un braț pe după umărul ei, lipindu-și fața de cea a Nadicăi:

— Nu te supăra pe mine, tu știi cât țin la tine…

Pioniera nu se lăsă înduplecată. Se îndepărtă de Ana, cu un gest de silă.

— Miroși a alcool.

— De la șampanie, preciză Martina. Nu vrei să guști, Nadica? Este foarte bună. Hai, toanto, ia o înghițitură, o să-ți treacă proasta dispoziție.

Împleticindu-se (Martina nu se prefăcea), se apropie de ele și îi întinse sticla Nadicăi, care nu se deranjă să o ia. Era în continuare la fel de îmbufnată, cu privirea fixată în tocul ușii, cu o expresie de profundă nefericire pe față. Ana se simți vinovată; erau crude cu Nadica, își băteau joc de ea și, cel mai impardonabil, o dădeau deoparte, o excludeau din această nouă complicitate care apăruse între Martina și ea. Fără îndoială, era geloasă. Se simțea prea confuză ca să repare lucrurile în clipa aceea, nu avea forța și nici luciditatea pentru așa ceva. Mâine avea să-i ceară iertare, se gândi, mâine. Nu bănuia că e atât de distractiv să te îmbeți.

— Nu vrei? Nu știi ce pierzi, o asigură Martina pe pionieră, prefăcându-se supărată și,

pentru a fi mai convingătoare, își duse sticla la gură, dar o lăsă imediat jos. Nu a mai rămas nici un strop, am băut-o pe toată, spuse dezolată. Trebuie să mergem să mai cumpărăm.

— De unde?

— Din oraș! Mergem la plimbare cu Marko și Zoran, deși nu vine și Petar cu noi. Ce importanță are? Mai bine!

Ana nu fu de acord. Cum să iasă la plimbare prin Moscova în starea în care era?

— Tocmai d-aia, argumentă Martina, nu trebuie să te culci în starea asta, o să te apuce greața și o să vomiți tot. Frigul de afară o să ne facă bine; ascultă-mă, am experiență. Facem o plimbare cu băieții și ne întoarcem Și tu, Nadica, de ce nu vii cu noi? Ai nevoie să te distrezi puțin, duci o viață prea serioasă, nu poți să porți veșnic doliu după călugărul ăla.

Nadica avusese un prieten „pentru totdeauna“, un băiat din Niš, ca și ea, cu care avea de gând să se mărite, dar care cu câțiva ani în urmă o părăsise și se făcuse călugăr la o mănăstire ortodoxă din Muntenegru. Era o trădare de care încă nu se vindecase. Obișnuia să spună că era mai rău decât dacă ar fi părăsit-o pentru o altă femeie; așa ceva, cel puțin, ar fi fost de înțeles. Aluzia la acest subiect tabu din viața ei îi spori și mai mult supărarea: o privi pe Martina de-a dreptul cu ură.

Dacă rămânea la hotel, Ana trebuia să înfrunte o explicație incomodă cu Nadica. Își aminti vag că avea motive să se simtă tristă și dezamăgită de prietenii ei, dar orele de somn, vorbăria inconsistentă a Martinei și șampania îi risipiseră ranchiuna. La urma urmei, și ea, și Marina erau victimele trădării lui Petar; din solidaritate trebuia să o însoțească și ceva îi spunea că avea să se îndeplinească presimțirea ei din acea dimineață, că ziua aceea (noaptea aceea) avea să fie deosebită pentru ea.

— Sunt pe-aici niște tineri ruși extraordinar de frumoși, o ispiti Martina, în timp ce o zorea să se îmbrace și să se aranjeze. Cine știe? Poate că azi o să-l cunoști pe bărbatul visurilor tale.

Ce mult îi mai plăceau clișeele! Vorbea la fel ca actrițele din telenovele. După părerea Nadicăi (care, bosumflată în continuare, stătea la birou, ocupată să transpună cât mai fidel în jurnal experiențele zilei), „femeia asta spune numai prostii!“. Exact de ce avea chef Ana în acel moment: să facă, să spună prostii, să se poarte nebunește, să nu-i pese de nimic; era tânără și era vie.

Zoran fluieră când o văzu apărând în holul hotelului gătită cu o rochie neagră de lycra, strâmtă și scurtă, împodobită la nivelul umărului stâng cu un fluture de paiete, pe care i-o dăruise Dragan când împlinise douăzeci și doi de ani (cumpărată pentru ea, sau cel puțin așa îi spusese, la un târg de îmbrăcăminte turcească de pe Bulevardul Revoluției), machiată minuțios de experta Martina, pășind nesigură (nu fără grație) cu cizmele ei negre cu tocuri subțiri și înalte.

Marko nuanță:

— Sunteți foarte frumoase amândouă.

Dar Martina nu avea nevoie de elogii, se știa atrăgătoare și, așa cum declarase ea însăși, cu un sărut trimis imaginii ei din oglinda de pe dulapul din cameră, în noaptea aceea avea un aspect „sexy și în același timp senzațional“.

Băieții erau foarte bine dispuși, în mod deosebit tandri și atenți cu Ana, ca și cum ar fi vrut să fie iertați pentru lamentabilul incident de la McDonald's, pe care ea (Petar, instigatorul, nefiind de față), mărinimoasă, hotărî să-l facă uitat. Zoran voia să meargă la clubul 011 al sârbilor, unde era sigur că va găsi prieteni, dar Martina se opuse cu un argument propriu pionierei: nu am venit la Moscova ca să ne întâlnim cu sârbi, eu vreau să merg la un local rusesc. Marko, bineînțeles, fu de partea ei. Ana nu avea nici o opțiune, își concentra toate forțele să nu se clatine și să pară lucidă.

Vântul înghețat de afară o trezi imediat, așa cum prezisese Martina. Zoran o luă de braț ca să nu alunece pe gheața de pe trotuar. „E ca în Siberia!“, proclamă Martina, care mergea agățată de brațul lui Marko. Erau foarte mulțumiți, râdeau fără motiv. Pe drum spre stația de metrou, recitară strigând angajamentul pionierului: „Azi, intrând în rândurile Organizației de pionieri, / mă angajez să învăț și să muncesc neobosit, / să-mi respect părinții și înaintașii / și să fiu un tovarăș-prieten cinstit și loial“; au cântat vechi cântece de partizani: „De la Vardar la Triglav / de la Đjerdap la Marea Adriatică / ca un colier strălucitor, / luminată de un soare sclipitor / mândră în mijlocul Balcanilor, / Oh! Iugoslavia, Iugoslavia“; și, de asemenea: *Nu vreau să fiu neamț într-un film subvenționat* de Zabranjeno Pušenje; și *Noaptea în care am înotat în Dunăre* de Đorđe Balašević (pe care l-a cântat Ana singură, ceilalți nu știau cuvintele); dar când Martina își luă avânt și începu să intoneze un cântec al Svetlanei Ražnatović, „Ceca“: „Lașule, nu am ştiut că ești atât de laș / te culci cu mine, dar nu poți dormi / pentru că te gândești la altă femeie / și nu ai curajul să recunoști“, protestară: „Fără *turbofolk*!“. „Nici ție nu îți place *turbofolk*-ul?“, o întrebă surprinsă pe Ana. „Este foarte patriotic!“ și, pentru a o necăji, începu să intoneze cât putea de tare cântecul cel mai enervant al trupelor de *turbofolk*: „Coca-Cola, Marlboro, Suzuki, / discoteci, ghitare, băutură, / asta este viață, nu o reclamă / și nimănui nu-i place mai muuuuuult ca nouă…“ Coborâseră în stația de metrou Kievskaya, care la ora aceea nu mai părea salonul unui palat imens, ci mai degrabă un bordel trist, populat de zeci de prostituate, blonde, brunete, slave, caucaziene cu trăsături orientale, tinere sau ofilite, cocoțate inevitabil pe tocuri înalte, cu îmbrăcăminte cât mai colorată, dar cu o notă comună: vulgaritatea, expunerea nerușinată a mărfii, cu sânii enormi revărsându-se peste decolteurile ample și care, îmbrăcate în fuste sau rochii strâmte și scurte, foarte scurte, stăteau grupate într-un colț în jurul unei femei în vârstă, *madame*, vulgară și ea și machiată strident, deși mai puțin ostentativ, cu o expresie calculată și privirea ageră, sau singuratice, mișunau cu o

expresie apatică sub arcadele majestuoase ale sălii imense, iar altele se sprijineau de pereții de marmură, decorați cu frize aurii, de unde aruncau priviri insinuante bărbaților care treceau, supravegheate la o distanță prudentă de proxeneți ceceni sau ucraineni. Ana le privea fascinată, fără repulsie sau silă, din pură curiozitate amestecată cu compasiune; manifestă acest interes antropologic și pentru oamenii beți, mai vizibili sau mai numeroși noaptea, care vorbeau singuri sau plângeau, discutau îndârjit între ei sau sforăiau, întinși pe jos, lângă un zid, sau ascunși în relativa penumbră a vreunui pasaj subteran. Sub un mozaic cu o ramă de stuc alb, bogat ornamentată, reprezentând un controlor sovietic care strângea mâna unui apolinic conductor de tren, amândoi în uniforme foarte curate și galonate, un soldat foarte tânăr, cu trăsături de copil și părul blond tuns aproape la zero, dormea beat pe o bancă, strângând la piept o sticlă de vodcă, cu un surâs pe fața foarte palidă; probabil visa ceva frumos. Piciorul stâng îi fusese amputat sub genunchi; o cârjă veche, lipită cu bandă adezivă, se odihnea pe piciorul drept. I se făcu milă și simți un ciudat impuls matern; ar fi dorit să-l ocrotească, să-l ia acasă și să aibă grijă de el, să-i ofere dragoste sau prietenie, să-i aline nefericirea.

Martina declară, strâmbând din nas, că Moscova nu era altceva decât un mare bordel. Zoran și Marko le luaseră din nou de braț, într-un gest instinctiv de protecție, dar Ana nu simțea teamă, nici repulsie; era incapabilă să judece acea extraordinară faună umană. Soldatul mutilat îi aminti de Dragan.

— Oamenii normali au dispărut, constată Zoran, au rămas doar târfele, peștii și alcoolicii.

— Ai uitat de șobolani, observă Marko și acest comentariu o făcu să se înfioare; își recăpătă brusc simțul critic.

Ce fac eu în acest loc, înconjurată de prostituate și mafioți? Unde merg, unde vor să mă ducă? Regretă că nu rămăsese în hotel cu pioniera, dar era deja târziu, tocmai sosea metroul.

Au coborât în stația Aleksandrovsky Sad, în Arbat, și au mers pe jos până la o stradă care se numea Ulița Znamenka, conduși de Zoran, care se opri când ajunse la colțul ei, în fața unui bar numit Rosie O'Grady's, deloc un bar rusesc, ceea ce nu a părut să o contrarieze pe Martina, care privea încântată tejgheaua lungă și curbată de lemn, cu dozatoarele de bere Guinness, steagurile irlandeze, capul de elan agățat pe un perete, deasupra unui televizor care transmitea un meci de rugby, și ambianța cosmopolită a locului unde limba care se auzea cel mai mult era engleza și unde nu era nici urmă de prostituate. „Este un pub irlandez autentic", exclamă bucuroasă. Ana se gândi că era un local foarte demodat, se aștepta la ceva mai modern pentru un bar european. Zoran îi informă că era locul la modă în colonia expatriaților. Publicul se compunea aproape exclusiv din străini: englezi, nord-americani, francezi, austrieci, germani, japonezi, doi-trei ruși și chiar și un negru. Se auzea un cântec al formației irlandeze U2, care Anei îi

plăcea mult. Nu aveai unde să te așezi, toate mesele erau ocupate. Descoperi că îi e foame și Zoran, atent, îi aduse un castronel cu alune și o pungă de chipsuri. Băieții cerură câte o halbă de bere, ea ar fi vrut să continue cu șampanie, dar la Rosie O'Grady's nu serveau șampanie rusească. Barmanul îi propuse să încerce cidru, o băutură irlandeză care le plăcea fetelor. Martina se duse la toaletă, așa cum făcea de obicei, cu o frecvență enervantă („am o vezică minusculă", se scuza ea) și nu se mai întoarse curând. Ana devoră cartofii și bău încet acel cidru cu gust de măr, sub privirea atentă a lui Zoran. Marko, cu o halbă de un litru de bere neagră în mână, se postase în fața televizorului, dovedind un interes subit pentru rugby. Grație căldurii, mâncării și băuturii, Ana își recuperă forțele și umorul. O amuza cât de intimidat părea Zoran când rămânea singur cu ea.

Nadica credea că Zoran e fascinat de Ana și, într-adevăr, se purta ca un îndrăgostit. Bărbatul cu un umor caustic și atât de spontan în conversație amuțea în prezența ei; se zăpăcea, nu știa ce să spună, mormăia vreun comentariu banal, nesigur de oportunitatea lui, se uita în pământ, la pereți, la ecranul televizorului, dar ochii lui, asemenea unei mingi de biliard care, împinsă de tac, se duce de la o margine la alta a mesei și apoi se întoarce la punctul de plecare, se întorceau mereu la Ana și, când privirile lor se încrucișau, invariabil, roșea.

— Mai vrei cartofi? Un alt pahar cu porcăria aia pe care o bei?

Dar înainte ca Ana să poată răspunde, apăru Martina, regina petrecerii, cu un surâs triumfal și câte cupă de șampanie în fiecare mână.

I-o oferi Anei pe cea mai plină.

— Ne-au oferit-o băieții de acolo, îi spuse, arătând cu degetul mic de la mâna dreaptă trei tineri corpolenți și foarte înalți care, cu spatele la bară și întorși către ele, le-au surâs afabil și au ridicat halbele din mână în semn de salut.

Martina îi spuse că erau americani, din Michigan, membri ai unei echipe universitare care venise la Moscova pentru a participa la un turneu de hochei pe gheață. Abia îi cunoscuse, dar știa deja câteva lucruri despre ei: unul se numea Mathew (Matt), celălalt, Zachary și cel mai scund, Bill; erau bine crescuți și încântători, erau chercheliți bine și șampania pe care le-o oferiseră era franțuzească, mult mai bună decât mizeria rusească pe care o băuseră la hotel.

— Vino, îi spuse luând-o de mână, vreau să ți-i prezint. Și o târî după ea până la bară, oprindu-se la jumătatea drumului pentru a-i mărturisi pe un ton misterios: le-am spus că suntem italience, să nu mă dai de gol. *Hi, boys, this is my friend Ana, la mia amica*, o prezentă fără să-i dea drumul la mână celor trei americani, niște băieți rubiconzi, foarte tineri și bine făcuți, a căror îmbrăcăminte (jeanși și cămăși în carouri) întărea aspectul de fermieri sau de tăietori de lemne. *Mathew, Zachary and… sorry, nu mi ricordo del tuo nome, I can't remember your name*, se scuză Martina cu un surâs cochet față de

americanul mai scund sau, mai bine-zis, nu atât de înalt ca ceilalți doi, cel numit Bill (Ana își amintea numele lui). Băieții îi întinseră mâna, cam încurcați. Când îi veni rândul, Mathew reținu mâna Anei în a lui și, aplecându-se spre ea (măsura probabil mai mult de un metru nouăzeci), o sărută exuberant pe amândoi obrajii.

— *European style*, îi informă pe prietenii săi care râseră politicos de gluma lui.

Imediat, cei doi americani înalți (cei mai chipeși) o înconjurară pe Martina, care pălăvrăgea cu ei într-o engleză amestecată cu italiana și gesticula exagerat de mult, cum se presupune că fac italiencele. Ana rămase în fața lui Bill, care părea mai timid (era noaptea ei cu oameni timizi) și o întrebă din ce parte a Italiei provenea. Era din Milano, ca prietena ei?

— Nu, eu sunt din Roma, decise Ana. Și Bill o informă, mândru de el, că petrecuse în vara trecută câteva zile la Roma cu familia:

— *A very beautiful city, molto bella, but tu sei even più bella, you are very beautiful, all Italian women are pretty*, declară și continuă să o complimenteze în acest stil; nu era chiar așa de timid.

Îi vorbi de Capela Sixtină, despre Colosseum și Fontana di Trevi, o invită la încă o cupă de șampanie franțuzească și îi puse întrebări despre capitala Italiei la care Ana nu știu să răspundă (pretextând engleza ei defectuoasă); părea hotărât să o cucerească, ca și cum ar fi fost de la sine înțeles că, neavând vreo șansă la sofisticata Martina, Ana îi aparținea. Puțin câte puțin, o împingea în tejgheaua barului și vocea i se transformă într-un mormăit indescifrabil. Ana se limita să zâmbească și să dea din cap, jenată, furioasă pe Martina, care o băgase în această încurcătură; bea șampanie ca să nu trebuiască să vorbească. Când decise că era de ajuns, făcu un gest brusc ca să se elibereze și lovi cu cotul un pahar de whisky așezat pe tejghea, care se făcu cioburi pe podea, vărsându-se pe cămașa și pantalonii unui bărbat care se afla în dreapta ei și căruia până atunci nu-i văzuse fața, ascunsă de corpul mare al lui Bill. Era mai în vârstă, cu părul încărunțit. Englez? American? Politicos, el îi acceptă scuzele. *It doesn't matter, don't worry, these things happen.* Dar Ana nu a fost de acord, ba da, avea importanță, i-a udat hainele! Se înarmă rapid cu câteva șervețele de hârtie și, bâiguind în continuare scuze *I am sorry, so sorry, very very sorry*, începu să șteargă cu ele cămașa acelui bărbat care o lăsa să continue, amuzat, cu brațele ridicate, ca și cum ar fi fost amenințat cu un pistol, în timp ce Bill observa încruntat cum interlocutoarea sa îl mângâia pe necunoscut. Hârtia fină a șervețelelor se lipea de materialul umed al cămășii, agravând daunele, ceea ce o consternă pe Ana, dar bărbatul încărunțit, departe de a se supăra, râdea în hohote. *It doesn't matter, really, don't bother, it will soon dry*, insista, cordial, încercând să o liniștească, în timp ce își freca cu mâinile cămașa pentru a desprinde resturile de hârtie. Nu era în vârstă, cum crezuse Ana; chipul lui, tenul, trăsăturile erau ale unui om tânăr, avea puțin peste treizeci de ani, părului aproape alb o înșelase. Avea

ochii gri cu reflexe aurii, calde și expresive. Faptul că era atrăgător o tulbură și mai mult. Bâlbâi o ultimă scuză și, fără să-și ia rămas-bun de la Bill, care se îndepărtase de incident, reunindu-se cu ceilalți, părăsi tejgheaua în căutarea lui Zoran.

Îl găsi așezat la o masă aproape de intrare, cu fața spre televizor, fumând și bând bere împreună cu Marko care, cu țigara în gură, se amuza așezând într-un șir halbele goale de bere. Ei nu-și făcuseră prieteni în bar. Zoran se bucură când o văzu. O consolă, așa cum se aștepta, pentru neplăcerea cu paharul răsturnat, îi oferi șampanie franțuzească fără să ia în seamă protestele ei („Nu-mi pasă cât costă, eu nu sunt mai prejos decât yankeii aia nenorociți“), o persiflă el pe Martina cu aerele ei de italiancă, imitând cu grație felul ei de a se mișca, care aducea cu mersul legănat al manechinelor, felul afectat în care își rotea mâinile în aer („Ca un magician care face să dispară un porumbel“, spuse Marko), inconfundabilul ei accent nazal de Belgrad. Ana se așeză pe banchetă, cu spatele la ușă, și de fiecare dată când cineva intra sau ieșea, un curent de aer înghețat îi înfiora ceafa, dar nu acceptă propunerea galantă a lui Zoran de a schimba locurile; de unde se afla, putea arunca pe furiș priviri spre bărbatul cu părul alb care, descoperi cu plăcere, nu făcea altceva decât să se uite la ea, la început pe ascuns, apoi în mod deschis. Îi plăcea acel joc; se juca în stilul Martinei și flirta cu cei doi, cu Zoran și cu necunoscutul, dar într-un fel nevinovat, sau așa voia să creadă. Zoran, stimulat de cei doi litri de bere băuți, își recuperase aplombul și umorul caustic. Ea râdea din toată inima de glumele și de observațiile lui răutăcioase despre Martina și tăietorii ei de lemne, cum îi numeau amândoi pe americani, conștientă că prietenul ei se simțea flatat de atenția pe care i-o acorda, poate chiar nutrea vreo speranță, dar nu se încumeta să facă nici cea mai mică insinuare, nu exista vreun pericol în a cocheta cu Zoran; era un admirator secret, tăcut, discret, cum fusese Danilo; ar fi fost crud să se arate antipatică sau iritată de el și i se părea plăcut să se știe dorită fără nici un risc. Omul cu părul cărunt, da, reprezenta un risc, dar nu trebuia să își facă griji pentru că nu avea să îl revadă. Era străină, nimeni nu o cunoștea în acel oraș, putea să se dedice fără teamă schimbului îndrăzneț de priviri și zâmbete, în noaptea aceea putea să facă tot ce avea chef. Șampania franțuzească îi insuflase o euforie nouă, se simțea îndrăzneață, dispusă la orice și când un chelner făcu să sune un clopot în pub, anunțând închiderea, se încăpățână la fel sau mai mult ca Zoran să-l convingă pe Marko, care spunea că e obosit, să meargă cu ei la Biely Tarakán, o discotecă pe care Zoran o cunoștea și care era foarte aproape. Avea chef să danseze, își dorea foarte mult. Martina li se alătură din nou flancată de americanii ei; venea cu o propunere proprie: Manhattan Express, discoteca cea mai *cool* din toată Moscova, dar Zoran le spuse că era un local infect, plin de prostituate și gangsteri, unde agenții de securitate purtau mitraliere și practic te dezbrăcau la intrare, la asemenea extreme ajungea controlul. În plus (și acesta a fost argumentul definitiv) intrarea costa treizeci de dolari.

Martina ezita; pe ea o invitau prietenii americani, dar pe prietenii ei…

— Ca să spun adevărul, îi mărturisi Anei, în timp ce se îndreptau spre discotecă, americanii ăștia sunt niște nesărați. Îți oferă de toate, dar ce plicticoși sunt! Fac bine că se duc la discoteca aia, cu târfele nu e nevoie de conversație. Marko e foarte supărat pe mine?

— De ce să fie supărat? I-am ținut eu de urât, este fericit.

I'm too sexy for my love, too sexy for my love, love's going to leave meee / I'm too sexy for my shirt, too sexy for my shirt, so sexy it hurts… Jocurile de lumini ale ringului de dans îl colorau pe Zoran alternativ în portocaliu și violet, un fum dens, care te înțepa în gât plutea ca o ceață deasupra sălii, ștergând conturul fețelor și al siluetelor, accentuând anonimatul în localul de la subsol, unde puteai să te bâțâi în voie, să sari, să te învârtești, să-ți lovești șoldurile de Zoran, Martina și Marko, să transpiri fără grijă, să-ți miști brațele în ritmul muzicii, să-ți legeni fundul, picioarele, să fredonezi cuvintele, să dansezi fără oprire, până când limba uscată ți se lipea de cerul gurii și tălpile protestau din cauza tocurilor, a căldurii cizmelor, cerând o pauză, un loc lângă tejghea unde să te poți sprijini și să ceri un pahar de apă rece.

— Nu servim apă.

— Nu serviți apă?

— Doar la sticlă, costă șase mii de ruble.

Doi indivizi cu aspect asiatic (erau ceceni?), cu față de interlopi, postați lângă bară, observau scena; unul din ei, cel din stânga, o privi de sus până jos, examinând-o fără jenă. Se enervă. Înainte să poată protesta (Vreau doar un pahar cu apă, chiar și de la robinet, nu-mi puteți da un pahar cu apă?), o voce cu un timbru plăcut care i se păru cunoscută spuse în spatele ei: *Please, allow me to invite you*. Se întoarse. Omul cu părul încărunțit îi zâmbea.

Nu fu surprinsă. Îl văzuse sosind la discotecă la puțin timp după ei și făcându-și loc prin mulțime până la tejghea. În timp ce dansa, era conștientă că o urmărea cu privirea (sau o simțea prin fumul dens și pâlpâirile continue ale luminilor) și se mișca pentru el, încercând să epateze, să fie sexy, cum spunea Martina, să pară veselă, fata cea mai interesantă de pe ring.

— *You're Italian, aren't you? Sei italiana?* o întrebă.

Era pe punctul de a încuviința și de a continua jocul, când își aminti de încurcătura cu Bill: Italia era o țară foarte vizitată.

— Nu, îi răspunse în engleză, nu sunt italiancă. Sunt…

Sunt iugoslavă, era să spună, dar Iugoslavia nu mai exista sau nu mai exista ca înainte; ar fi trebuit să precizeze după aceea că era sârboaică; îi spuse că e din Andorra.

— Andorra? *Never heard of it. Is it a country*?

Îi povesti puținele lucruri pe care le știa despre Andorra, pe care i le spusese Danilo, poate adevărate, poate inventate. Danilo avea multă imaginație și îi plăcea să-i joace feste. La întoarcerea după o călătorie la Londra, Danilo îi vorbise despre o prietenă, o presupusă iubită cu care se culcase, provenind dintr-o țară micuță, situată între Franța și Spania, atât de mică încât trecea neobservată și aproape nimeni nu știa că există, deși e foarte veche. O guvernează un rege numit Boris și nu are armată. Andorranii sunt catari, adepți ai unei religii milenare ale căror principii i le-a descris Dani, dar ea nu i-a dat atenție și acum nu putea să le reproducă. Da, bineînțeles că au plaje în Andorra, plaje lungi și aurii, cu nisipul foarte fin, mult mai bune ca plajele din Croația, îi spuse bărbatului cărunt, care părea să aibă o mare curiozitate față de acea țară de poveste, mitică sau magică, poate complet fictivă (începea să bănuiască).

— Și ce limbă se vorbește în țara ta?

— Andorrana, răspunse ea cu aplomb.

— Este o limbă latină?

Ana decise că nu, nu semăna cu franceza sau spaniola deloc, nu era o ramură din vechiul trunchi indo-european, ci era mai veche decât acesta, o limbă preistorică, la fel de veche ca aramaica.

— Spune ceva în andorrană, îi ceru el.

Era greu să se înțeleagă în vacarmul muzicii care îi obliga să strige și să își apropie fețele, o intimitate forțată care nu le displăcea. Se apropie atât de mult, că buzele ei îi atingeau urechea.

— *Hrani kuče da ti laje*, îi spuse: „Dă de mâncare unui câine și va lătra la tine“, o frază absurdă care era, de fapt, un proverb macedonean.

— Sună a limbă slavă, observă el. Ce înseamnă?

— Te-am întrebat tu de unde ești? American? Englez?

— Eu…? Nu! Eu sunt rus, de aici, din Moscova. Ce te-a făcut să crezi că sunt american? râse el, amuzat de confuzie. Numele meu este Alexei Nicolaievici, dar toată lumea îmi spune Sașa.

Stăteau de ceva timp de vorbă și nu se prezentaseră încă. Acum își dădu seama de ce engleza lui Sașa i se părea atât de ușor de înțeles; o vorbea cu accent rusesc, foarte apropiat de al ei. Dacă ar fi știut că e rus, nu s-ar fi dat drept andorrană: rușii și sârbii sunt membrii unei mari familii slave. Spre deosebire de ceea ce se întâmpla în restul țărilor occidentale, în Rusia sârbii nu erau prost văzuți. Rusia, împreună cu Grecia (altă națiune ortodoxă), era o aliată sigură a poporului sârb.

Deși nu acesta era motivul pentru care pretinsese că era andorrană, ea nu era Martina, nu se rușina de naționalitatea ei, nu rușinea o împinsese spre minciună, ci precauția.

— La ce te gândești? o întrebă Sașa.

— Nu-i mai văd pe prietenii mei.

Își întoarse capul spre ringul de dans și nu îi fu greu să îi localizeze. În afara ringului de dans cu podeaua din sticlă securit, feriți de sclipirea stridentă a luminilor rotitoare, Marko și Martina dansau îmbrățișați, aproape fără să se miște, pe muzica unei melodii romantice, „Nothing compares 2 u". Ar fi vrut ca Sașa să o invite să danseze, dar poate că asta nu se mai obișnuia în Moscova, în Belgrad de ani buni nu se mai puneau melodii lente în discoteci.

— Și tu cum te numești? întrebă Sașa. Nu vrei să-mi spui?

— Nu avem nume în Andorra, suntem atât de puțini, că suntem numerotați. Eu sunt numărul 5.966, dar poți să-mi spui Ana.

El îi spuse că era convins că toți andorranii se dădeau în vânt după 5.966, nici o altă cifră nu putea avea ochi atât de frumoși, dar prefera să îi spună Ana, îi era greu să se adreseze cu un număr unei fete frumoase. Vru să afle când sosise la Moscova și câte zile va mai rămâne.

Ea contraatacă:

— Ești chiar din Moscova? Unde locuiești? Cu ce te ocupi?

El îi răspunse că e fotoreporter, lucra pentru *Pravda* și *The Moscow Times*. În timpul liber fotografia mănăstirile ortodoxe și monumente religioase, îl interesa arhitectura tradițională rusă, avea de gând să publice o carte pe tema asta.

— Și tu? o întrebă la rândul lui. Ce lucrezi? Ești foarte tânără, poate încă studiezi.

Și ea îl informă, mândră, că e studentă în ultimul an la medicină. Sașa păru impresionat: va fi medic!

— Aveți universitate în Andorra?

— Cum să nu! Universitatea noastră este una dintre cele mai prestigioase din Europa, studenţi din Franța, Spania și Germania vin să studieze în Andorra. Țara mea este mică, dar are de toate, se lăudă ea.

Sașa o invită la o cupă de șampanie rusească, la Biely Tarakán nu aveau franțuzească, iar Ana îi mulțumi; în secret (nu-i va mărturisi asta niciodată Martinei) prefera șampania sovietică celei franțuzești. Îi spuse lui Sașa că în ziua următoare plănuia o excursie cu prietenii ei la Novodevichiy Monastyr, Mănăstirea Fecioarelor Noi. Sașa îi povesti că Petru cel Mare a închis-o pe sora lui, Sofia, într-o chilie din această mănăstire pentru presupusa ei participare la o revoltă. Apoi nu s-a mulțumit doar cu atât și a poruncit să fie torturați și spânzurați în fața ferestrei Sofiei presupușii ei complici, vinovați de răzmeriță. Clădirea era interesantă, dar după părerea lui Sașa nu se putea compara cu mănăstirea Donskoi, un complex fortificat, înconjurat de ziduri, cu douăsprezece turnuri, șapte biserici iar în Catedrala Nouă, un iconostas din șapte părți considerat printre cele mai frumoase din Rusia. Făcuse fotografii acolo, dar era nemulțumit de rezultat, lumina zilei în care făcuse fotografiile nu era una potrivită.

— De ce nu vii cu mine mâine să o vizitezi? Am ziua liberă, îi spuse, îți pot fi ghid, dacă ești dispusă să te desparți câteva ore de prietenii tăi.

Ana se împotrivi:

— Nu cunosc Moscova, nu voi ști să ajung acolo singură.

— Vin să te iau eu, se oferi Sașa, la ce hotel stai?

Înainte să-și dea seama ce face, îi dădu numele hotelului, ceea ce era o imprudență, dar se opuse să vină să o caute.

— Ne vedem pe undeva prin centru, îi spuse, într-un loc apropiat de hotelul Ucraina.

O bucura insistența rusului de a se vedea din nou și faptul că întâlnirea propusă era în plină zi, la lumina soarelui, un altul, mai puțin manierat sau mai puțin politicos ar fi încercat să o ducă în pat chiar în aceeași seară. Acceptă să se întâlnească la prânz pe Arbat, la ieșirea din stația de metrou Arbatskaya, pe care ea o cunoștea deja. Puse în geantă o carte de vizită pe care Sașa îi notase locul de întâlnire, cu convingerea intimă că nu se va duce, promisiunile care se fac după miezul nopții într-un bar rareori se îndeplinesc. Se aplecă spre rus pentru a-i spune ceva și cineva o împinse cu putere peste el. Cei doi bărbați din stânga ei, acei caucazieni cu aspect de interlopi, se luaseră la bătaie. Strigau unul la altul într-o limbă pe care Ana nu o recunoștea, unul dintre ei ținându-l strâns pe celălalt pe după gât. Alți inși interveniră în încăierare, nu era clar dacă pentru a-i despărți sau pentru a se implica în luptă; se auzi un zgomot de geamuri sparte, cineva aruncă după altcineva cu un scaun. Sașa se așezase în fața ei, apărând-o cu corpul lui. Peste umărul rusului zări strălucirea argintie a unui pistol și o mână amenințând cu o sticlă sparta. Totul se petrecu foarte rapid. Traversară sala fugind ghemuiți. Sașa îi spuse să se așeze în spatele podiumului de lemn situat aproape de ieșirea de urgență, unde înainte cântase o formație de rock, și îi ceru să nu se miște de acolo până nu se va întoarce el. Peste puțin timp muzica se opri și se aprinseră luminile discotecii. Sașa se întoarse cu un pahar cu apă pentru ea și o liniști: îi spuse că nu se întâmplase nimic grav, fusese doar o neînțelegere între mafioți. Bătăușii, fără răni grave, fuseseră despărțiți, potoliți și dați afară din local de către agenții serviciului de pază. Curând muzica se auzi din nou, luminile se micșorară, petrecerea continua. Când se ridică, se simți amețită, avea impresia că avea să se prăbușească dintr-un moment în altul. Sașa își dădu seama de starea ei, o luă de după umeri și o scoase din aerul închis al discotecii. Au urcat pe o scară în spirală și au mers afară, într-o curte interioară întunecată și neîngrijită, unde se ghiceau magazii și șoproane, un munte de moloz acoperit de zăpadă și, la poalele lui, un frigider fără ușă, o canapea veche, dezarticulată, sticle, cutii goale și tot felul de gunoaie împrăștiate în noroiul de pe jos, în care sclipeau porțiuni acoperite cu gheață de un argintiu strălucitor și misterios. Rămaseră în zona luminată de felinarul cu verzui de la intrarea în discotecă, lângă mașinile clienților parcate în stradă, unele dintre ele foarte noi și foarte scumpe, în contrast evident cu

mizeria atotstăpânitoare din jur. Era un frig îngrozitor, îndată ce ieșiră începură să le clănțăne dinții. Își lăsase hanoracul la garderoba discotecii. Mereu atent și curtenitor, Sașa își dădu jos canadiana de puf, căciula, fularul și o obligă să și le pună. El rămase în cămașă.

— Eu sunt un rus veritabil, glumi, un slav din nord, obișnuit să facă baie în fiecare dimineață într-o copcă tăiată în râul înghețat, pe când tu vii dintr-o țară caldă, nu știi ce este zăpada și cred că nici nu ești obișnuită cu scandaluri ca ăsta la care tocmai am asistat. Asta este Moscova autentică, nu orașul curat și frumos din Kremlin și din Piața Roșie, pe care le frecventează turiștii.

Se simți tentată să îi spună că în țara ei asistă la altercații asemănătoare și chiar mai rele, dar își aminti la timp că e andorrană, nu sârboaică, și că Andorra e o țară pașnică, unde nu există soldați, arme și războaie. Sașa se uita preocupat la ea.

— Te simți mai bine? Ești palidă.

— Sunt mai bine, minți ea. Trebuie să mă întorc la discotecă, probabil că mă caută prietenii mei peste tot.

La starea proastă se adăugase spaima. Dacă prietenii ei nu mai erau acolo? Dacă părăsiseră discoteca în timpul încăierării? Se găsea la discreția unui bărbat pe care nu îl cunoștea deloc, într-un oraș străin, un oraș periculos, aveau dreptate tatăl ei și Nadica. Sașa fuma lângă ea fără să o privească, poate întrebându-se ce ar face cu fata aceea străină, aproape leșinată sau beată. Farurile unei mașini abia sosite măturară curtea, dezvăluind corpul unui om întins pe spate pe molozul acoperit pe alocuri de zăpadă, un bețiv, probabil.

— Nu se poate să rămână acolo! strigă Ana. O să înghețe.

Sașa aruncă țigara în zăpadă și se apropie de omul acela.

— *Vstavai, drug!* Trezește-te, prietene! Ridică-te! îl îndemna în rusă.

Neobținând nici un răspuns, Sașa se aplecă spre el, îi pălmui obrajii, îl zgâlțâi energic și încercă să-l ridice în picioare. Balotul inert se lăsa manipulat fără să opună rezistență. După un timp, Sașa renunță la orice încercare și rămase privindu-l descurajat pe cel căzut. În cele din urmă, se întoarse și se uită spre Ana dând din cap și deschizând brațele în semn de neputință. Un tremurat din ce în ce mai puternic puse stăpânire pe ea. Își aduse aminte de soldatul mutilat din stația de metrou, dacă era el? Era puțin probabil, dar asta îi evocă imaginea lui Dragan, expresia lui neajutorată în acea seară din Belgrad, când îl văzuse pentru ultima oară.

Un aspect similar trebuie să fi avut corpul lui fără viață când l-au ucis musulmanii pe frontul din Bosnia, un balot de carne și sânge, un lucru nefolositor, bun de aruncat.

— *What a shame!* exclamă Sașa dând din cap când reveni lângă ea. În fiecare noapte mor așa zeci de cerșetori în Moscova... deși se spune că moartea prin îngheț este dulce. Ce e cu tine? Ce ai? o întrebă, dându-și seama ce tare tremura.

— *Ja ploho sebja chuvstvuju*, se plânse ea în rusă, mă simt rău, foarte rău. Și, lăsându-se îmbrățișată de Sașa, izbucni în plâns.

6

Galeria de eroi: Slobodan Milošević

La 20 august 1941 s-a născut în Požarevac, un mic oraș din interiorul Serbiei (notoriu pentru fabrica sa de biscuiți Bambi), cel care avea să fie fiul său cel mai ilustru: Slobodan Milošević. Atât tatăl său, Svetozar, teolog ortodox, cât și mama sa, Stanislava Koljesnić, erau muntenegreni. „Slobodan“ înseamnă libertate, nume promițător pentru un copil născut în plină ocupație germană, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Mama, Stanislava, era comunistă și partizană, tatăl, am spus deja, era teolog, dar se iubeau, sau s-au iubit până când, în 1947, teologul a abandonat-o în voia sorții pe partizană și s-a întors în Muntenegru. Slobodan (Slobo, pentru noi) și fratele său mai mare au rămas în grija mamei. În 1948, unchiul său din partea mamei, un erou al partizanilor, s-a sinucis cu un glonț în tâmplă: nu a putut suporta ruptura lui Tito de Stalin. Slobo a fost un copil silitor, cam tocilar, ascultător și cuminte, care nu și-a supărat niciodată mama, suferise și așa destul. Pasionat de lectură, mai apropiat de profesorii săi decât de colegi, disprețuia sportul (și sportul îl disprețuia pe el; era un băiat cam mototol). La șaisprezece ani, cunoscu o fată care avea să devină marea iubire a vieții lui, Mirjana Marković, o ființă deosebită, orfană și cu un trecut interesant. Mama ei, Vera Miletić, era partizană (se spune că o născuse pe Mirjana în pădure). Tatăl era un comandant al trupelor de partizani, un bărbat căsătorit numit Moma Marković. Vera Miletić sau Mira (nume de război) a fost o militantă tenace și devotată. La puțin timp după ce a adus-o pe lume pe Mirjana în Požarevac, a plecat la Belgrad pentru a încerca să reorganizeze Partidul Comunist, misiune riscantă într-un oraș controlat de naziști. Gestapoul a arestat-o și a fost împușcată în lagărul de concentrare de la Banjica în 1944. Dar vai! se pare că înainte de a-și pierde viața, a avut timp să-și trădeze tovarășii și astfel fetița Mirjana a crescut în oprobriul tuturor și cu stigmatul de a fi fiica unei trădătoare, deși ea a negat întotdeauna presupusa delațiune și, în semn de mândrie filială, a adoptat numele conspirativ al mamei sale, Mira. Obișnuia să poarte o floare în păr, un semn tacit în amintirea ei: în singura imagine pe care micuța Mira o avea despre

partizană, o fotografie veche, aceasta purta un trandafir în păr. (Cu timpul, Mira, fiica, renunță la flori, dar nu și la prostul obicei de a-și împodobi părul cu panglici și funde în culori țipătoare.)

A fost dragoste la prima vedere și împărtășită reciproc: de la adolescență și până la moartea lui Slobo, Mira și fiul ilustru al orașului Požarevac au rămas împreună. În liceu li se spunea Romeo și Julieta; la Facultatea de Drept din Belgrad, pe Slobo l-au poreclit „micul Lenin“, pentru că într-o țară ca Republica Socialistă Federativă Iugoslavia, unde toată lumea era comunistă, el era mai comunist decât toți, mai mult chiar și decât mareșalul Tito.

La cincisprezece ani era deja membru de partid și, pe când era student la drept la Belgrad, a fost numit președinte al comitetului ideologic universitar al Ligii Comuniste din Iugoslavia. În 1962, când se afla în călătorie de studii în Uniunea Sovietică, l-au anunțat că tatăl său se sinucisese, asemenea unchiului său și în același fel. Asta nu l-a împiedicat pe Slobo să-și ia curând licența în drept cu media 8,90, care nu a fost mai mare doar din cauza dezastroasei sale prestații în orele de educație paramilitară, în care trebuia să alerge, să tragă cu arma, să facă gimnastică! În 1965 s-a căsătorit cu Mira, iubita lui eternă (care era deja însărcinată cu prima ei odraslă, Marija). *Kum*, naș de cununie, i-a fost Ivan Stambolić, cel mai bun prieten din facultate al micului Lenin, un tip cum nu se poate mai diferit de cenușiul și cumpătatul Slobo. Carismatic, frumos, extrovertit și afemeiat, Ivan Stambolić aparținea unei familii din cea mai înaltă aristocrație comunistă și avea un unchi foarte influent în partid, rudenie pe care nu a neglijat-o. Stambolić era un carierist, trecea dintr-o funcție în alta cu o grație și o ușurință admirabile. Neîndemânaticul și timidul Slobo, cu pași mici ca de broască, îi pășea pe urme; ocupa sistematic funcțiile pe care fulminantul său prieten le lăsa în urmă în rapida lui carieră politică. Deja căsătorit și cu soția însărcinată, Slobo a fost luat în armată unde, nu e nevoie să mai spunem, nu s-a remarcat prin nimic. Circulă o anecdotă potrivit căreia, în timpul unei vizite pe care Mira i-a făcut-o răcanului Slobo, însoțită de o verișoară, oprindu-se în fața unui magazin în vitrina căruia se afla la loc de cinste un mare portret al lui Tito, îi spuse verișoarei sale (spre surprinderea și stupefacția acesteia): „Într-o zi, și Slobo al meu va avea fotografia în vitrine“, o dovadă de devotament conjugal emoționant și profetic: noi, tinerii din generația mea, am suportat vederea a nenumărate portrete ale micului Lenin, scoase în procesiune pe străzi, atârnate pe pereți în toate instituțiile oficiale, în vitrinele magazinelor, în casele patrioților sârbi... Ramele rămăseseră aceleași: scoteau fotografia mareșalului Tito și puneau în locul ei chipul neplăcut al lui Slobo, cu fruntea bombată și urechile în formă de frunze de varză. Nu se poate compara imaginea majestuoasă a lui Tito călare, în uniformă albă și cu toate medaliile pe piept, cu tristul portret al lui Slobodan Milošević, care nu a avut niciodată o fotografie ecvestră (nu știa să călărească) și care are în toate

fotografiile acel aspect caracteristic lui, de birocrat plictisit, așezat la o masă, în costum cu cravată (din ce în ce mai scumpe și mai de calitate, trebuie să admitem).

Soții Milošević s-au mutat la Belgrad, unde au locuit într-un mic apartament fără ascensor, situat într-unul din enormele blocuri în stil sovietic care alcătuiau peisajul în Novi Beograd, un cartier pe care îl cunosc bine pentru că mulți ani a fost și cartierul meu. Slobo s-a instalat (sau a fost instalat de către amabilul Ivan) la Primăria din Belgrad și a dobândit faima de om de cuvânt, discret și eficient. În 1970, a fost numit director general adjunct al companiei statale de gaz, Tehnogas, și câțiva ani mai târziu a ajuns director al Camerei de Comerț din Belgrad, mereu în siajul impresionant al lui Stambolić. În 1972, tragedia l-a vizitat din nou, conform unui îngrijorător model familiar care se transformase în destin sau tradiție: mama sa și-a luat viața, spânzurându-se de o lustră în salonul casei sale din Požarevac. A umblat zvonul că motivul acestei sinucideri ar trebui căutat în relațiile proaste dintre Mira și soacra ei… Bârfele răutăcioase nu au făcut decât să-i unească și mai mult pe amanții cronici din Požarevac: el o numea „pisicuță“, ea pe el „pisicuț“; au avut încă un fiu, Marko, păreau fericiți… și au fost și mai fericiți când Ivan i-a dăruit alt post important lui Slobo: direcția generală a uneia din băncile cele mai puternice din Iugoslavia, Beobanka. Și, un timp, micul Lenin a fost bancher. A călătorit prin toată lumea, a fost la New York, l-a cunoscut pe David Rockefeller… Și apoi, în 1980, a murit Tito: de mână cu Ivan, Slobo s-a întors la politică, cineva trebuia să vegheze asupra ortodoxiei comuniste într-o țară rămasă orfană. În 1984, Slobo a fost numit președinte al Comitetului Municipal al Ligii Comuniștilor din Belgrad, dar nu a avut timp să-și încălzească scaunul, că imediat, halei-hop!, a fost ales președinte al Comitetului Central al Ligii Comuniștilor din Serbia, funcție pe care, din întâmplare, tocmai o îndeplinise marele său prieten Ivan, care în acel moment era deja președintele Republicii Sârbe, una din cele șase care (împreună cu Croația, Slovenia, Macedonia, Bosnia-Herțegovina și Muntenegru) alcătuiau fosta mea țară, defuncta Republică Socialistă Federativă Iugoslavia.

Pe Slobo l-au ales pentru că era candidatul lui Stambolić și pentru profilul lui conservator, de tovarăș implicat în lupta împotriva liberalismului, a contrarevoluției și a naționalismului. Pentru că începuse să bată un vânt patriotic, dar un patriotism care nu era cel al Iugoslaviei lui Tito, care timp de patruzeci de ani ne-a băgat în cap ideea că sârbi, croați, sloveni, macedoneni, bosniaci, muntenegreni și chiar albanezi (ilirii ăia) eram frați și aveam aceeași țară, același steag și același destin, dar când mareșalul a murit, am descoperit că nu era adevărat, nu eram frați, nici măcar veri: în străfundul istoriei, acel străfund tulbure și întunecat, în nămolul sau zațul trecutului, eram chiar dușmani. Sau nu e adevărat că ne-am bătut crunt între noi: croați, sârbi și musulmani bosniaci în al Doilea Război Mondial? Cum puteau fi sârbii frații croaților, fiii și nepoții acelor ustași de oribilă amintire, aliații naziștilor, mai sângeroși chiar și decât ei? Cum

să uiți de Jasenovac, unul din cele mai mari lagăre de concentrare din Europa celui de-al III-lea Reich, înființat de ustașii croați și condus de preoți catolici, unde au murit mai mult de șase sute de mii de sârbi? În 1986, Academia Sârbă de Știință și Artă a publicat un *Memorandum* care nu avea nimic în comun cu științele și artele și poate tocmai de aceea a avut un amplu ecou. Distinșii și respectabilii membri ai acestei instituții afirmau că sârbii au fost sistematic marginalizați, ostracizați și subapreciați în Iugoslavia lui Tito (croat la urma urmei), în beneficiul perfizilor croați și sloveni, care într-un mod subtil, dar efectiv, au controlat totul, cu un singur scop: să-i subjuge pe sârbi, să-i asuprească, să-i prejudicieze. Minoritățile sârbe din Kosovo și din numitele *krajinas* din Croația au fost în pericol, sub presiunea asimilatoare a croaților într-un caz și fertilitatea nestăvilită a albanezilor în celălalt. În Kosovo, leagănul națiunii sârbe, unde la Câmpia Mierlei, Kosovo Polje, regele sfânt Lazar și-a dat viața pentru poporul celest, și ținutul principalelor mănăstiri ale bisericii ortodoxe sârbe, perfida politică demografică musulmană făcuse ca albanezii să reprezinte șaptezeci la sută din populație… În moschei, imamii își îndemnau credincioșii să procreeze fără limite, într-o campanie fără vărsare de sânge, dar distrugătoare, și cu trecerea anilor leagănul națiunii sârbe se transformase într-un bastion albanez doar printr-o simplă superioritate numerică. Și nimeni nu făcea nimic pentru a împiedica acest lucru și pentru a apăra de acești musulmani nemiloși amenințata și puțin prolifica minoritate sârbă! Esența însăși a sârbismului era în pericol.

În Iugoslavia lui Tito, doar ateii puteau avansa pe scara socială, era o regulă nescrisă, dar implacabilă: cel care era văzut frecventând o biserică ortodoxă sau catolică sau o moschee putea să-și ia gândul de la a prospera. Eram în mod oficial atei, pentru că singurul cult permis și binecuvântat de sistem era cel al lui Tito, care nu putea permite ca vreo altă zeitate să-i facă umbră, așa că îl trimisese pe Dumnezeu în exil. Odată cu moartea lui Tito, Dumnezeu s-a putut întoarce și cum l-au mai sărbătorit credincioșii, fiii lui! Era adevăratul nostru tată și nu știam; Tito, acel dictator megaloman, tatăl prezumtiv, ne-a ascuns, perfid, că avem origine divină. Suntem fiii lui Dumnezeu, poporul celest, nici mai mult, nici mai puțin! Brusc, bisericile și catedralele s-au umplut de neofiții, a fost o epidemie de botezuri colective, religia ajunsese la modă: pentru a fi cineva, pentru a corespunde și a fi integrat, trebuia să fii credincios, să aprinzi o lumânare în fața unei icoane, să sărbătorești s*lava*… Am început să facem tot ceea ce Tito interzisese sau cenzurase. Încet-încet, nu ne-am mai spus unii altora „tovarășe" și am devenit „domn", „doamnă", „domnișoară"… Voim să ne eliberăm de trecutul comunist, dar cei care conduceau, ștabii Partidului, aflaseră?

Slobodan Milošević avea fața de buldog și nas de ogar; adulmecă puțin aerul, simți că vântul bătea din altă parte și că drumul de urmat era altul; Ivan Stambolić, nu. Și sosi marele moment al vieții lui Slobo, punctul de cotitură, căderea lui de pe cal, el care,

spre deosebire de Sfântul Pavel, nu urcase niciodată nici pe spinarea unui măgar, ca să nu mai vorbim de un cal roib: a fost o cădere metaforică și începutul unei ascensiuni de neoprit, stratosferice, care s-a terminat în închisoare.

Kosovo era un cazan în fierbere în care minoritatea sârbă se agita, dădea în clocot; sârbii din Kosovo cereau atenția și ajutorul fraților lor din Belgrad. „Albanezii ne oprimă“, clamau. „Vor să ne termine, sunt niște intruși care vor să ne alunge din propria noastră casă. Permiteți așa ceva?“ Sârbii naționaliști din Belgrad, din ce în ce mai mulți și mai influenți, apărau cauza fraților persecutați din Kosovo. În ceea ce privește partidul comunist și reprezentanții săi, simpla menționare a cauzei naționaliste le făcea părul măciucă. „Comuniștii nu sunt naționaliști“, explicau ei, „unitate și fraternitate, tovarăși, asta este lozinca noastră, ați uitat-o?“

Slobo ateriză în Kosovo în aprilie 1987, trimis de Stambolić pentru a liniști apele sau pentru a le readuce în albie, dar albia râului nu mai exista, timpul o ștersese, lozincile comuniste ale lui Slobo au căzut în gol:

— Tovarăși, le spuse nu prea convins și destul de îngrijorat și timorat, nu luați calea sectarismului, ura dintre națiuni nu aduce niciodată progres.

Dar sârbii din Kosovo nu voiau să audă așa ceva și l-au trimis la Belgrad cu mesajul că vechiul slogan comunist nu mai era acceptabil. La Belgrad Slobo a reflectat, a cugetat, s-a consultat cu Mira, a adulmecat direcția vântului… S-a întors la Kosovo Polje, însoțit de camerele televiziunii din Belgrad. S-a întâlnit cu sârbii nedreptățiți la Casa de Cultură, le-a ascultat temerile, argumentele, mărturiile. O mulțime de sârbi se adunase afară. Se produse o altercație cu poliția care încerca să-i oprească: agenții erau albanezi, la fel ca aproape toți funcționarii din Kosovo. Sârbii aruncau cu pietre în poliție, în timp ce îi acuzau pe agenți și îi numeau asasini. Slobo a ieșit să vadă ce se întâmpla. Coborî scările, se adresă mulțimii și, stăpânindu-și frica, cu o mare prezență de spirit, le ceru să vorbească și să-și expună plângerile.

— Polițiștii ne bat, îi spuseră, albanezii ne maltratează.

Și Slobo, conștient că toate camerele de televiziune erau fixate pe el, strigă energic mulțimii:

— Nimeni nu va mai îndrăzni să vă lovească! Nimeni nu are acest drept!

Această scurtă și inspirată alocuțiune l-a transformat în lider. Faptul că au fost chiar sârbii care i-au atacat pe polițiști și au aruncat cu pietre în ei și că acest incident glorios a fost pregătit și planificat de abilul Slobo nu scade cu nimic din importanța momentului, din dimensiunea lui epică: micul Lenin se metamorfoza în conducătorul sârbismului. Și, conștient de statura politică pe care tocmai o căpătase, începu să vorbească pe tonul mesianic al unui lider vizionar. Reîntors în Casa de Cultură, învestit cu o popularitate nouă, i-a îndemnat astfel pe frații lui sârbi: „Trebuie să rămâneți aici. Acesta este pământul vostru. Acestea sunt casele voastre. Grădinile și câmpiile voastre.

Amintirile voastre… Niciodată sârbii și muntenegrenii nu s-au ascuns în fața greutăților, nu s-au cufundat în tristețe și noi nu am cedat niciodată când a sosit timpul să luptăm. Trebuie să rămâneți aici pentru strămoșii și pentru urmașii voștri. Altfel, strămoșii voștri vor fi dezonorați și urmașii voștri jefuiți…“

Era momentul inaugurării retoricii naționaliste care avea să-i aducă atâtea succese. Era naționalist Slobodan Milošević? Era un cucernic creștin-ortodox? Slobo era *slobodanist*. Împărtășea cu credincioasa sa soție Mira (comunistă ferventă) o secretă, dar fermă ambiție: să-și vadă fotografia peste tot și orice mijloc era acceptabil dacă ajuta la atingerea scopului suprem de a fi noul stăpân. Se dedică acestui țel. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să scape de Stambolić; de data aceasta nu a așteptat ca el să-i cedeze amabil scaunul, l-a îndepărtat în mod brutal. Și-a omorât tatăl, cum ar spune Freud (deși mă îndoiesc că Slobo l-ar fi citit pe Freud), mai întâi în sens figurat, apoi în sens real.

În iunie 1989, după destituirea lui Stambolić, Slobo a fost numit președintele Republicii Sârbe și, drept urmare, a anulat autonomia provinciei Kosovo și a lansat un program de „revoluție anti-birocratică“ (cine era mai indicat pentru așa ceva decât birocratul perfect?), care avea ca obiectiv declarat liberalizarea economiei și ca scop clandestin consolidarea puterii lui Slobo și epurarea (în vechiul stil comunist) tuturor rivalilor și dușmanilor. Pe atunci, una dintre dorințele sale era deja îndeplinită: mii de manifestanți îi purtau portretul pe străzile Belgradului. Slobo era deja un lider popular, orfanii lui Tito aveau un nou tată. Dar el prefera să se prezinte ca un nou rege Lazar. La 28 de iunie 1989, ziua Sfântului Vito sau Vidovdan, cu ocazia sărbătoririi celui de-al șaselea centenar al bătăliei de la Kosovo, Slobo s-a adresat maselor în câmpia Gazimestan unde avusese loc legendara confruntare și i-a avertizat pe toți acei care s-ar putea opune planului său de a restabili mândria sârbească: „Eroismul din Kosovo este o dovadă de neuitat a timpului în care am fost curajoși și demni și printre puținele popoare care au ieșit neînvinse din toate războaiele. Astăzi, după șase secole, suntem din nou angajați în confruntări. Nu sunt bătălii militare, deși acestea nu trebuie excluse. Dar indiferent de natura lor, vor trebui duse cu hotărârea, curajul și spiritul de sacrificiu de care a dat dovadă poporul sârb în Câmpia Mierlei“. Camerele de televiziune au redat fidel istoricul discurs (încă de atunci, echipele de filmare îl însoțeau peste tot, lui Slobo îi plăcea la nebunie să apară la televiziune). Mulțimea de patrioți sârbi entuziasmați îi aplauda cuvintele, agitând steaguri și stindarde care reînviau vechile simboluri naționale, interzise de către comunismul infam: vulturul bicefal, efigii ale lui Lazar, Miloš Obilici, regele Dușan, drapelul sârb fără steaua roșie, cu crucea ortodoxă și cei patru „C“ însemnând „S“ chirilic: *Samo sloga Srbina spasava*, doar unirea salvează sârbii…

Mândria națională, demnitatea sârbă, popor celest, națiune milenară, curaj, vitejie,

sacrificiu, obiceiurile noastre seculare, folclorul nostru nepieritor, marea noastră poezie epică, pe care au admirat-o Goethe, Pușkin și Frații Grimm, istoria noastră glorioasă, în care toate războaiele sunt tot atâtea victorii (sau înfrângeri care, judecate corect, au fost victorii), mormintele dragi ale strămoșilor noștri, mănăstirile noastre, preoții noștri, Dumnezeul nostru, steagul nostru… Câtă mândrie națională, cât de multe steaguri! Și câtă ură pretutindeni…

În anul 1990 a fost aprobată o nouă constituție, prin care a fost adoptat un regim democratic și pluripartidist și Republica Socialistă Sârbă a pierdut adjectivul său, cu tot ceea ce însemna el, și s-a transformat în Republica Sârbă pur și simplu. Alte republici au făcut la fel (de fapt, au făcut-o mai înainte, Slobo le-a urmat fără tragere de inimă, sistemul pluripartidist nu îl entuziasma) și toate au părăsit Liga Comuniștilor din Iugoslavia. În acea epocă, portretele lui Tito erau tot mai puține, aproape că dispăruseră cu totul și în casele din republicile Iugoslaviei fuseseră înlocuite cu cele ale noilor șefi: Franjo Tudjman în Croația, Slobodan Milošević în Serbia. (După ani, când m-am exilat în Anglia, m-a surprins că englezii nu expuneau în locul cel mai vizibil din casele lor portretul primului ministru Major, sau, după aceea, al lui Blair. Ce oameni neloiali sunt ăștia, îmi ziceam.) Slobo reușise, era președinte, dar nu se putea culca pe lauri, o nouă grijă îl frământa: cum să rămână în scaun. Nu a întârziat mult să obțină controlul absolut al mijloacelor de comunicare, a folosit aceleași metode ca defunctul partid comunist al cărui moștenitor legitim era Partidul Socialist Sârb al său (toți membrii săi erau comuniști de frunte, reciclați în înfocați patrioți sârbi, care căutau, ca și Milošević, să se perpetueze la putere, deghizați într-o haină nouă). Slobo a epurat ziarele cele mai importante ale regimului, *Politika*, *Politika Express*, *Večernje novosti*; a concediat mii de ziariști de la canalele publice de radio și televiziune și a pus în fruntea lor oameni apropiați, lachei ai săi, purtători de cuvânt ai versiunii faptelor pe care Slobo, de fiecare dată, hotăra să o difuzeze ca fiind adevărată. A tolerat (de nevoie, pentru a face pe plac opiniei internaționale) un program de radio și o televiziune privată, Radio B92 și Studio B, precum și două ziare independente, *Borba* și *Vreme*, dar tirajul lor nu depășea douăzeci de mii de exemplare, puțini oameni le citeau (eu și prietenii mei): majoritatea populației sârbe se îndopa cu radio și televiziune, multă televiziune. Și televiziune la Belgrad, în sârbă, în epoca aceea, însemna Slobovision.

Hermann Göring, întemeietorul Gestapoului, spunea limpede: „Desigur, oamenii nu vor război. Nu-l doresc englezii, nici americanii, nici germanii. Este de înțeles. Este sarcina liderilor țării să-i conducă, să-i îndrepte spre el. Este foarte simplu: tot ce trebuie să le spui este că sunt atacați și să-i denunți pe pacifiști că nu sunt patrioți și că pun țara în pericol. Funcționează la fel în toate țările, fie ele democrații, monarhii sau dictaturi“. Trebuie să-i faci să le fie teamă, trebuie să le inoculezi frica, trebuie să-i îndopi cu frică așa cum se îndoapă gâștele ca să le putrezească ficatul pentru a face din el pateu,

trebuie te asiguri că această frică fermentează și se transformă în ură, o ură absolută, irațională, fără limite... Slobo a înțeles asta imediat. După revoluția anti-birocratică, a avut altă idee: toți sârbii într-un singur stat (lideri mai puțin subtili sau mai puțin delicați decât Slobo, prea patrioți și prea virili pentru a folosi eufemisme, au folosit altă denumire: Marea Serbie; asta era sarcina în curs, marea provocare: trebuia să creeze Marea Serbie). Presa oficială se umplu de articole despre exploatarea economică la care erau supuși sârbii de către croați și sloveni. Se denunța fără încetare discriminarea minorităților sârbe din afara Serbiei. Ni se amintea tot timpul genocidul ustaș și crimele comise împotriva sârbilor în timpul celui de-al doilea război mondial. Emisiuni, filme documentare și seriale de televiziune au recreat în exces acele atrocități. Doi psihiatri sârbi, aparținând minorității sârbe oprimate din *krajinas* (zone de frontieră între vechiul Imperiu Otoman și fostul Imperiu Austro-Ungar, unde sârbii alungați au găsit refugiu cu condiția să apere Imperiul Austriac de amenințarea turcă; sârbi războinici, adică sârbi foarte sârbi), doctorul Jovan Rašković în Croația și doctorul Radovan Karadžić în Bosnia-Herțegovina, au semănat frica și au întreținut-o fără oprire, anticipând o mare recoltă de ură. Doctorul Rašković, care se plângea că sârbilor din *krajina* li se interzicea să vorbească propria limbă, să scrie în alfabetul lor (cel chirilic) și că erau considerați cetățeni de categoria a doua, a publicat o carte în care susținea că croații erau genetic criminali în stare să comită un genocid și nu simțeau vreo remușcare sau vreun regret pentru atrocitățile pe care înaintașii lor le comiseseră în ultimul război. În cursul cercetărilor lui științifice, doctorul Rašković ajunsese la concluzia că existau diferențe etnice ireconciliabile și de necontestat între diversele popoare care făceau parte din Iugoslavia; nu era o diferență ideologică, nici o simplă adversitate de culte religioase, catolici *versus* ortodocși: era o deosebire ereditară, genetică. Sârbii erau oedipieni, iar croații, castrați. Slovenii sunt avari; musulmanii bosniaci, lași, trădători și predispuși la sinucidere; nu o spun eu, este demonstrat științific. Și doctorul Rašković nu era un oarecare, ci un psihiatru, un om școlit, cultivat. Foarte curând, i-am avut pe toți clasificați științific: albanezi, *teroriști shiptar*, despre care se vorbea că aveau o coadă la noadă (existau martori); croații, *ustași vinovați de genocid* sau *ustași măcelari*, la alegere; slovenii, *separatiști* (și zgârciți, foarte); bosniacii, *mujahedini, musulmani fundamentaliști.* Poporul celest rămăsese singur! Naviga pe o plută în derivă, pe un ocean furtunos, plin de rechini, dar cel puțin avea un mare comandant: Slobo.

Dar sârbii nu erau singurii care, în muribunda Republică Federativă Socialistă Iugoslavia, se lăsau amăgiți de cântecele mieroase ale sirenelor patriotice; istoria reînvia, scrisă din nou (noi suntem bunii și toți ceilalți sunt răii) și în celelalte republici. Slovenii începeau să ne dea de înțeles că erau sătui de conviețuirea forțată cu sârbii leneși și aroganți, la care îi condamnase răposatul mareșal. „Nu suntem frații voștri“, ne

spuneau, „cel mult, frați vitregi și acum, că tatăl a murit, părăsim căminul familial, care nu mai este al nostru. Noi suntem austrieci, blonzi, curați, ordonați și voi sunteți balcanici, ineficienți, imprevizibili, arțăgoși și puși pe ceartă: nici o asemănare.“ Și au plecat, dar nu ne-a păsat, pentru că era adevărat că nu aveam nici o înrudire reală cu ei, slovenii erau ca niște rude îndepărtate, de gradul al doilea sau al treilea, veri sau nepoți după un cumnat care, pe deasupra, mai vorbeau și o limbă diferită. Și erau prea curați, prea ordonați, prea germanici, niciodată nu ne-am simțit prea bine cu ei. În plus, în Slovenia erau puțini sârbi, dar Croația… asta era altă poveste.

Sirena care îi vrăjea pe croați cu vocea sa melodioasă se numea Franjo Tudjman, ceea ce însemna foarte mult, având în vedere că era o sirenă care nu valora mare lucru: nas ascuțit, ochelari enormi de plastic, roșu la față și cu o gură meschină, o fantă fără buze, care cu greu putea schița un zâmbet chinuit. Se născuse în Veliko Trgovišće, un sat din Croația, în 1922. Mama lui murise când el avea șapte ani. Tatăl său, Stjepan, era un conducător al Partidului Țărănesc Croat și comandant de partizani care în al doilea război mondial s-a împotrivit cu arma în mână împotriva Statului Independent al Croației, statul fascist al lui Ante Pavelić. Potrivit lui Tudjman, tatăl său căzuse prizonier în mâna forțelor fasciste, dar reușise să supraviețuiască; nu la fel se întâmplase cu fratele său mai mic, Stjepan, executat de Gestapo. La 26 aprilie 1946, tatăl său își asasinase cea dea doua soție, mama vitregă a lui Franjo, și apoi se sinucisese. (Fie și numai pentru atât, sirena Franjo ar merita un loc de onoare în această galerie de eroi; din păcate, nu admitem decât sârbi.) În biografia oficială a lui Franjo, totuși, acest fapt apare ușor modificat; tatăl său nu omorâse pe nimeni, nici nu își luase singur viața: îl omorâse poliția politică a lui Tito. Unii mai mult, alții mai puțin, toți am apelat la această machiere binevoitoare al trecutului sau al prezentului familial: fiul sau fratele alcoolic „trece printr-o perioadă de reflecție“, mama nebună este „o femeie stresată sau foarte originală“… Nimeni nu vrea să admită o creangă putredă sau strâmbă în puternicul și ornamentatul arbore genealogic, ca nu mai vorbim de eroi; eroii trebuie să fie în mod special atenți cu originea lor, nu degeaba sunt eroi. Și lui Tudjman, care a fost partizan comunist (se zvonea că și comisar politic) și general decorat în epoca lui Tito, îi cădea bine un tată victimă a poliției tiranului, care să-i refacă imaginea din traiectoria personală nu foarte curată. Franjo, totuși, a fost mult mai puțin slugarnic cu regimul comunist decât dublul său sârb, micul Lenin. În 1968, a fost expulzat din partid pentru că sprijinise o declarație despre limba croată și, începând de atunci, apărarea îndârjită a cauzei naționaliste l-a dus de mai multe ori la închisoare. Avea ifose de istoric (voia să fie numit doctor Tudjman); publicase o carte în care ajunsese să spună că, la urma urmei, masacrele comise de ustași în timpul celui de-al Doilea Război Mondial nu erau chiar așa cum se spunea; uciseseră sârbi și evrei, e adevărat, dar mult mai puțini decât li se atribuiau; în Jasenovac muriseră doar treizeci de mii cu totul. Dar

câți croați uciseseră cetnicii sârbi? Sau partizanii, autori ai masacrului de la Bleiburg, petrecut aproape la finalul războiului, când un sfert de milion de croați au fugit în Austria pentru a se preda britanicilor, dar aceștia i-au obligat să se întoarcă de unde veniseră, predându-i adepților lui Tito, care au asasinat zeci de mii de refugiați, iar pe ceilalți i-au internat în lagărele de concentrare. Era necesară revizuirea istoriei, restabilirea adevărului; Statul Croat Independent creat de *ban ustaș* Ante Pavelić în 1941 avea anumite virtuți; principala: era croat, doar croat, și Franjo Tudjman, nu că ar fi fost rasist, dar se lăuda: „Mulțumesc lui Dumnezeu că soția mea nu este sârboaică și nici evreică". Pentru că Tudjman îl descoperise și el pe Dumnezeu, dar nu pe cel al sârbilor, bineînțeles, ci pe opusul lui dintotdeauna, pe Dumnezeul catolic, divinitatea strămoșilor lui. A denunțat exploatarea economică a Croației, republica cea mai prosperă din Iugoslavia, de către sârbi, acești puturoși care ocupau posturile cruciale ale partidului comunist, atotputernica birocrație de stat, armata și poliția și își permiteau luxul să risipească banii croați cu toptanul în delirul lor epic, aruncându-i în puțul fără fund al autonomiei provinciei Kosovo… Sosise ora să se elibereze de această sclavie, Croația trebuia să rupă legăturile, mai bine zis lanțurile ruginite (din ce în ce mai ruginite și mai șubrede) care o țineau legată de acea federație anacronică de popoare balcanice primitive și, ca națiune suverană, să-și unească destinul cu Europa Occidentală, cum i se cuvenea, căci cărei etnii îi aparținea cel mai bun scriitor iugoslav din istorie, laureatul Premiului Nobel, Ivo Andrici? Celei croate. Și de unde vine cuvântul „cravată", acest simbol internațional al progresului, al civilizației și al capitalismului? De la cuvântul croat *kravate*. Și care a fost singura contribuție sârbă la cultura universală? Cuvântul „vampir", și cu asta am spus totul.

Franjo Tudjman a creat Partidul Național Croat, care în 1990 a câștigat alegerile în Republica Croația; a recuperat simbolul ustaș prin excelență, *šahovnica*, tabla de șah roșu cu alb, cu sinistre conotații pentru sârbi și evrei, care a devenit noul drapel al republicii; a schimbat numele străzilor: în Zagreb, capitala Croației, Piața Victimelor Fascismului a fost rebotezată Piața Marilor Croați; moneda croată a redevenit *kuna*, moneda statului fascist al lui Ante Pavelić; a epurat de sârbi administrația publică și poliția, străzile și piețele din Zagreb s-au umplut de tonete și chioșcuri care vindeau embleme și simboluri ale ustașilor: tricouri cu portretul lui Ante Pavelić, brelocuri cu *šahovnica*, casete cu cântece folclorice croate și cu imnurile ustașe, cutii cu aer din Croația… Așa se începe, intonând cântece folclorice, și se termină ținând în mână un kalașnikov. Televiziunea sârbă, Slobovision, ne amintește oportun istoria sângeroasă a lui *ban ustaș* Ante Pavelić în al Doilea Război Mondial. În aprilie 1941, după ce poporul sârb l-a alungat pe principele regent Pavle, complice al naziștilor, care semnase un pact cu Hitler, și după ce l-au încoronat pe adolescent Petar II ca noul suveran, când masele sârbe au ieșit în stradă strigând: „Mai bine război decât pact! Mai bine moartea decât

sclavia“, ceea ce i-a costat bombardamentul german din Belgrad și invazia armatei naziste, își făcu apariția în Zagreb naționalistul croat Ante Pavelić. Îndată ce sosi, avertiză: „Va fi vărsare de sânge și vor cădea capete“. Planul său de a supune poporul sârb rebel era foarte simplu: „O treime trebuie să se convertească“, sau cred că a spus să se reconvertească, „la catolicism, o treime trebuie să părăsească țara și o treime trebuie să moară“. A reușit, cu brio, doar ultima parte. Pe eficienții și rafinații germani stilul sângeros al masacrului croat i-a scandalizat. Nimic din dușurile organizate în lagărele de concentrare, cu prizonierii numerotați, clasificați, cu uniforme și sisteme igienice de tratare a reziduurilor umane. Croații au inventat un cuțit special pentru a tăia gâtul sârbilor, agățau cadavrele sârbilor și ale evreilor de felinarele și de copacii din Zagreb, și au profitat de război pentru a pune în aplicare propriile vendete cu vecinii sârbi din satul alăturat sau din propriul sat, cu care se certau pentru un hotar sau o datorie și se fotografiau, mândri, cu capetele lor tăiate înfipte în baionetă. Puneau anunțuri în magazine, restaurante și tramvaie în care se spunea: „Este interzisă intrarea sârbilor, evreilor, țiganilor și a câinilor“; evreii trebuiau să se identifice cu o stea galbenă agățată la loc vizibil; sârbii, cu o brățară albastră și un O, care indica religia lor ortodoxă. Cardinalul catolic Alojzije Stepinac, arhiepiscop de Zagreb pe atunci, fan al lui Pavelić, atribuia unui miracol al Sfântului Duh subita convertire la catolicism a două sute cincizeci de mii de sârbi; sârbii îndărătnici care refuzau să îmbrățișeze adevărata credință fie erau asasinați, fie intrau în Jasenovac, acel lagăr de concentrare unic în istorie pentru că era condus de preoți catolici.

Curzio Malaparte, scriitorul italian, a inclus în romanul său *Kaputt* un interviu (real sau inventat?) cu *ban* sau *Poglavnik* Ante Pavelić:

„În timp ce vorbea, am văzut un coș de răchită așezat pe biroul acestui *Poglavnik*. Capacul era ridicat și coșul părea plin de midii sau stridii scoase din scoică.

— Sunt stridii dalmate? l-am întrebat pe *Poglavnik*.

Ante Pavelić luă capacul de pe coș, lăsând să se vadă presupusele stridii, acea masă vâscoasă și gelatinoasă, și spuse vesel, cu acel râs plictisit și amabil atât de specific lui:

— Este un dar al credincioșilor mei ustași. Douăzeci de kilograme de ochi omenești.“

După ce ne delecta cu vreun episod cumplit și înspăimântător despre atrocitățile ustașilor în timpul războiului mondial, televiziunea lui Slobo se grăbea să ofere imagini proaspete și alarmante ale discursurilor patriotice ale lui Franjo Tudjman, înfășurat în aceeași *šahovnica* roșu cu alb pe care tocmai o văzusem arborată de către hoardele ustașe în filmul documentar anterior, și binecuvântat de un preot catolic, descendent (spiritual) al acelora care s-au complăcut în torturarea atâtor sârbi… Mama care, reîntorcându-se de la serviciu, se așeza în fața televizorului pe canapea, croșetând, (mama era dependentă de croșetat, de țigări și de contabilitate), ridica privirea pe deasupra ochelarilor de prezbită și bombănea de fiecare dată: „Ce bestii! Ce sălbatici!

Nu sunt ființe umane! Ce bine îmi pare că nu mai ești cu fata aia croată“, asta îmi spunea mama mea, care în tinerețe a fost comunistă, se căsătorise cu un om care nu era sârb și avea prieteni de toate etniile, dar care își descoperise și ea – o făcuseră să-și redescopere – identitatea sârbă. Apoi își scotea ochelarii, se uita la mine bănuitoare și mă întreba: „Nu cumva vii de la vreo manifestație?“. „Nu, mamă, o liniștеam eu, vin de la facultate“, dar rareori era adevărat, în vremea aceea mă transformasem într-un profesionist al manifestațiilor. Eram mulți cei care protestam împotriva regimului lui Slobodan Milošević, majoritatea tineri, și nu am încetat niciodată să protestăm și să ne arătăm clar dezacordul în timpul acelor ani dezastroși și triști care au urmat, dar nimeni din Occident nu părea să observe, poate pentru că nu voiau să știe că existau și sârbi care nu erau complici, nu erau de acord cu ceea ce făceau armata sau guvernul, era mult mai eficient un mesaj simplu, în alb și negru, cei răi și cei buni. Îmi amintesc manifestația din 9 martie din Belgrad, când mai mult de patruzeci de mii de persoane ne-am adunat în Piața Trg Republike, pentru a denunța acapararea mijloacelor de comunicare de către Slobo și acoliții lui, convocați de Mișcarea pentru Reînnoirea Serbiei, partidul lui Vuk Drašković, care era un cetnic și un naționalist, dar ne-am dus oricum, pentru că eram împotriva lui Slobo, care bineînțeles că interzisese manifestația. Noi strigam „Slobo-Saddam! Slobo-Saddam!“ și Slobo! Slobo! de ce nu te sinucizi?“, dar lui Slobo această tradiție de familie îi displăcea și, în loc să se sinucidă, ne-a trimis poliția care a lansat asupra noastră gaze lacrimogene și a împărțit lovituri în dreapta și în stânga; o fată a murit, a murit și un polițist, răniții se numărau cu sutele și Slobo s-a isterizat, pentru că noi nu ne dădeam învinși: spărgeam vitrine, incendiam mașini, aruncam cu ouă și cutii de conserve în polițiști și Slobo i-a arestat pe Drašković și pe alți lideri ai revoltei și a scos tancurile în stradă. Nu ne așteptam, nu îl credeam capabil de așa ceva, dar era capabil de orice și ne-a arătat clar, în acel 9 martie, că dacă era nevoie de asta pentru ca el să rămână la putere, tancurile lui vor trece peste cadavrele noastre. Poetica Mira, soțioara lui, se arătă surprinsă că unii puteau crede că tancurile erau mașini teribile, de ce? se întreba ea, sunt niște vehicule foarte utile. Făceam gălăgie, protestam, dar eram ca un roi de țânțari care voia să oprească un tanc cu zumzăitul lor continuu și cu înțepăturile lor.

Slobo nu era cel mai rău sau asta credeam atunci; erau mai de temut cetnicii lui Šešelj, ne temeam sau râdeam de ei, în funcție de cum priveai lucrurile; la început erau de râs, nu ne venea să credem și simțeam ceva asemănător cu rușinea pentru ei; apoi am simțit frică, indignare și din ce în ce mai multă frică. Și scârbă, greață, când vedeam mutra lui Šešelj la televizor, îmi venea să vomit. Înalt și umflat, arăta ca o moluscă enormă, spân, cu fața moale și ochelari foarte demodați (cum stă bine unui ultranaționalist), care adăposteau în spatele lor niște ochi de pește, cu o privire golită de orice expresie. Šešelj revendica figura voievodului sau ducelui Draža Mihailović, liderul

cetnicilor sârbi monarhici în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care au luptat cu îndrăzneala și sălbăticia caracteristice împotriva invadatorilor germani și a trădătorilor ustași, până când germanii au anunțat că pentru fiecare german mort, vor muri o sută cincizeci de sârbi; cetnicii au făcut calcule și au înțeles că asta ar fi pus în pericol supraviețuirea glorioasei etnii sârbe, în plus nu se aveau bine cu comuniștii partizani ai lui Tito, ceilalți insurgenți care luptau împotriva nemților, astfel încât deciseră să se unească cu naziștii și italienii fasciști pentru a termina cu partizanii, dar aceștia contau pe ajutorul Angliei și al Statelor Unite, care aveau mai multă încredere în comuniștii bine organizați și mai eficienți decât în oștile haotice și nespălate ale cetnicilor, și așa au reușit partizanii să îi termine pe regaliști. Și astfel, în toate manualele școlare iugoslave, în istoria oficială și în toate filmele cu partizani cu care noi, copiii iugoslavi, am fost îndoctrinați, nemții, ustașii și cetnicii au fost cei răi și partizanii, cei incredibil de buni, buni la superlativ. („Cum poate fi cineva atât de frumos și de curajos? De ce m-am născut așa târziu? De ce m-a privat destinul de onoarea și privilegiul de a muri în bătălie ca un partizan glorios?“ ne gândeam, încântați după ce vedeam pentru a unsprezecea oară *Bătălia de pe Neretva*.) Și așa cum Tudjman în Croația se ridica în apărarea calomniaților ustași, Šešelj îndrăznea, după atâția ani, să revendice orgoliul cetnic, vestimentația cetnicilor cu toate accesoriile ei. Cetnicii erau impozanți și atrăgători, astfel că fotografii de presă și televiziunile străine nu încetau să-i imortalizeze în timpul războiului: cu hainele neîngrijite, cu părul lung și nespălat, cu barba lor eternă, cu dinții înnegriți sau lipsă, alcoolici, murdari, gata să sară la bătaie, cu căciula sârbă tradițională *šajkača* pe cap pe care o purtau regaliștii în al Doilea Război Mondial, cu partea din față în formă de V, ca o chilă de vapor, și pe care obișnuiau să o împodobească cu stema cu vulturul bicefal sau cu un craniu și cu sloganul „libertate sau moarte“ și, în timpul războiului, au adăugat uniformelor lor banduliere burdușite de gloanțe, pistoale la centură, un pumnal în gură (așa le plăcea să se fotografieze), un AK-47 atârnând pe un umăr… Păreau troglodiți, neanderthalieni sau, cum susținea prietenul meu Petar, veriga pierdută a lui Darwin. Era vremea când începeau să se instaleze pe străzile și în piețele din centrul Belgradului, cu tarabele lor de suveniruri și simboluri cetnice: tricouri cu chipul lui Mihajlović, cruci ortodoxe, *šajkača*, casete cu cântece cetnice… În efortul lor de a dovedi lumii că erau diferiți și chiar opuși, neo-ustașii și neo-cetnicii erau cât se poate de asemănători. Šešelj era noul voievod, liderul Mișcării Cetnice, care a adoptat un nume mai prezentabil, Partidul Radical Sârb, pentru a se prezenta la alegeri, unde a obținut câteva locuri. Lui Slobo nu i-a displăcut (presimțea că i-ar putea fi de folos) și l-a promovat mult la televiziune. Mie îmi venea să sparg ecranul cu piciorul când apărea fața lui rumenă, cu obrajii căzuți și îl auzeam debitând, cu o seriozitate absolută, cele mai mari aberații care se pot concepe. Într-un interviu l-au întrebat (astfel de întrebări pun, cu un surâs impecabil și o expresie

inocentă, simpaticele și frumoasele prezentatoare de la Slobovision) dacă și cetnicii săi, asemenea celor ai lui Draža, foloseau cuțitul de vânătoare ca armă favorită pentru tăiat gâtul. Šešelj răspunse că nu, optaseră pentru cuțite ruginite cu care le vor scoate ochii croaților. Mai spunea că el nu era fascist, ci doar un șovinist care îi ura pe musulmani și pe croați… Se plângea că nimeni nu îi înțelegea excepționalul simț al umorului.

Și în acest climat de înțelegere amicală între diferitele popoare care ocupau vechea și ruginita navă a Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, care scârțâia din încheieturi și lua apă peste tot, scufundată într-o criză economică galopantă (pe care sârbii o puneau pe seama croaților trădători, iar croații, pe seama sârbilor aroganți), și unii și alții au început să deshumeze gropi comune și să dezgroape fiecare cadavrele lui din cel de-al Doilea Război Mondial, gropi pe care Tito, în efortul lui inutil de a șterge sau a interzice istoria, le acoperise cu beton armat. La 25 iunie 1991, parlamentele din Republicile Slovenia și Croația au aprobat în unanimitate secesiunea Iugoslaviei. Armata Populară a Iugoslaviei a primit ordin să apere frontierele țării, care includeau Slovenia. Un reporter al televiziunii Yutel l-a întrebat pe un tânăr bosniac, un musulman, pe care războiul îl prinsese făcând stagiul militar în armata națională:

— Ce faci aici, Bahudin?

— Nu știu foarte bine, răspunse Bahudin, scoțându-și șapca militară și scărpinându-se în cap cu aer perplex. Se pare că ăștia vor să se separe și se pare că noi o să-i oprim sau ceva asemănător.

Războiul cu Slovenia a durat zece zile și s-a soldat cu un număr modest de șaptezeci de morți, în ambele tabere. Slovenia era independentă! Ce invidie i-a produs asta lui Franjo Tudjman! Și nici nu fusese atât de greu… Dar în Slovenia nu existau decât doi la sută sârbi.

Războiul cu Croația a fost mai lung și infinit mai sângeros. Eu l-am trăit cu groază, dormind în fiecare noapte în altă casă, schimbând cu prietenii mei indicatoarele străzilor în speranța de a le produce confuzie patrulelor de recrutare trimise de Slobo pentru a ne trimite la război, pe noi, care nu aveam nici o legătură cu interesele lui tulburi. Mulți dintre prietenii mei au plecat în străinătate, în Canada, Statele Unite, Franța, Anglia, toți cei care au putut: a avut loc un exod masiv de bărbați sârbi cu vârsta de încorporare, noi, belgrădenii, nevoind să mergem să ne luptăm cu croații, nu aveam deloc chef să murim pentru patrie. Fiul lui Slobo, Marko, nu s-a dus la război. De ce trebuia să mă duc eu?

— Tu nu trebuie să te duci pentru că ești inapt total, îmi spuse mama, al cărei patriotism se atenuase în fața amenințării că odrasla ei (eu) trebuia să îmbrace o uniformă, să pună mâna pe o pușcă și să ucidă sau să fie ucis (sau ambele lucruri în același timp), pentru a apăra frontierele sfinte ale țării sale.

Și era adevărat, eu eram (sunt) inapt, am un certificat al armatei naționale iugoslave

care demonstrează acest lucru, piciorul meu drept este cu doi centimetri mai scurt ca cel stâng, un defect din naștere care îmi produce un ușor, aproape imperceptibil șchiopătat, pe care în copilărie îl atenuam cu o talonetă în pantoful drept, motiv care nu m-a oprit să joc fotbal, nici să fac sport, în schimb, m-a salvat de armată. Dar în ciuda doveditei mele incapacități, ordinul de recrutare sosise pe adresa familiei mele din Novi Beograd. Mama, care era mult mai curajoasă și eficientă decât mine, m-a însoțit la unitatea militară unde trebuia să mă prezint și, arătând valorosul certificat ofițerului care se ocupa de formalități (vânturându-l prin fața ochilor lui), îi trânti:

— Fiul meu nu este apt pentru armată, scrie foarte clar aici. Vedeți? Inapt total! proclamă, nemaistăpânindu-și orgoliul matern.

Nu toți au avut același noroc, pe prietenul meu Veljko l-au înhățat. Prin ironia sorții, iubita lui era croată. El era, ca și mine, un trădător, adică un pacifist. Dar a plecat la război și a petrecut acolo câteva luni până când, într-o ambuscadă, un tir de mitralieră (nu se știe, nici el nu știe, dacă inamic sau amic, „ambuscadele“, mi-a spus, „sunt un haos“) îi perforă stomacul și petrecu o noapte sub cerul liber, în împrejurimile orașului Vukovar, convins că acolo că va muri. Tovarășii săi l-au crezut mort și au plecat să caute alți răniți mai puțin grav, dar rana lui nu era mortală și în dimineața următoare a fost recuperat. Totuși, nu aceasta a fost împrejurarea în care i-a fost cel mai frică lui Veljko: a făcut pe el, literalmente, de frică, mi-a spus, în altă noapte, pierdut într-un lan de porumb, unde curând i se păru că aude un gâfâit greu care nu se putea confunda absolut deloc cu foșnetul plăcut al frunzelor de porumb legănate de vânt, era desigur respirația unui câine al ustașilor care îi luase urma, se gândi, care îi simțea transpirația, groaza și îi mirosea rahatul, și se auzea din ce în ce mai clar, „vin după mine, mă vor descoperi și mă vor omorî, aici, plin de rahat, printre cocenii de porumb neculeș, la douăzeci de ani, cu mama și tata departe, în satul meu din Vodjovina, neștiind nimic despre nenorocirea mea și despre nefericita mea soartă“, și când simți răsuflarea câinelui croat în ceafă, Veljko se răsuci și văzu un porc. De atunci au trecut mulți ani. Veljko nu și-a refăcut viața; nu s-a ales nimic din ea și chiar și acum, când aude șuieratul cafetierei care anunță că începe să fiarbă cafeaua, începe să tremure și îl apucă tahicardia. „Așa este când șuieră un obuz care se apropie de tine, explică el, ăsta e sunetul războiului.“

La televiziune, croații nu mai erau altceva decât ustași trădători, care își puneau la gât coliere făcute din degetele copiilor sârbi; noi, sârbii, nu voiam război, ne asigurau crainicii de televiziune și, declara Slobo, niciodată nu am dorit războiul, dar am fost atacați și trebuia să ne apărăm și, dacă tot eram acolo, a trebuit să anexăm Serbiei *krajinas* Slavonia și Baranja, care au fost mereu ale noastre; le-am împrumutat temporar croaților pentru a nu-l contraria pe Tito, ca un copil care lasă altuia jucăria lui preferată pentru că îl obligă tatăl său, dar îndată ce tatăl se întoarce cu spatele, o cere

înapoi. În plus, cum bine spunea *voievodul* cetnic Draža Mihajlović și o repeta în 1991 preotul ortodox Nicanor: „Acolo unde a fost vărsat sânge sârb și unde se găsesc oase sârbe este pământ sârbesc. Toți cei care gândesc altfel sunt dușmanii noștri“. „Dacă nu ești cu mine, ești împotriva mea“, spune Isus în Evanghelia după Luca. Eu mă gândeam mereu ce nebuni sunt creștinii ăștia, ce sângeroși, nu ai decât să intri într-una din bisericilor lor, fie ea catolică sau ortodoxă, și să te uiți la icoanele și la sfinții la care se închină, cu individul acela muribund, torturat, bătut în cuie pe cruce, rănit și plin de sânge, sau sfinții decapitați, cu un șuvoi de sânge roșcat țâșnind din gâtul tăiat și enormele altare aurite unde sunt recreate masacre de un realism înfricoșător… „Sunt bolnavi acești creștini, se reculeg în mijlocul atâtor scene groaznice și dezgustătoare“, îi spuneam indignat peste măsură surorii mele Svetlana, căreia nu i-a plăcut niciodată să fie împotriva curentului și care se transformase într-o fanatică ortodoxă.

Îmi amintesc un interviu pe care i l-au luat la televiziune unei fete în uniformă, care se înscrisese ca voluntară.

— Nu prea este obișnuit ca o femeie tânără ca tine să meargă să lupte la război. Nu crezi? o întrebase prezentatorul.

— Mie nu mi se pare, răspunsese fata cu modestie. Armata noastră are nevoie de recruți. Sunt mamă a doi copii.

— Câți ani ai?

— Treizeci și trei.

— Ce te-a determinat să te înscrii?

— Păi, când mă uit la televizor și aflu ce se întâmplă, doresc să ajut și eu și cred că Serbia noastră iubită merită să îmi sacrific viața pentru ea.

„Nici nu mai știu ce să facă pentru a ne convinge să plecăm la războiul lor blestemat“, m-am gândit și adevărul este că efectivele militare erau reduse; nouăzeci la sută din cei chemați la mobilizare în Belgrad (ca mine) fugiseră, cei care nu au avut ocazia să o facă dezertau în masă (un soldat fugise de pe front cu tancul și îl condusese pe șoseaua principală până la porțile Parlamentului sârb, în Belgrad); majoritatea trupelor regulate care luptau în Croația proveneau din Muntenegru, astfel că Slobo nu a avut nici un scrupul să finanțeze, să înarmeze și să dea mână liberă milițiilor paramilitare ale lui Šešelj și Arkan, Vulturii Albi și, respectiv, Tigrii. Și așa se explică de ce acei nefericiți care vindeau simboluri nostalgice pe tarabele din Belgrad au fost instruiți și au primit arme, vehicule blindate împreună cu îndemnul de a face toate pagubele pe care puteau să le facă. Ca recompensă, li se permitea jaful, „puteți să furați tot ce doriți, cu singura condiție să omorâți, în schimb, ustași“, asta era ideea. Šešelj era profesor universitar și Željko Ražnatović, alias Arkan, un delincvent, cel mai faimos din Serbia, un bandit faimos, cunoscut (și temut) în băncile din toată Europa, celebru prin evadările lui spectaculoase (nu exista închisoare să-l poată reține), care între un furt și

altul făcea tot felul de trebușoare la comanda lui Tito, cum ar fi executarea disidenților exilați ai regimului. Folosea ca paravan o cofetărie; oficial, deci, era cofetar. La sfârșitul anilor optzeci, a fost ales președintele clubului Delije, alcătuit din suporterii echipei Steaua Roșie, din care făceau parte naționaliști furioși gata mereu să organizeze o încăierare. A știut să aprecieze potențialul acestor băieți și l-a canalizat: i-a învățat să umble îngrijiți, cu părul scurt și bărbieriți cu grijă, le-a impus disciplină, le-a cerut să facă sport, i-a învățat să tragă cu pușca, i-a îmbrăcat în uniforme negre foarte șocante, ca de țestoase Ninja, încununate cu o bască roșie, și le-a obținut cel mai bun armament care se putea găsi în Balcani. Așa s-au născut Tigrii lui Arkan. Strategia militară era simplă, dar eficientă: armata regulată, cu tancurile și artileria ei avansa pe teritoriul inamic, cucerindu-l. O urmau sau precedau paramilitarii, Vulturii Albi sau Tigrii sau Scorpionii; invadau comunele, satele, omorau pe oricine întâlneau; distrugeau, violau, furau, luau cu ei tot ce puteau duce și, înainte se plece, dădeau foc caselor, devastând complet satul, până nu rămânea nici un câine viu sau cu coada intactă. Este o metodă științifică de o eficiență verificată numită purificare etnică. A funcționat, cred și eu, și a urmat un exod masiv de refugiați croați care au fugit din *krajinas* și o fugă simetrică a sârbilor speriați din zonele ocupate de croați, care aveau și ei milițiile lor. Dar sârbii dispuneau de grosul efectivelor Armatei Naționale Iugoslave și, deși unitățile alcătuite din croați se desprinseseră, integrându-se în armata croată, care avea și ajutorul entuziast și sprijinul financiar al miilor de croați din exil, întorși în patrie pentru a o apăra (acești croați americani sau canadieni erau cei mai naționaliști și mai cruzi), și cum se întâmplă de obicei, au câștigat cei mai puternici. Slobo a spus-o cât se poate de clar: „Granițele le fixează întotdeauna cei puternici, nu cei slabi. Este vital, prin urmare, să fim puternici pentru a reuși acest lucru. Și pentru a reuși, trebuie să rămânem uniți. […] Poate că sârbii nu știu cum să muncească și să gestioneze economia, dar cel puțin știu să lupte“. Și mai convingător, dacă se poate, s-a exprimat generalul de armată iugoslav Andrija Biorčević: „Ceea ce cucerim este al nostru. Ceea ce am cucerit este pur și simplu al nostru. Cine vrea să ni se alăture, bine; cine nu: un glonț în spate“. „Cine a spus că Serbia este mică? Minte, nu este mică, nu este mică, a luptat în trei războaie…“ așa sună cântecul naționalist fredonat de cetnici și de toți patrioții sârbi în vremea aceea și într-o zi am avut chiar o confruntare cu un grup de naționaliști, dintre aceia care se înmulțeau tot mai mult atunci pe străzile Belgradului, care se umpluseră de cetnici, tancuri, patrule de soldați și tineri naționaliști cu aspect îngrijit, ca Tigrii lui Arkan: păr tuns scurt, blugi sau pantaloni de trening, geci de piele, cruci ortodoxe, ochelari de soare Ray-Ban și mers încrezut, care imita stilul ucigașilor și al gangsterilor (unii chiar asta erau, gangsteri patriotici, ucigași ortodocși). Într-o seară, mergeam cu prietenul meu Petar pe Skașarlija, cred că ne îndreptam spre o casă unde era o petrecere și, în caz că ar fi lipsit băutura, o aveam deja incorporată în sistemul nostru

sanguin. Ne-am încrucișat cu un grup ales de patrioți sârbi care, și ei beți, cântau (sfidător) cântecul acela frumos: *Cine spune că Serbia este micăăă*?

— Eu spun, am intervenit insolent. Serbia este mică, este o țară nenorocită de rahat, plină de cretini naționaliști, ca voi.

Ce bătaie am încasat! Prietenului meu Petar i-au rupt un braț, eu era să pierd un ochi, nu ne-au ucis pentru că a venit o mașină a poliției, care nu i-a reținut pe agresorii noștri, pentru că pe patrioți nu poți să-i reții, dar cel puțin ne-au lăsat să plecăm.

Războiul cu Croația a durat șase luni, a început în iulie 1991 și s-a terminat în decembrie (sau așa ni s-a părut atunci, a fost doar o încetare a focului, avea să se termine după patru ani). Dubrovnik, perla Mării Adriatice, cum era numit în pliantele turistice, a fost distrus în timpul unui bombardament intens. Vukovar a suferit un asediu de trei luni, până când (cum spunea televiziunea sârbă) a fost eliberat de patrioții sârbi, așa declara euforic un comandant sârb în fața camerelor: Ras de pe fața pământului, dar liber! Acest simpatic individ, comandantul Veselin Šljivančanin, a ordonat executarea a trei sute de pacienți civili în spitalul din Vukovar, dar asta am aflat-o mai târziu, după trecerea anilor, atunci la Belgrad aveam puține informații, confuze, parțiale și mincinoase. După căderea orașului Vukovar, presa din Belgrad a transmis știrea asasinatului a patruzeci de copii sârbi dintr-o grădiniță, cărora li s-a tăiat capul de către armata croată, ai cărei soldați le-au călcat în picioare craniile și le-au furat organele pentru a le comercializa sau cel puțin așa am citit în *Politika* unde, de asemenea, se dădeau asigurări că Croația era pe punctul de a obține bomba atomică. După câteva zile, am aflat că presupusa ucidere a copiilor a fost o invenție a unui militar sârb, dar răul era făcut: chiar și eu m-am bucurat de căderea Vukovarului, orașul care găzduia ucigași de copii.

La începutul lui ianuarie 1992, s-a semnat pacea cu Croația. Slobo se bucura de un bun moment; câștigase războiul sau așa spunea el, deși nu era o opinie foarte răspândită, căci Croația, presupusa învinsă, reușise să-și obțină independența; în orice caz, Serbia, care nu fusese niciodată mică (cine spune asta minte), acum era și mai mare: ca rezultat al războiului, își anexase teritorii ample din *krajina*. Recrutul greoi care în armată nu se remarcase prin nimic, niciodată, reușise acum să-i țină în mână, sub control, pe generali, poziția lui la putere era consolidată și se mută într-o vilă de lux din Dedinje, cartierul bogaților… Cine l-a cunoscut sau a trebuit să îl suporte spunea despre Milošević că, în exercitarea puterii, era rece și distant; în *petit comité*, se arăta ospitalier și putea fi cordial și chiar afabil, cel puțin așa spuneau înalții demnitari și trimișii din străinătate care au negociat cu el în timpul interminabililor ani de război din Balcani, dar niciodată afectuos, pentru că toată dragostea o păstra pentru familia lui: în intimitatea căminului, Slobo se relaxa, își scotea cravata, își punea papucii, bea whisky sau un păhărel de *viljamovka*, lichior de pere, fuma o țigară, cânta la pian,

fredona melodii sârbe tradiționale, balade rusești, șansonete franțuzești… Își adora copiii, Marija și Marko. Îi răsfăța, îi proteja, îi apăra neobosit. Ocupat cum era cu conducerea unei țări în război, găsea timp pentru a-i căuta logodnici fiicei sale, capricioasa Marija, care s-a căsătorit de tânără, a divorțat imediat și se îndrăgostea, de obicei, de cine îi convenea cel mai puțin tatălui ei, având o slăbiciune îngrijorătoare pentru bodyguarzi și delincvenți. Marija nu a urmat vreo facultate, dar asta nu a împiedicat-o să practice jurnalismul și, mai târziu, să aibă propriul ei post de radio. Era arogantă, autoritară, capricioasă și foarte încrezută; purta pistol, a omorât cu o împușcătură câinele unui fost iubit cu care nu mai era în relații bune și, mai târziu, în 2001, când tatăl său a fost arestat în casa lui din Belgrad pentru a fi dus în fața tribunalului de la Haga, Marija, furioasă și beată, l-a urmat până în stradă și a tras cinci gloanțe în aer cu pistolul ei, în timp ce îi reproșa că se lăsase prins cu astfel de amabilități: „Lașule! De ce nu te sinucizi? Omoară-te!“. (La fel cum îl sfătuiam noi la manifestații, recomandare de care nici acum Slobo nu vru să audă; *inatul* sârb, perseverența, impulsul de a fi mereu împotrivă.) Nici Marko, preferatul mamei sale, nu a studiat la universitate, pentru că, așa cum a explicat el însuși, nu se pot amesteca lucrurile bune în viață, cum ar fi să te distrezi și să mergi și la cursuri, să înveți pe rupte pentru examene. Își vopsise părul blond, de un blond nordic, aproape alb, era un fanatic al armelor, îi plăcea să conducă (făcuse praf multe mașini în accidente), lega prietenii care nu îl entuziasmau pe tatăl său, se înhăitase cu mafioții, participa cu ei în afaceri, se ocupa cu contrabanda, organizase o bandă de bătăuși, intrase în multe încurcături, dar tatăl său îl scosese din toate. Mira, în schimb, colecționa titluri universitare: doctor în sociologie, profesoară titulară la Facultatea de Științe Naturale și Matematică a Universității din Belgrad, membră a Academiei Ruse de Științe, profesoară onorifică a Universității Lomonosov de la Moscova, directoare a Centrului Internațional de Cercetare Sociopolitică din Țările Slave în Academia Rusă… Era profesoară de marxism și pasionată de astrologie; publicase o carte, *Între Est și Sud*, în care dizerta despre ceva într-adevăr important: creșterea copiilor, a florilor, a păsărelelor din păduri… „Mereu m-am întrebat de ce păsările se întorc din Sud când zboară acolo toamna. Este dorința de a zbura spre Nord sau speranța că, măcar o dată, toamna nu va veni după vară?“. Era un intelectual, ea, comunista sensibilă și foarte poetică. Anti-naționalistă[1] feroce, nu îi plăcea războiul. „Pe deasupra tuturor morților și răniților, apare o întrebare fără răspuns: de ce? De ce mor, de ce dispar, de ce trebuie să își piardă tații, fiii, prietenii? De ce trebuie să fie răniți, de ce trebuie să își piardă casa și patria? De ce oamenii trebuie să se poarte mai rău decât animalele însetate de sânge?“, scria, ceea ce necesita răspunsul: „Întreabă-l pe soțul tău, suflete sensibil, el este un expert în războaie, a organizat patru într-un deceniu…“ Mira publica săptămânal articole în revista *Duga*, care erau foarte citite, nu pentru profunzimea gândirii sale, nici

pentru eleganța stilului, ci din motive mai puțin elevate: cel pe care îl lăuda Mira în cronica ei putea fi sigur că va fi avansat în guvern, cel pe care îl critica putea să se considere concediat sau mort. I se spunea Lady Macbeth din Belgrad. Jurnalistul Slavko Ćuruvija a avut curajul să critice partidul creat de Mira, JUL[2], și tendințele lui fasciste, ceea ce i-a adus o diatribă furioasă din partea primei doamne în cronica ei; după puțin timp a fost asasinat de doi ucigași, la lumina zilei, în timp ce se plimba cu soția lui prin Belgrad. În anul 2003, Mira a fost acuzată de asasinarea lui Ivan Stambolić, cel care îi fusese *kum*, mecena și mentor soțului ei, căruia Slobo îi datora totul... Dar atunci, la începutul lui 1992, Slobo nu știa că va muri în închisoare și nici soțioara lui nu știa că va fi o fugară din fața justiției. Avea o înfățișare curioasă Mira: scundă și durdulie, purta părul vopsit în negru, tuns drept la nivelul umărului, tapat și pieptănat în formă de coif, cu un breton infantil, așa cum îi era și vocea, subțire și sâsâită. Ei bine, iubirea este oarbă, Slobo o adora. În aparițiile lor publice, nu aveau vreo reținere să se țină de mână, ca o pereche de adolescenți, ori să schimbe mângâieri și priviri înflăcărate.

Cât de mult se iubeau! Micul Romeo din Požarevac săruta tandru obrăjorii fardați ai intelectualei sale Julieta, în timp ce (om de stat, dar și îndrăgostit) plănuia viitorul război. Economia mergea rău, mai rău ca niciodată, și popularitatea lui era în scădere; în aceste circumstanțe, cel mai bun lucru pe care îl poate face un om politic este să pună la cale un război, să distragă atenția oamenilor mai mult decât Concursul Eurovision sau un meci bun de fotbal. Era rândul Bosniei.

*

Fragment dintr-o conversație telefonică între Marko Milošević și tatăl său, filtrată de serviciile de inteligență croate, în 1996.

Marko: Papá, unde este mama?
Slobo: Ce nevoie ai de mama dacă tatăl tău este aici?
Marko: Am o idee, papa.
Slobo: Spune.
Marko: Ești un tip foarte conservator, prefer să-i spun mamei.
Slobo: Hai, spune.
Marko: Îmi imaginez răspunsul tău.
Slobo: Spune.
Marko: Ce părere ai dacă aș deschide o maternitate?
Slobo: Ce vrei să spui prin maternitate?
Marko: O maternitate, doar știi ce este o maternitate.
Slobo: Da, știu.

Marko: Vor fi angajați cei mai buni ginecologi din Požarevac, va oferi prețuri acceptabile, în cele mai bune condiții: camere individuale cu tot confortul necesar.

Slobo: Fă-mi favoarea și nu mă lua peste picior. Ocupă-te de disco (discoteca lui Marko din Požarevac) și vezi-ți de treabă.

Marko: Nu am de gând să înființez o maternitate în disco. Ar fi incompatibil… O voi deschide în alt loc. Singurul lucru pe care îl vreau este să desfășor activități profitabile și în același timp utile din punct de vedere social.

Slobo: Și unde vrei să o construiești?

Marko: Într-un loc aproape de tine, în Čačalica.

Slobo: Aproape de Čačalica?

Marko: Într-o frumoasă zonă verde, un parc închis, cu grădină, camere drăguțe, cu televizor, telefon, baie… Vizite permise la orice oră. La noi, medicii cer o avere pentru ca soții să poată asista la naștere.

Slobo: Proiectul ăsta sună cam scump.

Marko: De acord, dar în general, ce părere ai?

Slobo: Nu este chiar atât de rău dintr-un punct de vedere umanitar, dar ca afacere e un rahat.

Marko: *Papá*, știi cât costă un avort în orice cocioabă din Požarevac?

Slobo: Nu știu.

Marko: O sută cincizeci de mărci germane.

Slobo: Marko, într-o maternitate nu există avorturi. Acolo se nasc copii.

1. „Nu este greu să răspândești naționalismul“, va spune Mira în anul 2002. „Poate fi încurajat într-o societate multiculturală. Al nostru a fost un naționalism elaborat științific. Brusc, slovenii, croații, sârbii și musulmanii s-au întors la secolul XIV. S-a dezlănțuit nebunia, lumea vorbea de bătălia de la Kosovo, s-au întors religia, preoții, imnurile, miracolele.“ (Mira, deci, asemenea lui Göring, profesoară titulară de manipulare a maselor) (n.a.)

2. JUL: prescurtare pentru Alianța Stânga Iugoslavă, partid neocomunist creat de Miriana Marković.

7

În dimineața aceea nu vru să meargă împreună cu prietenii ei. Când Nadica și Martina ieșiră din cameră, se băgă din nou în pat. Se simțea rău, cu stomacul întors pe dos și cu o durere de cap îngrozitoare, care părea să se atenueze doar dacă rămânea liniștită, întinsă în pat. Nadica, îngrijorată de sănătatea ei, se oferise să rămână cu ea, dar Ana se opuse, voia să fie singură și prietena ei nu mai insistă, ardea de nerăbdare să viziteze faimoasa mănăstire a Fecioarelor Noi. Era o fată minunată Nadica, deloc ranchiunoasă. Nu protestase când Ana se întorsese, clătinându-se beată, târziu după miezul nopții și o mângâiase încontinuu când ea se repezise la baie să vomite litrii de șampanie sovietică pe care îi îngurgitase în timpul nopții. Când se trezi, respectă somnul colegelor ei și când se întoarse de la restaurantul hotelului le aduse *blini* pentru micul dejun, dar Ana nu putea să înghită nimic.

— Este din cauza mahmurelii, diagnostică Martina, azi-noapte ai băut prea mult. Și-a petrecut noaptea flirtând cu un necunoscut, o informă pe Nadica. Asta face prietena ta de suflet când o lași singură. Dacă nu ești tu acolo să o păzești!

Acum regreta, nu va mai pune alcool în gură, gândul la gustul dulceag al șampaniei sovietice îi făcea greață, nu-și putea aminti cum ajunsese la hotel, nici cu cine, avea lacune în memorie, ca acele copii vechi ale unor filme care sar de la o scenă la alta fără vreo explicație sau ca o carte căreia îi lipsesc pagini, poate cele mai interesante, care conțin cheia conflictului. Amintirile ei se opreau în momentul în care lumina bruscă a farurilor unei mașini dezvălui trupul omului care zăcea pe grămada de moloz și rusul acela care se numea Sașa se aplecase deasupra lui încercând să-l aducă în simțiri: „Hei, scoală-te, trezește-te“. Putea să-și amintească clar cum arăta omul căzut, nasul mare, roșu, fața umflată acoperită de vinișoare albastre, chipul neîngrijit al unui cerșetor veteran, maltratat de decenii de vodcă și nopți petrecute sub cerul liber, ceea ce i se părea straniu, nu se apropiase de el suficient de mult pentru a-i putea vedea fața, era ca și cum ar fi retrăit o amintire a lui Sașa sau poate visase totul… Se înfioră când își aminti că omul era mort (dar poate era doar în coșmarul ei). O speria că nu știa ce spusese sau făcuse după aceea, până când o găsise Zoran în discotecă și o adusese la hotel, după cum îi spusese Martina. Senzația de neputință era covârșitoare, ca și cum

cineva i-ar fi furat o parte din viață, o parte din trecutul ei, și pentru a-l reconstrui nu avea altă soluție decât să apeleze la martori, la Zoran, la Martina, la Sașa… Ce rușine! Se gândi că Dragan s-ar simți absolvit dacă ar ști, îl certase de atâtea ori pentru atașamentul lui față de băutură. „Nu pot să cred că nu îți amintești nimic“, îl acuza, „altceva e că nu vrei să-mi povestești, că ai ceva de ascuns, totuși cu cineva îți vei fi petrecut noaptea, este imposibil să nu știi unde ai fost și ce ai făcut de la zece seara la zece dimineața…“ Sărmanul Dragan!

Se ridică din pat și dădu drumul la televizor, fără vreo speranță, pentru că în ziua anterioară nu funcționase, dar de data aceasta avu noroc. Era o vechitură, un aparat rusesc din anii șaptezeci, alb-negru, mergea cu toane; volumul era foarte jos, era comic să-i vezi pe actorul și actrița din telenovela mexicană strigând unul la altul atât de secretos; actrița își rotea disperată brațele, gesticula, deschidea mult gura, dar efortul ei era inutil, strigătele ei se reduceau la șoapte. Actrițele știu să plângă în hohote fără să li se scurgă rimelul și când protagoniștii se sărută, lui nu i se pătează colțurile buzelor de ruj. Își aminti de ziua când l-a invitat pentru prima oară pe Dragan acasă la ea, la masă și el a venit cu părul dat cu fixativ, în costum și cu cravată (ceea ce îl făcea să pară și mai tânăr, ca un copil deghizat în hainele tatălui său), palid și neliniștit; era speriat. Ea, pentru a-l încuraja, l-a primit cu un sărut pătimaș și i-a lăsat pe gură un cerc de ruj care îi dădea un aspect de paiață. A urmat un moment de panică: Ana încerca să șteargă urma rujului cu vârful degetelor înmuiate în salivă, frecându-i pielea până la durere, în timp ce de la etajul superior se auzea vocea aspră a mamei sale: „A sosit Dragan? De ce nu urcați? Vă așteptăm aici“. Se ridică din nou pentru a da volumul televizorului mai tare. Își dădu seama că de câte ori își amintea de Dragan se punea în mișcare pentru a-și distrage mintea de la amintirea care o incomoda. Fondul sonor banal al reclamelor o liniști. Începea să se simtă mai bine, loviturile în pereții craniului se atenuaseră, ca și cum muncitorii care lucrau acolo ar fi făcut o pauză de masă. O clipă regretă că nu se dusese cu ceilalți să viziteze Moscova, era păcat să se închidă în hotel în penultima zi a excursiei și în dimineața aceea era un soare strălucitor, dar nu ar fi fost capabilă să-l privească în față pe Zoran, cine știe ce secrete ale ei păstra, deși, pe de altă parte, era foarte curioasă ce ar putea afla despre faptele sale din noaptea anterioară, ca atunci când mama ei îi povestea o întâmplare din copilărie pe care ea o uitase și o asalta cu întrebări: „Chiar am făcut asta? Și ce s-a întâmplat după aceea?“ uimită și amuzată, dornică să afle, ca și cum ar fi fost vorba de cineva foarte drag despre care nu mai știa de mult timp nimic. Ceea ce nu ar fi putut suporta era prezența lui Petar; până atunci tolerase, resemnată, compania lui, dar în ziua aceea se trezi urându-l.

Martina era fericită pentru că Petar era cu ei. Îi iertase dezertarea din seara anterioară, aventura lui cu artista rusoaică… Putea să și-o imagineze alintându-se pentru a-i atrage atenția, Martina nu avea pudoare și nici un fel de scrupule; în timpul

nopții, se distrase cu Marko și dormise în brațele lui, azi nici nu se va mai uita la el. Era o fată răsfățată, care se juca acum cu bărbații așa cum, când era mică, se jucase cu păpușile ei, aruncând-o pe jos pe cea pe care o legăna când i se dăruia una nouă, nu e bine să te folosești de oameni, să te servești de ei în scopuri egoiste. Prima și singura dată când Ana s-a spovedit, părintelui Arsenije (deja adultă, la puțin timp după botezul ei), a rămas blocată, nu a știut ce să răspundă când el a întrebat-o ce păcate avea. Îl cunoștea pe părintele Arsenije, pe el și pe soția lui, erau prieteni de familie cu ei, i se părea jenant să i se confeseze cu riscul ca după aceea el să le povestească totul părinților ei. Sonja, o prietenă, îi atrăsese atenția că preoții dovedesc o curiozitate bolnăvicioasă pentru viața sexuală a enoriașilor; sub nici un motiv nu trebuia să-i dezvăluie domnului aceluia bărbos, cunoscut al părinților săi, cu cine se culcase și la ce fel de mângâieri se dedase în pat. Pe de altă parte, doctrina ei creștină nu era foarte solidă, nu era sigură ce anume e sau nu e păcat din punctul de vedere al unui preot. Părintele Arsenije începea să se neliniștească, tuși, se mișcă în scaun și întrebă din nou cu o voce suavă, insinuantă, atât de diferită de vocea lui obișnuită de bărbat expansiv: „Nu ai nici o greșeală de care să te căiești?“, iar ea improviză: îi spuse că îl iubea pe Dumnezeu mai mult decât orice altceva (aproape în aceiași termeni cu care, când era mică, își proclama iubirea pentru Tito), dar o apăsa o îndoială, avea o neliniște… Nu reușea să o conceapă viața eternă, nu-și putea explica Paradisul (ceea ce era adevărat, dar nu era adevărat şi că, din cauza asta, nu avea liniște). Părintele Arsenije o ascultă cu atenție, inspiră zgomotos pe nas și apoi expiră încet, ca și cum ar fi meditat profund la ceea ce va spune și îi zise să nu își facă griji, că poate acum nu înțelegea misterul divin al Învierii, dar să aibă răbdare și cu credință, pietate și rugăciuni, multe rugăciuni, va ajunge să vadă lumina și să înțeleagă acel mister al bucuriei. Pentru a fi o bună creștină ortodoxă, cel mai important lucru, îi spuse, este să deosebești binele de rău și să fii mereu alături de forțele binelui, care sunt ale lui Dumnezeu, și să reziști, să combați diavolul oriunde va fi fiind, să te opui răului cu orice preț. Ei îi plăcu explicația, i se păru foarte clară și asemănătoare cu felul ei de a gândi, cu etica proprie și de atunci încerca să se ghideze după această doctrină. Felul în care Martina îl folosea pe Marko era urât, fără îndoială, și ceea ce o frământa era că ea s-a purtat la fel cu Dragan, deși voia să creadă că în cazul ei existau circumstanțe atenuante, nu-și pusese în mod deliberat în gând să-l seducă pe Dragan pentru ca apoi să-l părăsească, a rămas prima surprinsă când și-a dat seama că băiatul acela, fratele mai mic al prietenului ei Igor, se îndrăgostise de ea și era hotărât să o cucerească.

Tocmai rupsese relația cu Nikola. Era vară, se terminaseră examenele, în Belgrad era o căldură sufocantă care te obliga să ieși în stradă. L-a cunoscut pe Dragan la aniversarea prietenului unei prietene, Tatiana, unde s-a întâlnit cu Dani Papo și cu Igor, un coleg de facultate, însoțiți de un băiat incredibil de frumos, Dragan, care i-a fost

prezentat drept fratele mai mic al lui Igor, deși îl depășea cu un cap, era foarte înalt. „Fii atentă cu Dragan“, o avertiză Igor, „e complet nebun“. Ea nu i-a dat nici o atenție acelui băiețandru, și-a petrecut o bună parte din timp stând de vorbă cu Dani pe o terasă. Când petrecerea s-a însuflețit în apartament, a intrat să danseze, ajungând curând să se miște în preajma lui Dragan care, cu un picior în ghips, țopăia și se agita în jurul ei ca un apucat, făcând tot felul de caraghioslâcuri pentru a o amuza și chiar o făcu să râdă. Ana, ca viitor medic, îl certă pentru că dansa cu piciorul rupt; el o asigură că medicul de la spitalul militar îi recomandase să facă sport în continuare, sărituri mai ales, piciorului său îi prindea bine puțină mișcare, ca să nu se anchilozeze. Avea o privire intensă, cu o strălucire sălbatică, de nebun (poate în seara aceea Dragan se drogase, de aceea avea privirea ciudată), avea ochii verzi și mari și, asemenea copiilor mici, nu clipea, ca și cum ar fi vrut să nu piardă din vedere chipul Anei nici măcar a mia parte dintr-o secundă, cât se închidea pleoapa, și acest lucru o tulbura și o flata în același timp. Nikola avea prostul obicei de a privi înainte sau în infinit când vorbea cu ea, ceea ce o făcea să creadă că niciodată nu era sincer și că nu îndrăznea să-i înfrunte privirea, de teamă ca ea să nu descopere acest lucru. Când petrecerea s-a terminat, Dragan s-a încăpățânat să o conducă acasă, cu Zastava 101 a mamei lui (care nu știa că o luase cu împrumut, îi interzicea să conducă mașina cu piciorul în ghips, o prostie, după părerea lui Dragan), și pe drum îi spuse că era soldat și că fugise din cazarmă în seara aceea, și nu era prima oară când făcea asta. Pe Ana o uimi că-i spunea asta tocmai ei, fratele lui, Igor, avea dreptate, era un nechibzuit. Îi ceru să parcheze la capătul pantei, înainte de curba pe care o făcea strada Blagoja Parovića, unde se afla vila în care locuia cu părinții ei și, așa cum se temea, el a vrut să o sărute. „Merit recompensa asta pentru că te-am adus acasă“, protestă el când ea îl refuză (ar fi fost ca și cum ar fi sărutat un copil) și, observând expresia încruntată pe chipul Anei, își repară rapid greșeala: „Nu vreau să mă judeci greșit, cum că aș fi un profitor și alte lucruri de-astea. Pentru mine importantă este conversația și mi-a făcut plăcere să vorbesc cu tine. Ești foarte inteligentă și extraordinar de cultă, pot învăța o mulțime de lucruri ascultându-te, vorbești mai convingător decât un preot.“

Dragan nu părea niciodată să vorbească serios și poate acesta era farmecul lui: cât de diferit era de severul și îngânduratul Nikola! Pe lângă Nikola, ea era o tânără neștiutoare care se temea să-l dezamăgească pe ilustrul profesor (profesorul ei), care avea de două ori vârsta ei, unul din cei mai buni neurochirurgi din Belgrad și fără îndoială cel mai frumos, la patruzeci de ani arăta foarte bine, doar cu puțin mai înalt decât ea, slab, dar bine făcut, cu mers energic, părul negru, puțin cam lung, ceea ce îi dădea un căutat aer boem, și cu ochii negri pătrunzători care păreau să observe și să știe totul, o privire neliniștitoare pe care o îndulcea un zâmbet care îi dezvelea dinții foarte albi (și-i înălbea), de falsă bucurie, asemenea unui prezentator fericit din

reclamele la mâncare pentru câini. Se simțea mereu încordată lângă Nikola, atentă la fiecare cuvânt pe care-l pronunța, la fiecare gest, încercând să corespundă așteptărilor lui (și rău era că nu știa care erau ele), să nu îi displacă prin naivitatea sau ignoranța ei. Știa atât de multe lucruri Nikola! Nu doar în medicină; era meloman, avea o imensă colecție de discuri cu muzică clasică și jazz (cânta la pian cu destulă îndemânare) și, în ciuda faptului că era foarte ocupat cu munca la două spitale din Belgrad și cu orele de patologie la Facultatea de Medicină, găsise timp pentru a citi tot sau așa părea: literatură universală, economie, istorie, filosofie… Întinsă cu indolență pe enorma sofa din casa lui Nikola, cu capul pe pieptul amantului ei care îi mângâia încet părul și ceafa, cufundată într-o stare plăcută de epuizare, privind cum ninge peste mestecenii care se înălțau dincolo de fereastră, îl auzi odată pe neașteptate pe Nikola șoptind: „Este atât de plăcut, că mă face să cred în armonia prestabilită a lui Leibniz“, și farmecul acelei clipe se făcu țăndări. Ana simți cum i se încorda coloana vertebrală ca unei pisici la pândă și începu să tremure în așteptarea inevitabilei întrebări: „L-ai citit pe Leibniz? Nu, sigur că nu“, își răspundea singur Nikola, „micuța Ana citește doar melodrame istorice, *Cuțitul* lui Vuk Drašković și romanele de dragoste ale lui Sydney“. „Îmi plac și Noah Gordon și *Stăpânul inelelor*“, replica ea cu ciudă. Era un pedant, acum își dădea seama, dar atunci îl admira fără rezerve, jenată de propria incultură, copleșită de certitudinea că, oricât de bun medic va fi într-o zi, niciodată nu va putea ajunge la nivelul lui intelectual. În pat cu el îi era imposibil să se relaxeze, singura ei preocupare era să pară destinsă, relaxată și, pe cât posibil, un pic cam desfrânată; simula orgasmul, țipa dezlănțuită, căutând să-l satisfacă; se purta ca la examene, dând tot ceea ce avea mai bun din ea pentru a obține nota maximă, cu spaima latentă a eșecului.

Și-a petrecut un an dependentă de stările lui Nikola, de îndoielile și incertitudinile lui, de problemele lui profesionale, de grijile lui, de inexplicabila lui tristețe (îi era imposibil să înțeleagă cum putea să se simtă nesigur și trist un om ca el, care avea totul), trăind pentru scurtele întâlniri clandestine în hotelul Prag, la început, și mai târziu în moderna lui casă din cartierul Senjak, când soția și copiii lui se mutară temporar la Zagreb, cu puțin înainte de a izbucni războiul cu Croația, fără să piardă speranța că el își va ține cuvântul și va divorța de soția lui, de care presupunea că e despărțit, deși împărțeau locuința pentru că nu își permiteau luxul de a avea două case, sau asta îi explicase Nikola, dar nu divorțase și nici nu era despărțit de ea sau, cel puțin, soția lui nu știa asta și când a aflat de aventura soțului ei cu Ana (o vecină bârfitoare o sunase la Zagreb pentru a o informa de tot), i-a făcut o scenă, l-a amenințat că se sinucide și că el nu-și va mai vedea copiii. Nikola s-a speriat și a părăsit-o, nu pe soția lui, ci pe Ana.

Era îndrăgostită de Nikola? Era obsedată de el și, când a părăsit-o, a suferit mult; nu mai putea dormi, nu mai putea mânca, aproape nu mai putea vorbi, cu dorința secretă

ca el să-i facă un semn când ea se aștepta mai puțin, să o caute, să-i spună iartă-mă, nu pot trăi fără tine, ca în romanele romantice care într-adevăr îi plăceau, pentru că erau povești frumoase, emoționante și cu un final fericit: închideai cartea împăcată cu viața și pentru ce, dacă nu pentru asta folosește literatura. Mama ei bănuia ceva, o teroriza cu întrebările, ce se întâmplă cu tine? Nu mai ieși deloc din casă, de ce nu te mai întâlnești cu prietena ta Mirjana, v-ați certat? Mirjana era alibiul ei, singura persoană căreia îi mărturisise relația cu Nikola și în al cărei apartament se presupune că se ducea de fiecare dată când avea întâlnire cu el. În dimineața de după petrecerea în care îl cunoscuse pe Dragan a primit un buchet mare de flori. Când l-a văzut, inima a început să-i bată cu putere: a avut sentimentul că era semnul pe care îl aștepta de la Nikola. Nu își amintea de Dragan, mama ei se bucură mai mult decât ea de cadou. „Sunt niște flori minunate“, îi spuse, „cine este admiratorul tău?“ Nu a întârziat să i-l prezinte, s-a grăbit să-l expună pe Dragan în fața familiei, poate pentru a compensa secretul relațiilor ei cu Nikola, cu scopul de a distrage atenția părinților ei și de a le da o pistă falsă, chiar știind că tatălui ei noul prieten nu-i va plăcea, Dragan era antiteza ginerelui visat: mai tânăr decât ea, fără studii, nici serviciu, nici ambiții, un prost soldat, dar era un risc minor comparat cu tragedia care ar fi izbucnit dacă familia ei ar fi descoperit povestea cu un bărbat căsătorit.

— Nu i-am plăcut tatălui tău, îi spuse îngrijorat Dragan când s-au despărțit în ziua aceea.

— Nici un prieten de-al meu nu îi place, îl liniști ea, n-ai ce-i face! Dar mamei i-ai făcut o impresie foarte bună.

Și era adevărat, mama ei lăudă înfățișarea lui Dragan, glumele lui, gentilețea. „Este puțin cam tânăr pentru tine, dar este foarte simpatic“, spuse, entuziasmată de bomboanele pe care le primise.

Erau furate. Dragan sustrăsese din casa părinților săi din Niš o cutie de bomboane aduse din Ungaria pentru vreo rudă, pe care mama lui o păstrase împachetată și legată cu fundă, în așteptarea unei ocazii care să justifice deschiderea ei. Când Dragan i-a povestit, Ana s-a supărat, iar când el a insistat ca ea, la rândul ei, să sustragă mamei cutia nedesfăcută cu bomboane pentru ca el să o poată pune la loc în dulapul mamei lui, furia ei nu a mai cunoscut limite. Imperturbabil, Dragan a șantajat-o:

— Sau mi-o dai înapoi, sau mama o s-o sune pe maică-ta să i le ceară, are urgent nevoie de ele ca să le dăruiască mătușii mele de ziua ei.

Era gata să închidă furioasă telefonul, când Dragan a izbucnit în râs.

— Era o glumă, ce te enervezi așa?! Dacă aș fi lângă tine, mi-ai tăia gâtul. N-am șterpelit bomboanele alea de la nimeni, sunt ale mele, le-am cumpărat cu banii mei pentru tine și ai tăi.

Nu l-a crezut, dar nu avea importanță; supărările pe Dragan durau puțin. Își jura că

nu-l va mai vedea și nu va mai vorbi cu el, dar el o asalta cu buchete de flori, scrisori tandre de regret, promisiuni de iubire eternă, nu mă părăsi, fără tine viața nu are sens, dacă te pierd, mă împușc, ești marea iubire a vieții mele, o asigura el vehement la cei douăzeci de ani abia împliniți și ea, impresionată, dădea înapoi, dar nu îl lua în serios nici o clipă.

Își aminti de îmbrățișările incomode, pe fugă, pe bancheta din spate a mașinii mamei lui Dragan sau de amorul vesel și dezinhibat din patul lui Igor, din apartamentul închiriat împreună cu alți doi studenți în Novi Beograd și pe care li-l ceda din când în când pentru întâlnirile lor. Cu Dragan rolurile se inversau: el era elevul care căuta cu ardoare aprobarea ei și ea, femeia expertă. „Cum am fost?“, o întreba nerăbdător după o partidă de sex frenetică și ea, transpirată și epuizată, cu fața roșie din cauza pasiunii erotice, zâmbea, îi săruta puful blond care îi acoperea capul și îl lăuda: „Ai fost foarte bun, Dragan“, pe tonul mamei care laudă acrobațiile copilului ei pe bicicletă. Era mai mare decât el doar cu un an și jumătate, dar părea că ar fi cu zece, cel puțin. Dragan era imatur, cum îi spuneau mereu tatăl ei și Danilo, singurul lucru în care cei doi erau de acord. „Ce vezi la mucosul ăla?“, se indigna Danilo, „nu are nici un dram de minte. După cum se îmbracă, zici că e un mafiot! Și prietenii cu care umblă nu sunt decât o gașcă de cetnici și de borfași…“ Cineva îi spusese lui Dragan că semăna perfect cu Knele, celebrul mafiot din Belgrad care fusese împușcat într-o cameră din hotelul Hyatt, și el decise să accentueze asemănarea adoptând stilul lui de îmbrăcăminte: cămașă înflorată deschisă până la buric, lanțuri de aur false și un crucifix masiv atârnat la gât, pantaloni de trening… Îl imita pe Knele și la tunsoare, aproape la zero. Anei îi era rușine să meargă la braț cu un om îmbrăcat atât de vulgar. Îi spusese clar să nu apară în halul ăla când se întâlnea cu ea și el o ascultase, venea îmbrăcat ca soldat, cu uniforma curată și recent călcată. Îi stătea foarte bine îmbrăcat militar, în uniformă, Dragan ar fi fost ideal pentru un afiș de recrutare.

Spre deosebire de Nikola, de Dani Papo sau de fratele lui, Igor, Dragan nu era deloc pacifist; saluta cu trei degete de la mâna dreaptă întinse, degetul mare, arătătorul și degetul mijlociu, ca toți patrioții sârbi. Totuși, spre consternarea Anei, se bucura că scăpase de războiul din Croația grație piciorului rupt. Își fracturase tibia și peroneul piciorului drept jucând fotbal, o fractură complicată ce a avut nevoie de mai mult de șase luni să se vindece.

— Dumnezeu ține cu mine, se lăuda Dragan, el a ghidat gheata tâmpitului de Jovan când m-a lovit în felul ăsta.

— Este o onoare să-ți aperi patria, îi reproșă ea, și tu ești tânăr și sănătos, ar trebui să-ți fie rușine să chiulești lenevind în cazarmă în timp ce colegii tăi luptă pentru Serbia.

— Luptă foarte bine, admise Dragan, au succese grozave și fără mine, nu îmi simt lipsa. Și eu nu pot să mor, Ana, trebuie să fiu tatăl copiilor tăi, este destinul meu. Nu ți-a

spus ghicitoarea aia din Macedonia că te vei căsători cu un bărbat blond, frumos, curajos și deștept? Ăsta sunt eu, Dragan Stojković.

Exasperată, se enerva:

— Tu nu ai nimic sfânt? Cu războiul nu se glumește.

El se prefăcea înfricoșat, cu o expresie de teamă pe față, cu bărbia în piept.

— Mă privești cu ochiul albastru, nu o mai face, Anita! Este un ochi rău, nemilos, care mă detestă, privește-mă doar cu ochiul căprui, preferatul meu…

Pe Dragan îl fascina faptul ca ea avea ochiul stâng căprui și pe cel drept gri-albăstrui; de la început îl preferă pe cel închis la culoare, celălalt, spunea el, avea aceeași culoare ca ochii tatălui Anei „și tatăl tău nu mă iubește, știi foarte bine“.

Odată, mergeau la Zemun în mașina unui prieten care conducea cu viteză excesivă. Micul Yugo tremura, vibra, se dezechilibra și derapa disperat în curbe. Când Dragan își dădu seama cât de speriată era Ana, îi ceru prietenului său să meargă mai încet:

— Conduci ca un animal, vere, îi spuse, sunt mort de frică.

Prietenul său începu să râdă.

— Nu pot să cred că ți-e frică, Dragan, ție nu ți-e frică de nimic.

Dar Dragan spuse îndârjit:

— Sau conduci mai încet sau Ana și cu mine coborâm.

Putea fi delicat și sensibil. Avea părțile lui bune. Îi plăcea când o căuta la facultate, cu uniforma lui sclipitoare de caporal (tocmai fusese avansat) și o vedeau profesorii și colegii de mână cu acel militar chipeș; mai devreme sau mai târziu, știrea va ajunge la Nikola. Nu spera să îl recapete stârnindu-i gelozia, voia doar ca el să știe că trăieşte foarte bine fără el și în același timp să fie conștient de ceea ce a pierdut. Într-o seară, aproape că se ciocniră cu el pe un coridor de la universitate. Nikola mergea grăbit, cu pași mari, uitându-se în pământ cu un aer preocupat, cu țigara în gură și vechea lui servietă de piele în mâna dreaptă. Ridică privirea și se uită surprins la ei, apoi lăsă ochii în jos și își văzu de drum fără să spună nimic. I se făcu milă; i se păru îmbătrânit, obosit, abătut. Dacă în seara aceea Nikola i-ar fi spus: „întoarce-te la mine“, l-ar fi părăsit pe Dragan chiar în clipa aceea. După puțin timp, o profesoară nouă l-a înlocuit pe Nikola la curs. Un coleg îi spuse că profesorul Nikola Marković plecase în Germania, i se oferise un post la un spital din Hamburg. Fuga profesorilor era permanentă: cei mai buni plecau, atrași de oferte în străinătate, în țări unde nu era război, nici embargo, nici inflație galopantă, unde se putea trăi din salariu, iar universitățile aveau bani și echipamente; alți profesori erau dați afară pentru că nu erau în grațiile guvernului sau erau ei cei care plecau pentru a-și manifesta în acest fel dezacordul; era un miracol că în aceste circumstanțe ea reușea să învețe și să-și continue studiile. Îi ierta totul lui Nikola, minciuna, cruzimea, indiferența, dar nu și trădarea, asta nu putea să i-o ierte. Serbia avea nevoie de medici și profesori bine pregătiți ca el, în care țara investise atât

de mult, nu avea dreptul să fugă din patria lui când patria avea nevoie de el mai mult decât oricând. Ar fi trebuit să-și dea seama demult: Nikola era un egoist, nu se gândea decât la el, la cariera și viitorul lui profesional, orice altceva: familia lui, țara, Ana, rămânea în plan secund și era mai mult decât dispus să sacrifice totul cu scopul de a triumfa el. Într-o noapte, l-a văzut plângând și a fost foarte impresionată. Își închipuia că dificultatea și secretul iubirii lor, viața lor dublă atât de stresantă, copleșiți de ipocrizie și minciună, îi rupeau inima, cum i se întâmpla și ei, dar se înșela. Cauza suferinței lui era plecarea în Canada a doi anesteziști, cei mai buni din spital. „Și acum, spune-mi“, o întrebă Nikola printre lacrimi, „cu cine o să operez ca să am o minimă garanție de succes? În Belgrad nu se mai poate lucra! Soția mea a trebuit să plece la Zagreb pentru că aici îi făceau viața imposibilă pentru că e croată… Nu mai înțeleg nimic. Ce se întâmplă cu noi? Toată lumea a înnebunit“, continua să geamă, cu capul ascuns între palme… De aceea a plecat, ca să evolueze în cariera lui profesională. Ana ajunsese la concluzia că oamenii care nu sunt patrioți nu se simt solidari cu nimeni și ajung întotdeauna niște indivizi egocentrici, care pun mai presus interesele personale decât cele ale colectivității. Toți pacifiștii sunt trădători și, prin fuga lui, Nikola se demascase. Era un laș și ea nu putea iubi un fricos, nu mai aștepta demult, în secret, să o sune, dar plecarea lui o afectă mai mult decât voia să admită. Dragan și-a dat seama imediat de nervozitatea și de proasta ei dispoziție, încercând să le combată cu bufoneriile lui, dar în situația aceea glumele lui Dragan nu o mai amuzau. Se plictisise de el. De ce se dusese să lupte în Bosnia? Nu putea să-și scoată asta din cap.

A știut întotdeauna că o să-l părăsească, din prima zi. Experiența (scurta ei experiență) o învățase că în toate relațiile amoroase există un dezechilibru: cel care conduce și cel care e condus, cel care iubește și cel care se lasă iubit și nu este nici o crimă să ai o aventura trecătoare, rareori se întâmplă fericita coincidență a doi amanți atât de potriviți și de echilibrați ca tatăl său și mama sa și, poate pentru că avea acel model de iubire credincioasă și constantă atât de aproape, era incapabilă să se mulțumească cu mai puțin. Aflase de moartea lui Dragan în plină perioadă de examene și o regretase, așa cum regreți moartea cuiva la care ții, dar nu lăsase ca tristețea să-i tulbure studiul. Adevărul e că nu o afectă prea mult, nu atunci, dar de când sosise la Moscova nu făcea decât să se gândească la asta, poate pentru că în capitala rusă străzile erau pline de tinerii blonzi, cu fața de copil și trăsături slave ca ale lui Dragan. După moartea lui, ajunsese să-i fie rușine de insensibilitatea ei, dar era atât de ocupată cu examenele, că nu a avut timp să plângă pentru Dragan. Tatăl ei, care nu-l putea suporta, se purtă foarte atent cu ea.

— Nu era un soldat bun, îi spuse, dar era băiat bun. Îți pare rău? Ești foarte tristă?

Întrebarea o deconcertă. Rămase pe gânduri și întârzie cu răspunsul:

— Nu, vreau să spun da, sunt tristă, îmi pare rău că a murit, era foarte tânăr, țineam

mult la el, dar nu mi-e dor de el. Nu eram îndrăgostită de el și ne despărțiserăm. Eram doar prieteni.

— Nu mai erați împreună? Și de ce nu mi-ai spus? De ce eu nu știu niciodată nimic din ce se întâmplă în casa asta? Peste tot, numai secrete și bârfe! Când te desparți de iubitul tău, eu vreau să știu! se înfurie tatăl ei.

Cu o frecvență îngrijorătoare, suferea schimbări bruște ale stării de spirit; trecea brusc de la surâs la strigăt. În familia lor, toți se temeau de aceste accese subite de mânie, prevestite de sprâncenele încruntate și de o roșeață intensă, care urca de la ceafă spre frunte, ca mercurul în termometru; i se umflau venele gâtului și privirea lui albastră dobândea tonuri de gri, ca de oțel, ca marea sub norii care prevesteau furtuna. Mama și fratele ei se închideau în ei așteptând să treacă vijelia. Ea era singura care îndrăznea să-l înfrunte în momentele de furie, ca atunci când, tatăl ei află că, în timp ce el se afla cu serviciul în PriŠtina, mama ei organizase în casă o mică reuniune cu prietenele ei, pentru a le arăta noul set de bucătărie Zepter International, din oțel inoxidabil, care era foarte apreciat în toată Iugoslavia. Seara s-a terminat cu mare succes, cinci participante au comandat faimoasele seturi de ustensile de bucătărie; mama ei, Bosa, a primit o oală sub presiune drept recompensă pentru efortul de a organiza prezentarea, invitându-și prietenele. La sfârșitul săptămânii, Anei îi scăpă un comentariu inocent în prezența tatălui ei, se plânse că gălăgia atâtor femei adunate în salonul casei o împiedicase să se concentreze și astfel el a aflat de întâlnirea despre care mama ei nu-i spusese, sigură că el nu ar fi fost de acord. Tatăl ei a avut una din crizele lui violente de corectitudine; își acuză soția că e o afaceristă care profită de prietenele ei pentru a le vinde diverse lucruri.

— Asta nu este ospitalitate, este abuz. Să înapoiezi chiar mâine oala aia sub presiune! Ai obținut-o prin mijloace necinstite, ca o escroacă…

Și a continuat să o acuze în acest fel până când mama ei a izbucnit în plâns și Ana a sărit în apărarea ei:

— Nu striga așa la ea și n-o mai insulta, i-a atras tatălui său atenția. Mama nu a făcut nimic rău… Să prezinți niște cratițe prietenelor tale nu este necinstit și oala sub presiune este un cadou, nu mită.

În urma acestei discuții, tatăl și fiica nu și-au vorbit câteva zile, amândoi erau încăpățânați și orgolioși, se asemănau mult la caracter. Credea că acum tatăl ei va vedea altfel problema cratițelor, nu atât de comunist. Era de o integritate înfiorătoare tatăl ei; avea o singură slăbiciune: Ana. Era atât de vizibilă această predilecție, încât ea suferea deseori pentru fratele ei, Darko, cel neglijat, care nu se plângea niciodată de acest favoritism, avea un suflet umil și generos. Iar ea voia să fie demnă de tatăl său, să-l facă mândru de succesele ei. Era conștientă de bucuria pe care i-o făcea cu notele ei excelente. „Fiule“, îi spunea (era unul din obiceiurile lui, ca în semn de dragoste să i se

adreseze la masculin), „asta nu este drept, niciodată nu am putut să te cert că nu înveți bine, m-ai privat de una din atribuțiile taților, să-și certe copiii, nu mi-ai dat nici un motiv…“

Când era mică și locuiau în Macedonia, într-o duminică de primăvară, tatăl ei o dusese la casa de la țară a unui coleg, apicultor pasionat, asemenea lui. Mama rămăsese în Skopje, fratele ei, Darko, era la un meci de fotbal. După-amiază, tatăl său, prietenul și familia lui prelungiră prânzul în răcoarea verandei, cu țigări, cafea și *rakija*. Ea se plictisea. Ieși în grădină și începu să alerge pe cărarea care ducea la stupi, distrându-se cu o muzicuță la care mama ei îi interzisese să cânte în casă, pentru că o apuca durerea de cap. La un moment dat, s-a oprit din alergat și a încercat să meargă cu spatele și cu ochii închiși pentru a-și verifica simțul de orientare și aptitudinile de pionieră; deodată, un zumzet nervos o făcu să deschidă ochii, ca să-i închidă apoi imediat: sute de albine furioase se năpusteau asupra ei, un nor negru îi acoperea capul, fața, brațele, picioarele; simți înțepăturile în pleoape, buze, genunchi, palme… Începu să țipe cum nu o mai făcuse niciodată, un strigăt ascuțit și lung care nu a reușit să alunge albinele, dar i-a alertat pe adulți și imediat niște brațe puternice au luat-o pe sus; continuând să țipe de durere și panică, se agăță cu putere de gâtul puternic și transpirat al tatălui ei și așa, cu ochii închiși, cu bâzâitul înnebunitor al albinelor, o luară la fugă în goană, dincolo de grădină, pe câmp, printre lanurile semănate cu cereale. Atât de repede fugea tatăl său, că insectele rămâneau în urmă. Ana nu mai auzea bâzâitul albinelor, ci doar gâfâitul tatălui și bătăile puternice ale inimii ei. Goana se termină la râu, tatăl ei sări în apă cu ea în brațe și amândoi se scufundară câteva clipe în apa rece ca gheața pentru a se elibera de ultimele albine. Apoi tatăl o scoase din apă și o întinse pe iarba de la mal. „Sărăcuța de tine, ce față umflată ai, cum te-au mai înțepat blestematele astea“, o compătimi el. Ea nu putea să deschidă ochii, pentru că avea pleoapele umflate și izbucni din nou în plâns, un plâns încet, stins. Tatăl ei îi extrase cu grijă acele înfipte în piele, cu degetele mâinii drepte, în timp ce cu stânga îi punea nămol pe înțepături.

— Curaj, fiule, îi spuse, acum doare, dar va trece, te-ai speriat rău, atâta tot. Cum s-a întâmplat? De ce te-au atacat? Ai umblat în stup?

— Nu, răspunse ea printre suspine, eu cântam la muzicuță, să le distrez, nimic altceva.

Și brusc, vocea mângâietoare a tatălui său deveni severă:

— Tu știi că pe albine le sperie zgomotul, ți-am explicat. Peste câteva zile nu vei mai avea umflături și nu te vor mai durea, dar ele, albinele, au murit după ce te-au înțepat.

Astfel de om era tatăl său, un om care deplângea moartea unei insecte. Sub înfățișarea lui sobră și moralitatea inflexibilă, pe care unii o confundau cu aroganța, se ascundea o ființă timidă, cu o inimă mare. Într-o călătorie în Italia pe care o făcuse la puțin timp după căsătorie, a vrut să-și cumpere o pereche de pantofi, în Livorno. Probă

model după model, dar nici unul nu i se potrivea și în cele din urmă cumpără niște pantofi care îi erau strâmți doar pentru că îi era jenă să plece din magazin fără să cumpere ceva. Și în timpul unei traversări cu vaporul prin strâmtoarea Messina, i se făcu așa de dor de Bosa, soția lui, că îi scrise o scrisoare de dragoste, o băgă într-o sticlă, împreună cu o bancnotă de zece dolari și zece țigări (recompensa pentru cine o va găsi și o va duce destinatarei), puse dopul și aruncă sticla în mare. După un timp, mama ei primi sticla împreună cu scrisoarea, cei zece dolari și țigările. Tatăl ei nu citea romane de dragoste, dar era un romantic… Ce dezamăgire ar fi trăit dacă ar fi știut că preferata lui avea o idilă cu un bărbat căsătorit! Își imagina ce i-ar fi spus: „Îți dai seama că tu, cu fanteziile tale, vei destrăma o familie, că îi vei face nefericiți pe soția și pe copiii amantului tău? Te-ai gândit măcar o clipă la asta?“. Dar ea era convinsă că Nikola și soția lui erau, de fapt, despărțiți, altfel niciodată nu l-ar fi acceptat… Adevărul este însă că, prima oară când se culcase cu el, credea că este fericit în căsnicia lui. Tot ce critica la Martina, comportarea ei frivolă și capricioasă, lipsa de sensibilitate, egoismul, refuza să recunoască la ea însăși. Este curios cu câtă asprime judecăm defectele altora și cum găsim întotdeauna scuze pentru ale noastre, cugetă ea acum; dacă nimeni nu află și știu doar eu, este ca și cum nu s-ar fi întâmplat; „Dacă nimeni nu vede, nu există vină“, așa sună un proverb și așa ne comportăm cu toți, înșelându-ne pe noi înșine. În dimineața aceea nu se simțea bine în pielea ei; își reproșa beția din seara dinainte, nu-și putea ierta faptul că își pierduse cunoștința și memoria, era o fiică nedemnă de tatăl ei.

Se terminase episodul din *Simplemente María* (serialul mexican care se bucura de mare succes și în Serbia) și pe ecranul televizorului se succedau acum reclamele. Un rus cu aspect de fraier și cu înfățișare de țăran, pe cap cu o căciulă veche de blană cu urechile lăsate, Leonea Golubkov, tipul clasic de mojic, se îndrepta mulțumit spre biroul Fondului de Investiții MMM; în mâna dreaptă strângea un teanc de bancnote mototolite, toate economiile lui. O voce melodioasă de femeie îi informa pe telespectatori că doar cu o săptămână în urmă Leonea investise în MMM treizeci de mii de ruble și deja primise dividende în valoare de trei sute de mii! Leonea zâmbea în extaz. „Îi voi cumpăra o pereche de cizme noi nevestei mele!“, promitea el. „Foarte bine, Leonea“, aproba vocea mieroasă a femeii. Stinse indignată televizorul. Nenorociți mizerabili! În Rusia, ca și în Serbia… Escroci fără scrupule care profitau de credulitatea oamenilor pentru a-i jefui, ca Dafina, mama sârbilor, banchera săracilor, marea prietenă a lui Milošević, care oferea naivilor o dobândă lunară de șaptesprezece la sută, în mărci… Și în Serbia, la fel, așa se anunța la televiziune. Fotografii ale corpolentei Dafina, înfășurată în splendide haine de blană și acoperită de bijuterii din cap până în picioare, apăreau încontinuu în reviste și în toată presa sârbă. O fotografiaseră în interiorul criptei blindate a băncii ei, înconjurată de lingouri de aur sau inaugurând noul sistem de trenuri subterane de mare viteză pe care ea le finanța, flancată de un

surâzător ministru al Transporturilor și de partenerul ei evreu, coproprietar al băncii, acel Kelman cu nasul coroiat și zâmbet prefăcut, cu kippa pe cap... Mama Anei fusese una din cele înșelate. Pierduse mulți bani odată cu falimentul băncii Dafiment; tatăl ei încă nu știa, Bosa nu avusese curajul să-i mărturisească. Cine ar fi putut bănui că totul era o înșelătorie? Dafina părea atât de convingătoare, atât de bogată și de puternică... Și avea de partea ei și sprijinul guvernului. Tentația de a câștiga bani rapid și fără nici un efort era mare, mai ales când dinarul se devaloriza într-un ritm vertiginos. Cu două luni în urmă, în decembrie 1993, o marcă germană echivala cu 1.000.000.000.000 de dinari; o pâine care costa 12.500 de dinari, în noiembrie ajunsese să valoreze 4.000.000.000 de dinari, câteva săptămâni mai târziu... Erau atâtea zerouri în bancnotele noi că lumea nici nu se mai deranja să memoreze cifrele, „dă-mi două floarea-soarelui[1] cu puștiul ăsta“[2], se spunea, era mai simplu sau mai puțin ridicol decât să dai patru mii de milioane de dinari pentru două suluri de hârtie igienică. Acele bancnote monocrome erau de o calitate atât de proastă, că păreau false, doar că nimeni nu se deranja să falsifice bani care nu aveau nici o valoare. Lumea arunca pe stradă hârtiile prost tipărite cu cifre astronomice, făceau focul cu ele, le ardeau, dar nici ca să dea căldură nu erau bune. Funcționarii și pensionarii care erau plătiți în dinari observau cu groază că leafa pe o lună nu le ajungea să cumpere nici măcar un kilogram de cartofi. În fiecare zi se sinucidea câte un bătrân... Ce trist era totul! Cei care puteau fugeau în străinătate și cei care nu aveau altă soluție decât să rămână bombăneau nemulțumiți și criticau războiul și guvernul, ca prietenii ei la McDonald’s. Nimeni nu se întreba ce pot să fac eu pentru ca țara să prospere, cu excepția câtorva idealiști ca tatăl ei, dispus să-și sacrifice pielea și sângele și oasele pentru poporul său. Ea îi va urma exemplul; îndată ce își va lua diploma în medicină, va solicita un post într-un spital de pe frontul din Bosnia și se va dedica trup și suflet îngrijirii răniților sârbi, a acelor soldați curajoși care nu scoteau nici un sunet când li se amputa un picior distrus de împușcătura unei mitraliere, cu un instrumentar deficient și fără anestezie. Era o hotărâre fermă, nu o vor îndupleca nici implorările mamei și nici avertismentele tatălui. Munca într-un spital de campanie era dură și periculoasă, dar nu se putea compara cu greutățile și riscurile pe care le înfruntau zilnic eroicii militari. Se vedea pe ea însăși cu uniforma verde de chirurg stropită de sânge, desfăcându-și masca după o intervenție complicată la lumina unor lumânări sau a unei lanterne, pe care o făcuse chiar și cu un bisturiu tocit și în ciuda bubuiturilor și zguduielilor continue ale artileriei musulmane care încerca să lovească precarul spital, trecându-și dosul mâinii pe fruntea transpirată și schițând un zâmbet obosit, dar mulțumită, în timp ce mângâia brațul soldatului recent operat, peste câteva săptămâni vei alerga la fel ca înainte, Gavrilo, îl încuraja ea. Mulțumesc, doamna doctor, ce bună sunteți! va exclama emoționat pacientul ei, ce mâini catifelate aveți! Mâini de zână! Nu mi-ați făcut nimic rău, sunteți un înger. Alături, infirmierele vor

aproba, uimite de îndemânarea și calmul acestei femei chirurg atât de tânără… Și tatăl ei se va simți foarte, foarte mândru de ea. Dacă se gândea bine și având în vedere greutățile care o așteptau în viitor, nu era atât de condamnabil faptul că în noaptea de dinainte băuse puțin, nu era de așteptat că va mai avea ocazia să se distreze mult timp de acum încolo. Se apropie de fereastra camerei care dădea spre râul Moscova. Pe celălalt mal se înălța clădirea Parlamentului, Casa Albă. Cu numai câteva luni în urmă, în octombrie 1993, tancurile armatei președintelui Elţîn, staționate în grădina hotelului Ucraina, chiar sub fereastra la care se afla ea, bombardaseră Parlamentul pentru a-i înfrânge pe deputații răzvrătiți. Trăiau vremuri grele popoarele slave. Tatăl său spunea despre Elţîn că e un bețiv. Era o zi magnifică: fără nori, cu un soare strălucitor care se reflecta în apele verzi ale râului Moscova, brăzdându-le cu scânteieri aurii. Nu avea sens să stea în hotel, ca și cum ar fi fost pedepsită. Observă un fular căzut pe jos, prins sub piciorul unui scaun. Îl ridică, dezordonate mai sunt fetele astea! Era un fular bărbătesc, în carouri în tonuri de albastru și gri, surprinzător de moale la pipăit. Căută eticheta. *100 % cashmere. Made in Toronto*. Probabil era al Martinei, poate un cadou de la tatăl său, ambasadorul. Și-l apropie de față, țesătura era atât de delicată, iar mirosul… Mirosea a tutun blond și a loțiune de ras; recunoscu parfumul și știa cui îi aparținea, era fularul acelui bărbat, Sașa. Și își aminti cum i l-a înfășurat în jurul gâtului, la ieșirea din discotecă, în noaptea anterioară și își mai aminti cu o anumită îngrijorare că pielea rusului mirosea la fel… nu vru să știe mai mult. Zoran o adusese la hotel îmbrăcată și intactă, asta însemna că nimic ireparabil nu se întâmplase. Ea și rusul acela poate că s-au sărutat, i se părea că simțea vag atingerea buzelor lui și vocea lui plăcută și gravă de bariton șoptindu-i la ureche ceva ce uitase. Și brusc își aminti că își dăduse întâlnire cu el chiar în dimineața aceea. Stabiliseră că pe Arbat; poate chiar în clipa aceea, în timp ce ea admira peisajul de la fereastra hotelului, Sașa o aștepta pe stradă. O să-l lase să aștepte, nu avea altă soluție, dar omul acela a fost atât de amabil și atent cu ea, nu merita o asemenea necuviință. Dori să-l vadă din nou, să se plimbe cu el pe Arbat, să stea de vorbă, să bea o cafea, nimic mai mult. Îi va înapoia fularul; fie și numai pentru acest lucru și tot trebuia să se ducă la întâlnire. Și dacă era el cel care nu se ținea de cuvânt, va profita să se plimbe liniștită pe strada cea mai faimoasă din Moscova, pe care abia dacă o zărise într-o vizită rapidă în cea de-a doua zi a excursiei, și poate că va reveni la Muzeul Pușkin pentru a-l vizita în voie, fără să o grăbească nimeni sau să râdă de preferința ei pentru Van Gogh și tablourile lui cu țărani, soare violet și iarbă albastră. La întoarcerea la hotel, va fi amabilă și binevoitoare cu colegii ei; cât despre Petar, va încerca să-l evite într-o formă civilizată, voia să termine excursia asta fără certuri și conflicte. Și va rămâne pentru totdeauna cu fularul lui Sașa. I se părea nedrept că, nutrind asemenea bune intenții, continua să o doară capul.

1. Marcă de hârtie igienică.

2. Bancnotă sârbă cu chipul unui copil.

8

Galeria de eroi: Radovan Karadžić

În Iugoslavia lui Tito exista un singur lider, un singur partid și o gândire unică; religiile erau considerate credințe superstițioase și aceeași soartă o aveau terapiile alternative, disprețuite pentru că nu erau științifice. Mult timp am fost privați de beneficiile homeopatiei, de reiki, de florile lui Bach, de medicina cuantică, de kinesiologie, de magnetoterapie, de vindecarea holistică, de bioenergie… Nu este de mirare că îndată ce Tito a murit a ieșit la iveală filosofia *new age* și au ajuns la modă remediile naturale; răzvrătiții comunismului și-au împărțit noile pasiuni între naționalism, religia redescoperită și ghicitori și vrăjitorii de tot felul. Belgrădeanul Savo Bojović, un specialist în terapie sexuală alternativă, era o adevărată autoritate în cartierul lui. Se îmbrăca întotdeauna în verde (culoare pe care o identifica cu satul sârb în care crescuse), verzi erau coperțile plictisitoarelor lui tratate despre problemele sexuale și verde pixul cu care scria. Om cu multiple preocupări, făcuse un studiu comparativ al penisurilor bărbaților sârbi. A alcătuit o arhivă cu mai mult de două mii de fotografii de penisuri sârbești și se mândrea că putea demonstra științific că bărbatul sârb este capabil să mențină o viață sexuală activă până la o sută doi ani, iar femeia sârbă (sexul slab, la urma urmei), până la optzeci și patru. A dezvoltat terapii pentru a le trata pe „femeile focoase, cu sângele cald, care nu puteau trăi fără sex“, inventând pentru ele un instrument numit *aplikator*, care le producea un orgasm agreabil și care putea fi folosit și de bărbații cu „probleme de colon“ sau, în general, „probleme în baie“ (fiecare este liber să interpreteze cum vrea). Pentru bărbații cu altfel de tendințe a creat *Spermosan*, un ingenios aparat alcătuit dintr-un fel de tigaie de metal care se adapta la testicule ca o mănușă; prin intermediul recipientului, organele sexuale masculine primeau șocuri electrice moderate care amorțeau spermatozoizii și permiteau afemeiatului să se împerecheze fără consecințe. Aceasta era invenția de care Bojović era cel mai mândru, cea mai inovatoare, fără îndoială, și mai îndrăzneață din câte au trecut prin mintea lui fertilă, deși nu s-a bucurat de mare succes pe piață, oricât de

surprinzător ar părea.

Într-o seară din anul 2005, Savo Bojović primi vizita unui coleg, Dragan Dabić, reputat specialist în Energie Umană Cuantică și Bioenergie. Dabić era un om cu un aspect unic; înalt și slab, își strângea părul lung încărunțit în două cozi pe care le reunea în vârful capului, formând un curios nod sau coc de păr negru, care semăna cu un cuib de rândunică: aveai impresia că din clipă în clipă un pui va scoate ciocul de acolo și va începe să piuie. Purta mustăți ca în secolul XIX și o barbă albă, generoasă, care îi dădea o înfățișare de patriarh, dacă hippy ajunși la șaizeci de ani pot fi patriarhali. Purta niște ochelari mari, ovali; între păr, mustață și ochelari, abia i se mai distingea fața, în care se ascundeau ochii căprui, cu o expresie între dezorientată și binevoitoare, așa cum îi stă bine unui om care a atins înțelepciunea. Se îmbrăca în negru, cu un pardesiu lung până la tălpi și își acoperea capul cu o pălărie, albă vara și neagră iarna. Cei care l-au cunoscut și au apelat la el povesteau minuni despre terapiile lui de însănătoșire bioenergetică. Își vindeca pacienții cu mâinile care străbăteau corpul bolnavului fără să-l atingă, echilibrând astfel fluxurile și curenții interiori de energie; era, de asemenea, expert în diete macrobiotice și disfuncții sexuale. A fost membru fondator al Asociației Nikola Tesla (inventatorul sârb), colaborator permanent al revistei de medicină alternativă *Vida Sana*, în care, sub titlul „Meditații“, a publicat perle de înțelepciune ca aceasta: „Vei găsi lumina și tot potențialul tău când vei ajunge la înțelegerea lui Dumnezeu, nu a esenței Sale, ci a manifestării Sale prin intermediul energiei“. Pe pagina web personală anunța un produs inventat de el, o amuletă metalică în formă de glonț, foarte eficientă pentru orice fel de suferințe. Dabić era un om politicos, aproape timid, cu un marcat accent din Belgrad, maniere delicate și mers liniștit. Cavaler de modă veche, saluta mereu scoțându-și pălăria și înclinând ușor capul. În seara aceea îi fu de ajuns să își pună mâinile pe obrajii lui Bojović pentru ca acesta să simtă o bruscă iradiere caldă de energie. Impresionat de puterile colegului său, Bojović îi propuse să încerce un experiment: depozită o cantitate mică de spermă nefertilă pe o lamelă de cristal a microscopului său și îi ceru lui Dabić să-și așeze o mână pe partea de sus a sticlei și cealaltă pe partea inferioară, în timp ce el susținea lamela. După un minut, Bojović o examină la microscop și putu să observe cum sperma fără viață începe să se miște din ce în ce mai rapid, recuperându-și toată vitalitatea. Deși ambii înțelepți detestau știința tradițională, erau riguroși în experimentele lor; au repetat operațiunea de zece ori, cu rezultate identice. Bojović înțelese că putea folosi uimitoarele puteri ale lui Dabić în tratamentul sterilității masculine, într-un mod complet natural, fără a apela la medicamente sau chirurgie; era de ajuns ca Dabić să acopere testiculul afectat cu ambele mâini, una deasupra și alta dedesubt, pentru ca pacientul să-și recapete capacitatea de a procrea. Ar fi ceva răsunător; o terapie simplă, cu efecte instantanee, aproape magice, care le va aduce amândurora, lui și lui Dabić, bani, apreciere și

prestigiu. Din nefericire, proiectul a eșuat înainte de punerea lui în practică. Într-o dimineață, Bojović se trezi cu știrea că bunul său prieten și coleg Dragan Dabić fusese arestat cu o seară înainte într-un autobuz din Belgrad. De asemenea, a aflat că omul pe care el îl cunoscuse ca Dragan Dabić era în realitate Radovan Karadžić, fostul președinte al Republicii Srpska și criminalul de război cel mai căutat din lume.

Oh, Radovan, om de oțel!
Cel mai glorios lider după Karađorđe!
Apără libertatea și credința noastră,
pe malurile lacului Geneva…

Radovan Karadžić s-a născut la 19 iunie 1945 în Petnjica, un sat minuscul din Muntenegru, acea republică din Balcani cu peisaj vertical, sălbatic și muntos, cu multe prăpăstii, defileuri, coaste abrupte, păduri dese, cascade, râuri albastre și un țărm stâncos cu golfuri, estuare și plaje discrete, în care își ancorează iahturile bogații din toată Europa. Muntenegrenii sunt un popor neîmblânzit, Imperiul Otoman nu a reușit niciodată să-l supună. Toți locuitorii din Petnjica se numeau Karadžić, căci descindeau din aceeași familie (o familie „cu trecut“, sau, se zvonea, cu vreo datorie neplătită). Vuk, tatăl lui Radovan, era cetnic și luptase împotriva partizanilor. La terminarea celui de-al Doilea Război Mondial a fost arestat de regimul lui Tito și a petrecut câțiva ani în închisoare. Copilul Radovan, ca atâția alți eroi sârbi, a fost crescut de războinica lui mamă, Jovanka, o femeie înaltă și uscățivă ca el, cu fața inexpresivă, îmbrăcată mereu în negru, văduva eternă.

La cincisprezece ani, adolescentul Radovan a plecat să studieze la Sarajevo, un oraș cosmopolit, supranumit Ierusalimul Occidentului, în care de cinci secole conviețuiau în relativă armonie cetățeni ale celor trei religii ale Cărții, creștină (sârbi ortodocși și catolici croați), musulmană și evreiască; oraș celebru în istoria universală pentru că acolo, la 28 iunie 1914, ziua de Vidodvan, teroristul sârb din organizația clandestină Mâna Neagră, Gavrilo Princip, i-a asasinat pe arhiducele Franz-Ferdinand al Austriei și pe soția lui, Sofia, declanșând astfel Primul Război Mondial Acolo a ajuns țăranul Radovan, care până atunci nu avusese legături decât cu familia lui și cu vacile, găinile și porcii de pe urma cărora trăiau, cu o tunsoare demodată și ghete cu vârful ascuțit de care râdeau toți în Sarajevo. Peste câțiva ani, va scrie un poem intitulat „Să coborâm în oraș și să ucidem gunoaiele de acolo“, în care, în cuvintele autorului, încerca să reflecte sentimentele tânărului țăran iugoslav în fața marelui oraș. Dar nu îi merse rău lui Karadžić în Sarajevo: se descurcă destul de bine, se șlefui, își scoase satul din piele și se transformă într-un orășean. Era un băiat simpatic, puțin cam fanfaron, care se avea bine cu toată lumea; avea prieteni sârbi, croați și musulmani. Își lăsase să crească părul și se îmbrăca asemenea unui hippy; era poet și în același timp student la medicină. Înalt

și frumos, cu ochii negri, mari și blânzi făcea ravagii printre fete și își număra cuceririle cu zecile. De ce atunci se căsătorise cu femeia cea mai urâtă din toată Bosnia-Herțegovina? Prietenii săi nu îl înțelegeau, susțineau că păcătoasa, Ljiljana Zelen, o colegă de facultate, rămăsese însărcinată special ca să pună mâna pe el și refuzase să avorteze. Alții susțineau că el își pusese nevasta să scrie poezie, îi plăcea să vorbească despre ea. Cu toate astea, a publicat o carte de poeme în 1968 și în același an a participat activ la revoltele studențești. A fost reținut, interogat și pus în libertate. Nu mult după revenirea sa, prietenii lui scriitori se distanțară de el; îl suspectau, și nu degeaba, că era informator al poliției lui Tito și că îi turna pe toți. În 1971, Karadžić și-a obținut diploma în medicină și s-a orientat spre specialitatea psihiatrie. A obținut primul lui loc de muncă în Centrul de Educație pentru Adulți Đuro Đaković din Sarajevo. Își câștigă faima de leneș și pacienții se plângeau de lipsa lui de interes. Deși această reputație de trântor nu era pe de-a-ntregul dreaptă; este necesar să menționăm că, pe atunci, Radovan, pe lângă munca lui la cabinet, se ocupa cu eliberarea de certificate medicale false pentru tinerii care voiau să scape de serviciul militar sau pentru muncitorii dornici să se pensioneze înainte de vreme, pentru că lui Radovan, pe lângă poezie, i-au plăcut întotdeauna banii. Voia să fie bogat. „Dar cum vrei tu să devii bogat într-o țară comunistă?“, îl întrebau prietenii. El, viclean și rezervat când îi convenea, tăcea, schițând doar un zâmbet misterios. În mod normal, era orice, dar nu și taciturn, îi mergea gura ca o moară stricată: despre cât de frumoasă era soția lui, acea sperietoare pe care el o numea tandru „frumusețea mea creolă“; despre cât de reușiți erau copiii lor; despre cât de bună era poezia lui, despre cât de deștept era el; și de curajos: „Toți muntenegrenii avem sânge de războinic“, le spunea cu mândrie. Deși odată, când un pacient psihotic l-a amenințat cu un cuțit, pe când era angajat ca psihiatru la spitalul din Koševo, Radovan a fugit și s-a închis în biroul lui, de unde nu a ieșit decât când Delvira, tânăra infirmieră pe care o lăsase singură cu pacientul, s-a îndreptat spre el și spunându-i: „Dă-mi chestia aia, ajunge cu prostiile“ și a reușit să-l dezarmeze. Tatăl meu l-a cunoscut (pe cine nu cunoștea tatăl meu în Sarajevo?), a pierdut mulți bani jucând pocher cu el și a fost obligat să-i asculte poeziile, toate în aceeași noapte fatidică. După recitalul său, Karadžić se lăuda că este cel de-al treilea poet bun din Serbia și tatăl meu (care era și el poet, toți erau poeți în Sarajevo în acele vremuri) s-a ridicat de pe scaun (ceea ce, fără îndoială, a presupus un mare efort, dată fiind starea de ebrietate în care mai mult ca sigur se afla la ora aceea târzie din noapte), și îi spuse cu vocea lui aspră:

— Te subestimezi, Radovan, tu nu poți fi niciodată al treilea, tu ieși mereu în evidență. Ești, fără cea mai mică urmă de îndoială, cel mai prost poet din Bosnia-Herțegovina.

„Și măscăriciul ăsta nu mi-a dat nici măcar o palmă“, se indigna tatăl meu, „era cu o jumătate de metru mai înalt și era mai tânăr și mai puternic decât mine, dar nici măcar

nu mi-a dat vreo replică: a rămas privindu-mă cu gura deschisă și cu ochii ăia ai lui de vițel. Uite unde era războinicul din Muntenegru! Trișează la joc și minte cum respiră“, spuse tatăl meu, care nici el nu era un fanatic al adevărului, prin urmare nu sunt sigur că întâmplarea asta este redată în concordanță cu faptele așa cum s-au petrecut sau este versiunea înfrumusețată pe care tata voia să și-o amintească.

În orice caz, exista un consens despre Radovan în Sarajevo: era un mitoman și nimeni nu știa dacă bravadele lui erau expresia umorului său particular sau dacă realmente credea în închipuirile lui megalomane. Bănuiesc că este vorba e o himeră după care alergăm toți: să ne definim deosebiți, speciali, ființe unice chemate spre un destin înalt, posesori de talente, care, chiar ascunse fiind, nu sunt mai puțin extraordinare și într-o zi, nu știm când, vor uimi lumea. Între timp, am convenit să ne prefacem că suntem persoane obișnuite, care învață, muncesc, se căsătoresc, au copii, plătesc o ipotecă, luptă cu datoriile, se zbat pentru o mică avansare… Până când sosește clipa aceea, ziua aceea veșnic amânată, în care acceptăm ca pe o fatalitate că visele noastre de mărire erau nefondate; suntem așa cum suntem, ființe obișnuite, ca oricare altele, nici mai buni, nici mai răi, la fel ca toți ceilalți, și fapta noastră cea mai remarcabilă este că reușim să plătim ipoteca, să ne păstrăm locul de muncă, să îmbătrânim… deși atunci a supraviețui era singurul nostru scop.

Radovan se visa un mare poet, dar micul univers literar îl disprețuia, avea ambiția să se remarce ca psihiatru, dar nu a obținut recunoașterea colegilor săi medici și, *last but not least*, voia să devină milionar.

A locuit o vreme în Zagreb, urmând cursuri de psihoterapie și, datorită contactelor sale (era omul contactelor, avea o agendă cu sute de nume și numere de telefon, de la miniștri la instalatori), a obținut o invitație în Statele Unite, unde a rămas un an, a învățat engleza și a studiat poezia americană. La întoarcerea în țară, a fost numit psihiatrul echipei de fotbal din Sarajevo; curând, a început să explice cui voia să-l asculte că, dacă fotbaliștii echipei sale de fotbal marcau goluri, aceasta se datora exclusiv spiritului câștigător pe care el reușea să-l insufle jucătorilor. Împreună cu un prieten, Momčilo Krajišnik (un om al cărui chip încruntat era greu de uitat: sprâncenele stufoase formau un de arc negru deasupra ochilor mici, cenușii, ca un chenar sau un tiv sau chiar un cozoroc făcut din păr), ceru un credit la o bancă de stat pentru a înființa o fermă de pui, hotărât să intre în lumea afacerilor; totuși, banii de la bancă nu au fost folosiți pentru a cumpăra găini, nici cotețe, ci pentru a construi câteva vile în stațiunea de schi Pale, urmând a fi folosite exclusiv de cei doi. A urmat un proces pentru fraudă la Tribunalul Penal din Sarajevo. Karadžić fost ținut în arest preventiv și la terminarea procesului a fost condamnat la trei ani de închisoare; nu a ajuns să ispășească sentința, a recurs, ca întotdeauna, la agenda lui de contacte. A înțeles că metoda pe care o alesese pentru a se îmbogăți nu era cea potrivită. Încercase totul: literatura, medicina, afacerile,

fără mari rezultate. Dacă eșuase în intențiile sale nu era pentru că îi lipseau aptitudinile sau pentru că nu depunea toate eforturile; locuitorii din Sarajevo îl refuzau pentru că era un străin, aceasta era singura lui explicație pentru eșecul lui. El era un sârb puternic din munți, dintr-o veche stirpe militară, iar burghezii lipsiți de vlagă și cu sânge impur din Sarajevo, sau cu sânge turcesc și morală îndoielnică, voiau să-i diminueze meritele. Dar Radovan era muntenegrean și muntenegrenii nu se dau ușor bătuți. Exista un teren neexplorat: politica.

La începutul anilor nouăzeci, Karadžić s-a înscris în Partidul Verde, dar a uitat repede veleitățile sale ecologiste și a intrat în Partidul Democrat Sârb, recent înființat, al cărui inspirator și creier din umbră nu era altcineva decât Slobodan Milošević, bătrânul Slobo. Marx a spus, corectându-l pe Hegel, că istoria se repetă: o dată ca tragedie și apoi ca farsă, iar eu îmi permit să-l corectez pe Marx (am o anumită legitimitate, eu am trăit într-un regim marxist, el, niciodată) și susțin că istoria se repetă nu o dată, nici de două ori, ci de multe ori și mereu ca tragicomedie, farsa alternând, inevitabil, cu tragedia. Și momentul când Radovan Karadžić se hotărăște să-și încerce norocul în politică și se înscrie în Partidul Democrat Sârb este cel în care se termină comedia și începe drama din Bosnia-Herțegovina, republica cu cea mai mare diversitate etnică din toată Iugoslavia, în a cărei capitală, Sarajevo, m-am născut eu într-o noapte din iarna anului 1970, în care ningea copios și sufla un vânt înghețat și greu de suportat, părinții mei fiind obligați să iasă din casă și să înfrunte vremea rea ca să ajungă cât mai repede la maternitate, pentru a primi ajutorul specialiștilor ca eu să pot scăpa dintr-un uter întunecos și plictisitor pentru a ieși la lumina fluorescentă a sălii de naștere și la celelalte minuni ale lumii. Mama nu mi-a iertat niciodată această grabă de a mă naște, puteam aștepta foarte bine dimineața următoare, mă certa, nu erau multe de văzut în Iugoslavia lui Tito și nopțile de iarnă din Sarajevo sunt foarte friguroase.

În clădirea în care locuiam cu familia mea aveam vecini sârbi, musulmani și croați și, de asemenea, familii mixte, sârbo-croate, croate-musulmane, musulmane-sârbe, dar în vremea aceea nimeni nu era atent și nici nu e gândea la asta, toți eram iugoslavi și mai ales *sarajlije*, adică sarajevieni. Zonele rurale, unde locuiau *papci*, necioplișii și ignoranții săteni, pe care noi, *sarajlije*, îi disprețuiam, erau mai puțin amestecate etnic decât cele urbane; ca într-o piele de leopard (aceasta este metafora pe care o folosea fără greș presa străină în timpul războiului), în geografia Bosniei-Herțegovina alternează pete de diferite culori, corespunzătoare diferitelor etnii: sate și comune în care predomină sârbii, musulmanii sau croații și respectivele biserici ortodoxe, catolice sau moschei, cu clopotnițele sau minaretele lor, la puțini kilometri unele de altele și ale căror relații, în timpul lungii perioade comuniste de pace, erau în aparență corecte, chiar bune, dar locuitorii nu uitau, nu vor uita niciodată, că, în timpul războiului mondial (primul sau al doilea, sau ambele), croații, sau sârbii, sau musulmanii din satul

alăturat i-au măcelărit pe strămoșii lor. Oficial, până în anul 1971, nu erau decât cetățeni a două etnii în Bosnia-Herțegovina: sârbi sau croați. Dar Tito a schimbat acest lucru în Constituția din 1971 și a recunoscut existența unei etnii noi: cea Musulmană, cu M mare. Mareșalul tocmai înăbușise o rebeliune a incipientului naționalism croat și a crezut că era o bună idee să dea drept de existență unei alte naționalități care să servească de contrapondere între sârbi și croați. „Musulmanii sunt o etnie? De când este o religie o naționalitate?“, au protestat la unison sârbii și croații. „Musulmanii sunt slavi“, explicau purtătorii de cuvânt ai naționalismului sârb, „vechii sârbi care sub dominația otomană se convertiseră la islamism de teamă, din lașitate sau din mărunta ambiție de a le fi merge bine sub jugul străin, deși sperăm să descopere adevărata lor credință și originea lor autentică și să se întoarcă în țarcul ortodoxiei sârbe“, declarau cu mărinimie. (În acei ani de renaștere naționalistă devenise lectură obligatorie romanul *Cuțitul* lui Vuk Drašković, a cărui teză era aceasta: toți musulmanii sunt din punct de vedere istoric sârbi, sârbi rătăciți.) Poezia croaților era similară. „Musulmanii nu sunt altceva decât croați catolici convertiți la islam cu forța“, afirmau. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ustașii croați i-au revendicat pe musulmanii bosniaci ca fiind ai lor. „Voi nu sunteți ca gunoaiele de sârbi“, le spuneau, „ci arieni și nu niște arieni oarecare: sunteți arienii cei mai arieni dintre toți arienii, cei mai blonzi, cu ochii cei mai albaștri și pomeții cei mai slavi! Ați face bine să ne ajutați să curățăm curtea balcanică de gloata sârbă.“ Cetnicii, la rândul lor, se năpustiră cu furie împotriva musulmanilor, profitând de confuzia războiului pentru a smulge complet această creangă putredă din verdele copac sârb.

Eu am crescut în Sarajevo fără să fac vreo deosebire între musulmani, croați sau sârbi. Nici măcar nu știam că croații catolici își fac cruce de la stânga la dreapta și sârbii invers, pentru că în Sarajevo din copilăria mea nimeni nu își făcea cruce. Iar prietenii mei musulmani nu puseseră niciodată piciorul într-o moschee, beau alcool, mâncau carne de porc și știau despre Coran cât știam și eu. Astfel că apartenența la o etnie era determinată, ca întotdeauna în Balcani, de religia pe care o practicaseră generațiile trecute, de coloana, piatra funerară sau crucea (ortodoxă sau catolică) ridicate pe mormintele care adăposteau oasele vechi, pulberea tristă a strămoșilor. În Sarajevo și în aproape toate orașele din Bosnia-Herțegovina, populația cea mai cultă și mai înstărită era cea musulmană, descendentă a acelor conducători de bresle care în timpul imperiului otoman au ocupat posturile de putere, vizirii, guvernatorii și învățații mahomedani *ulema*. Și acest lucru provoca un anumit resentiment în asprii săteni sârbi sau croați din munți, locuitori ai provinciei întunecate, cum o numea celebrul nostru scriitor, laureat al premiului Nobel, Ivo Andrici, croat, sârb sau bosniac, în funcție de cel care era întrebat.

Mă tem că se pregătește o bătălie
și dacă într-adevăr va exista o luptă,
vai de cel care se află în apropiere de Marko!

În timpul războiului din Croația, între o schimbare de domiciliu și alta, eu vorbeam la telefon cu tatăl meu, care trăia în continuare în Sarajevo, pentru a-l ține la curent cu peregrinările mele și pentru a-l liniști; îl îngrijora posibilitatea că trupele lui Slobo vor reuși să mă recruteze pentru bătăliile lui. El mă asigura că nu exista nici cea mai îndepărtată posibilitate ca războiul să se extindă în Bosnia-Herțegovina. „Aici nu se va întâmpla nimic“, spunea. „Suntem prea amestecați între noi. Ieri am sărbătorit aniversarea colegului meu de facultate Joja Petrović; el este sârb, soția sa, musulmană, fiul lui cel mare este căsătorit cu o croată, nepoții au sânge sârb, musulman și croat. Cum să fie război? Se vor împușca între ei soțul și soția, socrul și nora? Bosnia-Herțegovina nu este ca Serbia sau Croația.“

Și nu era, aici erau de acord sârbii cu croații; Bosnia-Herțegovina, spuneau, nu este nimic, este o falsă republică, o invenție a lui Tito, o demarcație birocratică, dar nicidecum o națiune, o patrie, și doar patriile, cu un drapel pentru care patrioții să fie dispuși să moară și cu un imn care să smulgă lacrimi când îl asculți, au dreptul să existe. Bosnia-Herțegovina este o eroare istorică ce trebuie corectată, la această concluzie comună au ajuns croații și sârbii, cu luni înainte de a se înfrunta unii cu alții cu salve de artilerie. La 25 martie 1991 a avut loc o întâlnire secretă într-o fostă reședință a lui Tito, pavilionul de vânătoare de la Karađorđevo, între Slobodan Milošević și Franjo Tudjman, mai mult decât inamici. La numai trei luni după aceea, Serbia va declara război Croației (sau Croația Serbiei, depinde cu cine se stă de vorbă), dar în acea plăcută dimineață de primăvară relațiile dintre cei doi lideri nu au fost ostile, ci politicoase și civilizate: se întâlniseră pentru a-și împărți ca între frați buni și bine intenționați ultimele resturi ale moștenirii defunctului tată Tito: Bosnia-Herțegovina. Au desfășurat o hartă pe masă și și-au aplecat împreună capetele deasupra ei: „Această bucată este pentru voi“, a spus Slobo, „această parte pentru mine și această așchie care rămâne la mijloc, pentru musulmani. Ce părere ai?“.

Tudjman avea o părere bună, partea care îi revenea era generoasă, problema era ce vor spune musulmanii.

Musulmanii, scris cu majusculă, erau revoltați. Pentru început, nu voiau să fie numiți musulmani, nici bosnieni, ci bosniaci, denumire de tip nou în care aspirau să înglobeze toți locuitorii din Bosnia-Herțegovina, indiferent de etnie sau religie. Erau îngrijorați. Slovenia și Croația se rupseseră de Iugoslavia. Perspectiva de a continua să facă parte dintr-un stat diminuat și muribund, controlat de sârbi, care acum vor fi majoritatea (urmați de muntenegreni, loialii lor scutieri), le dădea fiori. Și dorința imperioasă de a ieși și ei cât mai repede. În seara zilei de 14 octombrie 1992,

Parlamentul Republicii Bosnia-Herțegovina dezbătea în Sarajevo aprobarea unui memorandum pentru suveranitatea Bosniei-Herțegovina. Sesiunea care începuse după-amiaza se prelungea fără să se întrevadă vreun acord; atmosfera era încordată, discuțiile, virulente. Liderul Partidului SDS îl avertiză în acești termeni pe președintele Republicii, musulmanul Alija Izetbegovič, din SDA:

— Nu urmați exemplul Sloveniei și Croației, nu vă aruncați cu capul înainte pe panta care duce în infern și la suferință. Să nu credeți nici o clipă că asta nu va duce Bosnia-Herțegovina în iad și poporul musulman la dispariție, pentru că, în caz de război, musulmanii nu vor putea să se apere.

Cel care a lansat acest funest avertisment nu a fost altcineva decât Radovan Karadžić, țăranul necioplit din Muntenegru, noul secretar general al SDS, partidul marionetă al lui Slobodan Milošević în Bosnia-Herțegovina, instrument pe care micul Lenin îl crease și sprijinise pentru a-și materializa visul Marii Serbii. „Dacă ești prins în visul altuia, ești pierdut“, a spus sau a scris celebrul intelectual francez Gilles Deleuze, pe care noi, în fosta Iugoslavie, îl citeam și îl studiam cu entuziasmul și credința neofitului, nerăbdători să participăm la banchetul cultural al Occidentului (fără să știm că în acea Europă la care ne uitam plini de speranțe din cazanul nostru balcanic nimeni nu mai dădea atenție intelectualilor), și exact acest lucru ni s-a întâmplat nouă, sârbilor, dar și altora, musulmani sau bosniaci: ne-am văzut prinși în visul lui Milošević, al lui Karadžić și al acoliților lor și ceea ce este mai rău când ești ostatic în visul altuia este că nu poți scăpa din coșmar trezindu-te.

Radovan a fost recrutat pentru Partidul Democrat Sârb de către Dobrica Cosić, noul președinte al Republicii Federale Iugoslavia, un stat rezidual din care făceau parte Serbia și Muntenegru. Cosić era un intelectual, desigur, și unul din acei scriitori prolifici, lectura operelor sale complete putând ocupa o viață întreagă, fost partizan, comunist, amic al lui Tito, adversar feroce al revendicărilor Croației, Sloveniei sau din Kosovo, care voiau să descentralizeze țara, în detrimentul puterii federale, stabilite în Serbia. Se declara antinaționalist, în sensul că respingea naționalismele croate, slovene sau albaneze, dar în ceea ce priveşte naționalismul sârb, era altceva: acesta era naționalismul bun, legitim și adevărat și, prin urmare, îl sprijinea. Membru al Academiei Sârbe de Științe și Arte, a fost unul din susținătorii faimosului memorandum care a inflamat atât de tare spiritele. Când a ajuns la președinția Iugoslaviei, era un septuagenar și o mândrie națională, scriitorul sârb prin excelență. În paginile trilogiei sale, *Deobe*, se găsește această curioasă descriere a ceea ce el califică drept trăsătură națională: „Minciuna, o caracteristică a patriotismului nostru. Mințim pentru a ne înșela pe noi înșine, pentru a-i consola pe ceilalți, mințim din compasiune, mințim pentru a alunga frica, pentru a ne face curaj, pentru a ne ascunde mizeria proprie sau mizeria altora. Mințim din dragoste și din onestitate. Mințim pentru cauza libertății.

Minciuna este o caracteristică a patriotismului nostru și o dovadă a inteligenței noastre native. Mințim în formă creativă, imaginativă, inventivă“. Se poate spune că niciodată nu au existat sârbi mai paradigmatici ca Slobo și Radovan: ce bine și cât de mult mințeau! Și cu ce dezinvoltură! Într-un concurs de mincinoși, nu am nici cea mai mică îndoială că amândoi ar urca pe podium.

Deși, dacă te gândești bine: ce este adevărul? Îmi amintesc că într-o seară, cu mulți ani în urmă… Eram copil și locuiam în Sarajevo, părinții mei încă nu divorțaseră. Avusesem o discuție aprinsă cu tatăl meu care, după ce a luat o înghițitură de whisky, și-a pus picioarele cu pantofii murdari de noroi pe măsuța din living, după ce se uitase cu teamă în jur (mama îi interzicea asta) și trântindu-se pe canapea ca un pașă, a aprins o țigară și m-a întrebat (s-a întrebat):

— Ce este adevărul? O idee, un concept lingvistic și al gândirii umane. Natura nu distinge între adevărat și fals, o stâncă, o broască nu au aceste probleme, se limitează la a fi sau a exista, sau, cel puțin, așa ni se pare nouă, că sunt acolo, că există, pentru că le vedem, dar corespunde ceea ce văd ochii noștri cu realitatea? Sau există un lucru în sine, cum spunea Kant, dedesubtul sau în spatele aparenței acestei stânci, acestei broaște pe care nu îl vom cunoaște niciodată pentru că scapă slabei noastre percepții omenești? Doar omul încearcă să înțeleagă lumea în care trăiește și doar el este preocupat să distingă între real și fals, dar dat fiind că ființa umană este mereu subiectivă, nu poate scăpa de această limitare, există atâtea adevăruri câți indivizi. Tu susții că, trimis de mama ta, ai fost la universitate să-mi spui că azi va veni la masă mătușa ta și să știu că eram așteptat ca să fac onorurile casei dragei mele cumnate. Eu susțin că tu îți imaginezi, că nu ai fost la facultate și nici nu m-ai înștiințat de nimic. Mi se pare urât să te acuz de minciună, vreau să cred că ai confundat dorința cu realitatea, asemenea lucruri se întâmplă, nu are importanță. În fine, dat fiind că nimeni nu mi-a spus, eu nu am venit la prânz, nici la cină și mătușa ta s-a supărat din cauza indiferenței mele și mama ta este furioasă pe mine, ca de obicei… și eu te întreb: cine din noi doi are dreptate, tu sau eu? Este greu de lămurit, cuvântul tău împotriva cuvântului meu. Totuși, dacă ar apărea o a treia persoană care să afirme că te-a văzut în biroul meu, stând de vorbă cu mine, balanța s-ar înclina în favoarea ta… Nu există adevăruri, doar reprezentări diferite ale faptelor sau ale punctelor de vedere și când se ajunge la un consens majoritar asupra unei probleme anume, acesta este adevărul sau ceea ce trece drept adevăr, își spuse părerea tatăl meu, și mândru de elocvența sa (nu pierdea nici o ocazie să-mi dea lecții), se recompensă cu încă o înghițitură serioasă de whisky, cu un surâs satisfăcut pe buze, de învingător afabil

Și eu i-am spus atunci, îmi amintesc bine:

— Am un martor, Emir a venit cu mine, aștepta în ușa biroului tău în timp ce noi doi vorbeam.

Tatălui meu îi îngheță surâsul și mă întrebă speriat:

— Știe și mama ta?

Tatăl meu mă mințise pe mine și eu pe el; nu aveam nici un martor, nimeni nu mă însoțise când i-am dus mesajul. Prețul tăcerii mele a fost o minge de fotbal. Care este adevărul? Ce adevăr? Al meu, al tău, al lui? Există atâtea!

Cosić era un vechi prieten al lui Radovan: l-a încurajat în aspirațiile lui poetice și i-a fost mentor și protector ori de câte ori a avut ocazia; surse informate (gurile rele) susțin că datorită lui Karadžić a scăpat de executarea pedepsei cu închisoarea pentru afacerea tulbure a fermei avicole. Cosić îi spusese lui Slobo că Radovan era omul potrivit pentru a conduce proiectul sârbilor din Bosnia: „Este alcătuit din lut, vom putea să-l modelăm după cum ne va veni bine. Este o paiață, un infatuat dornic să iasă în evidență, fără caracter, fără inițiativă, va face ceea ce îi spunem“. Pe atunci, Karadžić adoptase deja tunsoarea și felul de a se îmbrăca pe care le va etala în timpul Războiului din Bosnia și pe care presa și televiziunile occidentale vor avea grijă să le difuzeze: o claie deasă, leonină, de păr grizonat, care se revărsa în toate direcțiile, cu o șuviță ștrengărească căzându-i pe frunte, și cu costume demodate, la două rânduri, cu o croială în stil sovietic, care îi confereau aspectul și aerul unui cântăreț sentimental dintr-un cabaret de provincie. Soarta lui a devenit alta. Și-a schimbat casa, mașina, trăia în opulență: politica îi pria lui Radovan.

La început, când voia să câștige simpatia tuturor bosniacilor, Karadžić era vocea amabilă a unui naționalism moderat, înțelept, civilizat, un politician care cădea bine tuturor. Și în timp ce el lăuda valorile vechii ospitalități bosniace, potrivit căreia vecinul este sfânt și toți vecinii se ajută unii pe ceilalți, soția lui, urâta Jovanka, ai cărei părinți și rude fuseseră asasinați de ustași în al Doilea Război Mondial, se descărca în fața camerelor de televiziune: „A sosit și rândul nostru“, proclama fioroasă, „acum e rândul nostru să vă futem mamele…“. Deja Radovan, omul cu o mie de fețe, conspira în secret cu Slobo și alți ștabi sârbi. În convorbiri înregistrate, care au fost prezentate la Tribunalul de la Haga, este auzit spunând, în 1991:

— *Trebuie să știți că există douăzeci de mii de sârbi înarmați în jurul orașului Sarajevo… Va fi un infern în care vor muri trei sute de mii de musulmani…*

— *Vor dispărea. Acești oameni vor dispărea de pe suprafața pământului. Cred că este clar pentru armată și pentru toată lumea: va avea loc un adevărat măcel.*

— *Europei îi vom spune să se ducă la dracu´ și să nu se mai întoarcă!*

— *Niciodată nu se vor mai construi clădiri musulmane pe teritoriul sârb sau în satele sârbe. Toate cele existente vor fi bombardate, spulberate. Este interzis să li se mai vândă pământ musulmanilor… Este o luptă pe viață și pe moarte, până la capăt. Este o bătălie pentru teritoriul nostru.*

Și îi ordonă strigând unui comandant, care îi comunicase că trupele nu-i ascultau

ordinele:

— *Împușcă orice nenorocit care refuză să-și facă datoria!*

Prietenii și cunoscuții săi din Sarajevo, majoritatea musulmani, asistară stupefiați la această transformare; amabilul Radovan, nașul unei fete musulmane, fiica șefului său de la spital, doctorul Ismet Cerić, cu a cărui familie a petrecut numeroase sărbători musulmane, era acum un fanatic naționalist sârb, care îi asigura că musulmanii (adică ei, interlocutorii lui), dacă vor avea majoritatea în Bosnia-Herțegovina, vor instaura o republică islamică, din care vor fi expulzați creștinii. Îl ascultau nevenindu-le să creadă, bănuind că înnebunise, dar nu dădeau nici cea mai mică importanță profețiilor și amenințărilor lui. Delirul fanaticului provoca stupoare sau în orice caz râsul, dar nu teamă, nu la început; nimeni nu-și imagina că într-o zi va ajunge să conducă.

Încruntatul Momčilo Krajišnik, deputat SDS ca și Karadžić, prietenul lui, și președinte al Parlamentului din Bosnia-Herțegovina, a suspendat sesiunea în acea dimineață a zilei de 15 octombrie în care Radovan Karadžić anunța public anihilarea musulmanilor. Sârbii abandonaseră Parlamentul. Deputații celorlalte partide rămăseseră în incintă și au aprobat declarația de suveranitate a Bosniei-Herțegovina. Pe atunci, odată terminat războiul cu Croația și Slovenia, grosul armatei populare iugoslave se concentră în liniște în Bosnia-Herțegovina. În ianuarie 1992, Miloșević a dispus în secret ca toți soldații și ofițerii sârbi de origine bosniacă să fie transferați în republica lor natală. Radovan Karadžić se instală cu familia sa în hotelul Holiday Inn din Sarajevo. La 1 martie 1992, a avut loc un referendum, pe care sârbii l-au boicotat, în care, cu o majoritate covârșitoare, bosniacii au aprobat independența Bosniei-Herțegovina. Dat fiind că războiul cu Croația și Slovenia se terminase când comunitatea internațională, îndemnată de Germania, recunoscuse ambele republici ca state independente, musulmanul Alija Izetbegović, din partidul SDA, președintele Bosniei-Herțegovina, a urmărit recunoașterea internațională a noii țări, cu convingerea naivă că acest lucru va acționa ca o frână și va împiedica războiul cu Serbia. S-a înșelat..

În primele zile ale lui aprilie, Tigrii lui Arkan intrară în Zvornik, un oraș predominant musulman, pe celălalt mal al râului Drina, la granița cu Serbia. Au făcut ceea ce știau mai bine să facă: să ucidă, să prăduiască, să incendieze, să distrugă, să violeze și, în definitiv, să elibereze orașul pentru cauza sârbă. Orașului Zvornik îi urmă Bijeljina; când bravii Tigri își terminară treaba, toată populația musulmană care nu murise fugise și în oraș rămăseseră doar cei buni.

La 5 aprilie, locuitorii din Sarajevo, în masă, au ieșit în stradă, convocați de mișcările pacifiste. Peste cinci mii de manifestanți sârbi, croați și musulmani (cu tatăl meu printre ei), purtând steaguri iugoslave și portrete ale lui Tito, într-o atmosferă de sărbătoare, s-au adunat în fața Parlamentului, unde au anunțat crearea unui Comitet de Salvare Națională. Era o dimineață însorită și liniștită de primăvară. Manifestanții au traversat

podul spre cartierul Grbavica și acolo au început împușcăturile. Grupuri de paramilitari și lunetiști sârbi au tras în mulțime. O studentă la medicină din Dubrovnik, Suada Dilberović, a murit. A fost prima victimă din Sarajevo. Ziua următoare, 6 aprilie, comunitatea internațională a recunoscut suveranitatea Bosniei-Herțegovina. În aceeași noapte, Radovan Karadžić a anunțat crearea Republicii Sârbe din Bosnia-Herțegovina (mai apoi Republica Srpska), a cărei capitală avea să fie Sarajevo și președintele ei… chiar el. Dat fiind că Sarajevo se găsea în mâinile inamicilor, președintele s-a mutat la Pale, împreună cu guvernul său. Pale era stațiunea de schi a capitalei Sarajevo și a avut momentul ei de glorie în 1984, în timpul Jocurilor Olimpice de Iarnă, la care am participat și eu ca voluntar, cuprins de mândrie și fervoare patriotică. Am uimit lumea, ne felicitam noi, iugoslavii, fără să bănuim că peste șapte ani aveam să o uimim și mai mult. Radovan avea convingerea că mutarea era temporară, că peste câteva săptămâni Sarajevo va fi cucerit și învins și el se va putea întoarce. Și el s-a înșelat: nu se va întoarce niciodată.

Și războiul a izbucnit. Cum spunea marele gânditor nord-american Donald Rumsfeld, când se declanșează un război, *shit happens,* și timp de trei ani Bosnia-Herțegovina a trăit o prelungită furtună de rahat, un potop mai lung și infinit mai crunt și mai sălbatic decât cel biblic. Cei care încep războaiele păcătuiesc, de obicei, prin optimism (dacă nu ar fi așa, nu le-ar începe); Milošević și delegatul lui, Karadžić, erau convinși că războiul din Bosnia-Herțegovina va fi o nimica toată, chestiune de zile. Cum să se poată apăra musulmanii fără arme și fără armată? Grosul forțelor armatei populare iugoslave încă dinainte de războiul cu Croația era format majoritar din soldați sârbi; de asemenea, sârbi erau aproape toți comandanții ei. Abilul Slobo înțelesese că, după recunoașterea internațională a Bosniei-Herțegovina, armata populară va fi considerată de către comunitatea internațională o forță străină invadatoare. „Acest război nu este al nostru“, declară oficial Slobo. „Este o luptă între sârbii bosniaci și musulmanii bosniaci, un război civil de care Serbia este străină.“ Aparent, armata populară se retrase și, din nimic, apăru ca prin farmec armata Republicii Srpska, care număra optzeci de mii de sârbi și toate efectivele, vehiculele și armamentul de care dispunea armata populară iugoslavă în Bosnia-Herțegovina. Chiar și uniformele soldaților erau aceleași, li s-a adăugat doar un ecuson. Slobo era cel care plătea salariile ofițerilor și aproviziona cu tot ce era necesar noua armată sârbo-bosniacă, care începu cu asediul orașului Sarajevo.

În Pale, președintele Radovan era însoțit de credinciosul Momčilo Krajišnik și de doi vicepreședinți, Nikola Koljević și Biljana Plavšić, ambii profesori la Universitatea din Sarajevo. Koljević era un reputat specialist în Shakespeare (și dacă ar fi avut cineva vreo îndoială, presăra toate conversațiile cu citate din el, indiferent dacă se potriveau sau nu); se îmbrăca asemenea unui gentleman englez, sau ceea ce în Iugoslavia lui Tito

putea trece drept un gentleman: cămașă albă, papion, costume de tweed… În timpul războiului a avut ocazia să-și etaleze cunoașterea limbii engleze în frecventele conferințe de presă, căci era purtătorul de cuvânt oficial al guvernului (engleza lui Karadžić era precară, în ciuda anului său nord-american). Eu îl cunoșteam pe Koljević, era prietenul tatălui meu și colegul lui la universitate, amândoi predau literatura engleză la Facultatea din Sarajevo. Când eram elev, într-o seară, am fost să-l caut pe tatăl meu la cafeneaua unde obișnuia să stea de vorbă cu prietenii săi, nu-mi amintesc de ce, presupun că pentru a-i cere bani sau permisiunea pentru vreo activitate pe care mama nu o vedea cu ochi buni, toți copiii sunt experți în aceste complicate negocieri bilaterale cu autoritatea părintească. L-am găsit pe tata jucând pocher cu Nikola Koljević, scriitorul Marko Vesović și încă o persoană. Koljević m-a primit cu câteva versuri de Shakespeare pe care, bineînțeles, nu le-am înțeles, spre satisfacția lui.

— Nu ai înțeles nimic, așa e? mă întrebă.

— Sigur că te-a înțeles! interveni tatăl meu. Fiul meu vorbește engleza perfect și a citit tot Shakespeare. Asta s-a întâmplat demult, acum se ocupă cu lucruri mai complicate: citește *Ulise*.

— Și îți place? Înțelegi ceva? mă întrebă foarte serios Nikola Koljević.

— Este… complicat, dar interesant, am răspuns stânjenit.

Minciunile tatălui meu mă puneau în încurcătură, dar ar fi fost neloial să-l contrazic în public și contraproductiv pentru succesul misiunii mele.

Nikola Koljević mă privi cu respect.

— Micul Shylock este un băiat deștept, spuse. Nu seamănă cu tatăl său, asta e clar.

Atunci eu nu știam cine e Shylock, nu am știut mulți ani după aceea, și am ajuns la concluzia că Nikola Koljević mă numise Sherlock, de la Sherlock Holmes, de aceea mi s-a părut un tip simpatic. Și era chiar foarte simpatic și, după cum se spune, un profesor bun. A ajuns la naționalism prin religie și tot religia l-a împins la sinucidere. Nikola avea un frate mai mare, Svetozar, pe care tatăl meu (care era foarte rezervat în elogierea contemporanilor săi) îl considera un geniu. Orice ar fi făcut Nikola, fratele lui o făcea mai bine. Svetozar era un expert în literatura anglo-saxonă contemporană și cea mai mare autoritate balcanică în *Ulise* de Joyce; cărțile lui erau studiate în toate universitățile iugoslave; cele ale fratelui său Nikola aveau o difuzare mai modestă, aproape intimă: Sarajevo, prietenii, familia… Nikola era sătul să fie confundat cu Svetozar și să i se laude cărți pe care nu le scrisese el. Când și-au terminat studiile universitare, ambii frați au cerut o bursă de cercetare în Statele Unite; inevitabil, a fost obținută de Svetozar. Și Nikola a profitat de ocazia oferită de prelungita absență a fratelui și rivalului său pentru a-i fura iubita și a o lăsa însărcinată. Și numai așa, prin trădare, a reușit să scape de umbra amenințătoare a fratelui mai mare și a început să strălucească în lumină proprie. S-a căsătorit cu iubita fratelui și a avut un fiu, Djordje,

(cel care ar fi trebuit să fie primul născut al lui Svetozar), care a murit la șaptesprezece ani într-un accident de schi. Această tragedie l-a dărâmat; tatăl meu mi-a povestit că Nikola a albit complet într-o singură noapte. A început să bea în încercarea de a-și înăbuși sentimentul de vinovăție. Dumnezeu îl pedepsise pentru răul pe care i-l făcuse lui Svetozar. După puțin timp, soția lui a suferit un avort: Dumnezeu era în continuare supărat. Și, în cele din urmă, Dumnezeu l-a iertat și a permis să se nască mica Bogdana, al cărei nume înseamnă „trimisă de Dumnezeu“. Nikola, ușurat, recunoscător, a devenit foarte cucernic: nu pierdea nici o slujbă, nici o sărbătoare religioasă și punea întotdeauna o farfurie în plus pe masă pentru defunctul Djordje. Și curând, într-o zi, i-a anunțat pe toți cei care îl cunoșteau că el e sârb și să țină minte asta. De asemenea, că el îi urăşte pe musulmani și că nu mai poate trăi cu ei. Apoi, s-a înscris în SDS și acolo a găsit un spațiu propriu, cel politic, și Nikola, veșnicul clasat pe locul doi, a început să iasă în evidență.

Biljana Plavšić, celălalt vicepreședinte, a ajuns la naționalism prin intermediul științei. Era biolog și decana Facultății de Științe Naturale și Matematice din Sarajevo. Se lăuda că inventase un microscop. O numeau Thatcher din Balcani, poreclă care nu îi displăcea. Deși adevărul este că era mai înaltă, mai zveltă, mai blondă (vopsită) și mergea mult mai des la coafor decât tiza sa engleză, pe care o imita în felul de a se îmbrăca: costume impecabile, geanta mereu în mână. De la înălțimea autorității sale de biolog afirma că musulmanii erau sârbi degenerați din punct de vedere genetic, de aceea îmbrățișaseră islamul. Și sămânța defectuoasă se transmisese în timp, generație după generație, concentrându-se mai mult și devenind din ce în ce mai dăunătoare. Darwin pur! Culmea, această rasă inferioară îndrăznise să se amestece cu rasa sârbă, prin căsătoriile mixte pe care le-a încurajat atât de mult ticălosul de Tito, rezultatul fiind că și sârbii ortodocși degeneraseră. Era urgent să se stopeze *desârbizarea* sârbilor: musulmanii trebuia să fie îndepărtați, și, dacă nu exista altă soluție, exterminați, o cerea supraviețuirea rasei sârbe. Această doamnă elegantă și cu un aer fragil era și mai cruntă decât Milošević sau decât Karadžić: Radovan a spus că dacă triumful cauzei sârbe costa o sută de mii de vieți, era dispus să le sacrifice. Generalul Ratko Mladić ridică această ofertă la un milion și delicata Biljana o mări de șase ori: „Suntem douăsprezece milioane de sârbi; chiar dacă ar muri șase milioane, celelalte șase vor putea trăi în mod decent“, declarase. „Nu am multă încredere în negocierile politice, o bătălie va decide soarta acestui război. Mi-ar face plăcere să elimin complet musulmanii din estul Bosniei. Când spun elimin, sper ca nimeni să nu interpreteze literalmente și să creadă că mă refer la purificarea etnică. Dar au etichetat drept «purificarea etnică» un fenomen perfect natural și îl condamnă ca și cum ar fi o crimă de război.“ O fotografie cu această fanatică a igienei etnice sărutându-l cu mare afecțiune pe eroul sârb Arkan, după ce devastase Bijeljina, a făcut înconjurul lumii.

Legenda spune că pentru a putea atinge cu buzele obrajii eroului, dichisita Biljana s-a urcat cu eleganții ei pantofi fini cu toc pe cadavrul unui musulman asasinat. Este de la sine înțeles că atât Karadžić, cât și Koljević și Plavšici erau foarte credincioși; îndată ce vedeau o icoană se repezeau să o sărute și se închinau cu o frecvență lăudabilă; aveau credința în gene, sârbii sunt genetic programați pentru a fi creștini ortodocși sau asta susținea Biljana Plavšić, pe care până și Mira Milošević, Lady Macbeth din Balcani, o considera excesivă: o numea Mengele.

Convertiți-vă la noua mea credință,
vă ofer ceea ce nu a avut nimeni înainte,
vă ofer neîndurare și vin.
Cine nu are pâine
va fi hrănit cu lumina soarelui meu.
Să știți că nimic nu este interzis în credința mea.
Se poate bea și se poate iubi.
Și te poți uita la soare cât vrei.

Sunt versuri dintr-un poem fără titlu al celui mai prost poet din Bosnia-Herțegovina, președinte al Republicii Srpska, Radovan Karadžić. În câteva imagini din filmul documentar *Serbian Epics* poetul-președinte poate fi văzut recitând alte versuri ale sale, dintr-un poem intitulat *Sarajevo*: „Pot auzi apropiindu-se dezastrul. Orașul arde ca tămâia în biserică…“, versuri obscure, recitate de Radovan într-un cadru privilegiat: de pe vârful unui deal dintre cele care înconjoară Sarajevo, de unde forțele armate sârbo-bosniace bombardau cu grenade și obuze orașul, ținându-l fără încetare sub foc de mitralieră, într-o dimineață senină, fără nori, cu o vedere splendidă a orașului asediat, care se întinde de-a lungul văii, oferind spre contemplare spectacolul incomparabil al coloanelor dense de fum și foc care se ridică spre cer din clădirile incendiate de către implacabilii artileriști sârbi. Bubuitul exploziilor nu pare să-l deranjeze pe Radovan, care se adresează oaspetelui său, poetul și naționalistul rus Eduard Limonov[1], explicându-i cu uimire cum a anticipat el acest dezastru în versurile lui, scrise cu douăzeci de ani în urmă. „Toate astea eu le-am văzut, războiul, armele, distrugerea… Eu am scris despre ele cu mult timp în urmă. Multe din poemele mele au ceva profetic care chiar și pe mine mă sperie“, declara cu falsă umilință, pentru că atât el, cât și oaspetele știu bine că, dacă Sarajevo arde, ca în poemul lui, este pentru că el însuși a aprins fitilul. „Tot pământul acesta este al nostru“, explica Radovan invitatului său, semnalând cu un gest larg, imperial, orașul calcinat și pădurile și munții care îl înconjoară. „Au fost ocupate de turci și actualii musulmani sunt descendenții lor. Sârbii care au refuzat să se convertească la islam s-au refugiat în munți, sunt sârbii autentici, căci au refuzat să se dezică de religia lor. Uite câte moschei!“ a adăugat cu o grimasă de

dezgust. În continuare, bardul Radovan îi propune lui Limonov să tragă în Sarajevo cu o mitralieră, ca un gentil amfitrion care își invită oaspetele să guste o prăjitură făcută de soția lui sau să guste vinul din recolta recentă, și în timp ce Radovan, jucându-se cu un câine, încearcă fără succes să-și contacteze soția, pe urâta Jovanka, la un *walkie-talkie*, colegul lui, poetul Limonov, urmărește cu atenție instrucțiunile pe care i le dădea un soldat despre cum funcționează o mitralieră, apoi se așază în fața ei și, cu veselie, entuziasm și o lăudabilă dorință de a-i face pe plac generosului său coleg, golește un încărcător întreg asupra orașului. Nu este de mirare că Platon a interzis intrarea poeților în republica lui, sunt foarte periculoși când se joacă de-a războiul. Din Pale, această enclavă cu vile în stil alpin, copaci umbroși, pajiști pline de flori unde pasc liniștite vacile sârbe și piuie fericite păsărelele sârbe, poeții și profesorii se distrează trăgând asupra elevilor și cititorilor lor… Nikola Koljević, literatul expert în Shakespeare, a fost cel care a dat ordinul de a incendia și distruge biblioteca din Sarajevo, o clădire impunătoare în stil otoman de pe malul râului Miljacka, care adăpostea aproape un milion și jumătate de volume (printre ele și propriile lui cărți): texte croate, musulmane și sârbe, incunabule, manuscrise, toată istoria scrisă a Bosniei-Herțegovina, încercând să o șteargă dintr-o trăsătură de condei, să o corecteze, să distrugă orice urmă a influenței turce, să creeze un nou trecut în care Sarajevo nu a fost niciodată altceva decât un oraș sârb. Scriitorul care arde o bibliotecă, un profesor care își mitraliază elevii, un poet care își transpune în realitate versurile și în plus bea, pierde nopțile, joacă pocher, are încurcături cu femei, altele decât soția lui și care se ocupă cu contrabanda de mașini, benzină și tutun… „Să știți că nimic nu este interzis în credința mea. / Se poate bea și se poate iubi. / Și te poți uita la soare cât vrei. / Eu sunt cauza unei tristeți universale…“ Radovan era poet și boem; Koljević, profesor; Biljana Plavšić, om de știință; Momčilo Krajišnik, un contrabandist foarte ocupat… Nici unul dintre ei nu era calificat pentru a conduce o armată, aveau nevoie de un profesionist. În mai 1992, când Slobodan Milošević a anunțat că armata populară iugoslavă se retrăgea din Bosnia, Koljević, Krajišnik și Karadžić s-au reunit pentru a alege viitorul comandant al recent înființatei armate a Republicii Srpska. Koljević a spus că a urmărit cu atenție operațiunile militare din războiul din Croația și a remarcat un colonel sârb care comanda forțele iugoslave în Knin, un om energic și expeditiv, „despre care nu se poate spune că este un asistent social“.

Fragment dintr-o conversație care a avut loc în timpul Războiului din Croația între un colonel sârb, care nu era un asistent social, și un înalt șef militar din armata croată:

— Tu ești, Mladić?
— Da, sunt eu, bătrâne diavol. Ce vrei?

— Trei dintre oamenii mei au dispărut în apropiere de… Aș vrea să știu ce li s-a întâmplat.

— Cred că sunt morți.

— Tatăl unuia dintre ei mă bate la cap cu asta. Îi pot spune cu certitudine că a dat ortul popii?

— Da, cu siguranță. Îți dau cuvântul meu. Sigur, ce mai face familia ta?

— Bine, cu ale lor. Și a ta?

— Sunt toți bine, ne merge destul de bine

— Mă bucur. Și fiindcă tot ești la telefon, avem aproximativ douăzeci de cadavre de-ale voastre în apropiere de front. Le-am aruncat într-o groapă comună și nu ai idee cum miros. Există vreo posibilitate să trimiteți pe cineva să le ia? Mirosul a devenit insuportabil…

Și omul care nu era vreun asistent social, colonelul înaintat recent la gradul de general, Ratko Mladić, a fost numit comandantul armatei Republicii Srpska.

1. În opera sa autobiografică, *Jurnalul unui ratat*, Limonov vorbește deschis despre relațiile lui homosexuale cu bărbați de culoare în New York. Dacă cetnicii din Pale cu care fraterniza ar fi știut asta, nu ar fi ieșit viu din Republica Srpska (n.a.).

9

Strigătele unui vânzător de lozuri care promitea noroc la un megafon o asurziră când ieși din stația de metrou Arbat. Se îndepărtă de zgomotosul omuleț și aruncă o privire în jur. Văzu pictori, muzicieni, chioșcuri cu suveniruri, terase ale barurilor și restaurantelor înșirate pe trotuar și o forfotă veselă de trecători care circulau în ambele sensuri pe caldarâmul străzii pietonale, dar nu îl zări pe Sașa nicăieri. Simți o ușoară dezamăgire și apoi răsuflă ușurată; își spuse că era mai bine să se plimbe singură, până atunci fusese mereu în grup. Scoase din rucsac aparatul de fotografiat pe care i-l împrumutase fratele ei pentru excursie și începu să facă fotografii: lumea, florile, cântărețul care interpreta o melodie a trupei Beatles într-o engleză ininteligibilă, fațada galbenă a unei elegante clădiri din secolul XIX și un bărbat care se apropia în grabă zâmbindu-i.

— *Sorry I am late*, se scuză Sașa, gâfâind, cu fața îmbujorată.

Purta aceeași geacă gri de puf ca în noaptea anterioară și avea o geantă neagră atârnată pe umăr. Îi spuse că în dimineața acea îl trezise foarte devreme un telefon de la *Pravda*, i se cerea să meargă la o conferință de presă în locul fotografului care se îmbolnăvise pe neașteptate.

— E boala care îi apucă pe ruși duminica dimineața, se plânse. Președintele Elţîn, care este un profesionist, e posibil să ajungă târziu și clătinându-se puțin, dar cel puțin vine și chiar răspunde întrebărilor ziariștilor. Mi-era teamă că ai plecat, mulțumesc că m-ai așteptat.

Ana nu îi mărturisi că abia sosise și ea și că nu îl așteptase deloc. Dacă Sașa nu s-ar fi îndreptat spre ea atât de hotărât, nu l-ar fi recunoscut. La lumina zilei i se părea diferit. Și-l amintea mai înalt și mai drept și îi apăruseră niște riduri pe față, în jurul ochilor și la colțul buzelor, pe care în noaptea precedentă nu le observase. Soarele trasa reflexii blonde în părul lui încărunțit, întinerindu-l, până când zâmbea, atunci părea cu zece ani mai mare. Nu a sărutat-o, nici nu a îmbrățișat-o și abia după ce s-a scuzat din nou pentru întârziere i-a întins mâna dreaptă oarecum încurcat. Au început să meargă pe vechea stradă Arbat, schimbând câte o întrebare politicoasă sau vreun comentariu banal, cum te simți, cum ai dormit, nu foarte bine, mă doare capul, *I guess you have a*

hangover, da, asta cred și eu, că este o mahmureală, azi voi fi cuminte, era un fel de ritual precaut, de tatonare, la care apelează două persoane care se cunosc puțin și merg alături încercând să-și potrivească pașii, evitând să-și atingă brațele, asemenea fluturilor în ceremonialul de împerechere care, într-o ordine ce pare întâmplătoare, dar care are un sens, se așază, succesiv și alternativ, când pe o floare, când pe alta, cunoscându-se, verificându-se, observându-se pe furiș și deodată, fără vreun motiv aparent, unul se desprinde de grup și zboară în altă direcție. Trecură pe lângă o tânără violonistă care cânta o melodie foarte tristă și Ana se întoarse câțiva pași și îi lăsă o mie de ruble pe cutia deschisă a instrumentului. Când se îndepărtau, Sașa îi șopti la ureche: „Femeia aia nu știe să cânte, distonează“, și ea nu avu încotro și încuviință, puțin rușinată de gestul său, este o greșeală să recompensezi nepriceperea. Îi dăduse bani pentru că avea aceeași vârstă cu ea și gândul că putea să fie ea îi trezise mila, dar și pentru a-l impresiona pe Sașa cu generozitatea ei și a evita să o creadă meschină, dacă ar fi fost singură, ar fi trecut mai departe.

Trei țigănci le ieșiră în față arătându-le copiii din brațe, cerșind insistent și cu voce tare câteva ruble pentru lapte sau mâncare, dar Sașa le îndepărtă cu un gest nervos.

— *Look after your bag*, fii atentă la rucsac, o avertiză. Au brațul foarte lung. Moscova este un oraș plin de cerșetori, nu poți să scapi de ei. Aveți cerșetori în Andorra? vru să știe, făcând-o să tresară.

Nu-și mai amintea că în noaptea precedentă se dăduse drept andorrană. Acum, gluma i se păru ridicolă, puerilă. Îngână un răspuns la repezeală:

— Sunt cerșetori, dar nu mulți și sunt mereu aceiași. Este o țară foarte mică, îi cunoaștem pe toți, spuse.

Îndată ce se va ivi prilejul, va lămuri neînțelegerea și își va mărturisi mica minciună; cu cât va prelungi prefăcătoria, cu atât va avea mai puțină credibilitate în momentul când își va dezvălui adevărata identitate. Sașa își îndeplinea la perfecție rolul de ghid. Îi arătă un restaurant numit Praga și îi spuse că în epoca lui Stalin agenții poliției secrete îl frecventau pentru a-i spiona pe membrii *intelighenției* moscovite. Îi povesti că în zilele luminoase ca aceea, Liga celor fără de Dumnezeu, susținută de guvernul comunist, organiza zboruri în aeroplan pentru țărani ca să verifice ei înșiși că în cer nu exista nici urmă de Dumnezeu, niște caraghioși, dar Ana se gândi că perspectiva privilegiată din avionul care se ridica la înălțimea norilor oferă o viziune unică a lumii și permite să vezi simetria îngrijită a câmpurilor cultivate, frumusețea munților, panglicile argintii ale râurilor șerpuind printre întinderile verzi ale pădurilor și că ordinea aceea misterioasă și perfectă a naturii te face să crezi că există cineva mai puternic decât omul care a creat-o, dar nu spuse nimic cu voce tare pentru că nu știa dacă Sașa era credincios și din nou îi fu ciudă pe ea însăși din cauza ideii stupide de a fi plăcută, de a oferi o imagine a ei foarte atractivă, deși nu corespundea cu realitatea.

Mereu se purta la fel cu toți bărbații pe care voia să-i seducă și în clipa aceea își dădu seama că voia să-l cucerească pe Sașa.

— La ce te gândești? o întrebă Sașa. Și ieri făceai la fel: rămâneai brusc pe gânduri, tăcută, și asta mă îngrijorează. E din cauza mea? Te plictisesc? *Am I being a bore?*

— Nu, nu mă plictisești. Din contră, mă interesează mult ceea ce îmi povestești. Mă gândeam exact la ce mi-ai spus despre excursiile Ligii celor fără Dumnezeu și apoi... nu îmi amintesc prea mult din ceea ce s-a întâmplat azi-noapte, mărturisi brusc. Șampania sovietică nu mi-a căzut bine.

Sașa izbucni în râs.

— Și eu, care îmi făceam iluzia că a fost o noapte de neuitat pentru că m-ai cunoscut pe mine! Dar poate e mai bine că nu îți amintești tot, adăugă misterios și ea intră în panică.

La ce se referea? Își aminti de omul beat; probabil la asta se referea. În dimineața aceea luminoasă și festivă era de neînchipuit că în același oraș lumea murea de frig. Se încrucișară cu două fete foarte elegante, cu fuste strâmte, pantofi cu toc și geacă de piele cu inserții de blană, care vorbeau între ele și râdeau exagerat de mult, desigur, pentru a atrage atenția, se gândi ea. Nu toate rusoaicele păreau provinciale. Martina se înșela; existau rusoaice mai elegante decât ele, sârboaicele, și nu puteau fi toate târfe. Era invidioasă pe aceste tinere care nu trăiau într-o țară în război și ale căror griji importante erau să-și cumpere o geantă sau să meargă la ultimul restaurant deschis. Se simți prost îmbrăcată, cu căciula de lână tricotată de mama ei, cu vechea canadiană matlasată roșie, cu blugii tociți și cizmele ieftine. Și toate din vina războiului, a croaților, a musulmanilor și a inumanei Dafina, care își însușise toate economiile familiei. Îi era foame.

— Eu locuiesc pe strada din spate, Precistenka, unde se află muzeele literare Pușkin și Tolstoi, o informă Sașa. Te numești ca personajul principal din romanul meu preferat, *Anna Karenina*, o brunetă foarte frumoasă, ca tine.

Nu o încântă această comparație care ar fi trebuit să-i facă plăcere.

— Ne-au obligat să citim cartea la școală și nu mi-a plăcut. Este un roman prea lung, cu prea multe descrieri și puțină acțiune, dar ceea ce mi-a displăcut cel mai mult este protagonista: o femeie frivolă și imorală.

— Frivolă și imorală? se miră Sașa. Cum poți să spui asta? Anna Karenina se sinucide din dragoste! Poate fi acuzată că e naivă și pasională, dar în nici un caz frivolă, o apără el cu fervoare.

Pentru ca muzica tare să nu-i acopere glasul, Ana se opri la câțiva metri de un cvartet care cânta o piesă cunoscută, deși nu-și amintea numele ei.

— O mamă nu are dreptul să se sinucidă, spuse. Anna Karenina a lăsat doi copii orfani luându-și viața. Să te arunci sub roțile unui tren când ai copii este o

iresponsabilitate. Viața este complicată pentru toți; când vin vremuri grele trebuie să strângi din dinți și să mergi înainte, cum spune tatăl meu, nu să te dai învins la primul obstacol. Sinuciderea este pentru cei lași. Anna Karenina asta *is a social parasite*, o aristocrată capricioasă pe care o îmbracă și o piaptănă servitoarele ei. Nici să se pieptene singură nu știe! Și cum nu are nimic de făcut, este obsedată de amantul ei, contele Vronski care, cum este normal, se satură de ea, pentru că nu se poate trăi doar pentru dragoste, trebuie să mai faci și altceva decât să te privești în ochi și să spui *sweet things*. Un om tânăr și sănătos trebuie să-și caute o ocupație care să-i dea sens vieții, o…, nu știa cum să spună în engleză, se uita la cer căutând ajutor, dar nici urmă de Dumnezeu, *something that is good for society,* încercă, *something good for humanity, for your country. Do you understand? I think that all suicides are cowards*, repetă cu patos, egoiști care nu acceptă că viața nu este așa cum sperau ei și nici nu sunt dispuși să facă cel mai mic efort pentru a o face mai bună sau pentru a o schimba, încheie, destul de mulțumită de discursul ei, deși ceea ce spusese nu era exact ceea ce credea, ci ceea ce îi permiseseră să exprime limitele englezei ei, o simplificare inexactă a ideilor ei, care nu erau atât de rigide, nici atât de categorice, dar e cel mai dificil să traduci nuanțe și ambiguități într-o limbă străină.

Sașa spuse că nici criticii literari ai lui Stalin nu judecaseră cu atâta severitate viața de huzur a Annei Karenina și că i se păruse nedreaptă afirmația ei că sinuciderea este un act egoist. După părerea lui, sinucigașul merită compasiune, nu reproș moral.

— Există împrejurări în care viața ni se pare prea complicată sau prea tristă pentru a o putea înfrunta sau pentru a dori să o înfruntăm, momente în care ne simțim foarte singuri și pierduți sau, și mai rău, ratați, terminați și sfârșim prin a ne urî pe noi înșine. Uneori ai dori să fii altă persoană, să te pierzi din vedere, să te eliberezi de propria companie, dar tu ești tânără și tinerii nu concep disperarea și ratarea, îi spuse cu un surâs condescendent care o enervă.

Ce știa el despre viața ei? Era pe punctul de a-i mărturisi că și ea fusese părăsită, ca tiza ei, Karenina. Trădarea lui Nikola a deprimat-o, dar nici măcar o clipă nu i-a trecut prin cap să se sinucidă. Putea să-i înțeleagă pe bătrânii pensionari din Belgrad care preferau moartea în locul singurătății sau al foamei, sau putea să înțeleagă un militar care, dezonorat de faptele sale, nu are decât o cale să-și spele onoarea, dar o femeie tânără, în plenitudinea vieții, nu se putea lăsa doborâtă de o dezamăgire în dragoste, fie și din mândrie, din demnitate.

— Iar ai căzut pe gânduri. *You're lost in your thoughts again*, o acuză Sașa. Ce vrei să facem? Am promis să te duc la mănăstirea Donskoy și o să mergem, dar sunt mort de foame, n-am pus nimic în gură de aseară. Aș vrea să mâncăm ceva și să bem un ceai.

I se păru un semn bun că le era foame amândurora în același timp, era un bun început pentru nu știa exact ce. Au încercat mai întâi într-o *pelmenaia*, o cafenea

rusească tipică unde serveau *pelmeni*, un fel de ravioli, dar era o tavernă sordidă înțesată de lume, zgomotoasă și murdară și, în ciuda protestelor Anei, care îl asigură că o entuziasma culoarea locală, Sașa nu vru să rămână acolo și o duse la un restaurant italienesc, ale cărui prețuri din meniu o făcură pe Ana să ceară cea mai ieftină pizza și un pahar cu apă. Sașa nu a băut ceai, ci o bere, și a mâncat macaroane cu parmezan. Ea îi lăudă engleza excelentă, sperând că el, la rândul lui, o va lăuda pe a ei. Sașa trecu peste această politețe și începu să-i explice că trăise doi ani în Canada, la Toronto. Soția lui („fosta mea soție", se corectă imediat) era de acolo. O cunoscuse la Moscova, lucra ca secretară la Ambasada Canadei. Când a început criza economică, odată cu perestroika, au plecat la Toronto cu fiica lor, un bebeluș pe atunci. Soția lui a găsit de lucru la o multinațională, lui însă i-a fost greu să-și găsească. S-a văzut obligat să renunțe la fotografie; a lucrat ca ospătar, a dat lecții de rusă și, în cele din urmă, socrul lui i-a obținut un post bine plătit la o agenție de turism. Și când părea că viața lui era pe un drum bun, soția l-a părăsit pentru șeful ei, un cretin arogant cu mulți bani, și el s-a hotărât să se întoarcă la Moscova. A avut noroc, în plină recesiune a găsit de lucru la *Pravda* și la *Moscow Times* și și-a asigurat un venit constant pe care îl completa cu servicii sporadice de fotograf la nunți și botezuri.

— Mă descurc, îi spuse, am un apartament în care locuiesc singur, cu două camere, și una o închiriez. Un prieten canadian stă acum pentru un timp la mine, este și el tot fotograf, când va pleca, va trebui să caut alt chiriaș. Fac economii pentru a putea merge în Canada la vară să-mi văd fetița, a împlinit de curând patru ani. Mi-e foarte dor de ea, dar… Și Sașa ridică din umeri, lăsând să se înțeleagă că, deși nu era deloc plăcut, așa era viața și nu avea ce face.

Era mulțumită de ce auzise și, de asemenea, îi plăcu felul lui simplu și direct de a reda faptele, fără a-și accentua nefericirea, fără să caute compasiune sau simpatie, cu o demnitate pașnică. Nu mâncase în timp ce el povestea, acordându-i toată atenția, pentru că o interesa să-i cunoască viața și pentru că experiența o învățase că bărbaților le place să fie ascultați. În conversațiile cu prietenele ei se întrerupeau una pe alta fără nici o problemă, dar când stătea de vorbă cu un bărbat pe care voia să îl atragă, prefera să tacă. În timp ce părea absorbită de cuvintele lui Sașa, nu încetă o clipă să îl examineze. Îi plăceau ochii lui de culoarea chihlimbarului, ca cei ai unei pisici a bunicii sale, și surâsul lui cald, tandru, sincer, și, de asemenea, felul lui de a ridica din umeri, ca un copil spășit și de a se apleca peste masă spre ea, purtat de avântul povestirii. O deranja un neg foarte urât de pe bărbia lui și faptul că vorbea cu gura plină, deși constatase că era bine crescut, atent, îi dădea sarea sau îi turna apă. Fusese căsătorit, dar acum era divorțat, un lucru bun și rău în același timp. Avea o fetiță și chipul i s-a luminat de bucurie când a vorbit despre ea, era evident că o iubea, ceea ce o mulțumi, un bărbat care nu-și iubește copiii nu este un tată bun și nu poate fi un soț bun deși, pe

de altă parte, existența unui copil în Canada rămânea un inconvenient… Pentru ce? Se gândea la Sașa ca și cum s-ar fi căsătorit cu el!

— De ce râzi?

— De nimic, răspunse, mi-am amintit de… nimic important. *This pizza is really tasty*.

Abia acum îi aprecie și el engleza și ea îl informă că o studia de mulți ani pentru că îi va fi foarte necesară în profesia pe care o va avea când își va termina studiile.

— Dacă lucrurile merg bine, spuse, anul viitor voi merge în Statele Unite pentru specializare.

Fu surprinsă ea însăși de această minciună, era un proiect vechi pe care trebuise să îl abandoneze. Tatăl ei nu putea să îi plătească șederea în Statele Unite, guvernul iugoslav care ar fi putut să-i ofere o bursă nu mai exista și era de neconceput ca unei sârboaice să i se dea viza pentru a merge să studieze în America. Când îi spuse lui Sașa că voia să devină chirurg, el se arătă surprins.

— Există femei chirurg?

— Bineînțeles! îi răspunse ea, aproape supărată. Chirurgia nu are nevoie de forță, îi explică, ci de îndemânare și de mult sânge rece. Îl informă mândră că făcuse disecții pe cadavre și asistase o dată la o amputare. Un coleg de an aproape ca a leșinat și a trebuit să părăsească sala de operație; eu nu. Mereu am vrut să fiu chirurg, de când eram foarte mică, îi mărturisi. Era vocația tatălui meu, dar bunica era văduvă și săracă și nu a putut să-l trimită la studii.

Îi povesti că tatăl ei era foarte muncitor, un om avid de cunoștințe și un autodidact, care își completase pe cont propriu lipsa studiilor universitare. Cititor împătimit, îl interesa tot; știa pe dinafară pasaje întregi din *Război și pace*, juca șah ca un profesionist și era un atlet: înota, alerga, juca fotbal, tenis de masă, nimeni nu ar fi zis că împlinise cincizeci de ani, era plin de vitalitate. Era un adevărat feminist, spunea că singurul lucru sfânt pe pământ este femeia și nu s-a îndoit niciodată de capacitatea ei, era convins că, dacă ea își propunea acest lucru, putea ajunge un chirurg la fel de bun ca cel mai bun bărbat. Îi insuflase cultul muncii și tenacitatea; el era mentorul și modelul ei…

Se emoționase vorbind de tatăl ei și Sașa își dădu seama. Se uita la ea zâmbind.

— Ești foarte frumoasă când te îmbujorezi, îi spuse, în timp ce îi luă mâna într-un gest spontan care ei i se păru inevitabil, firesc, și o reținu între ale lui plângându-se că fiica lui nu va vorbi niciodată atât de elogios despre el, era un sportiv neajutorat și nu reușise să înțeleagă regulile șahului. Îi voi interzice categoric să se facă fotograf, spuse, este o profesie în care mori de foame. Sper să devină bancher ca să aibă grijă de mine. Pentru că, la urma urmei, ce este un fotograf? Nu este nimic. Este mai puțin ca un reporter și, bineînțeles, nu este un artist…

Ana protestă, asta se și aștepta de la ea.

— Cum poți să spui așa ceva? îl dojeni ea. Fotografia este o artă, la fel ca pictura sau

muzica sau… nu există activitate mai înălțătoare decât cea a unui creator. Mi-ar plăcea să văd ce faci, să văd fotografiile din cartea pe care o pregătești.

— Oh! nu valorează nimic, sunt un fotograf de presă, este prima oară când fac fotografie artistică… Într-adevăr ți-ar plăcea…?

— Da, mult.

— Atunci… Eu aș prefera să trec pe acasă să-mi las aparatul de fotografiat, nu-mi place să umblu cu el pe stradă, să mi-l fure cineva. Locuiesc foarte aproape de aici, am putea merge puțin și… te invit la un ceai, la o cafea și, dacă vrei, îți arăt ultimele fotografii pe care le-am făcut…

Nu îi dăduse drumul mâinii Anei și nici ea nu și-o retrăsese. Amândoi se purtau ca și cum nu și-ar fi dat seama de ce făceau mâinile lor, asemenea unor părinți care susțin o conversație civilizată și calmă, în timp ce copilașii lor aleargă în jurul lor făcând tot felul de nebunii cărora ei nu le dau nici o atenție. Tonul glasului lor se schimbase; devenise mai intim, mai insinuant, mai blând. Ca și cum ar fi devenit brusc timizi, evitau să se privească în ochi, dar când privirile lor se întâlneau, exista în ele o intensitate nouă și o tatonare, un semn de întrebare. Ochii, asemenea mâinilor, făureau acorduri, pactizau. Ana se imagina povestindu-i Martinei seara (sau poate mâine dimineață): „Și atunci el mi-a spus: «vrei să-mi vezi fotografiile?»“, și râsul complice al Martinei întrebând-o cu vocea ei malițioasă: „Și cum ți s-au părut… fotografiile?“.

El a plătit toată nota, în ciuda protestelor ei, ca și cum ar fi știut că, dacă le-ar fi luat în seamă (*We’ll split the bill, I insist!*), Ana l-ar fi descalificat ca posibil amant, nu suporta bărbații zgârciți și aștepta de la bărbatul care o însoțea să o lase să treacă înainte, să achite el nota de plată, făcea parte inevitabil din ritualul de curtoazie, dacă pretendentul ei nu ținea seama de el, ea renunța și zbura în altă parte. Un nor cenușiu acoperise soarele și, ieșind, o întâmpină același vânt înghețat din seara anterioară.

— E frig, se plânse.

Sașa își petrecu un braț pe după umărul ei și o trase spre el ca să o încălzească.

— Este prea frig pentru o fată din sud? În Andorra nu ninge?

— Nu, răspunse ea, în Andorra este mereu cald. Mergem la plajă chiar și iarna.

— *Really?* Înțelesesem că Andorra se află în Pirinei, unde ninge des și unde există chiar și stațiuni de schi. Așa mi-a spus un fotograf francez azi-dimineață, la conferința de presă. Probabil m-a informat greșit, spuse Sașa.

Se uită la el descumpănită. Deschise gura să spună ceva, dar izbucni în râs. El știa, amândoi știau… Nu îi va face pe plac, cel puțin nu încă.

— Te-a informat foarte prost, îl contrazise ea. Pirineii sunt mai la nord. În Andorra este atât de cald, că avem deșert, cămile și palmieri. Cursele de cămile sunt o tradiție națională. Eu sunt o bună amazoană, am câștigat mai multe competiții, am trofeele acasă.

El continuă jocul și vru să știe dacă aveau și maimuțe în Andorra. După ce se gândi puțin, Ana decise că nu.

— Dar există mulți flamingo și în unele râuri crocodili.

Pentru a pune capăt acestei probleme spinoase, scoase din rucsac aparatul de fotografiat al fratelui ei și Sașa o certă că voia să-l fotografieze în contre-jour. Lecțiile de fotografie cereau o apropiere extremă, cu capetele aplecate asupra aparatului aproape atingându-se, astfel că aburul respirației lor se amesteca, formând un singur norișor. Sașa scoase aparatul lui din geanta neagră, un vechi Leica profesionist pe care îl avea de mulți ani, dar care nu dădea greș niciodată, după părerea proprietarului, și insistă să o fotografieze. Îi ceru să se uite în sus, în jos, într-o parte, să zâmbească, să nu mai zâmbească, să se sprijine de un felinar, să se întoarcă pe jumătate, să se ducă în spatele felinarului și să-l ia în brațe cu un picior în față, până când Ana se împotrivi.

— De ce îmi faci atâtea fotografii? Nu sunt fotomodel.

El o asigură că era mai frumoasă decât orice fotomodel și îi ceru unui tânăr care ieșea din casă să le facă o fotografie împreună, zâmbind îmbrățișați, în așteptare (cu aparatul Anei; nu voia ca un profan să se atingă de al lui). Nu mai evitau să se atingă în mers, dimpotrivă; aveau impresia că o nouă forță de gravitație, laterală, le obliga corpurile să se apropie și să înainteze lipite. Ana nu-și mai amintea de durerea ei de cap. Se întreba cum va fi primul sărut. Încă nu îi înapoiase lui Sașa fularul. Poate acesta va fi momentul; ea îi va întinde fularul, el îl va lua de un capăt și, în joacă, va trage de el, o va trage pe ea… De un an nu mai lua anticoncepționale, va trebui să îi ceară lui Sașa să fie precaut, ceea ce era jenant.

Vorbeau de alte lucruri, de fleacuri, dar amândoi erau conștienți de ceea ce urma să se întâmple, deși nu menționau nici în treacăt așa ceva. Simțea aceeași exuberanță și beție ca în noaptea anterioară, fără să fi băut alcool. Se gândi că mai avea timp să renunțe, să invoce o scuză oarecare și să se întoarcă la hotel. Va intra în casa unui necunoscut, într-un oraș străin, putea fi o imprudență. Își aminti de tatăl său. O fi bine? Era îngrijorat pentru ea? El nu ar aproba nicidecum această mică aventură. Se simți vinovată. Și-l închipui copleșit de muncă și de responsabilitate, în timp ce ea se distra cochetând cu un rus. Era aproape la fel de frivolă ca Anna Karenina. Dar peste câteva luni va înfrunta gloanțele musulmanilor și condițiile grele de viață dintr-un spital de război. Își aminti cu groază că ultimul bărbat cu care se sărutase era mort și se gândi că într-un fel trebuia să pună capăt acestei situații.

— Am ajuns la Precistenka, spuse Sașa.

Când nu zâmbea, rusul avea o expresie absentă, melancolică. Soția îl părăsise, fiica lui trăia pe alt continent, poate pe el însuși l-au încercat sentimentele pe care le-a menționat când vorbiseră de sinucidere: singurătate, tristețe, disperare… Poate chiar se gândise să-și ia viața. O cuprinse un val de tandrețe pentru acel bărbat despre care știa

foarte puțin, dar care îi inspira, instinctiv, încredere și afecțiune. Se simți tentată să reînvie cu mângâierile ei, cu înțelegerea și afecțiunea ei, bucuria de a trăi a acelei ființe nefericite (decisese ea că Sașa trebuia să fie nefericit și că afabilitatea lui nu era decât o mască menită să ascundă o inimă rănită), era o idee romantică și Sașa, spre deosebire de Nikola sau de Dragan, părea o ființă sensibilă, un bărbat capabil de o iubire profundă și leală. Putea să se îndrăgostească de el. Poate era deja îndrăgostită. Asta însemna o complicație în plus: el trăia în Moscova, ea în Belgrad. Îi va trimite scrisori de la spitalul de campanie, din Bosnia. „Nu știi cât de mult îmi lipsești. Visez în fiecare noapte că sunt în brațele tale, dar trebuie să mai așteptăm puțin, dragostea mea, țara mea are nevoie de mine. Munca e foarte grea, am slăbit atât de mult, că nu m-ai mai recunoaște. Musulmanii ne asaltează zi și noapte cu mitraliere, obuze și mortiere, dar zâmbetul plin de recunoștință al unui soldat căruia tocmai i-ai salvat viața compensează toate…“

— Stai, unde te duci? Asta e casa, aici locuiesc, îi spuse Sașa.

Pierdută în visarea ei, nu observase că Sașa se oprise în fața unei clădiri. Intrară printr-o arcadă din fațadă într-o curte interioară mizerabilă, asemenea celei de la discoteca din noaptea precedentă. Văzu mașini parcate pe zăpadă, un copac fără frunze de ale cărui crengi răsucite atârnau două pungi de plastic negru, acoperite de promoroacă, rigide din cauza înghețului; în fund, o zonă de joacă pentru copii, cu tobogan rupt și un leagăn ruginit. Se surprinse căutând cu privirea un balot suspect, o ridicătură neașteptată pe întinderea netedă acoperită de zăpadă care să trădeze corpul ascuns al vreunui cerșetor. Zidul înnegrit care înconjura curtea, trasând un semicerc, se găsea într-o stare foarte proastă, cu tencuiala căzută, crăpături și balcoane întărite cu stâlpi de susținere. Ca și cum i-ar fi ghicit gândurile, Sașa se grăbi să-i explice că, deși nu părea, era o clădire modernă; fusese construită în anii treizeci ai secolului nostru, pe când majoritatea caselor de pe Arbat datează din secolul XIX. Problema era că aproape toate locuințele continuau să fie ale statului; a lui, aflată în proprietatea privată a cuiva, căruia îi plătea chirie, era o excepție, o noutate adusă de perestroika; de aceea era aproape imposibil să renoveze fațada, pentru că primăria nu era dispusă să investească în asta și locatarii, cu atât mai puțin. În timp ce vorbea, Sașa o urmărea cu coada ochiului, ca și cum s-ar fi temut că aspectul deplorabil al clădirii ar fi putut să o facă să se răzgândească și să renunțe la vizită. Teama lui o înduioșă.

— Sunt înghețată, îi spuse tremurând la brațul lui, du-mă în casă și vorbim acolo fără să murim de frig.

Pardoseala de la intrare era plină de apă, ascensorul nu funcționa, lumina de pe scară lipsea. Se neliniști. Unde mă duc? Cum era apartamentul lui? Cine este acest om pe care, în definitiv, nu îl cunosc deloc? Fiecare pas pe scară năștea o altă întrebare, o nouă neliniște. Sașa urca în spatele ei; se gândise că o făcea din politețe, dar acum îi trecu prin cap că putea fi un truc pentru a-i închide calea și a o împiedica să fugă, nu va

rămâne mai mult de cinci minute în casa lui; va vedea fotografiile, va bea o cafea și va găsi o scuză să plece.

— Aproape am ajuns, nu mai este decât un etaj, o încurajă Sașa și tonul vocii lui plăcute și calme îi risipi temerile.

Totul era bine, nimic rău nu avea să i se întâmple și poate va ajunge în pat cu el. Cum era oare corpul lui dezbrăcat? Mai mult decât gimnastica frenetică a amorului fizic, ceea ce dorea în acel moment erau mângâierile, îmbrățișările, să fie sărutată încet pe ceafă, pe gât… Ușa apartamentului era vopsită în roșu, un semn de originalitate care reflecta talentul artistic al locatarului. Când o deschise, Sașa se miră că în hol nu era întuneric.

— Ce neatent sunt, am uitat lumina aprinsă, sau poate că a fost Ron, spuse.

O fetiță blondă de doi-trei ani, cu o pălărie albă pe cap, așezată pe vine în nisip, doar în chiloți, cu o greblă de jucărie în mâna dreaptă, scotea limba la ei de pe un perete alb din fața ușii.

— Este fiica mea, îi spuse Sașa. Pe ea o văd mai întâi când ajung acasă.

— Tu ai făcut fotografia?

Sașa încuviință din cap.

— Este reușită și fetița de asemenea, ai o fată foarte frumoasă, spuse Ana, mișcată de ideea acestui tată care așezase la loc vizibil fotografia fiicei sale, fetița adorată de care îl despărțeau o soție infidelă și mii de kilometri de pământ și apă. Vru să-i spună, ca să-i facă plăcere, că fiica sa semăna cu el, când fură surprinși de râsul unei femei și de vocea unui bărbat.

— *Come on! Don’t laugh so much. Try again.*

— *I am trying*! *I am doing my best*, spunea râzând femeia.

Nu erau singuri. Sașa se încruntă și înaintă hotărât pe coridor, iar ea îl urmă. Coridorul făcea la stânga și dădea într-o încăpere care era în același timp living și cameră de lucru, plină de mobile amestecate, de strânsură, ca în casele prietenilor ei studenți, din Novi Beograd: scaune desperecheate, o lampă cu picior, cu bec, dar fără abajur, o masă rotundă acoperită de o mușama pe care erau îngrămădite pahare, cești, o scrumieră plină de mucuri de țigară, o combină muzicală pe care recunoscu coperta unui disc vechi al formației Rolling Stones, un televizor, o canapea desfundată, un dulap plin de cărți, discuri și CD-uri, aplecat periculos într-o parte și în fund, un culoar care dădea spre o fereastră colorată de lumina roșiatică a apusului, sub litografia unui tablou de Kandinsky, un birou format dintr-o tăblie de lemn nelăcuit, așezată pe două capre ca pentru tăiat lemne, plin de hârtii, cu un computer și un fax în fața căruia se aflau un bărbat și o femeie, care stăteau cu spatele și nu păreau să îi fi auzit intrând.

— *Hi, Ron. You’re home. What a surprise!* spuse Sașa, pe un ton care lăsa să se înțeleagă că surpriza nu era prea plăcută.

Bărbatul tresări, dar imediat zâmbi, se ridică de pe scaun și îi veni în întâmpinare, șchiopătând puțin cu piciorul drept. Era mai în vârstă ca Sașa. Ana calculă că trebuia să aibă vârsta tatălui ei și, la fel ca el, era nu prea înalt, dar și corpolent, și aici se opreau asemănările.

— *Good to see you,* Sașa, spuse bărbatul. În cele din urmă, excursia la Zvenigorod cu Nicole s-a amânat, i s-a îmbolnăvit cățelușa și nu vrea să o lase singură în casă. Am venit doar să trimit un fax.

Avea un aer necăjit, ca și cum se simțea vinovat sau ar fi fost prins făcând ceva greșit. Ana își dădu seama că prietenul său îi promisese lui Sașa că va lipsi din casă pentru a-i lăsa acestuia terenul liber; fără îndoială, invitația să vadă fotografiile și să bea o cafea, care păruse întâmplătoare, era premeditată. Poate de aceea, Sașa îi dăduse întâlnire în stația Arbat, aproape de apartamentul lui. Era ceva în acel necunoscut, în zâmbetul nesigur, instabil, puțin cam fals, în privirea blândă, imploratoare, care îi displăcea. Sașa făcu prezentările.

— El este Ron, prietenul din Toronto care împarte apartamentul cu mine. Ea este Ana, o prietenă andorrană.

— Ah, Andorra! Ce piste bune de schi! spuse Ron.

Ea se înroși, Sașa își stăpâni râsul. Ron vru să știe dacă Ana locuia în Moscova sau se afla doar într-o vizită turistică; ce părere avea despre oraș, dacă avusese ocazia să viziteze Kremlinul… Era o situație jenantă, numitul Ron nu voia să înțeleagă că era în plus și că ar face bine să trimită faxul și să plece cât mai repede; continua să-i privească cu zâmbetul lui nătâng și cu gura deschisă, de parcă ar fi așteptat să iasă din ea cuvintele potrivite. Ana își dădea seama că Sașa făcea eforturi pentru a-și stăpâni nervozitatea; o amuza și în același timp îi făcea plăcere că dorea atât de mult să rămână sigur cu ea. Femeia al cărei râs îl auziseră la sosire rămăsese așezată pe un scaun pliant, la birou, cu capul întors spre ei cu un aer timid. Era tânără, mult mai tânără decât Ron, cu ochii deschiși la culoare și părul de un blond închis. Avea trăsături plăcute, care trezeau simpatie; ar fi fost frumoasă dacă nu ar fi avut niște semne întunecate care îi urâțeau chipul, urme ale vreunei boli sau rămase după o acnee feroce. Ca și cum și-ar fi amintit brusc de ea, Ron le-o prezentă:

— *Let me introduce you to Alma*, o bună prietenă. Am cunoscut-o în Sarajevo. Este o jurnalistă de la *Oslobođenje*. I s-a stricat faxul și m-a întrebat dacă poate să-l folosească pe al meu, vreau să spun pe al tău, Sașa, se corectă.

Oslobođenje, Sarajevo, Alma… Aceste trei cuvinte o îngroziră. Fata musulmană (pentru că dacă se numea Alma în mod sigur trebuia să fie musulmană), se ridică de pe scaun, își aranjă poalele din spate ale cămășii pe care spătarul scaunului le ridicase și le întinse mâna zâmbind.

— *Nice to meet you*, îi spuse lui Sașa.

— *Nice to meet you,* repetă el, adresându-i-se.

A trebuit să facă un efort să-și învingă repulsia instinctivă, ca să întindă brațul și abia să atingă cu degetele mâna care i se întindea. Zâmbind, bosniaca lăsă să i se vadă dantura din care lipsea un dinte incisiv de sus; avea ceva de rău augur acea gaură neagră într-o gură tânără și frumoasă. Ana se gândi că accentul fetei vorbind englezește era identic cu al ei și probabil cineva va observa acest lucru. Nu voia să se știe că era sârboaică, în nici un caz jurnalista musulmană sau fotograful canadian nu trebuia să afle adevărata ei identitate. Trebuia să plece de acolo, intrase într-o încurcătură pe care niciodată nu și-ar fi închipuit-o, dar nici Sașa, nici ceilalți doi nu păreau să-și dea seama de îngrijorarea ei.

— Ron este un adevărat reporter de război, îi spuse Sașa, unul din acei fotografi care nu sunt mulțumiți dacă nu șuieră gloanțele în jurul lor și cred că doar fotografiile făcute în timp ce își riscă viața merită atenție. A fost în războiul din Bosnia chiar de la început, până când o schijă de mitralieră i s-a înfipt în pulpa dreaptă și a trebuit să fie scos din Sarajevo pe targă, dar deja vrea să se întoarcă, este incorigibil, *he's a hopeless case*.

Fața palidă a canadianului se înroși, nu-ți dădeai seama dacă din cauza timidității sau de satisfacție pentru laudele primite.

— *Don't believe a word he says*, nu-l crede, se grăbi el să-l contrazică. Sașa exagerează, nu sunt un kamikaze, sunt mai curând un fricos, dar am avut ghinionul să mă lovească o grenadă sârbească în picior, când ieșeam de la hotelul Holliday Inn din Sarajevo. Binefacerile meseriei.

Fu tentată să îl întrebe: Cum poți fi atât de sigur că era o grenadă sârbească și nu una musulmană? dar își reprimă impulsul. Se gândea doar la cum să plece.

— *I have to go,* anunță. S-a făcut foarte târziu, deja se întunecă, nu vreau să mă întorc la hotel noaptea.

— De ce te grăbești? o întrebă Sașa. Ziceai că prietenii tăi nu se vor întoarce la Ucraina până la ora cinei. Te voi duce eu cu mașina, nu-ți fă griji din cauza asta.

— Nu, mulțumesc, nu vreau să te deranjez. Chiar trebuie să plec, așa este cel mai bine.

— De ce este cel mai bine? Este o plăcere pentru mine să te conduc *no trouble at all*. Dacă pleci acum, o să fiu foarte nefericit. Sau poate nu știi cum să-mi spui că nu mai vrei să-mi vezi fotografiile?

Tonul lui Sașa era glumeț, dar pe față i se citeau decepția și supărarea.

— Dacă e din cauza noastră, noi plecăm, interveni Ron, stânjenit. Numărul e ocupat și încă nu am putut trimite faxul, dar… Vom încerca în altă parte, poate la Nicole. O s-o rugăm să ne lase la fax, dacă are.

Ana se simțea centrul tuturor privirilor, deși nici Ron, nici Alma nu se uitau la ea;

Sașa însă o privea cu un reproș tăcut. Renunță la idee și le spuse:

— Vă rog, nu plecați, eu…

— Rămâi?

— Da, mai rămân puțin, admise.

Lui Sașa i se lumină fața, își recuperă veselia.

— *Good girl!* spuse, este groaznic de cald aici, de când am sosit, mă trec toate apele. Parc-am fi într-o saună. Și nu există posibilitatea să potrivesc temperatura, se plânse.

Ana transpira și ea, în Moscova, temperatura în locuințe și localuri era totdeauna foarte mare. Își scoase jacheta de lână groasă, cu model geometric, sub care avea bluza roșie dintr-un material care imita satinul, o cămașă pentru ocazii, foarte elegantă, pe care și-o pusese pentru întâlnirea cu Sașa, chiar dacă nu știa dacă el va veni. Alma i-o admiră fără rezerve, spuse că era foarte frumoasă și ea mulțumi, încurcată, pentru compliment, era neplăcut să primească o laudă de la o inamică.

— Mi-a făcut-o mama, spuse, eu îi dau modelul și ea îmi coase la fel ca în fotografiile din revistă.

— Și mama face la fel! spuse Alma uimită. Adică înainte de… Cumpăram reviste de modă nemțești și, deși nici ea, nici eu nu știam germana, reușea mereu să-mi coasă orice model. Așa făceam toate femeile din Iugoslavia. Bine, presupun că nu și cele care trăiau în Belgrad sau în Zagreb, acolo sunt orașe mari, cu multe magazine. Nu credeam însă că și în Europa de Vest femeile își cos singure hainele. Cum ai spus că se numește țara ta?

— Andorra, șopti Ana abia auzit, destul de jenată. Era absurd că se forțau să converseze în engleză între ele când s-ar fi putut înțelege mai bine în propria lor limbă. Sârba și bosniaca abia dacă se deosebesc între ele și ea era obișnuită cu accentul caracteristic al vorbirii din Sarajevo pe care îl avea Alma, cu consoanele înmuiate. Îi stârnea amintiri, petrecuse în acel oraș lungi perioade de timp, în casa lor din cartierul Pofalići, cu părinții săi, cu bunica, unchii și verii ei, acea casă pe care musulmanii o transformaseră în cenușă. Poate că s-a întâlnit vreodată cu musulmana asta la Casa Tineretului, poate au dansat una lângă alta la vreo petrecere sau au asistat la vreun concert al formațiilor locale, suspinând amândouă după o privire mai deosebită a solistului sau a chitaristului… Îi plăcea fata, avea mult mai multe lucruri în comun cu ea decât cu Sașa sau cu fotograful canadian și aproape îi părea rău că îi lipsea un dinte sau că trebuise să se refugieze la Moscova, dar așa sunt războaiele, mereu există victime nevinovate, și mulți sârbi au fost nevoiți să fugă din Bosnia sau din Croația. În plus era o jurnalistă de la *Oslobođenje*, nu era chiar atât de inocentă.

— Mă duc să fac repede un duș, spuse Sașa, nu mă mai suport.

Și, ca și cum s-ar fi temut că Ana s-ar plictisi în timpul absenței sale, îl rugă pe prietenul său Ron să-i arate fotografiile lui.

— Pentru că înțeleg că nu mai vrei să le vezi pe ale mele. O să te impresioneze, sunt incredibile. Ron este fantastic, dacă în loc de să lucreze pentru *Toronto Sun* ar face-o pentru *The New York Times*, ar fi primit de mult Premiul Pulitzer.

— Îți stă foarte bine în roșu, adăugă, înainte să dispară pe culoar spre duș.

Canadianul, prietenul ascultător, scoase un dosar cu coperți albastre dintr-o cutie de carton, care împreună cu alte obiecte și tot felul de fleacuri zăceau pe jos, pe coridor. Ana și canadianul se așezară pe canapea, în timp ce Alma încerca în continuare să trimită faxul. Ron își puse dosarul albastru pe genunchi și îi spuse că *Oslobođenje* era un ziar din Sarajevo care prin minune continua să apară în fiecare zi, în ciuda faptului că sârbii bombardaseră clădirea unde își avea sediul. Ziariștii, „niște eroi, niște curajoși", așa îi considera, lucrau la subsol, unde și dormeau apoi, punându-și în pericol viața, dimineața străbăteau străzile orașului asediat într-un vechi Volkswagen și distribuiau ziarul, între salve de artilerie și tirurile mitralierelor lunetiștilor. Alma și jurnalistul sârb aveau sarcina să trimită pe fax comunității bosniace care trăia la Moscova articolele din exemplarele pe care le primeau de la Zagreb, pentru a informa despre morții din ziua precedentă, casele arse, localitățile ocupate de inamic…

— Războiul din Bosnia este teribil, spuse. Am fost în multe zone de conflict, dar acesta este incredibil de sălbatic, mai rău ca în Irak. Ești la curent cu ce se întâmplă acolo?

Ea răspunse:

— Da, urmăresc la televizor, apare la știri, am înțeles că este un război civil între sârbi și musulmani.

— Un război civil? Nu este un război civil! o corectă supărat canadianul. Este o agresiune, sârbii vor să-i extermine pe musulmani, ei au armată și bosniacii, nu. Militarii sârbi trag cu tunurile și cu tancurile în civilii fără apărare… Un adevărat măcel, un genocid. Și asta se petrece în centrul Europei, la sfârșitul secolului XX și comunitatea occidentală nu face nimic ca să împiedice așa ceva. Este o rușine!

Fotograful, foarte nervos, își întărea spusele lovind cu degetele coperta dosarului albastru, care protesta scoțând gemete slabe. Mirosea urât, a transpirație acră și a bărbat, el chiar avea nevoie de un duș, nu Sașa. A trebuit să suporte ca acest străin să îi dea o lecție despre propria ei țară și despre un război pe care îl cunoștea foarte bine, mai bine ca el. Ron îi repeta toate acele minciuni pe care le difuza toată presa occidentală: în versiunea lor, armata sârbo-bosniacă ar fi asasinat două sute de mii de musulmani și ar fi expulzat de pe pământul și din căminele lor două milioane de oameni; femeile musulmane erau sistematic violate de sârbii infami, moscheile incendiate, satele distruse… Sarajevo, fără lumină, fără apă, fără curent electric, suferea un asediu care dura deja de doi ani, bombardat zi și noapte. Nu uită să menționeze copiii morți, bătrânii, mutilații, dar când l-a auzit afirmând că sârbii îi închideau pe

refugiații musulmani în lagăre de concentrare, izbucni.

— Nu este adevărat!

— Sigur că este, spuse Ron. Nu am fost în Omarska, nu am putut să mă duc, dar am văzut fotografii și am vorbit cu Roy Gutman, jurnalistul de la *Newsday* care a dezvăluit totul. Și am văzut imaginile de la CNN. Sunt atroce, crede-mă, par filmate la Auschwitz: prizonieri scheletici, înfometați până la inaniție, în câmpuri înconjurate cu sârmă ghimpată sau închiși în țarcuri cu gratii de metal, fără apă, fără mâncare, fără grupuri sanitare, pleoscăind în urina și excrementele proprii sau în sângele răniților și al morților. Și majoritatea acestor deținuți nu erau combatanți, ci civili care fugeau din fața tancurilor sârbești! Într-o clădire alăturată numită Casa Albă, erau executați... în Tuzla am intervievat cu un băiat de șaptesprezece ani care a petrecut acolo aproape un an. Mi-a povestit că gardienii și torționarii săi erau foștii lui profesori. „Când mi-a cerut datele de identitate pentru a mă înregistra“, mi-a spus băiatul, „profesorul meu s-a prefăcut că nu știe cine sunt, că nu mă văzuse niciodată înainte“. În fiecare noapte sârbii, beți, ucideau zeci de deținuți: împușcându-i sau stropindu-i cu benzină și dându-le foc. Supraviețuitorii trebuiau să adune resturile și să le îngroape sau să le dea de mâncare porcilor.

Îi fu foarte greu să nu intervină, să suporte în tăcere aceste falsificări ale adevărului, dar trebuia să-și muște limba, era o andorrană ignorantă și inocentă. Invenția asta a lagărelor... Acel Roy Gutman nu fusese niciodată în Omarska, născocise totul stând comod la o masă în camera lui dintr-un hotel de lux din Sarajevo, era clar. Iar acele filmări făcute CNN pe care le-au difuzat televiziunile din lumea întreagă... O înscenare *made in Hollywood*! Au angajat câțiva anorexici și i-au filmat în spatele împrejmuirii cu sârmă ghimpată, uitând să arate că acea sârmă nu încercuia nimic... Cât despre cele două sute de mii de morți... Ce cifră rotundă! Cine i-a numărat? Și erau toți musulmani? Nu existau și victime sârbe sau croate? Sau asasini bosniaci și croați? Și dacă Sarajevo era una oraș asediat, cum a reușit să iasă de acolo această Alma? Ar fi putut să-i dea acestui canadian datele adevărate despre masacrul și distrugerile pe care le-au făcut în cartierul Pofalići, în Sarajevo, acei musulmani considerați fără apărare, dar care aveau armată, *Armija*, și arme moderne, superioare celor ale sârbilor, pe care le furnizau acele puteri occidentale care se pretindeau neutre, dar care, pe ascuns, violau propriul embargou pentru a-i favoriza pe musulmani. Americanii, germanii, englezii și francezii îi înarmau pe musulmani și țările islamice trimiteau batalioane de jihadiști să lupte în ceea ce ei numeau Războiul Sfânt. Versiunea ei nu era indirectă, nu venea de la un jurnalist american, ci de la unchiul ei Bogdan, care se aflase acolo, suferise persecuția musulmanilor și fusese aproape de a nu mai putea povesti cum se întâmplase. Musulmanii au incendiat peste cinci sute de case în Pofalići, toate locuințele de pe străzile Humska și Orlovačka, între ele și cea a părinților ei. Au ucis trei sute

doisprezece sârbi, vecini sau cunoștințe ale lor, colegi de școală sau de serviciu, pentru a le fura tot ce aveau și pentru a pune stăpânire pe casele lor. Mujahedinii, drogați, strigând „*Allah akbar*!“, trăgeau încontinuu în coloanele de refugiați sârbi care fugeau spre Žuč prin munți, prin păduri, fără mâncare, fără apă, dormind sub cerul liber… Nouăzeci la sută din casele sârbilor din Sarajevo au fost distruse sau prădate, dar despre suferințele sârbilor presa occidentală nu vorbea niciodată; era un complot, o conspirație a tăcerii.

Canadianul deschise dosarul și începu să-i arate fotografii din Sarajevo. Prima o surprinse: era un câine. Un ciobănesc german care avea ceva în gură, o jucărie sau un șobolan, o broască mare, fără viață care, uitându-se mai bine, își dădu seama că era o mână. Se cutremură, deși se gândi că era imposibil să știi dacă mâna era musulmană sau sârbă; nimeni, nici măcar proprietarul extremității amputate nu ar putea să o recunoască, totuși fotograful era sigur că era o mână bosniacă, pentru că așa voia, așa prefera să creadă. Alte fotografii: un om fugind cu o fetiță în brațe; fetița era rănită, părea inconștientă, avea mâinile și fața pline de sânge. Alta: un bebeluș plângând, cu chipul schimonosit de durere, așezat pe o targă, înconjurat de medici, unul dintre ei făcându-i o injecție.

— Fotografia asta am făcut-o în spitalul Koševo din Sarajevo, îi spuse Ron aproape în șoaptă, ca și cum s-ar fi temut să nu tulbure scena. Acest copil a fost rănit de impactul unei grenade. A murit la câteva ore după ce am făcut fotografia.

Ron oftă, lăsând să-i cadă fotografia pe genunchi (un oftat dramatic, exagerat, se gândi ea), și apoi adăugă:

— La urma urmelor, mai bine, mama lui a murit și ea. Se aflau în bucătăria casei lor, locul cel mai sigur sau așa credeau, până când grenada a intrat pe fereastră și i-a ucis pe amândoi; fratele mai mare, un băiat de șapte ani, era în altă cameră și a scăpat. Un orfan în plus în Sarajevo! În timpul celor doi ani de asediu au murit zece mii de copii… Zece mii de copii! Îți dai seama?

Și pentru a accentua și mai mult răutatea sârbilor ucigași de copii nevinovați, canadianul îi arătă alt instantaneu: tot un copil mic, o fetiță de vreo doi ani culcată pe un pat de spital al cărei picior drept era un ciot bandajat. Privea bănuitoare, serioasă și tristă spre aparatul de fotografiat. Ana simți privirea aceea și tăcerea indignată a lui Ron ca pe un reproș, ceea ce era nedrept, ea nu era vinovată de nimic. Războaiele sunt înspăimântătoare, mor oameni nevinovați. Tatăl său spunea mereu că ar trebui declarat război războiului. „Dacă omenirea ar fi dispusă să-mi asculte sfatul și eu aș fi atât de puternic“, spunea el, „nu aș permite să mai fie rostit cuvântul «război» în nici o limbă și aș interzice toate armele, chiar și cele de jucărie …“ Războiul acela îl provocaseră musulmanii, nu sârbii, care nu au avut ce să mai facă decât să se apere, altfel ar fi fost exterminați. Presa occidentală făcea mereu același lucru: arăta fotografii

cu copii morți sau grav răniți pentru a trezi furia împotriva armatei sârbe. Dar fetița aceea al cărei picior fusese amputat poate era croată sau sârbă și cine poate ști dacă era bosniacă sau sârbă mâna cu mitraliera care îi smulsese din încheietură gamba. Manipularea aceasta o exaspera. Occidentalii îi demonizau pe sârbi și făceau eforturi să convingă opinia mondială că în acest război toate victimele erau musulmane și toți asasinii, sârbi. Pe măsură ce îi arăta fotografiile, canadianul își enunța lista de insulte la adresa sârbilor, cărora le atribuia bombardamentul deliberat al școlilor, spitalelor, incendierea unei maternități… Privi aproape indiferentă fotografii cu oameni care fugeau pe străzile din Sarajevo, presupunându-se că sub focul lunetiștilor sârbi, la care făcea aluzie un panou indicator alb scris de mână și lipit pe un perete pe care se putea citi: *Pazi, snajper!* („Atenție, lunetiști!“); turnurile gemene UNIS în flăcări; Parlamentul, Biblioteca Națională, o moschee redusă la un munte de moloz (asta îi plăcu) și multe alte clădiri distruse, cu urmele impactului obuzelor pe fațade și cu limbi de foc învârtejindu-se în ferestre. Și se gândi că reporterii europeni și americani nu puseseră niciodată piciorul în Grbavica sau Ilidža, cartierele sârbe unde, de asemenea, oamenii fugeau de gloanțe printre ruinele caselor și dărâmăturile fumegânde ale bisericilor ortodoxe. Ultima fotografie pe care i-o arătă Ron era a unei fete întinse pe un pat de spital. Cearceaful îi acoperea pudic pieptul, lăsând descoperite umerii, brațul stâng și gâtul, cu pielea albă și fața pline de pete negre; urmele cicatrizate ale gloanțelor de mitralieră. Avea părul răvășit și murdar, gura întredeschisă și o privire care o înfioră: absentă, fără viață, îngrozită, expresia cuiva care a văzut lucruri pe care nu voia să le vadă, cineva care s-a scufundat până în adâncul cel mai întunecat al ororii și va păstra pentru totdeauna amintirea aceasta. Fața i se părea cunoscută. Îndoiala o cuprinse. Să fie vreo prietenă a ei din Sarajevo? Ea avusese prietene musulmane, prietene intime…

— O recunoști? o întrebă Ron.

— Nu, se grăbi să răspundă, cum să o recunosc dacă nu am fost niciodată în Sarajevo.

— Este Alma. Alma, *dodji ovdje*, spuse Ron într-o bosniacă stricată, vino încoace, povestește-i Anei cum ai fost rănită.

Musulmana, care se lupta în continuare cu faxul, așezată la birou, se întoarse și îi privi speriată. Ron insistă. Alma se ridică în cele din urmă și se apropie de ei. Nu a vrut să se așeze, rămase în picioare, ca o elevă scoasă la lecție în fața profesorului ei și, asemenea unei eleve, era speriată, temându-se că nu va ști să dea răspunsul potrivit, scărpinându-și cu mâna dreaptă, încontinuu, mâna stângă, un tic nervos care o enerva pe Ana.

— Sârbii au întrerupt curentul, apa și gazul în tot orașul, începu să povestească, nesigură, ca și cum ar fi recitat o lecție prost învățată. Și telefonul, eram încercuiți și fără nici un mijloc de comunicare și… Ei așa sunt la fel și acum. Este foarte frig iarna în

Sarajevo. Tăiam copacii din grădini și parcuri pentru a avea lemne, ardeam cărți și mobile care nu erau strict necesare, foloseam lumânări și lămpi cu ulei pentru iluminat. Dar de apă nu te poți lipsi și uneori trebuia să mergem după apă, deși artileria sârbă trăgea de pe dealurile din jur sau lunetiștii chiar din vreo clădire din Sarajevo. Într-o dimineață de ianuarie, am ieșit cu tata și cu mama în stradă, să aducem apă de la fântâna fabricii de bere, cu mai multe bidoane într-un cărucț. Era coadă, totdeauna era coadă la sursele de apă și nu mai aveam decât doi oameni înainte ca să ne vină rândul, când nenorociții de sârbi, *those fucking serbs*, spuse, au lansat un obuz spre noi. Mama, care era lângă mine, s-a dezintegrat, bum! a sărit bucăți în aer. Am văzut rostogolindu-se pe stradă, la vale, capul tatălui meu: avea ochii deschiși și se uita la mine; l-am urmărit cu privirea până când am leșinat. Am supraviețuit, nici acum nu îmi explic cum, nu știu de ce eu am scăpat și ei, nu. Nu am putut să merg la înmormântarea lor, eram în spital. Am fost în comă două săptămâni. Ochii tatălui meu din capul tăiat... Îi văd în fiecare zi. Mă întreb dacă mă vedea, dacă voia să-mi spună ceva...

— *Show her the scars*, o întrerupse Ron cu asprime, arată-i cicatricile. Uite cum i-au lăsat pielea pe burtă bietei Alma.

Fata își descheie cei patru nasturi de jos ai cămășii și Ana putu să vadă un desen haotic, de cicatrici negre care se evidențiau pe pielea palidă, găurile de neșters lăsate de mitralieră.

— Întoarce-te, ceru Ron, arată-i și spatele, i l-au lăsat ca o strecurătoare.

Dar Alma se împotrivi:

— Nu, e de ajuns, nu e nevoie.

Și Ana înțelese care era cauza acelor urme care îi desfigurau fața și de ce fata fusese preocupată să-și tragă în jos poalele cămășii când s-a ridicat să îi salute la sosire. O compătimea, cum să nu îi fie milă de ea, dar i se părea suspect că spunea povestea capului tăiat al tatălui său cu vocea aceea monotonă, fără să se tulbure, când ar fi trebuit să plângă, și o irita expresia ei arogantă, sfidătoare, privirea plină de ură, de răutate, care o făcea să se simtă vinovată fără nici un motiv, nu ea trăsese acel obuz, și nici armata sârbă, de asta era convinsă, soldații sârbi nu atacau obiective civile, niciodată nu ar deschide focul asupra oamenilor care stăteau la coadă la pâine sau pentru apă, așa ceva nu făceau decât mujahedinii, dar cum să-i spui acestei musulmane că erau ai lor, soldații lor, Beretele Verzi, care îi uciseseră părinții... nu ar crede-o și de aceea, din cauza persistenței ei în eroare și a urii ei pentru sârbi, compasiunea pentru fată se transformă în neîncredere, suspiciune, povestea cu capul tăiat era prea înfiorătoare, părea scoasă din legenda regelui Lazar. Canadianul luă dosarul de pe genunchi și îl puse pe jos, fotografiile se risipiră când îl așeză pe podea. Se îndreptă spre Alma și o luă în brațe, într-o îmbrățișare stângace și ostentativă, care o ascunse de vederea Anei. Musulmana plângea, acum da, plângea, ca și cum ar fi înțeles că, pentru a

fi convingătoare, comedia ei avea nevoie de plâns, dar poate era nedreaptă cu ea, poate nu era o comedie, sau nu cu totul, și se gândi că ar trebui să-i arate în vreun fel simpatia ei, era o ființă umană, chiar dacă era inamica ei. Se ridică în picioare, nehotărâtă, nu știa ce să spună, nici ce să facă.

— *It is very sad. It's terrible. I'm really sorry, Alma*, reuși să îngâne și voia să mai spună ceva când vocea aspră a musulmanei o paraliză.

— Singurul motiv pentru care mai trăiesc, *the only reason I want to go on living*, spuse Alma, este pentru a-i vedea morți pe Karadžić și pe Mladić. Cetnicii ăștia vor plăti cu viața moartea părinților mei!

— Vor plăti, mai devreme sau mai târziu și tu vei trăi ca să vezi asta, fii sigură, Alma, o încurajă Ron, pe un ton aproape vesel, ca și cum ar spune: „Ploaia va înceta, mâine va ieși soarele, totul va fi bine". Am făcut rost de o înregistrare video cu oamenii ăștia, Karadžić și Mladić. Vrei s-o vezi?

Fata musulmană, care nu mai plângea, scutură cu putere capul:

— Nu, spuse, nu vreau să îi văd pe nenorociții ăștia.

— Eu da, vreau să-i văd, se surprinse Ana spunând.

În clipa aceea intră Sașa, străduindu-se să țină dreaptă o tavă: le aducea cafea, ceai, biscuiți, zahăr și cești. Făcuse duș, își spălase părul care era încă umed. Își pusese o cămașă albastră, curată, și niște pantaloni negri mai comozi. Mirosea a loțiune de ras. Venea fluierând.

— Acum vrei să pui o casetă video? îl repezi pe Ron care, în genunchi în fața televizorului, introducea o casetă în player *Didn't you say you were going?* Nu ai trimis încă blestematul ăla de fax?

Nu-și mai ascundea nervozitatea; se spălase și se aranjase pentru a se culca cu Ana și stupidul lui prieten canadian nu voia să înțeleagă nimic, pornit să-i facă praf planurile. Fotograful se scuză.

— Este o înregistrare foarte scurtă, durează mai puțin de cinci minute. Prietena ta andorrană vrea să o vadă. Este interesant, e un fragment dintr-un documentar al BBC, realizat de un polonez, Pawlikowski, care a reușit ca nebunii ăștia din Republica Srpska să-l lase să-i filmeze.

Sașa, bombănind, se așeză pe jos, la picioarele Anei și aprinse o țigară.

— OK, spuse, cinci minute și pleci.

Pe ecran, trei oameni așezați la o masă examinau o hartă. Unul dintre ei, cel de la mijloc, trasa cercuri negre cu un marker pe suprafața ei.

— *Trebuie să demonstrăm opiniei internaționale că nu asediem Sarajevo, ci doar ne apărăm teritoriul,* spunea tărăgănat, cu vocea gravă și liniștită. *Harta asta arată clar că Sarajevo a fost construit pe pământ sârbesc. Vom discuta doar zonele unde populația este amestecată, cum ar fi pe văile râurilor Neretva și Sava.*

— Acesta este Karadžić, președintele Republicii Srpska, îi informă Ron, și tipul cu față de bestie din stânga lui este generalul Mladić.

Generalul Mladić, cu o expresie dubioasă pe fața mare, rotundă, îl întrerupse pe președinte:

— *Nu, Sava nu intră în discuție.*

— *Dar ar putea să ne spună…*

— *Pot să spună ce vor, dar este a noastră.*

— *Atunci, am putea face o concesie în zona Kupres…* sugeră Karadžić pe un ton umil, aproape slugarnic.

— *Nu putem*, hotărî Mladić, implacabil.

— E clar cine comandă în Republica Srpska, spuse Sașa, *fucking general Mladić. What a bastard!*

— Este un sadic, un psihopat, un megaloman… Zice: „când vorbesc eu este ca și cum ar vorbi Dumnezeu!“, dar este un laș. Omoară civili, bătrâni, femei și copii de pe înălțimile care înconjoară Sarajevo, nepedepsit. Am niște înregistrări care îți fac părul măciucă… sunt convorbiri ale lui cu subordonații, interceptate de serviciile de informații străine sau de către bosniaci. Vi le pun acum.

Sașa protestă.

— Ai spus cinci minute. Au trecut deja!

Dar canadianul era încăpățânat.

— Doar două minute, *please*. Pe prietena ta o interesează, afirmă, fără să o întrebe pe ea, pe care o deranja totul: fumul țigării lui Sașa, care îi intra în ochi, apropierea lui, acum nedorită, comentariile caustice și jignitoare, atât de nedrepte, despre persoane la care ea ținea. Se simțea ca într-o cușcă. Sașa începu să bombăne încet și Ron îi făcu semn cu o mână să tacă, în timp ce cu cealaltă apăsa butonul de comandă, mărind viteza casetei, până când găsi ceea ce căuta și o opri:

Era noapte. Pe ecranul întunecat, niște puncte de lumină roșii, galbene și portocalii se îndreptau cu o viteză vertiginoasă spre Sarajevo și cădeau peste oraș cu o explozie de sărbătoare parcă, de focuri de artificii, fffsss! boom! Mortierele, grenadele sau ce vor fi fost loveau clădirile cu un zgomot asurzitor de geamuri sparte, urmat de flăcări, de sfere de foc care iluminau brusc ecranul, repetând în oraș pirotehnia spectaculoasă care avea loc pe cer.

— *Sunt generalul Mladić*, spunea o voce. *Nu te speria. Tu cine ești?*

— *Sunt Vukašinović.*

— *Foc asupra Președinției și Parlamentului, foc direct, până când îți voi spune eu să te oprești. Foc!*

— *Înțeles.*

— *Trage asupra cartierelor Velesići și Pofalići. Nu au mai rămas sârbi acolo aproape*

deloc. Foc de artilerie. Nu-i lăsa să doarmă. Să-i înnebunim de tot!

Conversația se desfășura în sârbă; pe ecran, subtitrările erau în engleză. Traducerea nu era rea.

Urma apoi o secvență din timpul zilei și focul de artilerie era mai puțin spectaculos și incolor, dar se observa mai bine efectul lui distrugător. Bum! Şi o mașină sărea în aer. Bum! Și se deschidea o gaură în fațada unei clădiri, urmată de un fum dens. Cetățenii alergau îngroziți, traversau străzile în goană pentru a se refugia sub streașina unei case sau sub un portal.

— *Fug ca furnicile…* observă un soldat.

— *Ca furnicile…* repetă Mladić, încântat. *Lunetiștii, la treabă!* dădu ordin în continuare, cu voce autoritară.

— *Vor trage toată ziua.*

— *Foarte bine. Să tragă. Direct în oameni. Să țintească numai oamenii!*

— *Enough!* Ajunge, spuse Ana, ridicându-se. Trebuie să plec.

Sașa nu înțelegea reacția ei.

— Ce ai? De ce te superi așa?

Ron, cuprins de remușcări și îngrijorat, conștient că a enervat-o destul pe posibila cucerire a prietenului său, care nu i-o va ierta niciodată, se grăbi să stingă televizorul și să anunțe că pleacă, motiv pentru care Ana mai întârzie puțin. Voia să plece, dar nu împreună cu acel ziarist de la CIA, nici cu prietena lui musulmană. Îi ura. Când Sașa s-a întors în living, după ce îi condusese până la ușă, o găsi adunându-și lucrurile.

— De ce vrei să pleci? Acum că am scăpat în sfârșit de ei! Acest Ron este un zăpăcit, nu știe când este în plus, *he's tactless*.

— *He's a liar*, spuse Ana. Este un mincinos. Tot ce a spus despre Sarajevo, despre războiul din Bosnia, acele… acele fotografii, capul tăiat… toate sunt minciuni!

El o privea uimit. Nu înțelegea nimic.

— Nu sunt andorrană. Sunt sârboaică.

Și Sașa înțelese sau crezu că înțelege. Îi spuse că știa deja că nu era din Andorra. În noaptea de dinainte, în discotecă, o auzise vorbind într-o limbă slavă cu prietenul care venise să o ia și cu care a plecat la hotel, un tip uriaș.

— Am presupus că erai bulgară sau croată, se scuză. Sârboaică nu, credeam că în Serbia nu vă lasă să călătoriți.

Ea fu nevoită să recunoască această umilință; avioanele sârbești nu puteau zbura din dispoziția comunității occidentale. Pentru a ajunge la Moscova au fost nevoiți să meargă cu mașina la Budapesta. Se vor întoarce urmând același itinerar: zbor la Budapesta, deplasare pe șosea până la Belgrad. Revenindu-și din surpriză, Sașa încercă să o liniștească.

— Înțeleg că Ron te-a supărat, îi spuse, el îi detestă pe sârbi, are mulți prieteni

musulmani în Sarajevo, cred că și o iubită… Și este obsedat de acest război, nu vorbește de altceva, este un pisălog, *he's a fucking bore*. Eu nu am nimic contra sârbilor, dimpotrivă, și îi spun mereu și lui Ron că nu trebuie să confundăm cetățenii cu guvernele lor. Sârbii nu au nici o vină, tu nu ai nici o vină pentru atrocitățile pe care le comit psihopații de Karadžić și Mladić…

— Generalul Ratko Mladić nu este psihopat! Este un erou, un mare erou sârb. Și vocea din înregistrările alea nu este a lui.

— De unde știi?

— Pentru că este tatăl meu.

Lui Sașa nu-i venea să creadă.

— Mai întâi îmi spui că ești andorrană și acum pretinzi că ești fiica generalului Mladić.

Dar în privința asta nu mințea, numele ei complet era Ana Mladić; în ceea ce privește restul… era vocea tatălui ei.

10

Galeria de eroi: Ratko Mladić

Se spune că doi generali sârbo-bosniaci care se întorceau într-un Puch[1] de pe frontul din Bosnia au făcut un popas în zori la o fermă de vaci, în apropiere de Sokolac. Ferma o conducea un căpitan, căci fusese militarizată: laptele și carnea animalelor erau destinate aprovizionării armatei. După ce l-au trezit pe căpitan și i-au făcut câteva recomandări urgente privind administrarea fermei, unul dintre generali a propus, sau mai bine zis a hotărât:

— Hai să dăm de mâncare vacilor.

— La ora asta? protestă alt general, care considera umilitor și nedemn ca militari de un rang atât de înalt să se ocupe de asemenea treburi.

— Să afle și vacile că au sosit niște generali! Și nu vor ști dacă nu le dăm de mâncare, răspunse primul general, sigur că dorința lui se va îndeplini: el era cel care comanda și celălalt era obișnuit să-i dea ascultare.

Povestea celor doi generali este aceasta:

Unul dintre ei se considera iugoslav și rostise următorul jurământ de credință în faţa țării sale: „Jur solemn să-mi servesc poporul, să-mi apăr patria socialistă, Republica Populară Federativă Iugoslavia, să protejez fraternitatea și uniunea națiunilor noastre și prestigiul Armatei Populare Iugoslave […] Voi fi mereu pregătit pentru a lupta ca să apăr libertatea și onoarea Patriei chiar cu prețul vieții“. În 1991, cu puțin înainte de izbucnirea războiului dintre sârbi și croați, când fusese trimis în Knin, un oraș situat în *krajina* croată (zonă cu populația predominant sârbă, dar aparținând republicii croate), le-a ținut un astfel de discurs unor soldații indisciplinați din garnizoană care îndrăzniseră să înalțe steagul sârb în locul celui iugoslav: „Iugoslavia este singura și cea mai bună soluție pentru popoarele care fac parte din ea. Am vizitat orașe și sate ale fraților noștri croați și am constatat că majoritatea sunt în favoarea rămânerii în Iugoslavia, în afară de câțiva extremiști pe care îi vom aduce pe drumul cel bun. Armata Populară Iugoslavă, din care sunt onorat să fac parte, își va îndeplini mandatul

primit de la președinția iugoslavă: va apăra granițele țării și principiile de fraternitate și unitate între diversele popoare care fac parte din ea“, și l-a instruit astfel pe vărul și tovarășul său de arme, Jovo Lalović, pe care, la fel ca pe atâția alți militari ai armatei populare, evenimentele i-au prins nepregătiți: „Statul iugoslav se dezintegrează. Nimeni nu știe ce se va întâmpla, dar să ții minte întotdeauna că într-o zi ai jurat credință patriei tale, Iugoslavia: nu-ți încălca jurământul“. Acest general al armatei populare iugoslave făcea parte din partidul comunist și purta tradiționala uniformă kaki, cu steaua roșie în cinci colțuri, pe cap cu boneta militară comunistă *titovka*.

Celălalt general era sârb și numai sârb; detesta Iugoslavia. „Atât prima, cât și cea de-a doua Iugoslavie au fost construite pe cadavrele sârbilor și au fost stropite cu sânge sârbesc. Granițele interne ale republicilor iugoslave au fost trasate de bețivii lui Tito, care au furat teritorii sârbilor. În loc să se integreze în Iugoslavia, sârbii ar fi trebuit să creeze o Serbie independentă, o țară ca Italia, Suedia, Anglia sau Spania“, declara el. Jură pe onoarea și pe viața lui să apere suveranitatea, teritoriul, independența și ordinea constituțională a patriei sale, Republica Srpska din Bosnia și Herțegovina, și să-și servească cu credință poporul. „Cu ajutorul lui Dumnezeu“, adăuga. Nu mai exista nici o stea pe uniforma lui militară de camuflaj. Avea pe cap o șapcă impresionantă, deosebită, care stârnea râsul sârbilor din Serbia și admirația sârbilor din Bosnia: era o șapcă somptuoasă, verde cu auriu, cu două muchii și cozoroc, derivată din tradiționala *šajkača*, în față cu stema cu tricolor, roșu, alb și albastru; nici o stea, repet: acest general ura comunismul, emblema lui era vulturul bicefal încoronat[2]. Explicase unui ziarist că Republica Srpska era întruchiparea visului milenar al poporului sârb de a trăi unit în propriul său teritoriu. „Așa cum ne învață natura, vulturii nu zboară în stoluri cu corbii. Fiecare pasăre își are cuibul ei și zboară împreună cu păsările din neamul ei, tot așa poporul sârb vrea să trăiască numai cu ai lui.“

Generalul iugoslav era ateu, cel sârbo-bosniac, un fervent creștin-ortodox. Se mândrea că în satul lui natal, Bozanovići (care înseamnă Satul Divin), situat pe vârful unui deal, era mai aproape de Dumnezeu decât restul omenirii. Într-un discurs adresat soldaților lui, în ziua de Vidovdan, le aminti că duceau o bătălie în apărarea mândriei, onoarei, crucifixului sfânt și libertatea poporului sârb. Făcu aluzie la principele Lazar, la sacrificiul lui pentru credința ortodoxă și poporul celest și invocă valorile nepieritoare ale lui Vidovdan: onoare, credință și libertate.

Celuilalt general (de acum înainte, cel bun) nu îi plăceau războaiele: „Visez să nu mai existe războaie“, spunea. „Până și cuvântul «război» să fie proscris și să nu se mai fabrice arme, nici de jucărie. A sosit timpul ca toți iubitorii de pace să meditām unde ne duc toate astea; a sosit timpul ca armele să tacă în această regiune și în lumea întreagă“.

Celălalt, cel rău, nu era deloc pacifist: „Cel mai mare obstacol pentru pace este… războiul!“, spunea râzând. „Sunt conștient că există alte mijloace pentru a ne apăra

valorile, fără război. Dar dacă aceste valori sunt în pericol și serios amenințate, nu există altă soluție decât să le apărăm în luptă. A-ți apăra poporul este o datorie sfântă[…] Oamenii integri trebuie să înțeleagă… că vor muri mulți inocenți. Oricine este în putere trebuie să pună mâna pe armă.“ Zelul său războinic era atât de mare, încât a inventat noi ordine de luptă: *raspameti!* (înnebuniți-i!) și *sprži!* (ardeți-i!). Noțiunea lui de teritoriu sârbesc era foarte largă: „Oriunde și-a vărsat sângele un soldat sârb este pământ sârb“. După cucerirea satului musulman Osmače, a comentat că operațiunea a fost dificilă: era o localitate unde nu a trăit niciodată nici un sârb și nici un sârb nu pusese vreodată piciorul în ea; din fericire, el a eliberat-o și a restituit-o națiunii sârbe: nu rămăsese nici un musulman în Osmače, nu mai rămăsese nimeni. Îi plăcea să se laude că „Europa va tremura când el va fi cu o cizmă în Ljubljana și cu cealaltă în Triest“. La aflarea veștii că în Consiliul de Securitate al ONU se dezbătea posibilitatea de a bombarda pozițiile artileriei sârbo-bosniace, a amenințat: „În acest caz, voi bombarda și eu Londra!“. Și văzând priveliștea a zeci de mii de refugiați musulmani din baza militară de la Potočari, aproape de Srebrenica, pe care a inspectat-o călare, asemenea războinicilor de altădată pe care îi admira atât de mult, nu a putut să-și stăpânească încântarea: „Ce mulți sunt! Va fi o adevărată petrecere. Sângele ne va ajunge până la genunchi“.

Generalul bun (celălalt), era modest: „Nu sunt nici un erou, spunea, sunt doar un simplu soldat care își apără țara“. Opusul lui se lăuda plin de sine: „Când garantez eu ceva e ca și cum ar face-o Dumnezeu atotputernicul însuși“. Unor refugiați civili care fugeau din Žepa într-un autobuz, le spuse sfidător: „Nici Allah, nici ONU, nici NATO nu vă pot salva. Doar eu“. Generalul bun oferea bomboane copiilor refugiați; cel rău li le smulgea din mână. Generalul bun își iubea soldații și avea grijă de ei. „Soldații sârbi sunt eroi, nu eu“, repeta. A plâns când unul dintre ei a murit în brațele lui: „Of, Doamne! De ce nu mi-ai luat mie viața în locul vieţii acestui copil?“. Dormea sub cerul liber, în tranșee, împreună cu trupa, mânca împreună cu ea de la cazan. Dacă primea provizii pentru el, le împărțea recruților. Într-una din vizitele sale neanunțate în prima linie a frontului, și-a găsit oamenii înghețați de frig și complet uzi după o ploaie torențială. Și-a scos șapca, a umplut-o cu apă murdară dintr-o baltă și și-a turnat-o în cap. „Acum sunt și eu ca voi“, a spus.

Generalul rău era despotic. Un soldat care ieșise din formație înainte de ordin a fost trântit la pământ cu un pumn. Când i s-a spus că un recrut, un responsabil cu comunicațiile, era scutit pentru că fusese rănit la un picior, l-a apucat furia. „În picior? S-a împușcat el însuși. Este un dezertor. Să te rănești singur… Să fie trimis înapoi în dispozitiv.“

Generalul bun era preocupat de civili și de prizonierii de război. Își instruia soldații: „Când intrați într-un sat, ocupați-l pașnic. Nu furați, ceea ce este furat este blestemat.

Fiți atenți cu familiile, cu femeile, cu bătrânii și cu copiii. În ceea ce îi privește pe cei care poartă uniformă, știți că trebuie să vă purtați în conformitate cu Convenția de la Geneva.“

Generalul rău nu avea asemenea preocupări: nu lua prizonieri. „De fiecare dată când văd un inamic mort, îmi vine să-l mai omor o dată“, spunea. Cât despre normele Convenției de la Geneva, nu îi plăceau: nu respecta niciodată o încetare a focului, și încălca vesel și cu bună știință zona de excludere aeriană pe care ONU o decretase deasupra Bosniei-Herțegovina. Unui ziarist care s-a arătat surprins văzându-l aterizând cu un elicopter, i-a spus zeflemitor: „Comandantul-șef al armatei Republicii Srpska nu călătorește pe un măgar!“.

Generalul bun era politicos, atent și ospitalier cu ziariștii. Îi primea în biroul său, le oferea cafea sau *rakija*. Cel rău... ha! A lovit furios un reporter de la Reuters și când o ziaristă de la *Sunday Times*, Janine di Giovanni, a încercat să obțină un interviu, apropiindu-se de fereastra mașinii în care se afla, a strigat la gărzile care îl escortau: „Luați-o pe vrăjitoarea asta de aici, că dacă nu, trec peste ea cu mașina!“.

Generalul bun era fascinat de albine și se ocupa cu apicultura în clipele (puține) libere. Generalul rău era mai interesat de antropologie, în relație cu zoologia; în mod special, îl fascina paralelismul curios care exista între comportamentul animal și cel uman în anumite circumstanțe. De la înălțimea unei coline care domina orașul Sarajevo, spiona prin binoclu mulțimea de oameni care forfotea și se înghesuia pe străzile orașului, cu grijile zilnice, profitând de o încetare a focului. „Umblă ca furnicile!“, spuse, dar poate din lipsă de timp (trebuia să profite de factorul surpriză oferit de acalmie) nu se opri să analizeze în profunzime fenomenul și imediat dădu ordin: „Lunetiștii, la lucru. Țintiți în ei! Trageți în trupurile lor, doar în carne!“.

Amândoi, generalul bun și generalul rău, s-au născut în 1942 în Božanovići, un sat pierdut în munții din Bosnia-Herțegovina, la care se ajunge cu dificultate, pe un drum obișnuit de munte, întortocheat și neasfaltat. Un sat tipic de sârbi săraci, țărani care conviețuiesc cu vacile, oile și găinile în sens propriu, ajungând chiar să doarmă cu ele, îngropat sub zăpadă iarna și o parte din primăvară, alcătuit din câteva cocioabe construite una lângă alta, un loc care poate fi calificat drept *vukojebina*, termen expresiv pe care l-am împrumutat din pitorescul vocabular al generalului rău: loc ostil, pustiu, unde vin doar lupii să se împerecheze. Amândoi, generalul bun și opusul său, cel rău, și-au pierdut tatăl în al Doilea Război Mondial. Era partizan luptător în munți, pe care l-au asasinat ustașii când cei doi aveau trei ani. Ca de obicei în cazul eroilor sârbi, au fost crescuți de o mamă văduvă, țărancă săracă și o adevărată sârboaică pe care, odată, niște cetnici fără suflet au închis-o în grajd, cu o coadă legată de coarnele unei vaci și cealaltă de un țăruș, apoi au dat foc paielor și au plecat; au salvat-o din incendiu vecinii. Amândoi, generalul bun și generalul rău, au păstrat toată viața un profund

resentiment atât față de ustași, cât și față de cetnici. Pe amândoi îi amuza să hrănească vacile, fără să le pese că își vor păta cu balele animalelor mânecile brodate cu aur ale uniformei. Amândoi se numeau Ratko Mladić.

Celălalt general, cel care considera umilitor să fraternizeze cu vitele, pentru că dacă s-a făcut militar era tocmai pentru a scăpa de balega de vacă și de propria *vukojebina*, vreun sat trist și izolat din Serbia profundă, acela nu știu cine este, nici cum se numește; deși pot să înțeleg și să-i împărtășesc motivele, nu cred că era vreun erou.

„Numele meu este Legiune, pentru că suntem mulți“, i-a răspuns lui Isus Cristos posedatul de diavoli din Gerasa, și cred că toți am putea să ne punem semnătura sub cuvintele lui; toți suntem legiune, deși din rațiuni practice răspundem la un singur nume. Tatăl meu spunea că nu știm cine suntem până când circumstanțele nu ne pun la încercare. Nu sunt de acord: nu ajungem niciodată să știm cine suntem sau nu ajungem niciodată să ne fixăm o singură personalitate din multiplele personalități care, ca diavoli sau spirite rele, ne locuiesc alternativ, în funcție de oră, de anotimp, de starea dinților noștri sau de mersul finanțelor casei. Suntem unul la micul dejun, altul la prânz, unul după ce ne-a fost furată servieta și altul, diferit, pletoric și fălos, după o cucerire sexuală sau după o avansare la serviciu. Suntem reci și raționali când părăsim o amantă; romantici, pasionali, extraordinar de sensibili și plini de resentimente când cei abandonați suntem noi. Da, suntem mulți și nu avem idee care din noi va fi de gardă când va sosi momentul despărțirii, care din mulții demoni interiori va expira ultimul suspin, dacă va fi înțeleptul calm și generos, care va spune adio zâmbind și cerând iertare sau lașul egocentric, care va geme autocompătimindu-se și se va agăța de cearceafuri într-o disperată încercare finală de a se crampona de viață și de aceea când cineva apropiat, un iubit, un frate ne spune: „Te cunosc foarte bine, știu perfect cum ești“, ridicăm din umeri și zâmbim, gândind: „Cum să mă cunoști tu, dacă nici eu însumi nu știu cine voi fi în seara asta?“. Nimeni nu cunoaște cu adevărat pe nimeni: nici amantul pe iubita lui, nici fratele pe soră, nici fiica pe tatăl său.

Când circumstanțele ne pun la încercare, ceea ce învățăm arareori cu mândrie, adeseori speriați, este ceea ce suntem capabili să facem. Nu mă luați în seamă, implorăm, nu mă recunosc în acest gest, nu am fost eu, ci un demon care a pus stăpânire pe mine în vârtejul furiei, am acționat fără să mă gândesc, m-am precipitat, dacă aș fi meditat mai mult, m-ș fi comportat altfel. Încercăm să ștergem, dacă nimeni nu ne-a văzut, urmele gesturilor noastre și, dacă asta nu mai este posibil, căutăm pe cineva pe care să dăm vina. Odată, când aveam patru sau cinci ani, am fost tentat de un creion carioca și un perete alb; am păcătuit, l-am acoperit cu figuri, cu căsuțe și un soare cu raze generoase; doar odată încheiată opera, mi-am dat seama de amploarea abaterii mele, am anticipat furia îndreptățită a mamei și am început să șterg, fără succes, desenele. Când mama a descoperit crima, am negat că eu eram autorul:

„Svetlana le-a făcut“, am spus, dar sora mea mai mare primise premiul întâi la un concurs de desen organizat în cinstea aniversării lui Tito și mâzgălelile mele erau nedemne de mâna ei expertă; m-a trădat neîndemânarea mea. Am fost pedepsit de două ori: pentru că murdărisem peretele și pentru că am mințit, dar pentru că tatăl meu, care se întorcea destul de vesel de la o presupusă ședință, a intervenit în favoarea mea, afirmând că mâzgălelile mele nu erau lipsite de farmec și că poate mama avea să pedepsească un Picasso din Balcani în fașă, ceea ce înăspri și mai mult zelul inchizitor al mamei: mama mea nu voia artiști în familie, voia contabili.

Și dacă Ratko Mladić ar fi câștigat războiul din Bosnia, istoria oficială ar fi avut grijă să șteargă sau să nege anumite crime, anumite abuzuri, încercând ca în portretele, statuile și biografiile lui (sau hagiografiile) să fie evidențiat numai profilul lui bun; celălalt, al asasinului, ar fi rămas mereu în penumbră. Și astfel, generațiile viitoare de copii sârbi ar fi învățat (și memorat) că gloriosul general Mladić s-a născut în sânul unei familii umile, fiul Stanei Lalović și al lui Nedo Mladić, erou partizan. Când era încă un prunc, mama lui s-a îmbolnăvit de tifos și nu a putut să-l alăpteze. Un soldat italian, tată a cinci copii, care era găzduit în casa lor, a salvat viața copilului, alimentându-l cu lapte. Casa natală a lui Mladić a fost distrusă în vâltoarea războiului mondial de către partizani, care considerau Kalinović un bastion al cetnicilor, o ironie a sorții, dat fiind că tatăl lui Ratko a murit din cauza lui Tito și unchiul său matern, Aleksa (un al doilea tată pentru Ratko), a fost și el militar și partizan. Ca fiu de văduvă, micul Ratko a avut încă din primii ani răspunderi de om mare; după ce se întorcea de la școală, se ocupa de grădină și de vite. Într-o noapte a auzit urlete de lup în apropiere de casă. A ieșit în curte și a văzut cum un lup furase mielușul lui preferat. Curajos și puternic de mic, Ratko a alungat lupul cu strigăte și lovituri de bâtă, salvându-și mielul.

*

Întrebare la un examen școlar*: *Cum se numea mielușul?

(Această întrebare ar fi o capcană; băiatul sau fetița care ar da un nume, Albișor, de exemplu, sau Zglobiul, vor primi un punct în minus, răspunsul corect fiind: mielușelul nu avea nume, era anonim.)

*

La școală, micul Ratko se așeza mereu în prima bancă și răspundea foarte bine: obținea mereu cele mai bune note. Voia să devină, când va fi mare, învățător, dar după ce a suferit pe propria piele cruzimea unui profesor rău, și-a schimbat vocația și a vrut să se facă medic. Sărăcia l-a împiedicat să-și împlinească visul; după ce a terminat

școala elementară, a plecat la Sarajevo și a intrat ucenic la un atelier de mecanică, dar unchiul său, Aleksa, l-a salvat de la un viitor anost și l-a ajutat să studieze la Academia Militară din Zemun. Tânărul Mladić era un băiat simpatic, cu un surâs irezistibil și ochi albaștri fermecători, cu părul castaniu pieptănat în stil Elvis Presley și un tupeu asemănător, un Elvis de la țară după care suspinau toate fetele, amator de petreceri, cântece și dans. Această parte a biografiei eroului Mladić, fațeta lui de Casanova, nu va fi inclusă în manuale, unde se va consemna doar că în anul 1966 s-a căsătorit cu Bosiljka Jedić, o fată sârboaică pe care o cunoscuse în Skopje, mama celor doi copii, Darko și Ana; nici o altă femeie, în afară de mama sa, Stana, sau sora lui, Milica, nu va fi vreodată menționată în legătură cu generalul Mladić, soț și tată exemplar.

În anul 2030, vreun băiat mai neascultător ar fi mustrat, dacă nu eliminat de la școală, pentru că, imitându-l pe faimosul general Mladić, îl va sfida pe profesorul care voia să îi supună, pe el și pe colegii lui, la un extemporal neașteptat la matematică: „Înainte de a răspunde la întrebări și de a rezolva problemele, fiți vă rog amabil, domnule profesor, și demonstrați-mi că știți soluțiile“. În anul 1978, când era căpitan în Kumanovo, Macedonia, marele erou sârb Ratko Mladić, sătul de prea multe inspecții surpriză din partea ofițerilor de la cartierul general din Skopje, îi spuse clar unui ofițer care conducea această a enșpea echipă de inspecție:

— Tovarășe maior, nimeni nu respectă mai mult ca mine ierarhia și disciplina militară, dar se întâmplă că, una-două, apare aici, fără să mă anunțe, o echipă de inspectori și sunt nevoit să întrerup manevrele și instrucția soldaților și să le dau voie să-și bage nasul peste tot. Culmea însă e că majoritatea ofițerilor inspectori nu au nici cea mai mică idee despre ce este un batalion și nici măcar nu știu ce inspectează, așa că înainte să vă faceți treaba, o să vă supun la un examen.

— Un examen, tovarășe căpitan? Ce tâmpenie mai e și asta?

— Un examen despre problemele pe care trebuie să le inspectați. V-am spus că inspectorii care ne-au vizitat înainte erau niște ignoranți și mă îndoiesc că au avut timpul necesar sau dorința să învețe de atunci.

Inspectorul, simțindu-se jignit, a prezentat o plângere împotriva insolentului căpitan din Kumanovo la comandantul cartierului general din Skopje, care îi atrase atenția că respectivul căpitan nu greșise întrutotul și că avea dreptatea lui.

— Cum ați spus că se numește acel nebun?

— Ratko Mladić.

— Ah, da! El…!

Și așa a început să se făurească legenda, pe care marile și uimitoarele sale fapte de arme aveau să o sporească: odată, a intrat în teritoriul inamic, dându-se drept locotenent croat, și a fost oprit de un soldat croat, care l-a recunoscut după inel.

— Tu nu ești colonelul Stjepan Fazlija, ci Ratko Mladić, îi spuse croatul, ești mai

periculos, avem ordin să te ucidem.

Mladić a reușit să-și stăpânească nervozitatea și, cu un aplomb extraordinar, a prezentat documentul de identitate cu numele de Fazlija, convingându-l pe croat că se înșelase.

— Dar dacă vreodată dai peste Mladić, îl sfătui pe soldat, vei face foarte bine dacă îl vei ucide, este un adevărat monstru.

Sau, altădată, convoiul pe care îl comanda a dat peste un autobuz oprit de-a curmezișul pe șoseaua care ducea la Vrlika. Un grup de ziariști îl însoțea și general Mladić i-a prevenit:

— Tovarăși ziariști, spuse, autobuzul din fața noastră este minat. Rămâneți pe loc: o să dezactivez minele.

— Colonelul ăsta este țicnit! comentă cu voce tare unul dintre ziariști.

— Tatăl tău nu era în toate mințile când a adus pe lume un cretin ca tine! i-o întoarse Mladić și se urcă în autobuz.

După zece minute, a coborât zâmbind, frecându-și mâinile și i-a chemat pe ziariștii „care aveau coaie“.

— Ziariști, înainte marș! Un, doi!

Dar ziariștii nu aveau coaie și nu l-au ascultat; numai câțiva, mai bărbați decât restul, au îndeplinit ordinul colonelului și s-au urcat cu el în autobuz: înăuntru, înțeleseseră („Eram mort de frică“, recunoscu unul dintre ei) că urmau să asiste la dezactivarea unei mine.

— Și dacă explodează? întrebă un jurnalist cu glasul pierit.

— Dacă explodează, nu vor mai fi întrebări! răspunse jovial colonelul Mladić. Fii liniștit, nu va exploda, am dezactivat-o deja.

— Ce cablu ați tăiat? întrebă ziaristul, încă neîncrezător.

— Cel galben.

— De unde ați știut că acela trebuia tăiat?

— Nu știam. Trebuia să aleg unul, chestie de destin, răspunse nepăsător.

A rămas memorabilă prima lui întâlnire cu generalul francez Morillon, pe care l-a făcut să aștepte mai bine de oră, până când, în cele din urmă, ușa biroului lui Mladić s-a deschis și generalul a ieșit urmat de un sergent care avea sub braț o cutie de șah.

— Domnule general, mă văd obligat să protestez în fața acestei întârzieri intolerabile! spuse Morillon. Reuniunea era prevăzută pentru ora douăsprezece și acum este deja unu!

— Nu fiți supărat, domnule comandant, răspunse Mladić. Așteptam întâlnirea noastră cu un real interes, dar înainte trebuia să rezolv o problemă urgentă. Mă pasionează șahul, ca pe Napoleon; vă amintiți, fără îndoială, că împăratul obișnuia să joace partide simultane cu mareșalii săi. Adversarul meu era de un rang mai mic, doar

sergent-major, tocmai l-ați văzut adineauri, dar m-a pus în încurcătură. Înțelegeți că nu pot permite să mă învingă un sergent; Napoleon nu a fost învins niciodată de mareșalii săi.

Generalul francez, care credea că, dacă semăna cineva cu Napoleon, acela era el însuși și nu necioplitul acela de sârb exaltat, nu a uitat niciodată acea impertinență. Mladić nu plăcea străinilor, dar pentru ai lui era un idol. Și-a câștigat recunoștința și devotamentul necondiționat al soldaților săi când pe o șosea din Republica Srpska a oprit două camioane care transportau tutun de contrabandă și a dat ordin ca încărcătura să fie împărțită trupei. După puțin timp, într-o intervenție în Parlamentul Republicii Srpska, s-a plâns că membrii acelei ilustre instituții, care ședeau acolo, comod instalați în fotoliile lor, se ocupau pe față cu contrabanda de tutun și alcool și, prin urmare, soldații care își riscau viața pentru patrie, fără nici o plată sau recompensă, se vedeau nevoiți să plătească pentru țigări un preț de zece ori mai mare.

— Vă avertizez că, de acum înainte, voi confisca tutunul de contrabandă și îl voi împărți gratis soldaților, așa cum am făcut nu demult cu marfa din două camioane.

— Nu generalizați, domnule general; sunt acuzații foarte grave cele pe care le aduceți, îl admonestă președintele Parlamentului, Momčilo Krajišnik, Încruntatul. Ridicați-vă în picioare și spuneți-ne cui aparțineau acele camioane.

— Aș fi preferat să nu o fac, pentru a nu aduce prejudicii reputației nimănui, dar dacă insiști, să fi clar: camioanele erau ale tale, Momčilo, ale tale!

*

Întrebare dintr-un test de istorie națională în anul 2054: Marele erou sârb Ratko Mladić își conducea trupele cu strigătul de luptă:

a) Înainte!

b) După mine!

c) La atac!

Tăiați răspunsul necorespunzător.

Un elev răuvoitor, numit (să zicem) Danilo, va tăia toate cele trei răspunsuri a), b) și c) pe ecranul caietului său electronic și va adăuga un al patrulea:

d) Pupați-mă în cur!

Răspunsul corect este b) După mine! Danilo va fi admonestat așa cum merită pentru abaterea lui și obligat să copieze de o sută de ori, ca pedeapsă, următoarele citate patriotice ale marelui erou sârb:

Atacul, ofensiva sunt stilul meu în război.

Obiectivul nostru este unirea tuturor teritoriilor sârbe, de la Knin, traversând Banja Luka și Sarajevo, până la Belgrad.

Dușmanii noștri sunt aceiași împotriva cărora au luptat părinții și bunicii noștri în cele două războaie mondiale: croații, musulmanii și germanii.

A-ți apăra poporul nu este nici o crimă, ci o datorie sfântă.

Râul Drina este coloana vertebrală a națiunii sârbe. Apele lui se alimentează din lacrimile mamelor sârbe.

Nu există grad mai mare în armată decât cel de soldat. Nu mă mândresc că sunt general, ci soldat.

Dacă asta va fi spre binele patriei mele, îmi voi pune capul pe tavă.

„Istoria este o pajiște foarte mare unde pasc și măgarii… ca Ratko Mladić“, ar fi adăugat acel viitor umorist incorigibil, micul Danilo, atrăgându-și o nouă pedeapsă, în cazul în care Ratko Mladić ar fi câștigat războiul… Dar l-a pierdut.

Întrebare: Ce a spus marele erou sârb, generalul Mladić, în urma acuzației că oamenii săi violau femeile musulmane?

Răspuns: Soldații sârbi nu au gusturi rele.

1. Marca unor mașini de teren.
2. Într-o seară când nu aveam ce face, am verificat câte națiuni au vulturul inclus în stemele de pe steagurile lor: mai mult de o sută; corbi, nici una, și mă întreb de ce, ambele sunt păsări răpitoare (n.a.).

11

Foc asupra Preşedinţiei şi Parlamentului, foc direct, până când îţi voi spune eu să te opreşti. ***Foc****! Trage asupra cartierelor Velesići şi Pofalići. Nu au mai rămas sârbi acolo aproape deloc. Foc de artilerie. Nu-i lăsa să doarmă.* ***Să-i înnebunim de tot!***

Recunoscuse vocea tatălui său, felul lui de a începe o frază pe un ton grav care devenea apoi ascuţit şi sacadat când dădea ordinele: ***Să-i-înne-bunim-de-tot!*** Dar la fel de bine putea să fie cineva care îl imita, duşmanii erau capabili de orice; aşa cum îi filmaseră pe falşii prizonieri musulmani în falsele lagăre de concentrare sârbe, ar fi putut folosi un actor profesionist pentru a imita vocea generalului Mladić, impunându-i să pronunţe atrocităţi cu scopul de a-i păta bunul renume. Fără a căuta prea departe, Danilo Papo reproducea cu atâta fidelitate vocea tatălui ei, cu care nu se întâlnise decât de vreo două ori, că odată a sunat-o şi s-a dat drept el. A descoperit impostura doar când falsul tată i-a recomandat, insistent, să se culce imediat cu tânărul care îi făcuse o impresie foarte bună, Danilo Papo. Da, era foarte probabil ca înregistrarea aceea să fie falsificată. Încercase să-i spună asta şi lui Saşa, dar nici nu a vrut să o asculte. A trebuit să-i arate paşaportul pentru a-l convinge că era fiica generalului Mladić. Şi apoi… Ar fi vrut să-l convingă că tatăl ei nu era căpcăunul pe care îl descria presa occidentală. La puţin timp de la izbucnirea războiului, tatăl ei, generalul Ratko Mladić, a privit neputincios de pe colina Vraca cum ardea casa lui din Pofalići, îngrozit pentru că nu ştia dacă mama, fratele, verii sau nepoţii erau prinşi înăuntru şi ardeau de vii. După câteva zile, îl văzu la televiziunea din Sarajevo pe fiul vecinului său, Hamid Duraković, declarând mândru că dăduse foc casei lui Mladić. Se afla pe front şi atunci un artilerist sârb îndreptă tunul spre casa lui Hamid şi îi spuse tatălui ei: „Domnule comandant, vă las onoarea să trageţi această salvă!“. Tatăl ei se apropie de tun; din locul în care se afla, vedea foarte clar casa vecinului său. Dar nu trase. Ea, Ana, care nu omorâse niciodată pe nimeni, dacă s-ar fi aflat în locul lui, poate nu ar fi putut să se abţină. Şi-l amintea bine pe fiul lui Hamid, un băiat slab şi plin de coşuri. Odată l-a salvat de furia tatălui lui şi a lui Ratko, tatăl ei, când amândoi erau încă vecini buni, ascunzându-le faptul că băiatul incendiator fusese autorul unui şut care spărsese o fereastră a casei lui Mladić. Într-o vară, când căzuse de pe bicicletă, îi îngrijise genunchiul julit, care sângera. Credea

că băiatul aprecia gestul și îi era recunoscător; îi zâmbea mereu și o saluta când se întâlneau. Și cu toate acestea, le transformase casa în cenușă.

În timpul conflictului dintre bosniaci și croați, tatăl ei a adăpostit treizeci de mii de refugiați croați în Žepče, a permis evacuarea a mai mult de douăsprezece mii de musulmani din Srebrenica, știind foarte bine că nu era înțelept să se arate milostiv sau indulgent cu un dușman care distrusese peste o sută de sate sârbești din împrejurimile orașului, dar avea o inimă foarte mare, asta era singura lui slăbiciune, și nu lașitatea. De trei ori au atentat la viața lui. Prima oară, în războiul din Croația. Comandantul Škaro, un ofițer de etnie croată din armata populară iugoslavă, care fugise la inamic și despre care tatăl ei bănuia că avea spioni infiltrați în compania lui, când trecuse la recent înființata armată croată, se grozăvea că va avea el personal grijă de colonelul Mladić. Dar tatăl ei, mai inteligent decât el, îi întinse o capcană. A anunțat public că dimineața următoare se va deplasa într-un jeep. Și, în ziua următoare, jeep-ul porni în direcția Vrlika, dar Ratko Mladić nu era în el, îl urma la o mică distanță în alt vehicul, un Pinzgauer. Cum era prevăzut, paramilitarii croați îi pregătiseră o ambuscadă la intrarea într-o curbă. Škaro era cu ei, cu pistolul automat în mână.

— Ieși afară, Mladić! răcni fanfaronul de Škaro. Futu-ți mama ta, aia comunistă și cetnică. Ți-a sosit ziua Judecății de Apoi!

Doi polițiști militari sârbi ieșiră din mașină cu brațele ridicate.

— Unde e Mladić, paștele vostru? Futu-vă mama voastră de cetnici! striga scos din minți trădătorul Škaro.

Polițiștii militari, ajutați de întăririle care au țâșnit din Pinzgauer, i-au imobilizat pe atacatori. Tot din Pinzgauer ieși și tatăl ei și, neînarmat, se confruntă cu fostul lui subordonat:

— Așa te lăudai că îl capturează comandantul Škaro pe generalul Mladić? Tu nu ai minte să capturezi pe nimeni, băiete, gândești cu curul. Nu numai că nu ești om de încredere, dar mai ești și prost. Și dacă nu erai de încredere pentru noi, nu vei fi nici pentru croați. Cum se numește superiorul tău? Îi voi scrie o notă și îi voi spune ce inapt ești, și dacă Ratko Mladić îți spune că ești inapt, trebuie să-l crezi.

Acesta era tatăl său, lașul. Despre starea de spirit cu care tatăl său a suportat al doilea atentat putea depune mărturie: era și ea prezentă. Elicopterul care îi ducea de la garnizoana Crna Rijeka la Belgrad pe ea, pe tatăl și fratele ei, Darko, a rămas fără combustibil când survolau Kupinovo, în Voivodina. Când pilotul îi informă, le spuse că înainte de decolare, aparatele de la bord indicau că rezervorul era plin. Era un sabotaj și autorul nu putea fi decât unul dintre ai săi, un sârb. Fratele ei, Darko, simți că se sufocă, avea crize de astm când era speriat sau încordat. Încerca să respire cu gura deschisă, cu fața congestionată și ochii plini de lacrimi.

— Liniștește-te, fiule, fii calm, îi spuse tatăl ei, și desfăcându-și centura de siguranță

pe care tocmai și-o pusese (altfel nu obișnuia să o folosească), se apropie de Darko, îi cuprinse umerii cu brațul și îl sfătui: relaxează-te, respiră adânc.

Iar ea, ca viitor medic, căută în buzunarul jachetei lui Darko, care tremura tot, îi găsi inhalatorul și cu o mână îi menținu gura deschisă în vreme ce cu cealaltă pulveriză corticoidul; spasmele bronșice încetară, dar lacrimile și groaza, nu.

— Ce facem, șefule? întrebă pilotul care păstrase o tăcere respectuoasă în timpul crizei de astm a fiului generalului.

— Câtă benzină mai avem? întrebă tatăl ei.

— Nu mai avem deloc.

Tăcere. Darko tremura, tatăl său se gândea, ea îl luă de mână.

— Putem să aterizăm în lanul acela de porumb care se vede la dreapta? întrebă tatăl său.

— Putem să încercăm, răspunse pilotul, și în timp ce elicopterul, din ce în ce mai jos, lua o curbă bruscă pentru a se îndrepta spre lanul de porumb, iar lui Darko, palid și transpirat, îi clănțăneau dinții, ea și tatăl ei, ținându-se de mână, priveau peisajul. Era ora apusului și o lumină blândă, ca de aur vechi, scălda câmpia și tulpinile de porumb, care se legănau lin în adierea vântului.

— Ce frumos este pământul nostru! șopti tatăl ei și îi strânse mâna cu putere.

Își luară privirea de la fereastră și se uitară unul la altul. Își spuseră multe lucruri din priviri: „Poate că e ultimul lan de porumb pe care îl vedem, ne rămân atâtea lucruri de făcut: să câștigăm un război, să ne terminăm studiile…! Dar nu-mi pasă că mor dacă este alături de tine. Păcat de Darko, nu ar trebui să fie aici, ar trebui să supraviețuiască pentru a o consola pe soția ta, pe mama mea, el nu este ca noi, lui îi este frică, nu înțelege frumusețea unui sfârșit când ești fermecat de splendoarea unui lan de porumb scăldat în lumina roșiatică a soarelui coborând spre apus, un lan de porumb sârb, o câmpie sârbă, un soare apunând după o colină sârbă, și toate acestea făcându-ne să fim mândri și curajoși, știind pentru ce murim“.

Dar nu au murit. Pilotul a reușit să aterizeze pe lanul de porumb cu o măiestrie pe care tatăl ei a calificat-o drept miraculoasă.

— Dumnezeu e cu noi, a spus.

Când, în sfârșit, ieșiră în aerul umed și proaspăt al câmpiei, Darko alergă împiedicându-se și-și vârî capul într-un izvor din apropiere, apoi scoase un chiot prelung, pilotul dădu ocol elicopterului, pe jumătate acoperit de tulpinile înalte de porumb, nevenindu-i să creadă, uluit de propria lui ispravă, tatăl ei conectă transmițătorul și, chemând baza de la Crna Rijeka, urlă furios la mecanicul care verificase elicopterul înainte de plecare, înjurându-l de mamă, de tată, de soacră și de întreaga lui familie, de nenumărate ori, iar ea rămase acolo, în picioare lângă cabină, cu brațele îmbrățișându-și trupul, privind cerul care începuse să se întunece, brăzdat doar

de câteva raze slabe, opaline. Și aproape îi păru rău că supraviețuise, nu-și putea imagina o moarte mai bună, care ar fi eliberat-o pentru totdeauna de spaima permanentă care îi rodea sufletul: că tatălui ei i se va întâmpla ceva rău. Generalul Mladić a supraviețuit și celui de-al treilea atentat, în care însă a murit un soldat.

Imaginile din film nu erau false, dar erau furate. Cineastul polonez, al cărui nume îl uitase, îl convinsese cu tot felul de lingușeli pe încrezutul de Karadžić și, sub pretextul că ar filma un documentar despre tradițiile sârbe, a făcut un film în care desființa conducerea politică și militară a Republicii Srpska. Tatălui ei proiectul nu îi plăcuse de la început.

— Un polonez băgăcios îl urmează pe Radovan peste tot și filmează până și ședințele noastre zilnice de război. Ne cerea să mergem la machiaj înainte de ședință, pentru a da bine pe ecran! Și prostul de Radovan s-a machiat. Este președintele unei țări în război și el moare să fie ca o stea de la Hollywood. Nu este deloc serios! se plângea pe bună dreptate, având în vedere cele întâmplate.

Ce spuseseră despre tatăl ei canadianul acela și Sașa? Că avea față de bestie, că era un psihopat… Senzația de amenințare fusese acută, violentă. Să vadă un film despre tatăl ei în compania dușmanului și să trebuiască să tacă, să se prefacă indiferentă, detașată… Tatăl ei era prost dispus în acea filmare, pe punctul de a izbucni, abținându-se cu greu, ea îi cunoștea foarte bine simptomele: tonul coborât, aspru, tăios, expresia încruntată, felul cum bătea nervos cu degetele în masă, și pe bună dreptate: bufonul de Karadžić era dispus să ofere cadou croaților și musulmanilor teritoriul sârb pe care el îl cucerise cu atâtea eforturi, cineva trebuia să-l oprească pe nechibzuitul ăla și singurul care o putea face era Ratko Mladić; de aceea se temeau toți de el și conspirau împotriva lui. Tatăl său spusese odată: „Glonțul care mă va ucide nu va fi croat, nici musulman, ci sârb“. Integritatea, patriotismul lui extrem îi atrăseseră dușmani peste tot. În filmare, tatăl ei avea pe mâna stângă inelul pe care i-l dăruise familia lui când absolvise Academia Militară din Zemun cu cea mai mare medie, un inel pe care nu și-l scotea decât când dormea și asta doar dacă înnopta în Belgrad. Tot atunci, colegii lui de promoție i-au dăruit celui mai bun cadet un pistol, un Zastava de calibrul 7,65 milimetri, care avea gravat pe mâner autograful lui Nikola Ljubičić. Odată, când era mică și locuiau în Skopje, tatăl ei le-a arătat acest pistol unor prieteni militari veniți în vizită, care l-au îndemnat să încerce acel obiect vechi, pentru a vedea dacă mai era bun de ceva. Pe tatăl ei l-au supărat glumele și a spus pe tonul solemn al marilor evenimente și al discursurilor militare:

— Acesta este un pistol special, care înseamnă mult pentru mine: nu voi trage cu el până când nu se va naște primul meu nepot Mladić și apoi de fiecare dată când va veni pe lume un moștenitor din neamul meu voi sărbători evenimentul în același fel.

Ea, care intrase în salon fără ca adulții să o observe și se ascunsese în spatele

canapelei, îl văzu pe tatăl ei arătând pistolul și spunând acele cuvinte și, uitând de timiditatea ei, se ridică în picioare, anunțând emoționată:

— Tati, când voi fi mare și mă voi căsători, eu voi păstra numele tău de familie pentru ca tu să tragi cu Zastava când voi avea un fiu.

Din ziua aceea, Zastava a fost puțin și pistolul Anei. Tatăl ei îi permitea să îl curețe, era singura din toată familia care avea acest privilegiu. „Are mâini de chirurg“, își justifica el favoritismul. „În Darko nu am încredere, este atât de neîndemânatic, încât dacă îi las un pistol să îl curețe, ori mă împușcă pe mine, ori se împușcă pe el.“ Se bucurau amândoi de acel ritual pe care îl repeta după un anumit timp: tatăl său scotea cele trei pistoale din dulapul din camera lui, unde păstra armele încuiate. Se așezau unul în fața celuilalt la masa din biroul lui, acoperită de o pânză, își petreceau după-amiaza demontând, curățând și ungând cu răbdare și atenție pistoalele: tatăl său, pe cele noi; ea, Zastava. Nu știa doar să curețe armele: tatăl său o învățase să și tragă cu ele. I-a instruit pe amândoi, pe Darko și pe ea; spre rușinea și disperarea lui Darko, Ana se dovedi a fi eleva cea mai destoinică; țintea excelent, atât cu mâna dreapta, cât și cu stânga; era ambidextră, la fel ca tatăl ei. Prietenului ei din Skopje, prima ei iubire, într-o seară de săruturi și confidențe intime, îi mărturisi vechea ei promisiune: primul ei copil se va numi Mladić. Era important ca Ilija să știe, pentru că avea să se căsătorească cu el și trebuia să fie de acord, dar iubitul ei nu fu prea entuziasmat și după câteva zile îi spuse, în treacăt, că stătuse de vorbă despre această problemă cu un unchi de-al lui care era avocat și acesta îi spusese că nu era posibil: fiul moștenește obligatoriu numele de familie al tatălui său. Dragan, în schimb, nu a avut nici o obiecție; singura lui cerință a fost ca fiul să-i poarte numele. „Dragan Mladić nu sună rău, nu-i așa? Și dacă sunt de acord ca fiul meu să-i poarte numele de familie, poate că tatăl tău va sfârși prin a mă simpatiza“, specula el cu optimismul lui incorigibil. Cu Ilija vorbise serios, dar nu și cu Dragan; știa că nu se va căsători cu el și timpul slăbise tăria angajamentului făcut de fetița în care nu se mai recunoștea. Totuși, în noile circumstanțe, acel legământ își recăpăta tot sensul: primul ei fiu se va numi Mladić și tatăl ei, generalul, va trage salve în aer cu Zastava pentru a sărbători venirea lui pe lume.

Sașa se schimbă la față când se convinse, cu pașaportul în mână, că ea era fiica acelui general pe care ziariștii occidentali îl numeau Măcelarul din Bosnia. Fața lui deveni extrem de serioasă, glasul dobândi tonul grav al condoleanțelor la o înmormântare, dar privirea lui nu transmitea tristețe, durere sau compasiune, ci oroare. Făcu câțiva pași înapoi pentru a se distanța de ea, ca și cum ar fi avut o boală infecțioasă. Sașa nu o mai dorea, nu mai voia să se culce cu ea, voia doar ca ea să plece. Era familiarizată cu acea expresie, o surprinsese și pe alte chipuri: teamă, alarmă, precauție, dispreț, dar un dispreț voalat, tatăl ei era puternic... Și, de asemenea, ură. Se obișnuise să-şi vadă colegii făcând gol în jurul ei la facultate. Unii se prefăceau că nu o

văd și întorceau capul repede, pentru a nu trebui să o salute; alții amuțeau subit și păstrau o tăcere jenantă până ce ea se îndepărta. Existau și alții care o insultau sau chiar o amenințau. Îi auzea vorbind în șoaptă în spatele ei, simțea pe umeri greutatea resentimentelor, a antipatiei acelor băieți de bani gata din Belgrad care nu cunoșteau mirosul, nici suferințele războiului, care se săturaseră de bătălia din Bosnia-Herțegovina pentru că dura atât de mult și hotărâseră că vina pentru prelungirea ei e a lui Ratko Mladić. Solidaritatea necondiționată și entuziastă din primele luni ale războiului se spulberase; acum pe sârbii din Belgrad viitorul sârbilor din *krajinas* nu-i mai interesa; „Să-i ia naiba pe sârbii ăia din Bosnia!“, cum spunea Martina. Ceea ce îl îngrijora mai tare pe tatăl ei se întâmplase; când era mai mare nevoie să rămână uniți, *Samo sloga Srbina spasava*, sârbii înșiși se certau între ei, dezbinați. Generalul Mladić rămăsese singur apărând Marea Serbie unită. Nu chiar singur: conta pe ea.

Își aminti cu nostalgie ultima ei aniversare, la 20 iulie 1993. Era și ziua de naștere a mamei ei, se născuseră amândouă în aceeași zi, o coincidență uimitoare, care fără îndoială trebuia să aibă vreo semnificație. „Da, înseamnă că în ziua asta trebuie să țin minte să aduc acasă nu un buchet de flori, ci două“, spunea tatăl său, om pragmatic, care obișnuia să dăruiască fiecăreia un buchet de garoafe roșii cât a trăit mareșalul și chiar și după aceea, cât a mai fost comunist, pe care le-a înlocuit cu trandafirii când credința lui s-a schimbat și a dat jos de pe perete portretul lui Tito, pentru a pune în locul lui unul al fiicei sale, un tablou în care Ana apărea fotografiată din profil, de două ori: din stânga și din dreapta, precum și din față, cu o diademă de inimioare care-i încorona fruntea, ca și cum ar fi fost o prințesă, și de care Darko râdea mereu.

— L-ai dat jos pe Tito ca să o pui pe Ana? Ce înseamnă asta, tată? Ea comandă acum?

În acea zi de 20 iulie tatăl său se afla la garnizoana din Han Pijesak și ele hotărâseră să-i facă surpriza unei vizite neanunțate, dar când ajunseră la Crna Rijeka le-au spus că generalul Mladić era plecat pe front, în apropiere de Kalinović, și nu se întorcea decât seara. În acel moment, pilotul tatălui ei a fost sunat de general, care îi cerea să îi ducă apă și muniție și omul îl informă că sosiseră soția și fiica lui.

— Adu-le și pe ele, dacă e loc, spuse tatăl ei.

De la aterizarea forțată în lanul de porumb, evita să se mai urce în elicopter și i-a fost frică și în acel zbor, dar își spuse: „Tata a continuat să zboare mereu; dacă el poate, pot și eu“. Era ciudată acea rivalitate secretă pe care o stabilise cu tatăl său și pe care, era convinsă, el o cunoștea și aproba. „Dacă eu aș fi avocat, aș fi cel mai bun avocat, dacă aș fi medic, nu ar exista un altul mai bun decât mine; dat fiind că sunt militar, sunt cel mai bun general al armatei sârbe“, se lăuda tatăl ei, pe jumătate în glumă, pe jumătate în serios și, pe jumătate în serios, pe jumătate în glumă, ea spunea, parodiindu-l: „O să fiu cel mai bun medic chirurg din Belgrad. Ce spun? Din toată Europa de Est!“. Tatăl ei zâmbea și o mângâia pe păr plescăind din buze, mulțumit.

Au aterizat pe culmea de Dokin Toranj, în munții Treskavica, un vârf acoperit de zăpadă și gheață restul anului dar, miraculos, verde și plin de flori vara. Era superb; o pânză de iarbă presărată cu flori care se răsucea în jurul unui lac glaciar de munte, în a cărui suprafață se reflecta vârful stâncos al muntelui, un loc perfect pentru a te odihni după un urcuș greu și de a te bucura de un picnic și unde petele kaki ale uniformelor de camuflaj ale soldaților, cu cizmele lor militare, cu puștile, caschetele și vestele anti-glonț făceau notă discordantă. A fost o ușurare să-l găsească pe tatăl ei într-o dispoziție bună; războiul prelungit îi schimbase caracterul; în ultimul timp se enerva, se irita frecvent, se înfuria pentru nimicuri și față de oameni (nu în fața familiei, nu în fața ei sau doar uneori), tindea să se comporte ca o ființă despotică și arogantă. Era parte din personajul pe care și-l crease sau care i se inventase; umbla zvonul că generalul Mladić era arogant, brutal și autoritar și, din cine știe ce motiv pervers, prin comportarea lui nu făcea decât să întărească această imagine: „Prefer ca dușmanul meu să se teamă de mine decât să mă îndrăgească“, spunea. Da, generalul Mladić putea fi înspăimântător, dar Ratko, tatăl ei, era încântător.

Le-a văzut coborând din elicopter, gătite cu rochii de vară și cu coșul de provizii în brațe și se uita la ele cu mirarea întipărită pe chip, ce însemna asta? Ea îl privi severă, îl dojeni amenințându-l cu degetul și îl întrebă:

— Ce zi este azi?

Dar el nu reușea să-și amintească ce anume avea special acea zi, așa că mama ei, Bosa, îi veni în ajutor:

— În ziua asta ne făceai mereu o surpriză plăcută.

Și el înțelese și începu să străbată pajiștea până ce adună două buchete de flori de câmp pentru cele două stele ale lui, cum le numea, și abia atunci le lăsă să-l sărute și să-l îmbrățișeze.

— Gata, gata, ce vor spune soldații despre comandantul lor dacă îl văd cu obrajii murdari de ruj? Cum să-i mai dea ascultare? protesta. Ce ați adus în coșul ăsta?

— Mâncare, îi spuseră, să facem un picnic.

— De când se face picnic pe câmpul de luptă? se lamentă tatăl ei. Cum apar femeile pe front, gata cu disciplina! Mai întâi însă trebuie să mai muncim puțin, ca să ne câștigăm dreptul de a ne umple burta. Și voi la fel! Unde vă duceți? le întrebă văzându-le că se îndepărtau de poziții, ca să nu-i încurce pe militari. Vreau să mă ajutați: azi veți fi servanții mei. Fiți atente și străduiți-vă să nu greșiți. Ca să nu îmi crească tensiunea. Bosa, tu ne vei da proiectilele. Ana va încărca mortierul, Avram va fi observator și eu voi ținti. Atenție! La trei, ocupați-vă posturile. Unu, doi și… Bosa, lasă pălăria aia, scoate-ți-o, că ți-o ia vântul, ai nevoie de ambele mâini ca să ne dai proiectilele! Puțină seriozitate, recrut Bosiljka!

Ana își luă rolul în serios. Mama ei, răsfățându-se și bombănind din cauza greutății

obuzului și a soarelui necruțător care îi bătea în față și o orbea, îi dădea, unul câte unul, proiectilele, iar ea le introducea cu grijă în gura țevii; apoi se ghemuia, tatăl său striga: „Foc!“, și trăgea de coarda mortierului; zgomotul proiectilului tras o asurzea și de câteva ori s-a dezechilibrat.

— Recrut Ana Mladić! Nu mai admira peisajul și întoarce-te la post!

Dar nu privea peisajul, încerca doar să urmărească traiectoria parabolică a proiectilului, invizibilă după bubuitura și flacăra simultane de la capătul țevii care învăluiau totul într-un nor de fum înecăcios din cauza căruia o usturau ochii și tușea. După câteva secunde, le sosea de pe partea cealaltă a dealului un bubuit îndepărtat care reverbera câteva clipe în aer, ca ecoul unui tunet, urmat imediat de o salvă de împușcături, care amintea de pârâitul petardelor din focurile de artificii, o replică festivă cu care inamicul musulman saluta impactul obuzului sârb. La auzul primului tir de mitraliere, mama ei se retrase speriată.

— Nu fi îngrijorată, Bosa, o liniști tatăl ei, nu au artilerie, nu bat până aici cu mitralierele lor și cu AK-47. Ție, recrut Mladić, nu îți este frică? o întrebă.

Și ea răspunse:

— Nu.

Și era adevărat, avea încredere oarbă în tatăl ei, dacă era cu el, nu se temea de nimic și de nimeni. Nu l-a întrebat ce se afla dincolo, pe cine țінteau proiectilele mortierului, nu s-a gândit să-l întrebe, dar, în imaginația ei, trăgeau asupra unui detașament de mujahedini veniți în Bosnia din Arabia Saudită, acei bărboși fanatici cu turban care asasinau copii, mame și bătrâni și decapitau civili fără nici un fel de reținere, și acum, familia Mladić, într-o armonioasă camaraderie, între glume și râsete, își răzbuna poporul; ea, în particular, își făcea iluzia că ultimul proiectil, care tocmai explodase, a lovit pieptul teroristului musulman care a pus capăt vieții lui Dragan.

Mai târziu, așezați pe iarbă, au putut aprecia bunătățile pe care le pregătise mama ei, ajutată de ea, în bucătăria casei lor din Belgrad: *burek* cu carne, brânză și dovleac (cu dovleac îi plăcea cel mai mult Anei), murături, *ćevapi* cu *ajvar* și *kajmak*, *prebanac* și *gibanica* și, ca desert, *baklava*; nu prevăzuse că va trebui să împartă mâncarea cu soldații (alți ofițeri nu mâncau niciodată împreună cu ei; tatăl ei nu ar fi conceput să nu o facă), dar relativele neajunsuri au fost compensate de buna dispoziție, de *rakija* din belșug, de bancurile cu partizani pe care le spunea tatăl ei (spuse Mirko și răspunse Slavko…) sau cu țărănoii de bosniaci, Mujo și Huso, și când rachiul de prune, bancurile și mâncarea i-au destins complet pe militari, la început intimidați de prezența soției și fiicei generalului, căruia nu i se adresau cu *domnule* sau cu *domnule general*, ci îi spuneau *șefule* și pe care îl venerau și adorau sau așa simțea Ana, bravii băieți sârbi începură să cânte: „*Danas nam, je divan dan, divan dan, divan dan…* Azi este o zi frumoasă, frumoasă zi, frumoasă zi. Este ziua de naștere a Bosei și a Anei. Trăiască,

trăiască și să fie fericite, să fie fericite, să fie fericite..!“, în cinstea mamei și a fiicei, care apoi a trebuit să suporte, moartă de rușine, ca părinții ei să-i cânte melodia lui Toma Zdravković care purta numele ei, Ana: „Te văd în vis, Ana, / Adunând flori pe malul apei / Ești frumoasă ca un buchet de trandafiri albi, / Dorul meu nu ajunge oare la inima ta? Inimaaaa…“, lungea versul tatăl ei, ducându-și o mână la piept și privind-o cu prefăcută jale; ea aruncă în el cu un ghemotoc de hârtie, care greși ținta.

— Proastă lovitură, recrut Mladić! Încă o data și țintește bine de data asta !

Se culcă pe iarbă, cu capul în poala mamei ei, lăsându-se cuprinsă de toropeală dulce pe care tatăl ei o tulbura trecându-i un fir de iarbă peste față, bucuros că o necăjea, și, cu ochii închiși, cu mintea în pace, îi ascultă pe băieții aceia curajoși cântând o veche melodie sârbă, cu vocile lor bărbătești grave, la care se alătură imediat vocea plăcută de bariton a tatălui ei:

Fecioară, despletește-ți părul roșcat,
Îl duc la mormânt pe iubitul tău mort.
Așa să fie, să îl ducă
și să îl înmormânteze în negrul pământ,
mi-a mângâiat părul prea mult timp.
Așa să fie, odihnească-se în pace.
Un războinic mai viteaz decât el trebuie să găsesc.

Emoționată, se gândi, surprinsă, că războiul putea fi și frumos. O impresionă cântecul acelor băieți sârbi simpli, dar cu sufletul nobil, care se înroșeau, timizi, când îi privea. Luptau pentru o cauză dreaptă, sfântă: unitatea sârbilor, pentru patrie, pentru drapel; luptau pentru viitoarele generații sârbe de băieți și fete, pentru fiii și nepoții pe care ea îi va avea într-o zi. „Fiul meu este primul, în multe generații de sârbi, care și-a putut cunoaște tatăl“, spunea Ratko Mladić, care nu-și cunoscuse niciodată părintele. Ea avusese norocul imens să poată crește alături de el, privilegiul de a fi fiica unui om bun care era în același timp un mare erou, un nou rege Lazar sau un Miloš Obilić reîntrupat, un personaj care avea un loc asigurat în istorie, un mit viu de care femeile din sate își apropiau copilașii ca el să îi atingă, ca și cum ar fi fost un sfânt. „Este un Dumnezeu, l-aș urma pretutindeni, prin păduri, de-a lungul râurilor… Este salvatorul nostru și cel mai bun om din lume“, o auzise odată spunând pe o femeie, într-o zi de Vidovdan (o femeie elegantă, bine îmbrăcată, nu o țărancă). Uneori se simțea nedemnă să fie fiica unui om extraordinar ca tatăl ei; singurul lucru pe care putea să-l facă pentru a merita dragostea lui era să-l iubească așa cum îl iubea, cu o dragoste absolută, un sentiment pe care toate injuriile și calomniile dușmanilor lui nu făceau decât să-l amplifice.

Niște voci pe coridor o făcură să se teamă de întoarcerea colegelor ei; oricine ar fi fost acele femei care vorbeau rusește au trecut mai departe. Se ridică din patul

Martinei, unde se întinsese (era cel mai comod, prietena ei avea un talent special de a obține tot ce era mai bun), netezi pătura și așeză bine perna anticipând întoarcerea colegelor, care trebuia să fie iminentă, era deja opt seara, petrecuseră aproape douăsprezece ore vizitând mănăstiri. Se hotărî să le ascundă faptul că ieșise în oraș; nu voia să dea explicații, nici să le vorbească despre Sașa sau despre dezagreabila întâlnire cu ziaristul canadian și prietena lui musulmană. Am stat toată ziua în cameră, le va spune, mă chinuie și acum durerea asta de cap, și era adevărat, începuse să simtă din nou o apăsare violentă în cap și împunsături în tâmple, când se întoarse la hotel, durerea de cap o aștepta în cameră. Scormoni în rucsacul ei în căutarea analgezicului pe care i-l dăduse Nadica, expertă în migrene, și atinse țesătura fină a fularului lui Sașa, care rămăsese tot la ea, uitase să i-l dea. Îl scoase trăgând furioasă de el. Rămase ca un șarpe de lână încolăcit pe mocheta bej și, într-un impuls irațional, stupid, îl călcă în picioare. Ura acel fular, pe proprietarul lui, pe musulmana din Sarajevo care își arăta cicatricile ca și cum ar fi fost medalii și pe ziaristul canadian care îl calomnia pe tatăl ei, îl insulta… Și brusc înțelese ce imprudență făcuse acceptând să meargă acasă la Sașa. Parcă vedea titlurile ziarului canadian: „Întâlnirea mea cu fiica Măcelarului din Bosnia“ sau „O după-amiază cu Ana Mladić“, un reportaj de Ron McLaughlin. Mijloacele de comunicare occidentale vor prelua știrea care va ajunge și la tatăl ei… Nu-i va ierta niciodată această trădare, fiica lui stând de vorbă cu un reporter din presa inamică. Cum să-i explice că a fost o înscenare? „Ți-am spus să nu pleci la Moscova, te-am avertizat“, îi va reproșa. Un presentiment o făcu să caute din nou în rucsac: pașaportul nu era. Îl lăsase în apartamentul lui Sașa.

Atât de mare îi fu graba, că nu mai așteptă ascensorul și coborî în fugă pe scări. Va lua un taxi; își amintea numele străzii, Precistenka, clădirea în care locuia Sașa era pe colț și avea o arcadă în mijlocul fațadei, o va recunoaște. Spera ca el să nu fi plecat de acasă; exista posibilitatea ca odiosul reporter canadian să-i deschidă el ușa… Se opri să-și tragă sufletul pe palierul de la etajul doi, unde se afla unul din barurile hotelului Ucraina. Auzi un râs care i se păru familiar. Aruncă o privire înăuntru, prin peretele de sticlă, și o văzu pe Martina, mereu cu gura mare, apoi pe ceilalți colegi, așezați la o masă dreptunghiulară, lângă fereastră. Se bucură să-i vadă. Avea să le explice de ce se grăbea și mai mult ca sigur Zoran, cavaler și curtenitor, o va însoți până acasă la Sașa, și dacă Sașa sau prietenul lui canadian făceau pe proștii, ar fi știut el cum să le ceară înapoi pașaportului ei. Intră în barul al cărui decor imita stilul art deco, cu elegante canapele din piele și ferestre semicirculare, acoperite cu draperii grele. În local nu erau decât prietenii ei, care făceau atâta larmă, că nu-și dădură seama de sosirea ei și nici nu puteau să o vadă pentru că erau întorși cu spatele.

— Nu mai pot s-o suport, spunea Petar. Dacă aș fi știut că vine și ea la Moscova, aș fi rămas la Belgrad.

— Dar nu trebuia să vină, de aceea nu ți-am spus nimic... se scuză Martina. S-a hotărât în ultimul moment, tatăl ei nu-i dădea voie.

— Ieri, în nenorocitul ăla de McDonald's, m-ați lăsat singur să mă cert cu ea. Nu îndrăzniți să-i spuneți ceea ce credeți despre tatăl ei și despre războiul lui blestemat, pentru că vă e frică de Ratko Mladić...

— Și ție nu, Petar? replică Zoran, ironic. Ai avut foarte mare grijă să nu vorbești despre tatăl ei la McDonald's, în fața ei niciodată nu vorbești de el. Trebuie să fii nebun să nu-ți fie teamă de generalul Mladić, e un ticălos. Dar dacă am tăcut, nu a fost din cauza asta. Ana nu e vinovată că tatăl ei e un asasin, ea e corectă, foarte naționalistă, dar fată bună...

— Fată bună...? O cinică și o cetnică nenorocită, asta este Ana Mladić, încântată și cât se poate de mândră că tatăl ei a ras de pe fața pământului zeci de mii de musulmani, dar și de sârbi, pentru că în Sarajevo trăiesc mulți sârbi, grenadele și obuzele generalului Mladić nu sunt încă programate etnic să distingă între unii și alții: îi ucide pe toți.

— Asta nu este adevărat! interveni indignată Nadica. Ana nu știe, acesta e adevărul, înainte nici eu nu știam... Crede că tatăl ei este un erou și tot ce spune el este sfânt pentru ea. Încearcă să înțelegi, este tatăl ei, îl iubește...

— „E tatăl ei, îl iubește“, imită Petar glăsciorul ascuțit al Nadicăi. Dacă tatăl meu ar fi un blestemat de criminal în serie, l-aș ucide cu mâna mea. Pentru fiecare viață pe care o va salva doctorița Ana Mladić, tatăl ei va fi lăsat în urmă mii de cadavre. O aperi pentru că e prietena ta, dar nu e deloc inocentă. Sigur că știe, e imposibil să nu știe totul, fiind fiica lui Ratko Mladić. A fost în Bosnia să-și viziteze tatăl, a fost pe front, îndemnând soldații sârbi să omoare mulți musulmani... Eu în locul tău nu aș fi atât de prietenă cu ea, Nadica. Ea și tatăl ei l-au ucis pe Dragan Stojković.

— Așa spune Igor, fratele lui Dragan, dar eu nu cred, o apără Marko. Ana este incapabilă să omoare pe cineva, a fost ideea tatălui ei.

— Dar Dragan nu a plecat voluntar în Bosnia?

— Voluntar? De unde ai scos asta, Martina? Pe ce lume trăiești? De ce naiba ar fi avut chef Dragan să se ducă să tragă cu pușca în Sarajevo, era cât se poate de fericit în Niš cu noua lui iubită. Probabil că asta a supărat-o pe Ana și s-a răzbunat: ea și cu tăticul ei l-au trimis pe frontul din Bosnia ca să fie ucis.

— De unde știi?

— De la Danilo Papo, el mi-a povestit; mi-a spus...

Sistemul de amplificare al hotelului a acoperit cu sunetul lui cuvintele lui Petar. „Domnișoara Ana Mladić este rugată să coboare la recepție“, anunța, în rusă și în engleză, prin megafoanele stației de radioficare, o voce metalică de femeie. Nu a rămas să asculte mai departe. A ieșit din bar și a coborât în fugă pe scară. Se întâmplase ceea

ce o înspăimânta cel mai mult; tatăl ei murise și acum o antipatică recepționeră rusă îi va comunica acest lucru. Intră cu o asemenea grabă în holul hotelului, că aproape se ciocni de un bărbat care se îndrepta spre ieșire. Tresări când îl recunoscu pe Sașa, care păru chiar mai surprins decât ea. Îi spuse că lăsase la recepție pașaportul pe care îl uitase la el, de aceea o chemau prin stația de amplificare. Nu voia să o rețină sau să o deranjeze, în plus, era grăbit, tocmai ieșea. Ana îi mulțumi că se deranjase să vină la hotel pentru a-i aduce acel document, fără el nu s-ar fi putut întoarce în Serbia. Rusul evita să se uite la ea: cuvintele de mulțumire, întâlnirea pe care, fără îndoială, ar fi preferat să o evite, îl incomodau, dar înainte de a-l lăsa să plece, Ana îi ceru o ultimă favoare și el i-o acordă. Prietenul lui, Ron, nu va ști niciodată adevărata identitate a tinerei andorrane cu care petrecuse după-amiaza.

— *Do not worry,* îi spuse, nu voi povesti nimănui. Sunt așteptat, *got to be going*.

Nu a sărutat-o la despărțire, nici nu i-a întins mâna, dar după ce se depărtă câțiva pași, se întoarse și, desfăcând-și brațele cu palmele în sus, ca și cum s-ar scuza, șopti *I'm sorry… I'm very sorry it had to end like this*.

— Mie nu îmi pare rău, spuse ea și poate pentru că îi tremura vocea și simțea că e gata să izbucnească în plâns, adăugă patetic: Nu îmi pare rău deloc. Sunt foarte mândră că sunt cine sunt. Tatăl meu este un erou.

12

Galeria de eroi: ultimul bogomil

Mă numesc Danilo Papo. Când văd un erou, îmi vine să o iau la fugă. Odată, împrejurările vieții m-au pus la încercare și, spre neplăcerea mea, m-am comportat ca un erou, de aceea mă includ și pe mine aici.

În timpul adolescenței mele în Sarajevo obișnuiam să merg cu tatăl meu în căutarea mormintelor strămoșilor noștri. Tatăl meu, Vlado Papo, fiul lui Isak Papo, erou partizan care a murit ucis de naziști în al Doilea Război Mondial era un evreu sefardit din Sarajevo, oraș a cărei comunitate evreiască datează de la sfârșitul secolului XV, când regii catolici din Spania au inaugurat temeinica tradiție creștină a purificării etnice, expulzând din Peninsula Iberică pe toți evreii care refuzau să se convertească la adevărata religie (iar cei care acceptau piereau deseori, după un timp, de focul mereu purificator). Neamul Papo a sosit la Sarajevo prin Salonic; dispun deci de strămoși cu morminte care pot fi vizitate în Spania, în Grecia și în cimitirul evreiesc din Sarajevo, situat la stânga râului Miljacka, pe o pantă abruptă care coboară spre oraș, presărată cu pietre funerare albe. În partea de sus a cimitirului se înalță un monument pe a cărui placă memorială se poate citi: „Evreilor căzuți în luptă și victime ale fascismului. Jasenovac, Stara Gradiška, Đakovo, Jadovno, Loborgrad, Auschwitz, Bergen-Belsen“, și în această inscripție este inclus și bunicul meu, partizanul, și multe alte rude pe care nu am ajuns să le cunosc, pentru că naziștii și ustașii i-au dus în călătorie spre neospitalierele locuri menționate mai sus pe care ei ar fi preferat să nu le viziteze și unde viețile lor au dispărut în fum, ca să ne exprimăm poetic. Mama mea este sârboaică, originară din Novi Sad, oraș situat în nordul Serbiei, leagănul celui mai pur sârbism, și strămoșii ei (ai mei) se odihnesc în cimitire ortodoxe pe care nu am simțit niciodată nevoia să le explorez. Totuși: bunicul ei matern era croat, ceea ce mă face în același timp titular al mormintelor strămoșilor mei din cimitirele catolice. Și în ceea ce-l privește pe tatăl meu, evreul Vlado Papo, fiul lui Isak Papo și al Rositei Danon, evreică din Sarajevo, avea o pătrime de sânge musulman: bunica lui paternă, Fadila

Sulejmanović, era o musulmană din Mostar, astfel încât dacă mă plimb prin cimitirele musulmane din zona Mostar, înverzite ca niște grădini, cu elegantele lor coloane funerare albe care țintesc cerul, e posibil să dau peste mormintele unor rude îndepărtate care îl venerau pe Allah și își acopereau capul cu turbane sau cu văl. Pot să mă rog pentru strămoșii mei în cinci limbi (ebraică, ladino[1], sârbă, croată, bosniacă) și, în funcție de ritual, să mă închin: dând din cap întruna ca evreii, închinându-mă de la dreapta la stânga ca ortodocșii și de la stânga la dreapta asemenea catolicilor sau în stil musulman, citind în palmele deschise ale mâinilor mele, dar în expedițiile mele clandestine cu tata nu mergeam în căutare de morminte evreiești (steaua lui David), catolice (crucea catolică), ortodoxe (crucea ortodoxă) sau musulmane (semiluna și steaua cu cinci colțuri), ci de morminte mai exotice. Sârbii naționaliști susțin că musulmanii bosniaci sunt slavi ortodocși convertiți cu forța la credința turcă; croații, cu același aplomb, le atribuie o filiație catolică. Tatăl meu, Vlado Papo, susținea că nu erau nici una, nici alta. Eu, spunea tata, sunt ultimul bogomil din Bosnia; după moartea lui, acest statut îmi revine mie.

Bogomilismul a fost o sectă gnostică apărută în Bulgaria în secolul X și răspândită în mare parte din Imperiul Bizantin, în Serbia, Bosnia, Croația, Italia (patarini) și sudul Franței (catari). Erau maniheiști, asemenea adepților zoroastrismului (și, în secolul XX, asemenea personajelor din benzile desenate, filmele western și discursurile președinților nord-americani). Dumnezeu, susțineau bogomilii, a avut doi fii: Satana și Mihail. Satana era cel rău și Mihail, cel bun. Satana s-a răzvrătit împotriva tatălui său, Dumnezeu, și a creat lumea. Pentru a da viață lui Adam, a trebuit să se umilească și să obțină ajutorul părintelui său, căci Satana, stăpân peste real și concret, nu putea da suflet creației sale și fără suflet, omul nu există. Vicleanul Satana l-a condamnat pe Adam să lucreze pământul și să-i vândă sufletul, al lui și al urmașilor săi. Mihail (al cărui nume înseamnă „Cine este ca Dumnezeu?“ era, bineînțeles, fiul preferat) s-a întrupat în Isus și a coborât printre oameni, pentru a-i elibera de asuprirea nelegiuitului său frate. A reușit, dar cu un preț foarte mare: lacheii lui Satana l-au crucificat. Biserica creștină ortodoxă era un instrument al lui Satana, de aceea bogomilii respingeau templele, mănăstirile, ceremoniile religioase, sfintele taine, posturile, crucifixele. Nu aveau preoți, se rugau lui Dumnezeu în limba lor, nu în greaca religiei ortodoxe, admiteau femeile între aleși, refuzau să plătească tribut vreunui stăpân, detestau sclavia și refuzau să lupte sau să pună mâna pe arme (atitudine foarte puțin rezonabilă în Balcanii plini de războaie, unde Gandhi nu ar fi ajuns niciodată la bătrânețe).

În Occident, papa Inocențiu al III-lea a pornit cruciada albigensiană împotriva catarilor eretici. A durat aproape patruzeci de ani. În iulie 1209, în timpul asediului orașului Béziers, unde se refugiaseră, îngrămădiți, catari și creștini, foarte catolicul arhiepiscop francez Arnaldo Amalric a pronunțat câteva cuvinte care vor face istorie:

— Ucideți-i pe toți! Dumnezeu îi va recunoaște pe ai lui.

În Estul Europei, creștinii bizantini și catolicii unguri i-au prigonit pe bogomili. Cucerirea Bosniei de către Imperiul Otoman în secolul XV a pus capăt acestei hăituiri și, fie din oportunism, fie din gratitudine sau poate sătui să fie mereu ceilalți, cei diferiți, cei persecutați de toată lumea, sectanții bogomili au îmbrățișat islamul. Și astfel străbunica mea Fadila (o femeie cu față rotundă și plină, privirea speriată, sprâncene ascunse sub o basma legată atât de strâns, încât probabil îi apăsa tâmplele, care s-a fotografiat foarte serioasă lângă mustăciosul ei soț, evreul Jakov, cu un fes pe cap, cu mâna dreaptă sprijinită de o coloană falsă, pe fondul unei luxuriante livezi pictate de mână, care semăna cu o junglă tropicală și nu cu interiorul prăfuit al unui atelier fotografic din Sarajevo, de la începutul secolului XX, în care cei doi soți au fost imortalizați), acea țărancă evlavioasă și ignorantă, care se credea musulmană, era în realitate o bogomilă și o eretică. Și în căutarea urmelor ereticilor noștri strămoși plecam cu tata, în vechiul lui Volkswagen, și făceam traseul acelor *stećci*, adică al mormintelor bogomile, orientându-ne după niște hărți arheologice pe care eu le descifram (era una din sarcinile mele) și ne opream în locurile indicate în ele: poposeam în Olovo, Mesići, Bošića Han, Knešpolje, Borje, Lovreć, Ledinac, Bačići, Mostar, Posušje și în multe alte localități bosniace în pelerinajul nostru istoric, care avea loc mereu după dezgheț și în zilele fără cursuri (eu mergeam la școală și tata la universitate, fiecare în rolul lui, respectiv elev și profesor), doar dacă un meci de fotbal sau un film pe care nu puteam să-l pierd (*Star Wars*, *Terminator*, *Friday the 13th*, toate foarte maniheiste, *of course*), mă împiedicau să-mi dedic duminica sau sâmbăta cercetării arheologice, caz în care tata îmi dădea un bilețel semnat de el în care comunica tovarășului profesor sau tovarășei profesoare că Danilo nu poate veni la școală în ziua aceea pentru că are febră, suna la facultatea lui și își anunța absența cu o minciună oarecare și, pe ascuns față de mama și de sora mea, Svetlana, turnătoarea, porneam la drum pe șosea ca doi răufăcători. Tatăl meu își liniștea mustrările de conștiință încredințându-mă că mica noastră excursie va fi mult mai folositoare pentru educația mea culturală decât învățarea faptelor istorice ale mareșalului Tito și, în ceea ce îl privea pe el, în dimineața aceea trebuia să se chinuiască cu Milton. „*Paradise Lost* este un poem extrem de plictisitor, complet irelevant pentru tinerii europeni de la sfârșitul secolului XX“, susținea, privindu-mă în așteptarea unei aprobări pe care nu i-o ofeream; eu nu aveam nici o părerea despre asta, nu știam cine era acel Milton.

De fiecare dată când localizam vreunul din acele cimitire bogomile indicate pe hartă, tata se arăta foarte bucuros, de parcă noi l-am fi descoperit și, cu lupa în mână, se străduia să descifreze inscripțiile cioplite în piatra albă sau cenușie a pietrelor funerare dreptunghiulare, ca niște căsuțe, sau pe sarcofage mari, sau în blocuri mari de granit, culcate în iarbă ca niște oameni obezi, învinși de propria lor greutate sau prea obosiți să

o mai suporte în continuare, sau pe coloanele zvelte, unele antropomorfe, cu care își împodobeau mormintele strămoșii noștri, cu reprezentări în relief, minunat dăltuite, de cai, dansatori, chenare, flori de crin… Eu, care pe lângă funcția de ghid o îndeplineam și pe aceea de secretar, aveam sarcina să notez într-un carnet epitafurile.

Furios, am fost înmormântat în anul Domnului 1389, când Tvrtko era rege în Bosnia, Serbia, Dalmația și peste pământurile occidentale și eu eram un om în vârstă care a văzut pe lumea asta lucruri pe care nu am vrut să le văd niciodată și niciodată nu am avut lucrurile după care inima mea suspina și pe care mi le-am dorit atât de mult.

Sau:

Eu sunt acela care și-a petrecut toată viața nemișcat, cugetând, oscilând, la răscruce de drumuri.

— La fel ca mine! proclama tatăl meu, euforic. Acest cadavru dubitativ aparține, fără îndoială, neamului ilustru al Sulejmanovicilor.

De asemenea:

…nimic nu s-a schimbat.

Continui să mănânc pământ și să stau de vorbă cu propria mea umbră. August 1204.

Acesta era al meu; reflecta perfect viziunea pesimistă asupra vieții a unui adolescent plictisit.

Unul romantic:

Nu mi-am pierdut viața din cauza celor șapte răni de săgeată, nici sub tăișul spadei sau al securii; nu m-a devorat vreun animal în pădure, nici nu m-am înecat în vârtejul unui râu și nici focul, nici frigul nu m-au ucis.

Shipara m-a ucis, pentru că mi-a promis că se va căsători cu mine, dar s-a căsătorit cu altul.

O iert, dar visez mereu fiul pe care nu l-am avut niciodată și pe care eu îl voi visa în continuare singur.

Unul sexual:

…știam să iubesc în șaptesprezece feluri diferite.

Iar acum încă sunt cel care am fost, mușcând piatra asta funerară dinlăuntru. În anul Domnului 1387.

Fragmente de epitafuri pe care reputatul arheolog Vlado Papo nu a știut să le descifreze pe de-a-ntregul:

…pot să-mi imaginez ce dezamăgitor trebuie să fie pentru un nor să se transforme în apă

Ceea ce știu eu azi vei ști și tu mâine.

Există mii de feluri de a muri, dar nici unul nu este bun.

Dacă nedreptatea este voința lui Dumnezeu, destinul meu este să lupt împotriva lui Dumnezeu.

(Acest epitaf l-a impresionat profund pe ateul Vlado.)

Aici zac Krks și Kalija în pământul nobil de la Ključ.

Ne-am iubit unul pe altul și am fost soț și soție și Dumnezeu ne-a dăruit mulți fii.

Am trăit împreună timp de douăzeci de ani. Dacă ieșea curcubeul, descopeream că îl văd în feluri diferite și că dorințele noastre erau diferite.

Am fost surprinși că viața noastră în comun ne-a făcut atât de diferiți față de cum eram înainte.

În ziua în care Krks a murit, a murit și inima mea și am murit și eu.

Nu ocoliți această piatră de mormânt, pentru că la lumina lunii oasele noastre discută cine avea dreptate și cine nu. Iar moartea ne-a făcut și mai străini unul față de celălalt.

— Ține-l minte, Danilo, îmi ceru tata, devenit brusc serios și sentimental: Mi-ar plăcea ca pe mormântul meu și al mamei tale să fie scris acest epitaf, rezumă perfect căsătoria noastră.

După un an, tata și mama divorțau.

Aici zace Didodrag Gojak în nobilul ținut Zahumlje.

De ce m-ai adus pe lume, mamă?

Pentru a trăi trist, flămând, obosit, însetat…

De ce m-ai adus pe lume, mamă?

Oh, mamă, totul ar fi complet diferit dacă frumoasa Kosara ar vrea să fie a mea! Dar nu vrea.

Vrea să fie a altui bărbat, iar eu nu o iubesc decât pe ea.

Pentru ea mi-am pierdut viața, dar mamă, nu a fost în zadar.

Când va fi bătrână, urâtă și săracă și nimeni n-o va mai dori, iar Juroje al ei o va alunga de acasă, când nu va avea unde să se ducă, își va aminti de mine și va regreta iubirea mea. Iar eu, mamă, nu voi coborî din cer la ea. Mă voi mulțumi să o privesc de sus.

Pentru asta am murit de tânăr. Pentru ceea ce va veni; de aceea a meritat să mă nasc.

1167, când pădurile erau pline de lupi.

Opt sute douăzeci și cinci de ani mai târziu, în 1992, pădurile din Bosnia se umpluseră din nou de lupi și de tancuri și de cetnici și de kalașnikoave. Mă recunosc în resentimentele nefericitului iubit al Kosarei. Eu am fost îndrăgostit de Ana Mladić și, asemenea lui Didodrag Gojak, mi-a fost greu să înțeleg că ea nu voia să se culce cu mine, ci cu altul. Dar cel care a murit tânăr nu am fost eu.

În continuare, transcriu epitaful meu preferat, asemănător unui bocet, cu textul foarte vechi ale primei *sevdalinka*:

Sub această lespede zac eu, Asta, fiica lui Bogčin Zlusić, și nu vreau să fiu aici.

Mi-ar plăcea să mă plimb cu tine noaptea pe câmpie și să-ți dau sărutul pe care nu ți l-am dat când mi l-ai cerut.

Chiar dacă s-ar prăbuși Cerul.

Nu-mi va părea rău... nici nu-mi va fi rușine.

[...] abia acum știu că sufletul suferă de chinul dorințelor neîmplinite.

1422, când unii erau fericiți, dar eu am murit.

Mi-a sfărâmat inima nefericita Asta; voiam să fiu acela căruia, din pudoare, rușine sau frică i-a refuzat un sărut și mi-am închipuit noaptea aceea de desfrâu dezlănțuit la care și fata moartă visa... și mi-am promis că așa ceva mie nu mi se va întâmpla. Chiar dacă s-ar prăbuși cerul, în vara aceea trebuia să-mi pierd virginitatea. Nu mi-am pierdut-o și cerul a rămas la locul lui.

Epitaful preferat al tatălui meu, care avea mai puține dorințe neîmplinite decât mine, sau așa credeam, era unul înfricoșător:

Cerul există doar ca să te poți arunca mai ușor în neant, crezând că ajungi la eternitate.

— Erau niște înțelepți! afirmă tatăl meu, în extaz, când mi l-a dictat. Bogomilii nu credeau în Dumnezeu, nici în viața de apoi. Îți dai seama, Danilo?

Și Danilo (eu), care își terminase treaba, fuma o Drina sprijinit de capota mașinii (tata mă lăsa să fumez în timpul excursiilor noastre, avea încredere în puterea de convingere a mitei și eu eram foarte ușor de mituit), formând inele spectaculoase de fum cu vârful limbii, care se desfăceau în fuioare albe ca niște semnale cărora tatăl meu nu le dădea nici o atenție, îi răspunse plictisit:

— Ce este așa de grozav? Dumnezeu nu există, o știe toată lumea!

Nu înțelegeam obsesia tatălui meu pentru religie sau pentru religii. În Iugoslavia comunistă inexistența lui Dumnezeu era un adevăr indiscutabil, nu îl punea nimeni la îndoială. Doar țăranii și bătrânii mai frecventau, pe ascuns, moscheile, bisericile și sinagogile și acea slăbiciune le era iertată prin lipsa lor de cultură sau prin senilitate (sau prin amândouă). După părerea mea, dilema care îl pasiona pe părintele meu (existența sau inexistența lui Dumnezeu), era deja tranșată: Dumnezeu nu există, era demonstrat științific și în plus, nimeni nu-i simțea lipsa. Dumnezeul monoteist, creștin, musulman sau evreu, era pentru generația mea un idol al trecutului, un mit asemănător celui al lui Apolo, Zeus sau Afrodita și toate nerușinatele zeități ale panteonului greco-latin, mult mai amuzante și mai interesante, pe de altă parte.

— Te înșeli, Danilo, îmi spuse tata. Dumnezeu nu a murit, doar hibernează.

Profita de auzul meu captiv pentru a mă îndoctrina în timpul drumului de întoarcere la Sarajevo. Tatăl meu, ca o Casandră de vârstă medie, cu nasul mare, fruntea înaltă (sau cu un început de chelie), grasă, diabetică, jucătoare de pocher și mare amatoare de whisky, profetiza în ziua aceea întoarcerea lui Dumnezeu și dezintegrarea Iugoslaviei.

— Comunismul este o religie laică și acum, că Tito a murit, are zilele numărate,

prezise tatăl meu (mai prezisese asta o dată, când murise Tito și trecuseră de atunci cinci ani, motiv pentru care eu nu îi acordam vreun credit); masele trebuie să umple acest loc gol cu o nouă credință, au nevoie de cineva care să le orienteze și să le indice cum să acționeze, ce e bine și ce e rău, sunt incapabile să gândească singure.

M-am prefăcut că nu observ nuanța peiorativă cu care tatăl meu, un individualist feroce, se referea la „mase“, la „mulțime“, turma de oi care urmează orbește oaia pe care hazardul o pune în capul turmei și se aruncă după ea, cu docilitate de animal, în prăpastie, expresii care pe mama, comunista, o scoteau din minți; ea vorbea de popor, tovarăși, frăție și unitate, lucruri de-astea; pentru mama, poporul nu se înșela niciodată. În timp ce eu suferеam pentru că se făcea târziu și meciul de fotbal dintre Partizan, echipa mea (cea bună), contra Steaua Roșie (cea rea), începuse și eu nu puteam să-l văd la televizor și nici nu puteam să-l urmăresc la radio, pentru că radioul din mașina tatălui meu era stricat, el compensa lecția exemplară pe care nu putuse să o predea în dimineața aceea studenților săi și îmi explica, dacă mă interesa (și nu mă interesa), că omenirea fabrica zei de când ființa umană avea conștiință, pentru a încerca să confere vieții un sens și o finalitate de care evident duce lipsă, pentru că omul, în limitarea sa, ar dori ca lumea care îl înconjoară, universul, să se conducă, asemenea lui, prin rațiune și sentimente și bla, bla, bla, sper ca Partizan să conducă pe tabela de marcaj, poate când vom ajunge acasă îmi va face surpriza să câștige cu patru la zero, și dacă te gândești la asta, Danilo, toate religiile oferă ca momeală ceea ce Bernard Shaw numea mita cerului, îmi vine să urinez, dacă îi cer să oprească, ajungem și mai târziu, mai bine mă abțin, binele și răul, dar ce este binele și ce este răul? Cum spunea Hamlet, nu există nimic bun și nimic rău, opinia noastră face să existe răul și binele: în Statele Unite, proprietatea privată este un drept constituțional, în URSS, un delict, de ce nu tace odată? Nu ar putea să meargă mai repede? Dar bănuiesc că momeala nemuririi nu o mușcă nimeni: nici Papa, nici preotul, nici imamul nu cred în viața veșnică, deși simulează credința, că asta le este profesia. Ceea ce caută omul inventând un dumnezeu este cineva care să-i țină de urât, venim pe lume cu cineva care ne însoțește, dar de plecat, plecăm singuri și nimeni nu vrea să moară fără un martor care să-și asume tragedia noastră, care să ia act de despărțirea noastră și presupun că atunci când suntem conștienți că gata, în sfârșit se întâmplă ceea ce era anunțat încă din prima zi de viață și ne îngrozește atât de mult: se termină, ne sfârșim, niciodată nu vom mai vedea nimic, nu vom mai auzi nimic, nimeni nu ne va mai chema cu numele nostru, este o consolare să ne imaginăm că există cineva invizibil, mut, dar prezent: Dumnezeu, Allah, Iehova sau cum vrei să-i spui, care ne vede, știe, asistă la moartea noastră și poate, *inshallah*, ne primește și ne urează bun venit pe lumea cealaltă. *Ciao,* Vlado, *ciao* Danilo, ați văzut lucruri pe care nu voiați să le vedeți și niciodată nu ați obținut ceea ce dorea sufletul vostru; știu că nu vă servește la nimic dacă înțelegeți că alții vor ști

mâine ceea ce voi știți azi, acei alții care trăiesc fericiți în timp ce voi muriți și faceți acel pas atât de ușor, aproape imperceptibil, de la a fi la neant, în timp ce gândiți: pot să înțeleg ce dezamăgitor este pentru un nor să se transforme în apă… Aveți certitudinea că nașterea voastră nu a fost în zadar: asemenea copacului smuls din rădăcină, lăsați un gol, lumea întreagă, universul, toate universurile vor plânge dispariția voastră și eu însumi, Dumnezeu, nu găsesc consolare. Da, Danilo, avem nevoie de Dumnezeu pentru a nu muri singuri. Dumnezeu este numele pe care îl dăm haosului, pentru că ni se pare că, dându-i un nume, dobândește o anumită ordine și Dumnezeu se va întoarce, ființa omenească nu tolerează incertitudinea, a tras concluzia tatăl meu și eu am profitat pentru a-i spune:

— Oprește la benzinăria aia, trebuie să merg la baie.

În drum spre toaletă, l-am întrebat pe vânzător, care avea un tranzistor lipit de ureche:

— Cât este scorul?

— Doi la zero.

— Rahat! Nici nu mai vreau să văd meciul.

Și nu am văzut finalul meciului, mama nu mi-a dat voie. Ne aștepta acasă cu cina rece (era gata de câteva ore!) și un arsenal de reproșuri: „Unde ați fost? De ce veniți așa de târziu? Și teza ta, Vlado? Nu ai spus că îți vei petrece duminica lucrând la ea? Sunt patru ani de când o tot scrii! Nu o vei termina niciodată! Și de ce v-ați dus tocmai la Ledinac să vedeți morminte? Nu există morminte și aici? Sunt cinci cimitire în Sarajevo!“. Eu mâncam în tăcere, obișnuit cu furia torențială a mamei, care făcea parte din viața mea și din rutina zilnică asemenea apei trase la baie sau asemenea podului Princip pe care îl traversam în fiecare dimineață pentru a merge la școală sau tramvaiului hodorogit în care mă întorceam acasă; mâncam calm, pentru că furia mamei nu era îndreptată împotriva mea, ci a tatei.

De ce m-oi fi măritat cu tine? Era una din întrebările retorice pe care, în culmea paroxismului, și-o punea mama. Și eu mă întrebam: nu puteau fi mai diferiți, formau o pereche nepotrivită, disproporționată. Mama era înaltă, blondă, cu ochii albaștri și pomeți slavi proeminenți. Tata era un evreu de manual școlar din Germania lui Hitler: pielea măslinie, nasul coroiat, sprâncene negre și dese, părul negru și creț (până a rămas chel); era ușor să ți-l imaginezi cu perciunii ondulați, redingota și pălăria evreilor hasidici sau cu zâmbetul șiret și privirea avară a cămătarului evreu care își freacă mâinile după ce a jumulit încă un arian nevinovat dintr-un afiș de propagandă nazistă. Măsura cu o palmă mai puțin ca mama și în ultimul deceniu regimul lui sever de alcool, tutun, cafea, mese abundente și nici un fel de exercițiu fizic i-a adus, pe lângă diabet, un exces de kilograme acumulate în burta generoasă și în fesele tot mai bombate; era un miracol că slabele lui picioare puteau să-l mai transporte. Mamă

susținea că tânăr, Vlado al ei era Alain Delon întreg, chiar și mai frumos. Principalul reproș pe care i-l făcea tatălui meu era lipsa ambiției. Un om cu inteligența, talentul, cultura lui, care vorbea engleza ca un nativ din Oxford… nu ajunsese decât profesor agregat! Spunea că tata e poet, dar niciodată nu publicase o carte; amenința că își scrie teza de doctorat, dar din cine știe ce motiv nu reușea să o termine; întârzia mereu la ore, deseori mahmur, și asta când nu lipsea de la cursuri. Și culmea, era mână spartă.

— Când m-am căsătorit cu tine, sora mea mi-a spus că sunt norocoasă, pentru că evreii sunt deștepți, economi și muncitori… Ha! Bețiv, leneș și cheltuitor, așa este evreul meu! Dacă nu ar fi fost salariul meu, copiii tăi ar răbda de foame. Auzi? De foame! Asta nu mai poate continua așa, Vlado, eu nu mai suport. Te avertizez: când o să te aștepți mai puțin, o să te părăsesc.

Și când ne așteptam mai puțin, tata a părăsit-o pe mama. Și mama, sora mea și cu mine ne-am mutat la Belgrad.

Am cunoscut-o pe Ana Mladić la un spectacol cu *Hamlet*. Eu aveam douăzeci de ani, ea cred că nouăsprezece. Traversam etapa mea renascentistă; aveam atâtea preocupări artistice, că nu mă puteam decide pentru nici una. Știam foarte bine ceea ce nu voiam să fiu: contabil la Energoinvest, ca mama, dentist, ca sora mea mai mare, profesor, ca tata, nici scriitor, destin pe care tata mi-l sortise când mi-a pus numele de Danilo, în cinstea, spunea el, a prietenului său și marelui scriitor iugoslav și pe jumătate evreu, ca și mine, Danilo Kiš. „Cu acest nume și cu genele mele ești chemat să devii un James Joyce al Iugoslaviei“, mi-a prezis. Mama afirma că tata nu-l cunoscuse niciodată pe Danilo Kiš, că atunci când m-am născut eu, nici măcar nu îl citise și că numele meu era inspirat de un cetățean din Sarajevo, Danilo Nikolić, acesta, într-adevăr, prieten al progenitorului meu. Bunica mea Rosita Danon susținea, dimpotrivă, că mi-au pus numele de Danilo la cererea ei: era numele bunicului ei matern și străbunicului meu, Danilo Levy. Indiferent cum a fost, eu nu doream să fiu scriitor, nici să rabd de foame, nici să trăiesc închis în vreo cămăruță sau vreo garsonieră mizerabilă pentru a concepe acolo capodoperele pe care leneșul de tata nu a putut sau nu a știut să le scrie, eu voiam să devin actor, muzician și regizor, toate la un loc și nu în ordinea aceasta. Făcusem primii pași ca actor într-un film al lui Emir Kusturica, *Îţi aminteşti de Dolly Bell?*, filmat în Sarajevo. Anunțaseră un casting pentru copii la care mama m-a dus și am fost selecționat, împreună cu alți treizeci de copii, pentru a face figurație în două secvențe. Nu știu de ce, în montajul final cele două scene în care apăream eu nu au mai fost incluse, o adevărată pierdere, după părerea mamei, pentru că am jucat mai bine și mai firesc decât protagonistul. Ceea ce îmi amintesc de la acea filmare sunt frigul pe care a trebuit să-l suport (ne spuneau să venim pe un teren viran, la cinci dimineața, îmbrăcați cu un tricou și pantaloni scurți, pentru că acțiunea filmului avea loc vara și eram în aprilie) și tracasarea, plictiseala infinită, orele moarte, stând degeaba, tremurând de

frig, în care mi-era foame, mi-era sete, îmi venea să fac pipi, în așteptarea chemării asistentului de regie, un om arogant și antipatic care ni se adresa doar pentru a ne da ordine, cu care trebuia să repetăm de zeci de ori fiecare secvență, până când șeful maxim, zeul acelui film, Emir Kusturica, se considera mulțumit. În urma acelei experiențe am hotărât că voiam să fiu actor sau nu doar actor: adevărata mea vocație era de regizor de film, cel care niciodată nu se plictisește la filmare și care nu primește ordine, ci le dă el, cel care este bine îmbrăcat mereu și mănâncă, bea și urinează când are chef. Și dacă Sarajevo dăduse deja un geniu al cinematografiei europene contemporane, Emir Kusturica, la fel de bine putea da și doi.

Muzica era o altă pasiune a mea. Cu niște prieteni formasem un grup post-punk, Too much for my vagina, în care eu eram basistul trupei și în unele piese solist. Ne-am produs în diverse localuri din Belgrad (unul dintre ele, foarte renumit, discoteca cea mai *cool* din oraș, Akademija), dar și la Niš, Novi Sad, Zagreb și Split, și puțin a lipsit să cântăm în deschiderea concertului trupei Laibach în Ljubljana, ceea ce ar fi însemnat consacrarea noastră; din nefericire, tulburările politice nu ne erau favorabile și în ultimul moment concertul s-a anulat. (Războiul, succesivele războaie care aveau să izbucnească în curând și pe care atunci nu le întrezăream, au fost într-adevăr prea mult, *too much* pentru vaginele noastre; grupul s-a dizolvat și acum membrii ei trăiesc risipiți pe trei continente. Doar Igor, de la baterie, mai este în Belgrad.) Activitățile mele artistice îmi lăsau puțin timp pentru studii universitare. Mamei nu i se părea serioasă profesia de regizor. „Urmează mai întâi o carieră, îmi cerea, și apoi poți să faci ce vrei.“ Bănuiesc că pentru a o necăji și pentru a avea o scuză să-mi pot petrece lungi perioade la Londra, pentru perfecționare, m-am înscris la literatură engleză, disciplina pe care o studiase și acum o preda fostul ei soț, tatăl meu, evreul leneș și risipitor care o părăsise pentru o femeie mai tânără.

Aveam în cap un proiect pentru un scurtmetraj, primul meu scurtmetraj, și visam să includ în distribuția mea de actori, ca protagonistă, o actriță adevărată, prietenă a lui Igor, care jucase în serialul de televiziune *Bolji život*. Femeia aceasta (pentru că Bojana, la cei treizeci și doi de ani splendizi ai ei, pentru mine nu mai era o fată, ci o autentică și sofisticată femeie, o *femme fatale* pe care mi-ar fi plăcut să o cunosc intim) conducea un cerc de teatru de amatori și își pusese în cap să monteze nici mai mult, nici mai puțin decât *Hamlet*. Îi menționasem experiența mea de actor cu regizorul Kusturica (omițând intenționat faptul că scenele cu mine fuseseră tăiate la montaj) și mi-a cerut să particip la proiectul ei, înlocuindu-l pe interpretul lui Horatio, care căzuse cu motocicleta și se rănise. Ea urma să fie Gertrude, mama adulteră a lui Hamlet. Prietenul meu Igor, din prietenie cu regizoarea, a acceptat să îl joace pe Laertes, numai după ce Gertrude a fost de acord să reducă în mod considerabil lungimea rolului. Hamlet și cu mine ne-am înțeles din prima clipă, în ciuda faptului că nu mi-a trebuit mult timp ca să-mi dau

seama că era combinat cu Gertrude, mama lui, deci șansele mele de a o cuceri erau infime. Ofelia era insuportabilă; şi Hamlet, și eu ne bucuram de fiecare dată când se îneca în râu și dispărea din vechiul depozit de pe malul Dunării în care făceam repetițiile. Ana Mladić era prietena Ofeliei. Încă din prima zi, când am văzut-o la o repetiție, pe banca unde așezam oaspeții, împreună cu mama Ofeliei, sora lui Gertrude și încă o persoană necunoscută, m-am gândit că fata aceea cu fața ovală, tenul alb, ochii mari misterioși și părul castaniu ar fi fost o Ofelie mai potrivită decât deținătoarea rolului, prietena ei, Mirjana, și mi-o imaginam alunecând ușoară pe scenă, ca și cum ar pluti, mângâind coardele unei lăute și cântând cu voce tristă și delicată, „Acoperită de flori, a plecat în mormânt, fără să fie plânsă cu lacrimi de iubire“, în timp ce Mirjana, cu vocea ei răgușită și trăsăturile aspre, aproape cabaline, pe care încerca să le atenueze cu un strat gros de machiaj și cu pletele spectaculoase, de un blond țipător, cu bucle artificiale care îi cădeau în cascadă pe umeri și i se introduceau, indecent, în decolteu, părea ridicolă cu lăuta ei delicată și sfioasă în mână, pentru ea era mai potrivită chitara electrică și în loc să cânte „acoperită de flori, a plecat în mormânt“, ar fi fost mai credibilă tropăind cu cizmele pe scenă și strigând *„I'm a material girl, material girl!“*, dar Hamlet mi-a explicat că Mirjana era verișoara lui Gertrude/Bojana și, în plus, localul pentru repetiții aparținea tatălui ei.

Nu am vorbit cu Ana decât a treia oară când a venit la depozit. Mă intimida pentru că părea prea serioasă sau poate pentru că era timidă sau pentru că mă simțeam atras de ea. Nu scotea nici un cuvânt și îndată ce se termina repetiția dispărea cu discreția și misterul unei pisici. Nu a dat vreodată vreun semn că mi-ar fi observat prezența, doar odată, când Bojana, regizoarea, a întrerupt repetiția pentru a mă certa, pentru că eu, consecvent cu mine însumi, făcusem pe bufonul, am surprins un zâmbet complice pe fața Anei Mladić, care m-a făcut să mă simt mândru; bufonii sunt încântați când lumea râde la glumele lor și eu sunt un bufon, mereu am fost. În după-amiaza de iunie, când în cele din urmă am stat de vorbă, repetiția s-a anulat din cauza absenței lui Hamlet. Gertrude, într-un gest fără precedent, ne-a invitat pe toți să bem ceva într-una din cafenelele plutitoare instalate în vasele ancorate la malul fluviului. Era o după-amiază sufocantă de vară, zăpușeala era așa de mare că aerul ar fi putut fi sorbit. Nori de țânțari insidioși ne-au înconjurat îndată ce ne-am așezat la masă și ne-au atacat fără milă extremitățile neacoperite. Mirjana l-a criticat deschis pe Hamlet pentru neseriozitatea lui:

— Ne-a făcut pe toți să pierdem timpul, ar fi putut cel puțin să ne anunțe, se plânse ea.

Gertrude îl apără curajoasă:

— O fi avut un motiv serios dacă nu a venit, o fi apărut ceva neprevăzut.

Eu știam numele acelui neprevăzut, Valérie, o studentă franceză cu care Hamlet

stabilise relații foarte cordiale, căci Hamlet, cunoscut cu numele de Petar, era un afemeiat împătimit și se săturase deja de Gertrude. Un țânțar s-a sinucis în berea mea în clipa în care tocmai duceam paharul la gură și am putut să aud pentru prima oară râsul deschis al Anei Mladić, care stătea în stânga mea. M-am prefăcut supărat.

— Ce te amuză așa de mult?

— Și de ce te-ai schimbat așa la față?

— Cum m-am schimbat la față?

— Ești din Sarajevo?

— Da. De unde știi?

Mi-a spus că recunoștea accentul, era inconfundabil. Ea se născuse în Skopje, era de puțin timp în Belgrad. Tatăl ei era din Bosnia și aveau o casa în Sarajevo, în cartierul Pofalići. După ce ne-am străduit puțin, am descoperit bucuroși că aveam cunoștințe comune în Sarajevo: Dženana Duraković, vecina Anei Mladić, fusese colegă cu mine la școală; Mehmed Salimović, cu care eu obișnuiam să joc fotbal, era prieten intim cu fratele ei, Darko; și Selma Kojić, pe care am sărutat-o într-o noapte pe o străduță din Čaršija (deși asta nu i-am mai spus-o Anei Mladić), era prietena ei cea mai bună din Sarajevo. „Suntem ca surorile“, a spus. Toți cei trei amintiți erau musulmani, dar atunci nici nu am menționat acest lucru, poate nici nu o știam: era o nuanță fără importanță, mult mai puțin relevantă decât faptul că eu aveam părul roșcat sau că amândoi, Ana Mladić și cu mine, am asistat la același concert al trupei Zabrajeno Pušenje, ultimul pe care l-a dat în Sarajevo înainte de a se despărți. Ca din întâmplare, am menționat că interpretasem un mic rol în *Îți amintești de Dolly Bell*? (filmul în urma căruia Emir Kusturica s-a alăturat ca basist trupei Zabrajeno Pušenje), comentariu care a atras după sine un elogiu sincer al calităților mele de actor din partea Anei Mladić.

— Se vede că ai experiență, spuse. Petar este un dezastru, nu-și dă interesul, își recită replicile grăbit, când nu uită textul. Își închipuie că dacă e frumos și privește cu ochi languroși, e de-ajuns.

Asta mi-a dat curaj, era prima femeie pe care o cunoșteam care nu se lăsa sedusă de ochii întunecați ai prietenului meu Petar și cred că din clipa aceea am început să-mi hrănesc o nechibzuită iluzie: Și dacă…? Și dacă Ana Mladić se îndrăgostește de mine?

Nu am intenționat niciodată să o seduc; nu știu să cuceresc o femeie, nu am resursele necesare pentru asta. Sunt comicul oficial, paiața, bufonul care face fetele să râdă, pe care ele îl consideră simpatic și îl răsplătesc încredințându-i secretele lor, punându-l la curent cu intimitățile și suferințele lor în amor, ca să le consoleze sau să fie mesagerul lor pentru destinatarul suspinelor, care niciodată nu este el, pentru că nu pot să-l ia în serios. Mint femeile care afirmă că le-ar plăcea un om care să le facă să râdă, pot depune o amară mărturie: eu le fac să râdă, dar nu le înflăcărez inimile, doar le distrez, oamenii sobri și distanți, cu chip misterios și ochi mari și negri, ca ochii lui

Petar, sunt cei care le seduc, le fac să plângă, le țin treze toată noaptea; femeilor le place să sufere, le tentează provocarea imposibilă, căreia puține știu să-i facă față, de a transforma un afemeiat într-un bărbat fidel căruia să-i vină mintea la cap. Dar chiar dacă eu aș adopta un aer byronian, tot nu le-aș cuceri: s-ar prăpădi de râs. Nu sunt frumos. Sunt prea înalt, sau așa mi se pare, astfel încât merg mereu puțin aplecat, pentru a coborî la nivelul celorlalți, vreau să cred că datorită modestiei mele înnăscute sau din dorința inconștientă de a trece neobservat, pierdut în mulțime, de a fi un om oarecare, lucru pe care mama natură mi l-a făcut greu de îndeplinit, dotându-mă cu un fulminant păr roșu care în lumina soarelui la amiază părea un incendiu și pe care timpul și firele albe l-au transformat într-un fel de spuză. Am pielea pistruiată și ochii mei gălbui (după părerea surorii mele), sau de culoarea mierii (în opinia binevoitoare a mamei), nu știu ce sunt acelea privirile intense sau pătrunzătoare. La școală, porecla mea era *Riđokosi*, roșcovanul; când am înțeles că nu voi reuși să scap de poreclă luându-i la bătaie pe cei care mă strigau așa, m-am adaptat la ea și am acceptat că destinul meu era să fiu bufon pentru a-mi fi iertat aspectul fizic atât de distinct. Am învățat să râd de mine însumi și de ceilalți, astfel încât colegii mei de școală să nu îndrăznească să râdă ei de mine, temându-se de limba mea ascuțită; știam să imit tonul afectat și nazal al profesoarei de muzică, mersul marțial atât de ridicol al profesorului de sport, monotonele discursuri ale lui Tito la televiziune… Am dus atât de departe virtuozitatea, încât într-o seară, prefăcându-mă că eram mama, am purtat la telefon o serioasă conversație cu profesoara mea de matematică, care sunase să îi pună la curent pe părinții mei cu năzbâtiile mele școlare și toate astea în timp ce mama, nevinovată și neștiutoare, îmi călca pantalonii și asculta radioul la câțiva metri de mine, dincolo de ușa închisă a bucătăriei. Ca să verific că eram în stare să mă întrec pe mine însumi, am imitat vocea profesoarei mele de matematică din casa unui prieten, care o sunase pe mama implorând-o să nu fie prea severă cu nefericitul de Danilo, căci dacă acesta rămăsese corigent, nu fusese din cauză că nu învățase sau că nu se străduise. „Danilo al dumneavoastră este un elev model, tovarășa Papo. Stă în prima bancă, este silitor, ascultă cu atenție, ia notițe, își face mereu temele… Mereu îl dau de exemplu.“

Femeile erau cele care mă seduceau pe mine. De exemplu, observam surprins un amănunt neobișnuit la vreo fată, o strălucire specială în privirea ei, un fel de a zâmbi foarte măgulitor, care mă neliniștea. Precauțiile mele erau zadarnice, sunt o pradă ușor de vânat, mă predau din prima, chiar știind ce va urma după aceea: avansuri, reproșuri, încercări de a mă schimba, de a mă îndrepta: sigur că apreciez simțul umorului, Dani, mă simt bine cu tine, mă faci să râd, asta m-a atras la tine, sufletul tău bun, dar viața nu este o sărbătoare continuă, trebuie să știi și să muncești din greu, să ai aspirații, să vrei să fii cineva… Sunt de obicei victima femeilor care vor să te salveze, care văd o provocare irezistibilă într-un alcoolic și nu renunță până când nu îl transformă într-un

om serios sau, dacă se confruntă cu un leneș vesel ca mine, se încăpățânează să facă din el un tată de familie bun, un muncitor matinal încercănat, dar îmi dau seama de asta prea târziu, după ce au trecut primele zile de priviri galeșe, zâmbete duioase și săruturi sfioase și după primele îmbrățișări pătimașe, când tot ce zice, gândește sau face cineva li se pare încântător și memorabil: nu-și arată dinții decât după aceea. Nu cred că Ana Mladić aparținea acestei specii și poate de aceea nu am avut niciodată prilejul să fiu amantul ei. Am devenit prieteni apropiați foarte repede, mă simțeam bine cu ea, poate pentru că, la fel ca mine, nu era din Belgrad și provincialismul nostru comun ne unea; și pentru că era timidă, deși doar la început, și râdea în hohote, fără afectare, și nu se machia, și nu voia să fie elegantă cu orice preț, ca majoritatea belgrădencelor autentice. În după-amiaza aceea, în timp ce eu fumam, beam bere și omoram țânțari cu palma, iar ea nu fuma, bea Coca-Cola și omora și ea țânțari, dar cu vârful degetelor, cu delicatețe feminină, ca și cum și-ar fi îndreptat fusta sau și-ar fi îndepărtat o firimitură, am schimbat obișnuitele informații preliminare între doi necunoscuți care vor să nu mai fie așa:

a) Filmul preferat?

Ea: *Departe de Africa*, l-am văzut de trei ori și de fiecare dată am plâns..

Eu (cu o grimasă de dezamăgire în urma sentimentalismului ei excesiv): *Cetățeanul Kane*, de Orson Welles, o capodoperă; l-am văzut de șase ori, poate chiar șapte, nu mai țin minte. (Îl văzusem o singură dată cu tatăl meu, care mă obligase să merg să-l văd și am adormit după o jumătate de oră: nu avea acțiune, nu erau împușcături, nici urmăriri, dar îmi desfășuram coada de păun pentru a o impresiona pe Ana Mladić, pentru că știam că un cinefil rasat citează întotdeauna *Cetățeanul Kane* drept o piatră de hotar în cinematografie.)

b) Cartea care te-a impresionat cel mai mult?

Ea: *Doctorul*, de Noah Gordon, un roman foarte frumos care te învață istoria într-un mod plăcut și amuzant.

Eu (cu un surâs condescendent pe buze, era femeie, ce poți aștepta de la criteriile literare ale unei femei?): *Ulise* de Joyce, tocmai îl recitesc. Vreau să scriu un eseu despre el. Se va numi *Leopold Bloom*, *falsul evreu*. Voi pleca de la premiza că protagonistul din *Ulise* nu este un evreu convingător, pentru că Joyce nu era evreu, ci irlandez, catolic prin naștere, iar un goi, un ne-evreu, nu poate să se pună în pielea unui evreu oricât de mult s-ar strădui. (Îi furasem ideea tatălui meu, a cărui teză de doctorat neterminată avea acest titlu și, bănuiesc, doar câteva pagini în plus. Fanfaronada mea a căzut în gol. Ana Mladić nu auzise niciodată de *Ulise*, nu știa cine e Joyce. În schimb, s-a arătat interesată când i-am spus că eu sunt pe jumătate evreu și a comentat, sărmană ignorantă, că romanul despre care vorbeam eu și *Doctorul* de Noah Gordon trebuie să fie asemănătoare, pentru că ambele aveau protagoniști evrei.)

c) Muzica?

Ea: folkul sârbesc și bosniac al lui Bijelo Dugme, Silvana Armenulić, Toma Zdravković și Lepa Lukić și muzica străină modernă: Dire Straits, U2, Madonna, Eric Clapton, The Police… Și Beatles! *Michelle* este melodia mea preferată…

Eu: (foarte serios, când o să fie iubita mea, voi corecta aceste deficiențe muzicale; avea aceleași preferințe ca mama!): Red Hot Chili Peppers, David Bowie, un clasic, The Stone Roses, Nick Cave, The Smiths, The Clash, New Order, Laibach…

d) Echipa de fotbal?

Ea: nu înțeleg fotbalul, nu mă interesează, dar în casă ținem cu Partizan, tata este suporter.

Eu: (bucuros că, în sfârșit, coincidem în ceva): Și eu țin cu Partizan! Până la moarte! Îmi place tatăl tău.

Am șușotit cu plăcere despre belgrădenii nativi, cum erau vecinii noștri de masă (de aici vorbitul nostru în șoaptă) care, pentru că se născuseră în „orașul alb", se credeau cel puțin aristocrați și nu-ți iertau și nu-ți uitau originea provincială. I-am vorbit mult timp de bine pe Igor și pe Marko, prietenul lui, care era și prietenul meu și colegul de facultate al Anei; în termeni entuziaști de Petar (eu), cu dispreț, Ana (un încrezut care face pe interesantul, poleială pură și nimic mai mult); de rău, amândoi, pe Martina, o prietenă comună a lui Petar și Marko, și ea colegă a Anei, personificarea belgrădencei încrezute, care își cumpăra hainele la Triest și ale cărei gesturi, priviri și zâmbete erau mereu calculate, artificiale. (Cu trecerea timpului, vor deveni prietene, iar eu, într-o noapte, beat și confuz, i-am tras-o Martinei într-o baie, în hărmălaia unei petreceri foarte nocive.) I-am spus că mi-era dor de Sarajevo și că primii ani ai exilului meu la Belgrad au fost foarte triști. I-am povestit cum mă distram cu prietenii mei, când eram mic, schimbând locul sau ascunzând pantofii pe care credincioșii îi lăsau la intrarea în moschee. Mulți au fost nevoiți să se întoarcă acasă desculți. I-am vorbit și de încercările nereușite ale răposatei mele bunici Rosita Danon de a face din mine un evreu; despre cum am primit o bicicletă în schimbul promisiunii că voi merge la un prieten al ei medic ca să fiu circumcis și apoi, îndată ce am obținut noua mea bicicletă, am trădat-o și am turnat-o mamei mele comuniste și tatălui meu ateu, acuzând-o că voia să mă facă musulman: nici unul din prietenii mei musulmani nu avea prepuț și eu nu reușeam să fac diferența între musulmani și evrei, sigur era doar că voiam să-mi păstrez intactă virilitatea. Întâmplarea a făcut-o pe Ana să râdă, dar fără prea mult chef.

— Nu este bine să-ți înșeli bunica, spuse; eu o ador pe bunica mea, a rămas văduvă de tânără, soțul ei era partizan și a murit în război, iar ea a trebuit să-i crească sigură pe tata și pe unchiul meu.

Am profitat de moment pentru a-i spune că bunica mea nu era mai puțin meritoasă, căci și ea era văduvă de partizan și l-a crescut cu propriile eforturi pe tatăl meu Vlado. O

parte din familia Danon a reușit să fugă în Italia sub ocupația nazistă, dar bunica mea nu era dispusă să plece departe de soțul ei și s-a hotărât să rămână în Sarajevo, cu fiul ei, deși trebuia să poarte steaua galbenă, nu avea voie să iasă pe stradă și o numeau evreică împuțită. Când lucrurile s-au înrăutățit cu adevărat și naziștii au început să deporteze evreii la Jasenovac, o familie croată prietenă i-a primit pe ea și pe fiul ei, ascunzându-i la ferma lor din Brčko, și așa a reușit să reziste în timpul războiului și să supraviețuiască Holocaustului, dar omul pe care îl aștepta nu s-a mai întors niciodată: l-au asasinat naziștii când totul era pe sfârșite, în 1945. Am rămas amândoi tăcuți, rememorând nenorocirile înaintașilor noștri.

— Din fericire, războaiele s-au terminat, am spus.

— Da, fuse ea de acord, trei războaie într-un secol sunt prea mult.

Îmi spuse că, deși în Skopje lăsase prietene bune și un iubit, nu regreta mutarea la Belgrad. Era studentă la medicină și cea mai bună facultate din Iugoslavia era cea din capitală. Eu i-am spus că studiam literatura engleză, dar că adevărata mea vocație era filmul. I-am vorbit despre proiectul meu de scurt metraj și am tatonat posibilitatea ca ea să apară într-una din secvențele filmului.

— În afară de Bojana, toți actorii vor fi amatori, am liniștit-o.

— Nu sunt bună de actriță, spuse, sunt prea timidă. La serbările școlare eram o calamitate: mă înroșeam toată și nu reușeam să scot un cuvânt. Despre ce este vorba în filmul tău?

Am preferat să nu intru în detalii: era vorba despre un tânăr trăsnit care se culca cu multe femei; rolul protagonistului îl rezervasem pentru mine. În schimb, i-am expus subiectul unui lungmetraj la care „lucram“ (adică, din când în când mă gândeam la el și îmi promiteam că, îndată ce voi avea timp, voi pune pe hârtie strălucitele mele idei). Filmul se petrecea în Andorra, o țară minusculă incrustată între Franța și Spania, ca un abces sau ca o tumoare, ai cărei locuitori propovăduiau în Evul Mediu catarismul sau bogomilismul, asemenea bosniacilor, și despre care am aflat de la o andorrană, Neus, iubita mea de la Londra și colegă de chinuri într-o pizzerie din Bayswater unde am lucrat amândoi ca ospătari într-o vară. Andorra este un principat cu doi co-principi: un episcop spaniol și președintele Franței, dar timp de câteva zile, în 1934, a fost un regat independent. Un rus numit Boris de Skossyreff, autointitulat baron de Orania, s-a proclamat rege al Andorrei. În mai puțin de nouă zile s-a încoronat, a promulgat o constituție și a declarat război co-principelui episcopal, episcopul de Urgel. Acesta a rezolvat problema trimițând în Andorra patru jandarmi și un sergent, care l-au arestat pe regele Boris I, l-au dus în Spania și l-au prezentat în fața unui judecător, care l-a trimis la închisoare. Poporul andorran, căruia nu i-a păsat când Boris I a luat puterea, tot așa nu și-a pierdut calmul și indiferența când regele său a fost arestat de un detașament al gărzilor spaniole. Acest episod de vodevil al efemerei monarhii

andorrane îl voi povesti în filmul meu. Ana Mladić m-a ascultat perplexă, manifestându-și apoi scepticismul.

— Nu știu pe cine ar putea interesa această povestea, mi-a mărturisit cu o sinceritate inutilă, și în plus, mi se pare puțin credibil ca un individ să sosească într-o țară și să se declare rege, așa, pur și simplu, și apoi să apară patru polițiști ai unei națiuni străine și să-l ia cu ei, fără ca armata să intervină în vreun fel.

I-am spus că pusese degetul pe rană: Andorra nu avea armată și nu a fost niciodată în război, în afară de cel pe care l-a declarat regele Boris I Bisericii catolice. De aceea voiam să fac filmul, o comedie cu intenție pacifistă.

— Bine ar fi ca nici o națiune să nu mai aibă armată, așa nu vor mai fi războaie în lume! am declarat eu cu un optimism naiv (și destul de etilic), pe care Ana Mladić nu a pierdut ocazia să-l cenzureze, devenind brusc, serioasă:

— Dacă Iugoslavia nu ar avea o armată puternică, de mult ar fi fost invadată de Uniunea Sovietică. Ne bucurăm de pace și prosperitate grație soldaților noștri, ei ne apără frontierele de dușmani. Ca să te bucuri de pace trebuie să fii întotdeauna pregătit de război, spuse și apoi adăugă: tatăl meu este militar. De ce nu faci un film despre Iugoslavia?

— Pentru că în Iugoslavia nu se întâmplă niciodată nimic.

Am revăzut-o pe Ana Mladić și nu din întâmplare. Am urmărit-o mult timp. Mă prefăceam surprins când mă întâlneam cu ea la Facultatea de medicină, pe care am început să o vizitez foarte des, am invitat-o la un concert al trupei mele Too much for my vagina, într-o tavernă plină de fum din Belgrad, cu un sunet groaznic, și i-am dedicat o melodie, singura în care eu cântam voce în noaptea aceea, acompaniat de chitară, o versiune acustică a „Should I Stay or Should I Go?“ de The Clash, pe care eu o transformasem într-o dulceagă baladă romantică și, din spatele parapetului unor ochelari cu lentile oglindă i-am pus întrebarea-cheie, sufletul cântecului: *„Darling you gotta let me know / Should I stay or should I go?*“, dar dacă a auzit-o, s-a făcut că nu a înțeles; concertul i-a plăcut „destul de mult“, dar mi-a mărturisit că i-a fost greu să-l urmărească din cauza gălăgiei și a supărătoarelor șuierături ale amplificatoarelor… Am fost la ea acasă, i-am cunoscut mama, l-am cunoscut pe discretul ei frate mai mare, Darko, precum și pe temutul ei tată, căpitanul Ratko Mladić, o întâlnire pentru care eu nu fusesem pregătit. Căpitanul trebuia să fie în Kosovo, la PriŠtina, unde fusese trimis cu serviciul, dar spre ghinionul meu, într-o seară a apărut în Belgrad și, când am trecut să o iau pe Ana pentru a o duce nu-mi mai amintesc unde, l-am găsit acasă. Ana îmi vorbise atât de mult și atât de bine despre tatăl ei, un om amabil, cult, familist, pasionat de glume și de albine, că eu îmi făcusem părerea că Mladić era un militar civilizat, un tip distins, înalt, zvelt și brunet ca fiul lui, Darko, cu care puteai să bei încet o cafea tare, turcească, și să porți o conversație interesantă despre literatura rusă (Tolstoi,

Dostoievski și Gogol erau autorii lui preferați, mă informase fiica sa), și poate mai târziu să te ducă în mica grădină de lângă casă unde să continue conversația plăcută, în timp ce omul acela de o sensibilitate deosebită își punea mănușile și, înarmat cu o pereche de foarfece, îndrepta un gard viu, înlătura frunzele uscate sau tăia un trandafir pentru a-l dărui soției sau fiicei lui… Ratko Mladić era o fiară. Solid și scund (capul lui abia îmi ajungea la claviculă), nu s-a jenat să mă măsoare de sus până jos cu privirea lui pătrunzătoare, impertinentă, care părea că îți cere socoteală că exiști. Avea ochii albaștri, de un albastru înghețat, și nu avea gât, era doar o față rumenă, lată, pătrată, în formă de lopată, cu un zâmbet dezagreabil, fără buze, care se crispa repede într-o grimasă de nemulțumire. Emana aplomb și siguranță de sine.

— Din ce parte a orașului Sarajevo ești? Cum zici că se numea tatăl tău? Papo? Este un nume de familie sârbesc?

— Nu, este evreiesc, i-am răspuns cu voce abia auzită, temându-mă de blamul lui, dar ascendența mea evreiască nu i-a displăcut, dimpotrivă.

— Evreii și sârbii sunt frați, declară domnul Mladić, două popoare persecutate și calomniate de-a lungul istoriei, care au luptat cot la cot împotriva naziștilor. Am o mare simpatie pentru Israel, este o națiune prietenă. Unde ai făcut serviciul militar?

— Păi… nu am făcut armata, nu am putut, am un picior mai scurt decât celălalt.

—A, da? nu se observă, e foarte mică diferența, mergi perfect. Nu înțeleg de ce nu ai făcut armata, cu o talonetă în bocanc, se putea rezolva problema, spuse, și în continuare îmi oferi bunele lui servicii pentru a remedia această lacună din formarea mea. Dacă voiam, el putea să mă trimită la armată într-o săptămână, dar eu nu voiam, prin urmare mi-am bâiguit politicos mulțumirile, i-am spus că poate altădată, mai târziu, eram în plină sesiune de examene și…

— Ce studiezi? mă întrerupse cu glasul lui tăios și presant. Din ce în ce mai stânjenit, i-am mărturisit că urmam literatura engleză, răspuns care l-a făcut să pufnească, zâmbind ironic și pronosticând vesel: cu asta nu îți vei putea câștiga traiul, va trebui să înveți o meserie.

Sfârșitul vizitei.

Era evident că nu eram bărbatul pe care Ratko Mladić îl dorea pentru fiica sa, dar nu din acest motiv am încetat să o mai curtez pe Ana, pot fi încăpățânat și pot insista chiar și fără nici o speranță, perseverent și credincios ca un câine, ci pentru că relația mea cu Ana nu înainta, nu în direcția în care aș fi dorit eu. Am devenit prieteni, chiar foarte buni prieteni, ajungând la faza confidențelor. Trecând prin parcul Kalemegdan într-o dimineață de toamnă în care eu chiulisem, iar Ana Mladić nu avea cursuri (ea nu lipsea niciodată), pășind pe covorul roșu și galben al frunzelor căzute și simțind în ceafă și pe față mângâierile calde ale soarelui de octombrie, mi-a vorbit despre trăirile ei de ortodoxă novice, despre inefabila senzație de pace, liniște interioară și stare de bine pe

care o simțea când intra într-o biserică, „e ca și cum m-aș întoarce acasă după mulți ani“, și despre transa în care se scufunda când asista la o slujbă religioasă și cu o lumânare în mână, în mirosul parfumat de tămâie și de ceară topită, asculta cântările credincioșilor cu ochii închiși sau li se alătura cu ochii deschiși, pentru a putea admira mai bine frumusețea liturghiei, misterioasele intrări și ieșiri ale preotului, sfințenia icoanelor, strălucirea iconostasului…

— Nu râde, te rog, îmi ceru Ana Mladić, cu fața întoarsă spre soare, cu ochii întredeschiși, cu degetele mâinii drepte pipăind scoarța argintie a unui mesteacăn, când sunt în biserică mă simt locuită de Dumnezeu. Este ca și cum… Cum să-ți spun? Pentru mine Dumnezeu este ca un glob imens de lumină, un izvor de căldură blândă și reconfortantă, un… Este ca și cum te-ai întoarce în uterul mamei!

Nu am putut să mă abțin să râd de această comparație și a râs și ea în hohote de ceea ce îi trecuse prin cap și a râs până n-a mai putut și apoi s-a lăsat pe spate sprijinindu-se de trunchiul copacului, cutremurându-se încă de râs, cu brațele atârnând pe lângă corp părând că mi se oferă, era ca și cum chipul ei, râsul, privirea ei veselă mi-ar fi spus implorându-mă: sărută-mă! și am fost tentat, teribil de tentat să întrerup, să sfâșii reveria ei religioasă cu mâinile, cu îmbrățișările și buzele mele. Dar nu am sărutat-o, așa cum se întâmplă în reclamele comerciale de la televizor în care băiatul și fata sunt pe punctul de a-și uni buzele, când brusc imaginea încremenește și o voce caldă din *off* recomandă „șamponul ZZZ conferă strălucire, volum și finețe părului tău“, în timp ce camera mângâie și urmărește coama aurie a tinerei surâzătoare care o flutură în ralanti pentru a fi văzută mai bine. Băiatul, de prisos, a dispărut din scenă. Ce agonie am trăit în noaptea aceea fără somn în camera mea! De ce nu am făcut-o? De ce nu am sărutat-o? Mi s-a oferit și eu nu am îndrăznit! Mi se oferise? Am fost fricos sau precaut? Ea știe, și-a dat seama, vrea și ea la fel de mult ca și mine? O fi și ea trează acum, în patul ei, întrebându-se: de ce nu m-a sărutat, nu îi plac oare? Of, îndoiala, chinul, dorințele neîmplinite! Incertitudinea aceea care nu-ți dă pace: dacă așa, fără să-mi dau seama, o iau de mână, mă va recompensa cu o strângere tandră sau își va retrage mâna speriată, neplăcut surprinsă? O doream atât de mult…! dar ea l-a preferat pe altul, am aflat-o din gura bârfitoarei Mirjana într-o zi când își sărbătorea *slava* și am fost la ea cu speranța că mă voi întâlni acolo cu Ana.

— Are un amant, îmi șopti Mirjana, cu ochii machiați plini de răutate, este un secret, promite-mi că nu spui la nimeni, îmi ceru ea și eu i-am promis (va avea grijă ea să îl spună și altora), este un bărbat mai în vârstă, căsătorit, îmi spuse malițioasă, savurând scandalul, un chirurg foarte cunoscut, profesorul ei de la facultate. Dacă află tatăl ei, o omoară! adăugă extaziată.

În vremea aceea era la modă să sărbătorești *slava*, o veche tradiție a noastră, recent redescoperită. Până și sora mea a început să sărbătorească *slava*. Ziua botezului creștin

ortodox a fost „cea mai frumoasă din viața mea, spuse și, uitându-se cu coada ochiului la soțul ei, adăugă repede: împreună cu ziua nunții mele și ziua când s-a născut fiul meu“. „Am plâns ca un copil, Dani, mi-a mărturisit, și nașa mea a plâns și ea. Mă doare că nu ai venit și tu, propriul meu frate! Sper ca într-o zi să-l descoperi pe Dumnezeu.“ Îmi amintesc că, în vremea când locuiam la Sarajevo, sora mea obișnuia să o însoțească pe bunica la sinagogă și că de vreo două ori a mers vara la o tabără de tineret pe care o organiza comunitatea evreiască pe coasta dalmată, dar uitase și înmormântase acel flirt cu iudaismul: acum sora mea era sârboaică și doar sârboaică, cea mai sârboaică din Belgrad; se eliberase de numele de familie Papo care o trăda, pentru a dobândi unul foarte slav, Nemanjić, primit în dar de la soțul ei, Branko, și el un super-sârb, atât de sârb că ți se făcea frică. Înalt, prezentabil, foarte frumos după părerea devotatei lui soții, cumnatul meu, un bărbat cu fața mereu bronzată, cu părul castaniu dat pe spate într-un stil intenționat neîngrijit, îmbrăcat cu costume impecabil croite, cu pantofi scumpi, pleca și venea ca o adiere, mereu cu un zâmbet de om ocupat, dezvelind o dantură perfectă și atât de albă, încât părea dată cu var, ocupat cu misterioase și importante treburi despre care nu putea să ne vorbească tocmai datorită importanței lor. Branko prosperase mult în ultimul timp. Fusese un lider de mică importanță în ierarhia tineretului comunist din Belgrad, care, de la o zi la alta, se transformase într-un important șef al Mișcării pentru Reînnoirea Serbiei recent înființate, omul de încredere al lui Šešelj și Vuk Drašković, ideologii naționaliști ai Marii Serbii. Cumnatul meu avea studii (nu am putut niciodată să verific ce fel de studii), dar și șmecheria și ipocrizia politicianului înnăscut. Ne aveam bine pentru că era un tip simpatic, un autentic expert în relații publice. *Slava* la ei era o petrecere tradițională, dar în același timp modernă: împreună cu obișnuitele *meze*, tăvile cu *sarme* din carne tocată cu orez, înfășurate în foi de varză, lipii umplute cu ciuperci sau cartofi și ceapă, *gibanica* și un platou imens cu un purcel de lapte fript, cu nelipsitul măr în gură, se puteau servi în casa surorii mele gustări fine în stil european cu somon afumat, caviar rusesc și (deși se găsea bineînțeles o carafă de cristal plină cu *șliboviță*), tot felul de băuturi alcoolice, deoarece majoritatea invitaților, lume de la oraș, prefera whisky, gin tonic, vin, coniac sau bere, în loc de *rakija*. Sora mea, îmbrăcată foarte elegant, primea invitații cu un zâmbet larg și cu cele trei săruturi tradiționale; era întruchiparea amfitrioanei sârbe perfecte, a cărei familie organiza de generații întregi acest gen de sărbători. Invitații ei erau naționaliști, dar naționaliști rafinați, cu pretenții artistice: ziariști, fotografi, pictori, actori, scriitori, dramaturgi, regizori, crema cremei intelectualității naționaliste din Belgrad, din care nu putea lipsi Vuk Drašković, prieten și mentor al cumnatului meu, lider politic și autor al romanului *Cuțitul*, capodoperă a prozei sârbe. Și în mijlocul acestei faune mă învârteam eu, care nu cunoșteam pe nimeni în afară de amfitrioni și nu eram în stare să cânt cu ei nici un cântec folcloric pentru că nu știam cuvintele, profund nemulțumit

de rolul pe care îl jucam și de dezagreabila companie în care mă aflam. De mâncat, am mâncat puțin, dar am profitat de băuturile la discreție. Ce vor slovenii ăștia? Unde vor să ajungă croații? Fără Serbia, Croația nu este nimic! Nu putem permite să rupă Iugoslavia… Am ascultat astfel de comentarii și multe altele din gura patrioticei asistențe și mă hotărâsem să-mi iau rămas-bun de la sora mea și să ies în noaptea belgrădeană, pe care o consideram mai agreabilă, când cumnatul meu, Branko, mi-a pus un braț pe umăr, m-a invitat la încă un pahar de whisky și mi-a prezentat un sculptor fantastic, de un talent ieșit din comun, despre care nu știam nimic și al cărui nume nu pot să mi-l amintesc, un băiat tânăr, de vârsta mea, un tip încrezut și plin de el care își lua arta foarte în serios, bea *șliboviță* și mi-a mărturisit că lucra la o statuie a lui Gavrilo Princip din materiale reciclate. Eu, destul de amețit, m-am binedispus în fața acelui băiat grav, cu tenul plin de coșuri și, încurajat de zâmbetul amabil și mereu atât de alb al cumnatului meu, mi-am petrecut un braț cordial, sau poate paternal, pe după umărul lui, astfel că eram toți trei înlănțuiți ca pentru un *kolo* static, și le-am explicat adevărata istorie a lui Gavrilo Princip.

— Primul lucru de care trebuie să ții seama, băiete, i-am spus sculptorului, strângându-i cu blândețe umărul, este că Gavrilo Princip era pitic, un sfrijit, atât de mic și de fragil, încât ferocii conspiratori sârbi din organizația secretă Mâna Neagră l-au respins de două ori și acest lucru l-a durut foarte mult pe Gavrilo. Le voi arăta eu de ce sunt în stare, și-a promis lui însuși și a continuat să conspire împotriva Imperiului Austro-Ungar în măsura posibilităților lui, care nu erau prea multe. Și iată că în ziua de 28 iunie 1914, când sărbătorim Vidovdanul, sosesc la Sarajevo arhiducele Franz Ferdinand și arhiducesa Sofia gravidă și cu tot alaiul lor. Gavrilo și tovarășii săi le pregătiseră o primire de neuitat, dar erau niște ageamii și totul le-a ieșit prost. Se știe că primul conspirator s-a speriat și nu a mai aruncat bomba spre mașina arhiducelui când l-a văzut trecând prin fața băncii austro-ungare. Cel de-al doilea a aruncat o grenadă de mână care a ucis doi membri ai suitei regale, dar nu pe arhiduce, care a scăpat teafăr. Ca urmare, tânărul rebel sârb a înghițit o pastilă cu cianură și s-a aruncat în râul Miljacka; cianura depășise termenul de valabilitate și nu și-a făcut efectul, iar râul Miljacka era secat. Ceilalți cinci conspiratori, cu piticul Gavrilo printre ei, s-au refugiat în cafeneaua Moritz Stiller și acolo și-au înecat amarul și frustrarea, așa cum fac în astfel de cazuri patrioții sârbi, bând până se prăbușesc sub masă. La rândul său, Franz Ferdinand și-a schimbat traseul și s-a dus să viziteze răniții în atentat chiar în spitalul pe care trebuia să-l inaugureze, după care, în stil foarte austriac și profesional, a decis să continue programul de vizite, modificând însă traseul, pentru a evita aglomerările și posibilitatea altor atentate. Nimănui nu i-a trecut însă prin cap să-l informeze de asta și pe șofer, care a reluat deplasarea pe drumul stabilit inițial. Cineva și-a dat seama de eroare și l-a anunțat pe șofer, care a frânat exact în momentul în care Gavrilo Princip

ieșea clătinându-se din cafeneaua Moritz și zărea sau întrezărea prin ceața tulbure a mahmurelii etilice automobilul decapotabil al arhiducelui, la câțiva metri de locul unde se afla. Cu inconștiența și îndrăzneala oamenilor beți, micul Gavrilo înaintă câțiva pași, scoase pistolul și trase două gloanțe, poate pentru că vedea dublu: primul l-a atins pe Franz Ferdinand în gât, și al doilea, în abdomen, pe arhiducesa care se aruncase peste soțul ei să îl protejeze; dacă ar fi fost puțin mai iute sau mai puțin atașată, și-ar fi salvat viața. Așa s-a întâmplat când un sârb beat a pus capăt dintr-o lovitură Imperiului Austro-Ungar, singura posibilitate a unui viitor prosper și civilizat pe care o aveau Balcanii, declanșând Primul Război Mondial, un măcel îngrozitor, care a dus inevitabil la al doilea, la Holocaust, la comunism, la domnia hegemonică a mareșalului Tito… Niciodată o beție nu a avut atâtea consecințe, dacă Gavrilo Princip ar fi fost abstinent, astăzi lumea ar fi fost foarte diferită și poate că nici unul dintre noi nu s-ar fi născut, am încheiat eu filosofic, cu privirea fixă asupra paharului de whisky gol, pentru a nu trebui să înfrunt privirea mânioasă a sculptorului patriot sau expresia indignată a cumnatului meu nu mai puțin patriot.

— Cum îndrăznești să-ți baţi joc de un erou sârb? Râzând de Gavrilo Princip, râzi de noi toți și, ceea ce este mai rău, de națiunea sârbă, de sârbismul nostru!

— Ești beat, Danilo, nu știi ce vorbești. De data asta ai întrecut orice limită și nu ai avut nici un haz; nu se pot spune astfel de lucruri în casa mea. Patria este sfântă.

— Dacă nu m-aș bucura de ospitalitatea surorii tale, ți-aș stâlci fața în bătaie, m-a amenințat sculptorul bubos, palid de furie.

— Patriotismul este ultimul refugiu al canaliilor; este convingerea stupidă că țara ta este superioară tuturor celorlalte doar pentru că tu te-ai născut acolo, am recitat eu, provocându-l să se lase de vorbe și să treacă la fapte, ceea ce cumnatul meu a evitat, invitându-mă să plec din casa lui, nu doar prin cuvinte, ci concret, îmbrâncindu-mă cu putere, în timp ce eu mă luptam să mă eliberez de el și să mă fac auzit: Nu o spun eu, sunt citate din Samuel Johnson și George Bernard Shaw, doi mari scriitori!

— Ăsta e unul din defectele tale, că nu te interesează decât cea ce este străin, mă acuza cumnatul meu, târându-mă spre ieșire. De ce nu citești tu autori sârbi, pe Cosić sau pe Vuk Drašković, și de ce nu asculți muzică sârbească, de-a noastră, de aici?

Glorificarea a tot ceea ce era autohton, contemplarea extatică a micului și neînsemnatului nostru buric au fost ca un virus care s-a răspândit rapid și a infectat pe toată lumea, în afară de Petar, de Marko, de mine și de alți sceptici ca noi, impermeabili la entuziasmul naționalist, la revendicarea fanatică a culturii sârbe, a gastronomiei sârbe, a geografiei sârbe, a istoriei sârbe, a religiei sârbe, a folclorului sârb și la orice era legat de marea patrie sârbă. Până și Emir Kusturica a devenit cetnic. Era ca în filme de groază în care, brusc, protagonistul realizează că iubita lui, tatăl ei, mama lui, nepoțelul, blânda lui bunicuță, bătrânul lui profesor, toți, fără excepție, sunt zombi și el este

singurul necontagiat, drept urmare trebuie să fugă cât mai repede, să scape, să se pună la adăpost, dar spre deosebire de eroii filmelor tipice cu zombi, eu nu am luptat cu toate forțele împotriva hoardelor de morți vii, ci m-am acomodat cât am putut, am devenit simpatic; eu eram jovialul Danilo și voiam să îmi păstrez relațiile, mă lăudam că am prieteni de tot felul: naționaliști, ca de exemplu Igor, cu care evitam să vorbesc de politică, și antinaționaliști ca Petar și Marko; râdeam cu ei de febra patriotică de care se molipsiseră atât sârbii, cât și croații, deși când vedeam la televizor mitingurile croaților lui Tudjman și îi auzeam cântând *Deutschland über alles,* înălțând *šahovnica,* steagul lor ustaș, trebuie să mărturisesc că mi se făcea părul măciucă, sângele meu sârbesc și evreiesc îmi evoca multe lucruri din trecut.

Într-o seară, m-am întâlnit cu Ana Mladić la petrecerea unei prietene a lui Igor. Ne-a prins, pe Igor, pe fratele lui, Dragan, și pe mine, fumând iarbă într-un colț al terasei casei unde avea loc petrecerea. Am avut o lungă și dificilă conversație cu ea. Știam din bârfele Mirjanei că Ana terminase cu profesorul ei și regretam că m-a găsit în halul acela (țigările cu marijuana mă zăpăceau, nu trebuia să fumez, vinovat era Dragan, care ni le oferise), astfel că atunci când Ana Mladić a început să peroreze împotriva trădătorilor croați și sloveni porniți să distrugă Iugoslavia, nu am fost la înălțimea momentului și în loc să o uimesc cu elocința mea, nu am reușit să fiu coerent.

— Tu nu îi urăști pe croați? mă întrebă ea surprinsă.

— Și de ce ar trebui să-i urăsc?

— Ți-au asasinat bunicul, strămoșii, erau antisemiți și antislavi, îi închideau pe evrei și pe sârbi în lagăre de concentrare unde îi lăsau să moară de foame sau îi gazau.

Am îngăimat că acei croați care au făcut asta erau morți cu toții sau pe aproape, am invocat faptul că bunicii mele evreice îi salvase viața o familie croată.

— Ea, am spus, nu îi ura, le era recunoscătoare, croații nu erau toți la fel, acesta este pericolul generalizărilor, îi bagă pe toți în aceeași oală.

— Dar tu ce ești, Danilo?

Era întrebarea pe care o detestam cel mai mult; identifică-te, tovarășe Papo: care este steagul tău?

Tovarășul Papo nu știe, nu răspunde; tovarășul Papo nu are steag.

Evreii nu mă consideră de-al lor pentru că mama este sârboaică, iar iudaismul este matriarhal. Pentru sârbi sunt evreu, pentru că tata era evreu, iar numele meu de familie este evreiesc. Puteam să mă consider bosniac, dar ce fel de bosniac eram eu? Dacă nu eram sârb, croat, musulman sau evreu, nu aveam ce căuta în nici una din categoriile recunoscute; eram, sunt un *ostali*, un străin și aceasta este identitatea cu care mă simt cel mai bine. Străin este cel care se află în trecere și nu se angajează în nimic, căci nu îl privesc intrigile politice, religioase sau sociale din țara de reședință, nu se așteaptă de la el să sărute drapelul sau să cânte, emoționat, imnul; străinul este din

afară, vizitator, chiar invitat, până când, deodată, intervine ceva: o criză economică, un conflict politic, care îl transformă în Celălalt, diferitul, dușmanul, vinovatul de toate, suspectat mereu. Trăiesc în Anglia, ca străin, de aproape douăzeci de ani și recent mi-am pierdut aseptica și respectabila condiție de *foreigner* pentru a mă transforma într-un evreu imigrant din Europa de Est, un *fucking Eastern European imigrant*, un presupus delincvent care abuzează de serviciile sociale, o lipitoare care suge sângele țării gazdă, dar asta este altă poveste și seara aceea în care am suportat interogatoriul Anei Mladić, Iugoslavia era încă o realitate, o abstracție vie, deși amenințată de moarte, astfel că am răspuns ridicând din umeri: „Nu știu, sunt iugoslav, presupun", la fel cum aș fi putut spune sunt bogomil sau roșcat, dar am răspuns asta și Ana Mladić mi-a mărturisit că și ea se simțea iugoslavă, deși din ce în ce mai puțin. După aceea, am văzut-o dansând în casă cu trăsnitul de Dragan, care se învârtea în jurul ei țopăind cu niște ghete enorme, în ciuda faptului că avea un picior în ghips. Mișcările lui nu erau firești, ci calculate, căci în timp ce împărțise marijuana cu noi, Dragan, care era soldat, ne mărturisise, fratelui său și mie, că făcea tot posibilul pentru ca fractura lui să nu se vindece prea repede.

— Se pune de un război, spuse, și nu am chef să particip la el.

„Nimeni nu ne va lua prin surprindere" era deviza pe care o repetam ca pe o mantră în Iugoslavia lui Tito, o națiune care trăia o pace paranoică: echidistantă față de cele două puteri mondiale, URSS și Statele Unite, promotoare a grupului țărilor nealiniate, Iugoslavia se simțea permanent amenințată; dacă nu sunt rușii, vor fi americanii, înainte sau după, vor încerca să ne invadeze, dar nu ne vor lua prin surprindere, suntem pregătiți. La școală ne predau apărarea națională, o disciplină la care învățam să acordăm primul ajutor unui rănit, să acționăm în timpul unui bombardament (trebuia să mâncăm iaurt în caz de intoxicație chimică; eu am scris la lucrare: să bem lapte și nu am luat notă de trecere), păstram măștile de gaze în casă și toți copiii știau să tragă cu arma de foc, ne învățau la școală. În clasele primare, la Sarajevo, dulcea și blonda noastră profesoară Suzana agăța o țintă pe un perete al clasei și ne preda lecția de tragere cu puști cu aer comprimat. „Manevrați arma cu blândețe, nu o loviți așa, copii", ne cerea cu vocea ei jovială, „imaginați-vă că este un obiect prețios și delicat ca… un Stradivarius!". În gimnaziu, instrucția era mai riguroasă: avea loc pe un poligon de tragere, cu o pușcă M-48, atât de grea, că reculul îți muta umărul de fiecare dată când apăsai pe trăgaci. Apoi ne-au învățat să curățăm, să asamblăm și să descărcăm arma. „Trebuie să trăim pacea ca și cum în orice clipă ar putea să izbucnească războiul", ne învățau și nu știu dacă am obosit așteptând ca rușii și americanii să încerce să ne ia prin surprindere, ce plasă o să le dăm, habar n-aveau cât de pregătiți eram! Sau, în realitate, ceea ce doream era tocmai asta, să ne ia cineva prin surprindere, dar am sfârșit împușcându-ne între noi: asta da, a fost o surpriză.

Am trăit războiul dintre Serbia și Croația ca pe o aventură. Era excitant să mergi la

manifestații împotriva lui Milošević, să arunci cu ouă în polițiști și apoi să o iei la fugă, era amuzant să-ți schimbi domiciliul la câteva zile, pentru a înșela comisia de recrutare, și era foarte incitant să conspiri împotriva guvernului cu Petar și colegii lui de la *Vreme*. Nu mi-a displăcut deloc că nu puteam să merg la cursuri din cauza grevelor și în perioada aceea am făcut sex ca niciodată, era foarte ușor să cucerești o fată; aveam impresia că ne aflăm pe marginea abisului, ordinea pe care o știam se năruia și în orice moment războiul putea ajunge la Belgrad, așa că ne cufundam cu bucurie și disperare în sex fără discriminare, fără urmări sau obligații, nu avea sens să faci legăminte sau să te gândești la proiecte de viitor într-o țară care se prăbușea, ar fi fost ca și cum ai fi făcut o promisiune de căsătorie la bordul Titanicului. Mă bucuram mai puțin când mă opreau pe stradă patrulele de soldați sau de paramilitari, îmi cereau actele, îmi examinau hârtiile și îmi ordonau să fac câțiva pași înainte, câțiva pași înapoi sau să alerg pentru a verifica dacă într-adevăr eram șchiop sau mă prefăceam. Eu ascultasem sfatul lui Ratko Mladić și acum purtam o talonetă în talpa ghetei, doar că nu era în cea corespunzătoare piciorului meu mai scurt, dreapta, ci în stânga, ceea ce mi-a permis să șchiopătez mai evident.

Igor mi-a spus că fratele lui, Dragan, ieșea cu Ana Mladić, o veste atât de extraordinară încât la început am crezut că e o glumă. Eram indignat că Ana Mladić își oferise grațiile acelui zăpăcit. „Ce ai văzut la el?“, am întrebat-o când ne-am întâlnit din nou. Nu a vrut să-mi răspundă. Nu avea de ce să o facă, sunt conștient de asta, cine eram eu ca să-i cer socoteală? Un om gelos și acestora niciodată nu li se dă atenție. Din loialitate față de prietenul meu Igor, m-am abținut să-i dezvălui Anei că noul ei iubit vindea droguri, avea prieteni periculoși și se zvonea că făcea comerț cu arme, muniție și alte echipamente militare pe care le subtiliza armatei. Dragan și-a văzut de ale lui și, în ciuda faptului că era soldat, a reușit să se sustragă trimiterii în războiul din Croația. Locuiam atunci la Igor, în apartamentul lui din Novi Beograd, unde dormeam pe o canapea care îmi producea vise urâte, presupun că îmi atârnau picioarele. Citeam sau încercam să citesc *Jurnal din Anul Ciumei* de Daniel Defoe; Igor, așezat la masă, tocea o carte de medicină și NataŠa, iubita lui, și sora acesteia se aflau în bucătărie, preparându-ne cina sau spălând vasele, nu știu exact, când apăru un Dragan vesel, îmbrăcat în uniformă de soldat, împreună cu Ana. Dragan era foarte mulțumit pentru că îi scoseseră ghipsul, „dar acum trebuie să încep recuperarea“. Ana se așeză lângă Igor și începură să vorbească de problemele lor, comparându-și notițele, Nataša și sora ei veniră din bucătărie, gudurându-se pe lângă Dragan, foarte cordial cu fetele, iar eu am închis cartea îndată ce au apărut berea și țigările. Dragan se împăuna în fața iubitei lui Igor și a surorii ei. Se simțea în elementul lui în prezența femeilor, pe care le fascina cu sporovăiala și cu înfățișarea lui, cu ochii lui verzi impresionanți, ca ai lui Paul Newman, spunea sora Natašei; „Paul Newman are ochii albaștri“, o corecta Nataša; „același

lucru“, spunea sora ei. Dragan și-a încântat devotatul public feminin cu povestiri amănunțite despre ustași, „merg pe front drogați, decapitează copiii sârbi în prezența mamelor, violează toate fetele sârboaice“, pe care le presăra cu anecdote amuzante din viața cazonă; când voia, putea să fie amuzant. Oricât de gelos eram, nu reușeam să-l detest. Dragan era șmecher și descurcăreț, dar în același timp transparent, lipsit de răutate, cu un viitor previzibil: se va întoarce la Niš, va începe să muncească în supermarketul familiei care într-o zi va fi al lui, se va căsători, va avea doi-trei copii, din când în când își va înșela soția sau se va îmbăta cu amicii lui cu care va evoca, nostalgic, experiența lui belgrădeană în timpul războiului, acea epocă de aur în care fusese tânăr, ușuratic și cam indecent, ce bine am petrecut acolo și ce-am mai regulat fetele, fraților! și așa, prins în rutina dublă a familiei și a muncii, vor trece anii și Dragan va încărunți în supermarketul lui, mereu galant și pus pe glume, curtenitor neobosit cu clientela feminină, în timp ce soția lui, în spatele casei de marcat, îl va observa îngăduitoare și în același timp plictisită, așa cum făcea Ana Mladić în seara aceea când ridica brusc ochii din caietul de notițe sau din cartea pe care o studia și se uita la iubitul ei. Dar femeia aceea care îi va dărui copii și îi va controla conturile nu va fi Ana Mladić, am înțeles asta în ziua aceea. Nu era îndrăgostită de Dragan absolut deloc, nu o îngrijora câtuși de puțin flirtul lui nerușinat cu sora Natašei, lăsa impresia că, în loc să o irite, o elibera de atențiile lui Dragan și se simțea ușurată, asemenea unei mame care scapă de grija copilului când acesta începe să se joace cu micii lui prieteni.

Pușcașii marini americani dețin informația că în Croația există o unitate militară despre care se spune că depășește în eficiență însuși Corpul Pușcașilor Marini și decid să trimită pe unul din ei în Croația să verifice. Pușcașul marin se duce la examenul de admitere al armatei croate și se întoarce după câteva săptămâni.

Comandantul lui îl întreabă:

— Ai avut succes în misiune, domnule pușcaș?

— Nu, domnule, nu am fost admis.

— Cum se poate așa ceva? Ai ratat la exercițiile de tir?

— Nu, domnule! Am fost cel mai bun, am stabilit un nou record.

— Ai pierdut la exercițiile de rezistență sau de supraviețuire?

— Nu, domnule! Pot să spun cu mândrie că și aici am fost cel mai bun.

— Atunci ce s-a întâmplat?

— Am ratat ultima probă, domnule: să trag cu mitraliera în timp ce fugeam cărând un televizor și un frigider.

La bancul acesta al lui Dragan am râs cu toții, chiar și Ana.

— Ce spune o fată croată când își pierde virginitatea? Oprește-te, iubi, că-mi strivești pachetul de țigări!

Eu am râs, dar nu și Ana Mladić, care îi aruncă o privire iritată iubitului ei.

— Să vă spun și eu un banc, am spus, este despre sârbi. Patru astronauți ajung pe Lună: un american, un neamț și doi sârbi. Americanul sare din nava spațială și înfige steagul lui în suprafața Lunii, declarând că spiritul întreprinzător și banii americani au făcut posibilă acea misiune, prin urmare Luna aparține Americii. Neamțul desfășoară steagul lui și îl înfige lângă cel american, argumentând că fără știința și tehnologia germane misiunea nu ar fi avut succes, așa încât Luna este germană. Unul dintre sârbi bagă mâna în buzunar și scoate nu un steag, ci un pistol, cu care îl împușcă pe celălalt sârb, ucigându-l pe loc, și spune: „aici a fost vărsat sânge sârbesc, deci Luna este a sârbilor!“.

Lui Dragan bancul meu i s-a părut foarte bun, ceilalți au tăcut, în afară de sora Natašei, care a spus:

— Nu mi-a plăcut bancul tău, este… nu știu cum, antipatriotic.

Ana Mladić și-a strâns hârtiile și a spus că era imposibil să învețe cu atâta gălăgie. În plus, trebuia să se întoarcă acasă, tatăl ei venea în noaptea aceea de pe frontul din Croația.

Căpitanul Mladić fusese avansat colonel și era foarte ocupat să-și apere patria de ustași, dar eram atât de mulți cei care am evitat confruntarea aceea, încât uneori mă întrebam: cine lupta oare în Croația? Cei care nu mai aveau altă ieșire, țăranii din *krajinas*, locuitorii Serbiei profunde, muntenegrenii… Se producea un exod masiv al bărbaților sârbi. Oricine putea pleca în străinătate. Solistul trupei Too much for my vagina a emigrat în Canada; chitaristul, în Franța. Evreii pe care îi cunoșteam au plecat în Israel, ca și cum nu le venea să creadă că războiul acela nu era împotriva lor, oricât ar fi proclamat sârbii și croații în cele patru vânturi că inima lor bătea de dragul evreilor, prieteni foarte dragi, frați de suflet; o neîncredere atavică îi determina pe evrei să nu aibă încredere în declarațiile acestea sforăitoare de dragoste, istoria lor gravată în gene îi învățase că, dacă există un conflict, indiferent dacă ei au sau nu vreo legătură cu el, evreul iese întotdeauna în pierdere. După ce, grație energicei ei intervenții la serviciul de recrutare mă salvase de trimiterea pe front, mama mi-a propus să mă folosesc de numele meu de familie evreiesc și să plec în Israel; am scăpat de armată o dată, nu trebuia să risc. Am stat pe gânduri. Foarte puțin, e adevărat, îndoiala mea a durat cinci secunde.

— Ce să fac eu în Israel? am întrebat-o. Nu cunosc pe nimeni, nu vorbesc ebraica, nu sunt religios, nici măcar nu sunt cu adevărat evreu și – argument definitiv – armata israeliană, atât de ultramodernă, este în stare să-mi ofere niște bocanci speciali, adaptați la ușoara mea șchiopătare, și să mă trimită la granița cu Palestina în uniformă de soldățel. Nu voiam să plec dintr-un conflict ca să intru într-altul. Mamă, i-am spus, eu sunt pacifist, mereu am fost…

Mai aveam de dat câteva examene pentru a lua licența, dar în situația pe care o

traversam (greve, abandonul profesorilor, fuga studenților) părea să fie ușor de luat, era de ajuns doar să te prezinți; nu puteam să pierd această oportunitate și, în plus, trăiam o perioadă a vieții foarte incitantă și tinerii au slăbiciune pentru emoțiile tari, le caută sau, dacă nu, le fabrică și Belgradul acelor ani era plin de tot felul de emoții extreme. O să plec, sigur, dar mai încolo. La rândul lui, și tata îmi purta de grijă.

— Nu mai știu nimic de tine, se lamenta, mă tem să nu te recruteze naționaliștii ăștia nebuni pentru războiul lor stupid, nu vreau să-mi pierd fiul, de ce nu vii la Sarajevo? Aici e liniște.

După despărțirea și apoi divorțul părinților mei, eu eram singurul din familie care continua să aibă legătură cu tata. Sora mea Svetlana nu-i putea ierta adulterul. „Omul ăla nu mai înseamnă nimic pentru mine, nu mai am tată“, spunea melodramatică (era pasionată de telenovele) și adevărul e că, de când ne mutaserăm la Belgrad, nu a vrut să mai știe de el; nu l-a sunat, nu s-a mai întors vreodată la Sarajevo și dacă îi telefona el, închidea imediat telefonul; scrisorile i le trimitea înapoi fără să le deschidă. Eu îl vizitam pe tata o dată sau de două ori pe an, nu atât din dragoste filială, cât pentru că îmi plăcea să petrec perioade de timp în Sarajevo, pe care continuam să-l consider orașul meu și unde aveam cei mi buni prieteni. El mă primea cu plăcere în noua lui casă, situată în cartierul Dobrinja, într-o locuință modernă, luminoasă, care făcea parte din ceea ce fusese satul olimpic. Mă hotărâsem să nu-l judec și, când am cunoscut-o pe noua lui iubire, nu doar că nu l-am condamnat, ci l-am și înțeles. Nu am înțeles-o însă pe Aida, amanta lui. Mama, care nu o văzuse niciodată, dar „știa perfect cum era“, pentru că surse bine informate i-o descriseseră, o numea prostituată, scorpie și profitoare, uitând că bunurile pe care le putea avea Vlado al ei erau doar cele spirituale, adică exact tipul de active pe care femeile interesate de avere le detestau de obicei. Aida era mult mai tânără decât tatăl meu; departe de a fi o întreținută, muncea foarte mult și câștiga la fel sau chiar mai mult decât leneșul bătrân care era iubitul ei. Preda biologia la Universitatea din Sarajevo, unde o cunoscuse tatăl meu. Prima oară când am văzut-o nu mi s-a părut mare lucru: era mică și slabă, îmbrăcată cu un tricou și blugi, cu părul arămiu strâns la spate și nu părea să aibă mai mult de douăzeci de ani (avea aproape treizeci). Purta ochelari cu lentile groase de mioapă, care îi micșorau ochii albaștri enormi, părea obosită și nu prea mulțumită să-l primească în cuibușorul ei de dragoste pe fiul adolescent al bărbatului cu care trăia. În seara aceea, tata ne-a dus să cinăm la un restaurant din Čaršija și când am văzut-o gătită, cu o rochie neagră care mi s-a părut elegantă, cu părul lăsat liber pe umeri, fără ochelari, am descoperit că e o femeie foarte atrăgătoare. Înfățișarea tatălui meu se îmbunătățise mult în cele câteva luni care trecuseră; slăbise, purta niște ochelari moderni, un costum bine croit. Iar fața părea dezumflată, readusă la proporțiile inițiale și cu o culoare foarte sănătoasă. Ceea ce m-a șocat și mi-a produs o mare stupefacție a fost să-l văd înamorat.

La întoarcerea mea la Belgrad, mama a încercat să se abțină, dar nu a întârziat prea mult să mă bombardeze cu întrebări.

— Cum ți s-a părut tatăl tău? Foarte îmbătrânit? Cum e vrăjitoarea aia? O fandosită? Cum ține casa? E totul vraiște?

— Tata mi s-a părut îmbătrânit, a decăzut mult, am mințit eu. Cred că te regretă, deși nu vrea să recunoască, știi că este foarte orgolios. Femeia aia cu care trăiește, Aida, este… Mai întâi, nu știe să gătească, are casa foarte murdară, mamă, nu face curat. Imaginează-ți că tata trebuie să își calce singur cămășile.

Mama scoase o exclamație, dădu ochii peste cap și își duse mâna cu țigara fumegând la frunte, riscând să-și ardă sprâncenele, copleșită de această veste: Vlado al ei trebuia să-și calce singur cămășile!

— Este o puturoasă și o încrezută care nu are altă grijă decât să arate ea bine și să meargă la coafor, comentă ea.

— Da, mamă, este leneșă, am fost de acord eu, în timp ce îmi aminteam cu inima strânsă de remușcare cum harnica Aida dădea cu aspiratorul, făcea de mâncare, spăla farfuriile și după cină călca, neobosită, cămășile bărbatului ei, în timp ce el se uita la televizor, trântit pe canapea, cu un pahar de whisky la îndemână.

— Este frumoasă?

— Frumoasă? Da' de unde! Este… o fată normală, nici frumoasă, nici urâtă… Cam slabă. Mie nu mi-a atras atenția prin nimic.

Altă minciună. Mă masturbam închipuindu-mă cu Aida. Nu înțelegeam ce căuta cu tatăl meu. Era mai mare decât ea cu douăzeci și patru de ani, ar fi putut foarte bine să fie fiica lui. Am ajuns la concluzia că Aida suferea de complexul lui Oedip sau al Electrei, oricare dintre ele, dar un complex foarte mare, altfel nu puteam înțelege de ce se simțea atrasă de tatăl meu. Al ei murise când era mică, în Goli Otok, insula-închisoare unde Tito închidea disidenții politici. Era o traumă pe care nu o depășise, de aceea se îndrăgostise de un bătrân ca tatăl meu, un caz de manual. Un bărbat tânăr și sănătos, fără complexe, ar putea să o ajute să scape dintr-o lovitură de această traumă și de bătrânul ei amant. Aida era doar cu treisprezece ani mai mare decât mine; când eram împreună, păream frați, asta o recunoștea și tatăl meu care, după părerea mea, nu ar fi trebuit să o părăsească niciodată pe mama, căreia îi datora atât de mult. La puțin timp după ce am împlinit nouăsprezece ani, la sfârșitul lunii februarie, am fost pentru câteva zile la Sarajevo. Aida m-a dus cu Zastava ei la stațiunea de schi Jahorina; tata, desigur, a rămas acasă. Mi s-a părut intolerabil ca mama mea vitregă să schieze mai bine ca mine și am provocat-o la o întrecere la coborâre.

— Tu ai mai mult stil, dar eu sunt mai rapid, m-am lăudat.

— Pe ce pariem? a vrut să știe.

— Pe o cină.

— O cină scumpă?

— O cină foarte scumpă!

Am plătit eu cina, pe drumul de întoarcere la Sarajevo. Tata avea o partidă de pocher „serioasă“ în seara aceea și nu dormea acasă, partidele serioase se prelungeau până în zori, pe puțin. Ceea ce urmează este previzibil. Ne-am simțit foarte bine la restaurant: am mâncat, am râs, am glumit și am băut mult, mai ales eu. Când am plecat, Aida s-a agățat de brațul meu, trotuarele erau înghețate și ea își pusese pantofi cu toc.

— Vlado nu mă mai scoate nicăieri, se plânse, și până astăzi nu am avut ocazia să-i înnoiesc.

Erau de câțiva ani împreună și tata slăbise vigilența, recuperându-și rotunjimea siluetei, aspectul neîngrijit caracteristic („doar poeții homosexuali sunt mereu dichisiți“, se justifica), dependența de whisky, partidele de pocher cu tot felul de prieteni… Cred, sau am crezut în noaptea aceea, că Aida se simțea părăsită, lipsită de afecțiune, decepționată, fără îndoială, și între una și alta, am confundat cordialitatea, complicitatea care apăruse în cele două zile cu… Nu știu cum s-a întâmplat, dar la un moment dat Aida era prinsă între corpul meu și ușa frigiderului și eu îi puneam pe gât sărutări avide și apoi i-am căutat gura și am încercat să-mi strecor limba între dinții ei, eram pe punctul de a reuși, când m-a îndepărtat brusc împingându-mă atât de tare, că m-am lovit cu ceafa de bufetul din bucătărie, și mi-a strigat indignată, cu fața roșie de furie:

— Ce e în capul tău, băiețaș? Du-te la culcare. Ești beat.

A fost un episod lamentabil, a cărui amintire încă mă face să roșesc. Încercasem să o seduc pe femeia tatălui meu. Aida nu era Fedra. Când m-am trezit a doua zi, mahmur și cu o durere îngrozitoare în ceafă, ecoul fizic al durerii spirituale pe care mi-o producea amintirea cețoasă a scenei din noaptea anterioară, Aida nu era acasă. Am găsit un bilet pentru mine pe masa din bucătărie. Îmi cerea să mă întorc la Belgrad chiar în ziua aceea și îmi lăsa bani pentru biletul de tren.

Nu am luat banii, nu am mai văzut-o. Nu am avut cum să știu dacă Aida i-a spus sau nu tatălui meu ce se întâmplase, am impresia că nu, altfel nu îmi explic solicitudinea tatălui meu, care mi-a cerut de mai multe ori, la telefon și în scrisori, să mă împac cu Aida și să rezolvăm amiabil micile noastre neînțelegeri. „Sunteți ființele pe care le iubesc cel mai mult“, spunea, „și nu suport să vă știu certați“. Timp de un an, am refuzat orice comunicare sau contact cu tatăl meu, care ajunsese să creadă că eram supărat pe el. „De ce nu vrei să vorbești cu mine, ce ți-am făcut?“, mă întreba. Tu nu mi-ai făcut nimic, dar eu ție, da, gândeam eu, și ăsta e cel mai rău lucru. Improvizam o scuză oarecare (am rămas la niște prieteni, am mult de învățat) și îi închideam telefonul. În seara zilei în care nu am sărutat-o pe Ana Mladić, tata m-a sunat plângând și nu am avut tăria să-i închid telefonul. Aida îl părăsise pentru un bărbat mai tânăr, un coleg de

facultate, biolog ca și ea. Mai devreme sau mai târziu, trebuia să se întâmple, cum, fără să-și ascundă bucuria, a spus mama. Plecând de la această ruptură, să admitem că i-am iertat tatălui meu afrontul pe care i l-am adus cu o femeie care, asta simțeam atunci, ne-a dezamăgit pe amândoi și nu ne merita deloc. Relația tată-fiu a fost reluată, deși cu o oarecare dificultate, pentru că tata părea dornic să vorbească cu mine doar când era beat.

— Nu mai am chef de viață, spunea, bătrânețea este groaznică, nu-mi place că îmbătrânesc, nu îmi plac bătrânii și se presupune că din cauza vârstei mele va trebui să trăiesc printre ei.

— Ai doar cincizeci și opt de ani, i-am amintit eu, nu ești bătrân. Bei prea mult, asta ți se întâmplă, și nu te îngrijești deloc.

— Beau pentru că sunt deprimat, se apăra el, făcând abstracție de faptul că băuse întotdeauna, trist sau vesel, dar bănuiesc că da, era deprimat sau, în orice caz, foarte abătut, iubirile tomnatice au pericolele lor.

I-am promis că îndată ce se va sfârși războiul din Croația voi veni la Sarajevo să-l văd.

Sfârșitul războiului din Croația s-a suprapus peste începerea conflictului din Bosnia. Belgradul nu mi se mai părea incitant, ci opresiv. Am încercat să-mi conving tatăl să plece din Sarajevo, fără nici un succes.

— Aici nu va fi război, mă asigura el, Karadžić, cretinul de Nikola Koljević și aliații lor nu au nici o posibilitate să-și impună ideile ultranaționaliste în Sarajevo, noi suntem oameni culți și civilizați, cosmopoliți... Am început să colaborez cu comunitatea evreiască din Sarajevo pentru pregătirea sărbătoririi celui de-al cincilea centenar al sosirii sefardiților în oraș. Mă ocup de aspectele culturale, spunea tata, trebuie să o fac, pentru că dacă nu, evenimentul va fi un dezastru, evreii ăștia pioși din comunitate sunt niște ignoranți.

Și, așa cum era anunțat, războiul dintre Bosnia-Herțegovina și Serbia a izbucnit, iar pe tatăl Anei Mladić l-au avansat în grad de general și i-au încredințat comanda trupelor sârbo-bosniace și din nou bogomilii și creștinii (dar și evreii, asemenea tatălui meu Vlado) au suferit asediul necruțător al cruciaților și al căpeteniei lor, comandantul Ratko Mladić; după cinci secole, a repetat nefastele cuvinte ale arhiepiscopului catolic: „Ucideți-i pe toți!“, după care a adăugat, făcând paradă de propria inspirație: „În corp, trageți doar în corp! Înnebuniți-i de tot!“. Comunitatea internațională a decretat un embargo Serbiei și noi, sârbii, ne-am transformat în ciumații Europei, răii filmului în care, voiam sau nu, jucam ca figuranți: toți eram naziști într-un film cu partizani și a urmat o criză de alimente, cozi kilometrice pentru a cumpăra un pui congelat, iar banii sârbești nu mai valorau nimic, socoteam în mărci, deși nu le aveam și nu se putea zbura, aeroportul era închis, în timp ce eu eram disperat să plec, să scap din țara asta de

zombi care nu avea leac și care se scufunda complet și, de mână cu o musulmană care se numea Vahida, dar voia să fie numită Anastasia (lucrurile s-au schimbat atât de rău, încât a avea un nume nepotrivit putea să te coste viața și eu mă temeam că de la o zi la alta se va deschide vânătoarea roșcaților), traversam furios, cu teamă și un șchiopătat exagerat, străzile din ce în ce mai cenușii, mai ostile și mai goale din Belgrad, unde patrule militare și paramilitare cutreierau din nou orașul la vânătoare de bărbați sârbi apți pentru încorporare, dar de data asta doar pe cei de origine bosniacă, așa cum eram eu, și într-o noapte m-a sunat Igor să-mi spună că Dragan va fi trimis pe frontul din Bosnia.

1. Dialect iudeo-spaniol.

13

„Biblia ne învață că nemunca, lenea erau starea de fericire a primului om înainte de cădere. Plăcerea huzurului continuă să fie aceeași la omul căzut, dar blestemul apasă asupra lui, nu doar pentru că trebuie să ne câștigăm pâinea cu sudoarea frunții, ci și pentru că, date fiind însușirile noastre morale, nu putem fi fericiți lenevind. O voce misterioasă ne spune că trebuie să ne simțim vinovați dacă stăm degeaba. Dacă omul ar putea găsi o stare în care, nefăcând nimic, să simtă totuși că-și face datoria și că este folositor, ar regăsi o parte din fericirea lui primitivă. O întreagă clasă socială, cea a militarilor, se bucură de starea acesta de trândăvie obligatorie care-i nu poate fi reproșată. Și exact în asta constă atracția spre cariera militară."

Când avea cincisprezece ani, Ana a transcris de mână acest text și i l-a citit tatălui său.

— Tu ai scris această prostie? De ce?

— Nu am scris-o eu, doar am copiat-o. Am crezut că-ți va plăcea, este din Tolstoi, autorul tău preferat, e un paragraf din *Război și pace*, romanul pe care mi-ai spus să-l citesc.

Tatăl ei izbucni în râs la auzul acestei neobrăzări.

— Este un roman lung și are lucruri bune și lucruri rele. Ceea ce mi-ai citit este o stupizenie. Tolstoi era pacifist și pacifiștii spun prostii, oricât de geniali ar fi. Eu nu ți-am impus să citești *Război și pace*, ți l-am recomandat doar, ceea ce este altceva și, dacă nu îți place, nu trebuie să îl termini, dar ar fi păcat, are descrieri foarte interesante ale campaniei lui Napoleon în Rusia, numai pentru atât și tot merită să-l citești.

Era ceea ce o plictisea cel mai mult în roman, pagini după pagini care descriau amănunțit mișcările de trupe și strategiile militare ale francezilor și ale rușilor, care îl entuziasmau atât de mult pe tatăl ei. Totuși, acel pasaj îi atrăsese atenția pentru că exprima ceea ce gândise și ea de multe ori. Tatăl ei nu era un militar inactiv, aici Tolstoi era nedrept cu el; muncea mult, era pe drumuri mereu, petrecea lungi perioade cu detașamente militare trimise în misiune la mari distanțe, departe de civilizație și de familia lui, dar adevărul era că nu înțelegea ce sens avea să fii militar pe timp de pace. Exista ceva ridicol, teatral, ca de farsă, în manevrele în care soldații și ofițerii lor se

jucau de-a războiul cu gloanțe oarbe și falși inamici, adică tot dintre ei, asemenea copiilor care refuzau să crească sau actorilor care repetau la nesfârșit o reprezentație care nu va avea loc niciodată. Ce rost aveau pompa solemnă a încolonărilor și defilărilor, accentul pe disciplină, studierea cu insistență a hărților unor presupuse zone de conflict unde singurele deflagrații care aveau loc erau balegile vacilor, cum spunea chiar tatăl ei? „Sper să nu mă văd obligat să-mi demonstrez curajul într-o bătălie“, obișnuia să spună, „dar dacă va fi nevoie, voi ști să îmi apăr țara: sunt pregătit“. Țara pe care tatăl ei o apăra atunci a încetat să mai existe; mai întâi s-a rupt în bucăți și apoi a izbucnit războiul, ca într-o explozie inversă, și tatăl ei a pus în practică acele cuvinte profetice. Într-o Iugoslavie trăind în pace, Ratko Mladić nu ar fi ajuns niciodată general. Nu avea relații sau protectori, era un sârb din Bosnia, un om de la țară care nu adula pe nimeni și nu făcea nici cel mai mic efort pentru a avansa sau pentru a se pune bine cu șefii. Dacă reușise, era doar prin propriile merite și în ciuda invidioșilor și a dușmanilor (nu ceilalți, ustașii sau musulmanii, ci cei mai răi, cei mai periculoși: dușmanii sârbi). Toate acele confruntări armate simulate, marșurile epuizante pe povârnișurile Macedoniei sub un soare nemilos au avut, în cele din urmă, sens. În numai două luni a cucerit pentru Serbia șaptezeci la sută din teritoriul Bosniei-Herțegovina. Nu exista în armată ofițer mai decorat ca el: îi conferiseră Ordinul Virtutea Militară, cu spade de argint; Ordinul Armatei Naționale, cu o stea de argint; Ordinul Virtutea Militară, cu spadă de aur și Ordinul Frăție și Unitate, cu coroană argintie. Când îl vedea trecând în revistă trupele sale în Han Pijesak, nu putea să nu admire frumusețea solemnă a acelui spectacol, sincronizarea perfectă, aproape supranaturală, a mișcărilor a mii de oameni în uniformă, care prezentau arma, salutau la unison pocnind călcâiele la comanda energică și precisă a comandantului lor, în timp ce tatăl ei străbătea grav rândurile fără să-i scape vreun detaliu; dacă era ceva rău, echipamentul vreunui recrut, alinierea vreunei coloane sau starea vreunei puști, observa imediat și toți acei bărbați tineri, puternici și înarmați, tremurau sub privirea pătrunzătoare a șefului, să nu se oprească asupra mea, să nu observe că bocancii nu sunt bine lustruiți… Când era mică îi era rușine de profesia tatălui ei, i se părea inutilă în comparație cu activitățile neîndoielnic folositoare societății, cum ar fi munca țăranului, a dulgherului, a tâmplarului, a inginerului sau, mai ales, a medicului. Dacă în loc să fie un simplu ofițer al armatei, tatăl ei ar fi fost chirurg, nu ar mai fi trăit în Macedonia, într-un apartament asfixiant de treizeci și șase de metri pătrați, ci într-o casă demnă, spațioasă, cu două etaje și grădină, în Sarajevo sau în Belgrad, și s-ar fi bucurat de recunoaștere și prestigiu social; în timp de pace, militarul nu este apreciat și nu este luat în seamă, iar acum acel ofițer puțin cam ridicol, care înlocuia armele vechi, fără să fi avut vreodată ocazia să le folosească, cu unele noi, salva Serbia. Era una război necesar, fără îndoială, și o oportunitate istorică de a înfăptui visul milenar al unui popor: Marea Serbie; în sfârșit, trăiau într-o

casă mare, într-un cartier rezidențial din Belgrad și totuși… La sfatul tatălui ei, a schimbat lectura interminabilului *Război și pace* cu povestirile lui Tolstoi. Erau frumoase, aveau o morală, o învățătură și de aceea îi plăceau. După ce a citit *De cât pământ are nevoie un om?*, a avut impresia că învățase ceva, nu pierduse timpul într-o activitate inutilă sau vinovată, cum i se părea când citea romane de dragoste; cel mai mult a încântat-o să constate că aflase ceva ce știa deja. Dar a citit și o povestire de Tolstoi care a indispus-o. Se intitula *După bal*.

Povestitorul, un om în vârstă, rememorează un episod din tinerețea lui care, după cum afirmă, îi schimbase viața. S-a întâmplat într-un oraș de provincie în care ducea viața liniștită și opulentă a unui tânăr aristocrat din Rusia țaristă. În ultima zi de carnaval, povestitorul merge la un bal la reședința mareșalului nobilimii regionale. Acolo, în mulțimea de doamne gătite și domni eleganți, o descoperă pe fata de care se îndrăgostește, pe Varenka. Povestitorul și Varenka nu dansează împreună mazurca, pentru că un rival i-o luase înainte, dar dansează toate celelalte dansuri; în seara aceea Varenka este extraordinar de frumoasă și, cu cât dansează mai mult cu ea, cu atât mai îndrăgostit nebunește se simte. Ea, la rândul ei, nu-l respinge și dă chiar semne că îl place. Înainte de a trece în salonul unde se servea cina, Varenka îi dăruiește o pană din parură; mai târziu, îi permite să păstreze evantaiul ei ca amintire… În codul rafinat al curtoaziei aristocratice, aceste gesturi înseamnă mult. După cină, reîncepând dansul, sosește momentul crucial al serii; un colonel în vârstă, încă prezentabil și chipeș, cedează la repetatele cereri ale amfitrioanei, soția mareșalului nobilimii, și iese la dans cu fata cea mai frumoasă și mai atrăgătoare de la petrecere: fiica sa, Varenka. Povestitorului îi inspiră afecțiune și admirație acel om aproape bătrân care sub ochii tuturor pare să-și recapete vigoarea tinereții și își conduce cu mână sigură adorabila parteneră, marcând, cu picioarele puțin cam rigide, puțin cam crispate, pașii, rotirile, micile salturi pe care le cere mazurca. Este înduioșat când descoperă cizmele lui care, deși curate, erau demodate și aveau tălpile pingelite. Își dă seama că acest nobil și demn militar se lasă la o parte pe sine însuși pentru ca fiica sa să poată străluci la recepții. La finalul melodiei, colonelul se îndreaptă spre povestitor și îi cedează fiica pentru a continua el dansul cu ea și tânărul își petrece restul nopții dansând cu Varenka, învârtindu-se fără oprire pe parchetul ceruit al sălii enorme, sub strălucirea festivă a candelabrelor de cristal, la fiecare înclinare, la fiecare rotire, mai înflăcărat, mai cucerit de partenera sa, dar puțin și de încântătorul ei tată, care se va retrage în curând, invocând obligațiile serviciului. Petrecerea se termină aproape în zori. Povestitorul se întoarce acasă, atât de tulburat, că nu poate dormi. Se ridică din pat, se încalță din nou, se înfășoară în mantie și iese să se plimbe pe străzile înghețate ale orașului, sub cerul care începe să se lumineze. Pașii îl conduc, inevitabil, spre împrejurimile vilei unde locuiește cauza insomniei lui. Pe măsură ce se apropie, ajunge până la el din ce în ce

mai clar, o muzică discordantă, dezagreabilă, răpăitul sinistru al unei tobe și sunetul ascuțit al unui flaut care însoțea un grup de umbre: sunt soldați în uniformele lor negre și se îndreaptă spre un teren viran din apropiere. Ajungând la destinație, se împart în două rânduri, față în față, lăsând un culoar strâmt între ei, stârnind și mai mult curiozitatea povestitorului.

— Ce fac acolo? îl întreabă pe un fierar de lângă el care, asemenea lui, se uita la scena aceea.

— Pedepsesc un tătar care a încercat să dezerteze, răspunde fierarul scârbit și-și îndreaptă privirea spre capătul celălalt al celor două rânduri de soldați.

Povestitorul îl imită și vede ceva înspăimântător: un om dezbrăcat de la mijloc în sus, legat de puștile a doi soldați care îl conduc, îl târăsc sau îl împing pe culoarul îngust, printre două șiruri de recruți care, pe măsură ce înaintează, îl biciuiesc cu lovituri nemiloase care fac să șuiere aerul. Lângă victimă merge un ofițer de grad înalt, cu pasul puțin cam rigid, puțin cam crispat, acel bătrân încântător, tatăl Varenkăi. Dezertorul, cu spatele zdrelit șiroind de sânge, imploră îndurare, dar nimănui nu-i este milă de el; dimpotrivă, loviturile se întețesc. Brusc, colonelul se oprește și se apropie de unul dintre soldați.

— O să-ți arăt eu cum trebuie să lovești, îi spune furios.

Cu pumnul înmănușat îl lovește în față pe soldat, drept pedeapsă pentru delăsarea lui și se îndepărtează încruntat, cu pași mari, strigând:

— Aduceți nuiele noi!

Încrucișându-și privirea cu cea a povestitorului se preface că nu-l recunoaște. Naratorul, oripilat de ceea ce văzuse, ajunge la concluzia că poate colonelul știe ceva ce el nu cunoaște, dar nu reușea să înțeleagă ce. Își spune că dacă ar ști și el ce știa colonelul, poate ar înțelege sensul scenei la care asistase, justificarea sau necesitatea ei și nu ar mai fi atât de tulburat. Și atunci ia decizia care îi va schimba viața: nu va mai intra în armată așa cum avea de gând. Cât despre Varenka… A încetat să o mai iubească.

Când a citit această povestire pentru prima oară, în Skopje, a rămas stupefiată și descumpănită, asemenea povestitorului, chiar dacă din alte motive. Care este morala? se întreba. Ce vină are fata pentru cruzimea tatălui ei? Era o nedreptate groaznică. Nu reușea să-și scoată povestirea din cap. Când căpitanul Mladić s-a întors din Kumanovo la sfârșitul săptămânii, l-a întrebat:

— Ce i-ai face unui dezertor?

— Ce i-aș face?

— Da, ce i-ai face, l-ai biciui, ai da ordin să fie executat, cum l-ai pedepsi?

— Dar ce-ți veni să mă întrebi asta? vru să știe tatăl ei. Îi spuse și el, ca întotdeauna, făcu ordine în lucruri, o readuse la realitate, o liniști: Armata Populară Iugoslavă nu

este armata Rusiei țariste. Există regulamente, există proceduri, există tribunale: dezertorul este arestat și apoi judecat, dar nu este biciuit, nici bătut, suntem oameni corecți, civilizați, timpurile s-au schimbat, din fericire. Dar în timp de război, lucrurile stau altfel; dezertorului de pe front, un glonț în spate. Să fie exemplu, îi explică tatăl ei.

Și ei i se păru un argument rezonabil.

Acum credea că tulburarea pe care i-a produs-o în adolescență această povestire a fost un semnal, o premoniție, ca și cum de atunci ar fi intuit că un lucru asemănător i se va întâmpla și ei. Era mai rău: o numeau asasină, o învinovățeau de moartea lui Dragan, că ea îl îndemnase pe tatăl să-l trimită pe front, în Bosnia, cu scopul de a scăpa de un pretendent supărător sau pentru a se răzbuna pe amantul infidel. O credeau capabilă de un act cumplit, groaznic, de neiertat, și, totuși, pe drumul de întoarcere de la Moscova la Belgrad, prietenii ei au fost cordiali și chiar atenți cu ea. Ce ai? De ce ești așa de serioasă? Te supără lumina, vrei să cobor parasolarul? Se temeau de ea; frica instinctivă de posibila mânie a tatălui ei, de represaliile lui, era motorul acelei false amabilități, al acelui spectacol de ipocrizie. Acceptaseră compania ei nu din dragoste sau simpatie, nu din prietenie, ci din teamă. Nu erau prietenii ei, se prefăceau. În conversația de la barul hotelului Ucraina pe care a auzit-o și în care Petar lansase acea teribilă acuzație împotriva ei, nici Martina, nici Marko nu l-au contrazis; Zoran o apărase vag, doar Nadica a apărat-o energic. Ea da, ținea la ea, era singura din tot grupul cu care păstrase legătura după întoarcere; cu inabilitatea ei obișnuită, în dimineața în care stabiliseră să se vadă la facultate, Nadica veni cu fularul lui Sașa înnodat la gât, obiectul acela odios de care voise să scape la Moscova dăruindu-i-l.

— De ce ți-ai pus fularul ăsta?

— Mi l-ai dăruit tu! răspunse Nadica supărată. Ce se întâmplă cu tine? o întrebă. Ești ciudată, încă din ultima zi la Moscova și pe drumul de întoarcere aveai ceva, nu vorbeai cu nimeni, erai tristă sau poate supărată…

Ea dădu vina pe durerea de cap:

— Este insuportabilă, parcă mi-ar exploda creierul și nu cedează deloc, de când mă scol și până mă culc, nu-mi mai arde de nimic.

— Te plângeai de asta și la Moscova. De ce nu te duci la un doctor?

Ana se scandaliză:

— Cui îi trece prin cap să deranjeze un medic pentru o simplă migrenă? O să-mi treacă, e probabil din cauza grijii examenelor.

Da, era nervoasă, dormea prost, se deștepta speriată în mijlocul nopții și adormea la loc cu mare greutate. Dacă în după-amiaza aceea, la barul de la Ucraina, și-ar fi înfruntat prietenii… Am auzit ce ați spus și este o minciună. Nici eu, nici tatăl meu nu am avut nimic de-a face cu moartea lui Dragan, mă calomniați fără nici o dovadă. Și l-ar fi întrebat pe Petar, acuzatorul ei: Ce ți-a spus despre mine Danilo Papo? Acel Dani Papo

care fusese prietenul ei și care chiar îi făcuse curte... Pe drumul de întoarcere, mai întâi în avion la Praga și apoi în acel *minivan* care i-a adus la Belgrad, în compania impusă a unor prieteni care o detestau, nu a avut dispoziția și nici forța să abordeze acest subiect, și-a concentrat toate puterile să nu plângă, să nu se dea în spectacol în fața lor, să-și păstreze orgoliul, demnitatea, măcar atât. De când sosise la Belgrad, nu făcea decât să plângă. Noaptea, în pat, cu fața cufundată în pernă; după-amiaza, așezată la biroul ei, pătând cu lacrimi paginile cărții de Medicină Legală; dimineața devreme, după ce oprea soneria ceasului deșteptător, când încerca să-și adune forțele pentru a se ridica din pat, să se îmbrace, să coboare la micul dejun... O năpădea o tristețe enormă și nu-și putea stăpâni plânsul, simțea mereu nevoia să-și descarce sufletul, de ce, pentru ce, nu știa, dar lăsa ca lacrimile să-i curgă șuvoi pe față, pe gât, în păr, să ude perna într-o orgie de amărăciune, de milă față de ea însăși, de disperare. Nu încerca să-și înfrâneze plânsul, simțea o ușurare doar când îl lăsa liber, ca și cum s-ar fi stăpânit luni sau ani și se acumulaseră litri de lacrimi reprimate care acum dădeau pe dinafară rupând stavilele. Punea muzică să nu o audă cei din casă hohotind și pentru a-și acompania suferința, pentru a o legăna, mereu aceeași melodie, „Tears in Heaven“ de Eric Clapton, pe care cântărețul american o dedicase fiului său care murise la patru ani, căzând de la fereastra unui zgârie-nori din New York. „*Would you know my name / If I saw you in heaven / Will it be the same / If I saw you in heaven*... Vei şti cum mă cheamă dacă ne-am întâlni în rai? Ar mai fi totul la fel dacă ne-am întâlni în rai? Trebuie să fiu puternic și să merg înainte, pentru că știu că nu e loc pentru mine, aici, în rai“ O făcea să plângă mereu, ce frumos cântec, ce trist! Plângea pentru Eric Clapton și pentru băiețelul lui, plângea pentru tatăl ei, plângea pentru Dragan, plângea din cauza războiului, plângea pentru Serbia și pentru toți sârbii, vii și morți. Găsea un fel de plăcere morbidă, o dulce consolare, în a se complace în nefericirea ei și când părea că neliniștea din piept se potolea, că gustul sărat al propriilor lacrimi se usca pe buze, se vedea pe sine cu tatăl, cu mama ei pe culmea Treskavica, în ziua aniversării lor, glumind, râzând, luându-se peste picior, alături de bravii soldați sârbi, sub un soare vesel, însuflețitor, care te reconcilia cu lumea. Mama ei ținea în brațe proiectilul sub a cărui greutate mergea împleticindu-se, fără să-și piardă însă surâsul și dorința de a se bucura de acea activitate în mijlocul familiei. În continuare, se vedea pe ea însăși introducând proiectilul, care părea un supozitor enorm, cum observase mama ei, în țeava mortierului, împingând cu putere, până ajungea la fund, și pe tatăl ei cerându-i cu un gest imperios al mâinii să se ghemuiască, trăgând apoi de cablu și strigând: foc! și apoi bubuitul mortierului, mirosul de pulbere, norul de fum negru care o împiedica să vadă și să respire, emoția reținută, unde va ajunge proiectilul, ținându-și respirația până când auzea bubuitul exploziei de cealaltă parte a dealului și atunci urmau fericirea, extazul, ea și mama ei bătând caraghioase din palme, aproape ca niște paiațe, repetând încântate, i-am lovit, i-am

făcut praf! în timp ce tatăl ei le privea încruntat, simulând nemulțumirea pe care o dezmințeau însă privirea lui veselă, buzele destinse într-un zâmbet, atât de mândru de soția și de fiica lui, atât de fericit de a le avea lângă el! Dar de data aceasta, privirea ei nu se oprea când proiectilul se ridica pe deasupra vârfului stâncos și se pierdea de cealaltă parte, ci îl însoțea mai departe, urmărindu-l în timp ce trasa o curbă elegantă și cobora cu viteză vertiginoasă panta umbroasă a dealului pentru a lovi ținta cu un zgomot care făcea să tremure pământul, asurzea păsările și arunca în aer fragmente de stâncă, arbori sfărâmați, acoperișul vreunei case, rama vreunei ferestre, găini moarte, fără fulgi, o cizmă cu un picior înăuntru, un braț desprins de corp șiroind de sânge, un cap tăiat, o fumăraie densă ca a haosului primordial, un vârtej de pământ, pietre și iarbă care, după ce se potolea, lăsa să se reinstaureze liniștea, o liniște pură, fără triluri de păsări, fără cotcodăceala găinilor, fără răgetul măgarilor, fără strigătele copilului care în urmă cu câteva clipe trăgea de coada unui măgar, fără vocea bunicii care îl certa, o liniște stranie, supranaturală, pe care nu întârzia să o tulbure bâzâitul muștelor apropiindu-se în roiuri să cerceteze cadavrul măgarului căzut pe o parte, cu burta spartă, trupul decapitat al copilului care îl hărțuia, ceva diform aplecat peste gard – mama lui moartă și, pe deasupra sau pe dedesubtul bâzâitului agitat al muștelor, se puteau percepe gemetele stinse ale bunicii prinse sub dărâmăturile a ceea ce a fost locuința ei, în timp ce, pe panta însorită a muntelui ea, tatăl și mama ei se agitau să pregătească următoarea tragere, încă trei lovituri și vom face pauză pentru picnic, le promitea tatăl ei, era și timpul! geme mama, sunt frântă! Nu știi ce grele sunt aceste supozitoare! Și ea, râzând, o eliberează pe mama ei de greutate și cu grijă, atentă, ridică proiectilul în sus și îl introduce încet în țeava mortierului… Era inutil să închidă ochii și să strângă pleoapele cu putere ca să nu mai vadă sau să înlocuiască fața plină de sânge și pământ a copilului al cărui cap dislocat a căzut rostogolindu-se prin iarbă și acum zace într-o baltă lângă un câine mort, cu acela al unui feroce mujahedin bărbos; spaima, oroarea care i-au înghețat plânsul rămân intacte. Dorea ca tatăl ei să se întoarcă de la Han Pijesak și să-i alunge chinul. Ratko Mladić nu trage în civili, cum ai putut crede așa ceva? În ziua aniversării tale în Treskavica am deschis focul asupra unei brigăzi de berete verzi, acei paramilitari musulmani care devastaseră și prădaseră sate sârbești în zilele anterioare, incendiind casele cu locuitorii înăuntru, arzându-i de vii! Cu mortierul nostru am eliberat Serbia de jivinele dăunătoare, asta îi va spune, indiferent dacă era sau nu era așa, poate nici tatăl ei nu știa cu certitudine ce era în cealaltă parte a muntelui, dar va găsi cuvintele cu care să o liniștească și va înceta coșmarul pe care-l avea cu ochii deschiși și care era mai greu, mult mai greu de suportat decât durerile de cap. Tatăl ei a venit din Bosnia abia după o săptămână.

În vinerea aceea aveau oaspeți: Duško Božović și soția lui, Senka, vecini cu bunica și unchii ei în Kalinović. Duško era un uriaș cu părul încărunțit și mustața neagră, cu fața

brăzdată de riduri ca o hârtie mototolită și apoi netezită, cu mâini mari, cu unghiile negre și o burtă impunătoare. Nu avea picioare; stângul era tăiat de sus, sub zona inghinală, ciotul drept se sfârșea deasupra genunchiului. Și le pierduse pe front, la Trebinje, unde călcase pe o mină, le explicase el, în timp ce soția lui încuviința resemnată.

— Dumnezeu a vrut așa, este voința Domnului, dar este o lovitură foarte dură, Bosa, spunea Senka, un om infirm, un olog, nu poate să muncească pământul sau să îngrijească vitele. Și acum ce-o să se întâmple cu noi, Doamne, ce-o să ne facem? se lamenta cu o voce de copil surprinzătoare la acea femeie uriașă, cu brațele groase și o față mare, îmbujorată.

Mama ei, Bosa, o bătea ușor cu palma pe dosul mâinii, încercând, afectuoasă, să o consoleze.

— Totul se va aranja, Senka, vei vedea, cel puțin trăiește, alte femei și-au pierdut soțul, fiii... Și apoi el și-a pierdut picioarele pentru o cauză mare, trebuie să te gândești la asta, Duško al tău este un erou.

Senka dădea din cap, nu foarte convinsă, iar eroul, Duško, își răsucea mulțumit mustața dar, pentru a-și ascunde stânjeneala, dădea peste cap, dintr-o înghițitură, paharul cu *șliboviță*, o *șliboviță* de casă, din Kalinović, distilată chiar de Senka, pe care mama ei o gustă, înmuindu-și buzele și lăudând-o fără rezerve. Ana le servi cafeaua, niște fursecuri Jaffa păstrate de câteva luni în cămară și niște baclavale dulci și unsuroase pe care le adusese în dar Senka. Încerca să se poarte cordial, să se arate ospitalieră, dar vizita lor o deranja. Glasul puternic al lui Duško, hohotele lui de râs, mirosul tutunului din care își rula țigările îi accentuau durerea de cap. Era așezată la o margine a canapelei, Senka stătea la dreapta, între ea și mama ei. Spre deosebire de soțul ei, care era ras prost și avea o haină veche, Senka se gătise pentru vizita ei la Belgrad; se dăduse cu un parfum infect, care ei îi făcea greață și avea o pieptănătură ciudată, cu părul tapat, dat cu mult fixativ, așa cum apărea mama ei în fotografiile din anii șaptezeci. Duško întrebă de Rale și ea fu șocată că îl numea așa pe tatăl ei, acest nume de alint era privilegiul doar al unor prieteni și al câtorva rude foarte apropiate. Mama îi răspunse că îl așteptau să sosească:

— Vine din Bosnia în seara asta, are treburi de rezolvat în Belgrad.

Duško se arătă încrezător:

— Am venit special să-l vedem, mărturisi, pentru pensia mea de invaliditate, în Pale și în Banja Luka nu reușesc să rezolv obținerea ei, iar aici în Belgrad îmi spun că nu ține de ei, că eu eram combatant într-o armată străină... O armată străină! Cum pot să spună așa ceva? Nu suntem toți sârbi? Nu am luptat eu pentru Serbia? Nu i-am jertfit picioarele?

Pentru a-l liniști, mama ei îi arătă, fără să-și ascundă orgoliul, mai multe numere din

februarie ale revistei NIN, în care se publicase o serie de interviuri cu soțul ei, Ratko. Duško le răsfoi cu entuziasm. Citea mișcându-și buzele. Din când în când, se lovea cu palma este ciotul piciorului drept în semn de aprobare și spunea:

— Ascultă, Senka, uite ce spune Rale: „Eu nu sunt o legendă. Sunt un simplu soldat care își apără patria. De ce trebuie să fie viața mea mai valoroasă decât aceea a unui soldat care luptă în tranșee?“. Da, domnule, acesta este comandantul meu! Și mai spune, fii atentă, Senka: „Nu mă preocupă că francezii și americanii mă consideră un criminal de război. Eu nu am dus un război în Vietnam sau în Cambodgia, ca ei. Eu îmi apăr poporul, pentru că este datoria și obligația mea. Dacă Franța vrea să creeze un stat musulman în Europa, de ce nu îl fac la Paris sau la Londra?“. Da, domnule, așa trebuie să vorbești! Este un mare bărbat Ratko al nostru, un erou sârb. Dacă ar conduce el Republica Srpska în locul acestui ticălos de Karadžić, am fi câștigat de mult războiul. Așa cred eu și așa gândesc mulți; o să-i spun când va veni. Mai este *șlibovință*?

După un timp, conversația se împărți în două; în colțul dinspre fereastră cei doi bărbați, Duško și Darko, beau *șlibovință*, fumau și vorbeau cu vocile lor grave, Duško în scaunul lui cu rotile, al cărui spătar strivea frunzele plantei care se afla în fața perdelei și pe care ea o udase în dimineața aceea, Darko așezat pe un scaun. „Așa cum mă vezi, când aveam picioare“, îi explica Duško fratelui ei, „am ucis mulți musulmani. Nu-mi era frică de nimic, mă numeau curajosul kamikaze din Kalinović. Duško, ești nebun, îmi spunea sergentul, într-o zi te vor ucide nenorociții ăștia de *balija*. Dar eu sunt un ochitor dat dracului, întreabă-i pe verii tăi, pe unchiul și pe tatăl tău, eram cel mai bun vânător din Kalinović. Cu o pușcă în mână le dau clasă acestor lunetiști închipuiți care se ascund în casele goale din Sarajevo și la adăpost, fără nici un pericol, trag cu puștile lor cu lunetă în oricine trece pe stradă și primesc cincizeci de mărci pentru fiecare cadavru. Eu, Darko, am ucis mai mult de o sută de musulmani și nimeni nu mi-a dat vreo recompensă, nici eu nu am cerut-o. Sunt un patriot adevărat, eu omor gratis!“, se lăuda Duško, ridicând glasul. La dreapta ei, Senka o întreba pe Bosa cum croșetase un pled, „Eu nu știu să fac modelul acesta“, spunea, „este cu totul deosebit“. „L-am găsit într-o revistă germană“, îi răspunse mama ei, „pare complicat, dar este foarte simplu“, și eu i-am spus, ascultă, gunoi musulman fără Dumnezeu, bestie islamizată, vă mănâncă viermii și furnicile pentru că nu sunteți altceva decât niște animale. Întoarceți-vă la credința strămoșilor voștri, câini murdari vânduți, și veți scăpa de cuțit; tranșeea lor era la mai puțin de cincizeci de metri de a noastră, puteam să le văd capetele scârboase de *balija* și să miros fumul țigărilor lor și musulmanul blestemat râse de mine, ia uite cum tremur de frică! spuse, futu-ți mama ta de cetnic, o să-i tăi gâtul sub ochii tăi, o s-o tai în bucăți și o s-o pun în frigider să o mănânc, iar eu i-am răspuns, mai spune odată și ești mort, musulman de rahat, futu-și mama pe la spate, ca pe o cățea și am sărit din tranșee cu pușca în mână, am făcut câțiva pași pe terenul

minat și… Și ai călcat pe o mină? întrebă Darko. Nu, atunci nu, sergentul mi-a dat ordin să mă întorc, mi-a spus, unde te duci, tâmpitule, întoarce-te în tranșee, o să-ți arăt mai încolo un goblen pe care-l cos, fecioara din Kosovo cu urciorul dând de băut unui cavaler rănit, am terminat fecioara și soldatul, mai trebuie să fac fondul și nu ai idee ce frig înduri într-o tranșee, în ianuarie, Darko, îți îngheață ouăle, am două desene mai simple pentru început, dacă vrei ți le împrumut… Glasurile feminine se confundau cu cele masculine și ajungeau amestecate la urechile ei într-o hărmălaie care îi dădea amețeli. Era conștientă că era prea tăcută și poate pentru că își dădu seama de asta, încercând să o implice în conversație, Senka se întoarse spre ea și îi spuse: „Ana, tu care o să fii medic, poți să mă lămurești dacă este adevărat că albanezii au coadă asemenea maimuțelor?“.

În clipa aceea, se auzi zgomotul ușii de la intrare care se închidea și o voce foarte dragă care întreba:

— Unde este steaua mea?

Nu așteptă să urce, coborî în fugă scările și se aruncă de gâtul lui.

RĂNILE PROVOCATE DE ARME DE FOC:

DEFINIȚIE:

Sunt leziuni produse de glonțul care pătrunde în țesuturile corpului uman. Leziunile variază în funcție de distanța și de zona corpului pe care o penetrează glonțul.

DUPĂ DISTANȚA ÎMPUȘCĂTURII:

1. împușcătură de contact: de 0 la 2 cm

2. împușcătură din apropiere: de la 2 la 60 cm

3. împușcătură de la distanță: de la mai mult de 60 cm.

Tatăl ei mirosea a tutun, a transpirație, a *rakija* și a oțetul cu care mama ei îi curăța uniforma. Se strâmbă când află că îl așteptau Duško și soția lui.

— Asta îmi mai lipsea! spuse.

Oftă adânc, îi dădu șapca și vestonul să le pună în cuier și urcă încet treptele. Ajungând la primul etaj, părea omul cel mai fericit de pe pământ:

— Duško, banditule! Ce bine îmi pare că te văd!

Duško îi prezentă salutul militar:

— *Dobar dan,* domnule comandant. Iartă-mă că nu iau poziția de drepți, dar azi le-am dat repaus picioarelor mele.

Au râs cu toții, a râs și ea, văzând că tatălui ei îi revenise buna dispoziție.

LEZIUNE DE INTRARE:

În orice leziune de intrare, elementele de studiat sunt: orificiul de intrare, zona Fisch, zona de tatuaj și zona de fals tatuaj. Găsirea tuturor acestor elemente variază în funcție de distanța împușcăturii. În cazul armelor de foc, prin ceea ce se numește „gura de foc“, ies la tragere glonțul, flacără, fum și particule de pulbere nearsă. Studierea acestor elemente permite medicului legist să stabilească caracteristicile leziunii de intrare și, cu aproximație, distanța de la care s-a tras.

Tatăl ei nu voise să se așeze:

— Am stat jos destul în elicopter, spuse, simt nevoia să-mi pun sângele în mișcare.

Rămase în picioare, în spatele canapelei, cu mâinile sprijinite pe umerii ei.

— Poți să fii mândru de Ana ta, îi spuse Senka lingușitoare, nu este doar frumoasă, este și foarte deșteaptă.

— Sigur că sunt mândru de Ana. Ce tată nu ar fi? răspunse tatăl ei. Va fi cel mai bun chirurg din Serbia, o binecuvântare pentru patria noastră care, pe lângă soldații care o apără, are nevoie de medici care să le vindece rănile. Ana mea va vindeca numai sârbii. Musulmanilor le va da alte medicamente. Așa cum o vezi, este un adevărat soldat. M-a ajutat să trag cu mortierul pe front, în Treskavica. Am omorât câțiva musulmani de ziua ta, nu-i așa, fiule?

ÎMPUȘCĂTURA cu țeava lipită (sau la gura țevii): Realizată în contact direct între gura armei de foc și organism.

Se caracterizează prin:

— orificiul de intrare are formă stelată (gură de mină sau Hofmann), cu marginile zdrențuite, neregulate și înnegrite în interior din cauza prafului ars încrustat. Țesutul cutanat poate fi rupt prin smulgere.

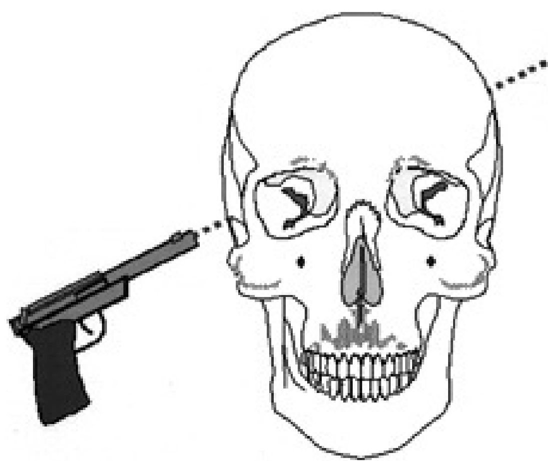
— Și eu i-am spus principelui Sergej Karađorđević: „Sunteți căsătorit?“. Nu m-am adresat cu alteță, nimic de genul ăsta, eu nu sunt un lingău, iar principele mi-a spus: „Nu, domnule general, sunt neînsurat, dar mi-ar plăcea să mă căsătoresc cu o sârboaică“. Și eu l-am întrebat: „Dumneavoastră vorbiți limba sârbă?“. El mi-a răspuns că nu. Atunci i-am spus: „Nu se va putea. Oricât de principe ați fi, nu vă puteți căsători cu o sârboaică fără să știți sârba. Mai întâi trebuie să învățați limba și să o învățați aici, în tranșee!“. Ea auzise anecdota asta de zeci de ori, la fel ca mama și fratele ei, dar toți trei au fost amuzați, ca și cum ar fi auzit-o prima oară. Duško și soția și-au exprimat și ei uimirea, și mai copleșiți, impresionați de grandoarea acestui consătean de-al lor din Kalinović, pe care îl cunoșteau de când era un copil care păștea vacile și care devenise un general atât de puternic, încât își permitea să dea lecții unui principe. Când a

terminat de povestit, tatăl ei nu i-a mai mângâiat ceafa și a luat de pe masă carafa cu *șlibovință*. Mama ei a întins mâna să-l oprească într-un gest instinctiv.

— Ratko, tensiunea...

— Uite, știi ceva? Mie îmi crește tensiunea când mi se interzic lucrurile care îmi plac. Vin de la război, femeie, nu pot să mă relaxez puțin?

Ca normă generală în ceea ce privește rănile perforante, cu orificii de intrare și de ieșire, se poate spune că glonțul pătrunde în organism „împingând“ și iese din el „rupând pielea“. Impactul asupra osului produce o pierdere de substanță în formă de trunchi de con (A), dar dacă este de la mică distanță, se produce de asemenea o desprindere în tăblia externă (B), adică, există o margine oblică dublă.

Pierderea de substanță de os este cu atât mai mare, cu cât glonțul străbate structuri dure.

Ana aprecie claritatea desenului explicativ, finețea liniilor. Era o împușcătură cu țeava lipită în regiunea parietală stângă a craniului. Orificiul de intrare era clar, dar poate nu exista orificiu de ieșire și glonțul rămăsese înfipt în creier. Era un glonț mortal, caracteristic unei execuții sau unei sinucideri; într-o astfel de situație, sinucigașul ar trebui să fie stângaci sau ambidextru. **Arsura, cauzată de flacără, se identifică prin aspectul pergamentos al pielii, care capătă un ton brun sau gălbui și, uneori, prin existența firelor de păr arse.** Nu putea să se concentreze, nu voia să se concentreze. Am omorât câțiva musulmani de ziua ta, nu-i așa, fiule? Se văzu pe sine însuși, cu halatul alb de medic legist, cu masca acoperindu-i fața, examinând cu mâinile foarte curate înmănușate trupurile musulmanilor pe care îi omorâse ea împreună cu tatăl și cu mama ei, în ziua aniversării ei. Orificiul de intrare, traiectoria glonțului, orificiul de ieșire, zona Fisch, zona de tatuaj adevărat, zona de tatuaj fals. **Concluzia raportului medicului legist: Trauma de pătrundere în craniu, torace și extremități, cauzată de rănile provocate de schijele unui proiectil tras de o familie iubitoare și foarte unită, care își apăra patria, într-o dimineață însorită, în timp ce se pregătea**

să se delecteze cu un picnic. Se simțea capabilă să studieze orice, în afară de medicina legală, dar era de neconceput să-l implore pe profesor: scutiți-mă de acest examen; mai târziu, peste o lună sau două, voi fi pregătită pentru a aborda această disciplină, acum nu pot… Ajungea până la ea din salon sunetul ca un scâncet prelungit al unei *gusle*[1]. Duško și soția lui nu doar că nu plecau, cum ar fi dorit ea, dar Duško începu să fredoneze și să cânte la *gusle*, mai mult ca sigur la cererea tatălui ei, pe care, mulțumirea că era din nou acasă și *șlibovița* îl făcuseră să uite de oboseală. Nu aveau nici o considerație față de ea, știau că învăța pentru examene și făceau atâta gălăgie! Deși în parte vina era a ei: lăsase ușa camerei întredeschisă, pentru că în seara aceea singurătatea îi producea panică; acum, că tatăl ei se întorsese, simțea nevoia să-i audă vocea, râsul, să-i simtă prezența. Ce cânta Duško? Avea o voce frumoasă de bas. „Fecioară, despletește-ți părul roșcat, / îl duc la mormânt pe iubitul tău mort. / Așa să fie, să îl ducă și să-l înmormânteze în negrul pământ, / mi-a mângâiat părul prea mult timp…“ Și se gândi că nu știa ce fel de răni îl uciseseră pe Dragan.

Mamele sunt ca vrăjitoarele, știu sau ghicesc totul. Era în camera ei și se uitau la fotografii. Una dintre ele o făcuseră în Trnovo și apăreau toți trei, mama, tatăl și cu ea; tatăl în uniformă militară, zâmbind și privind undeva în afara cadrului, mama ei foarte veselă, cu o înfățișare tinerească, la stânga tatălui, care o ținea de mijloc.

— Ești foarte frumoasă în fotografia asta, îi spuse Ana, în schimb, mie nu-mi place deloc cum arăt.

Era în picioare, în spatele tatălui ei, îmbrățișându-l cu mâna dreaptă întinsă până la inima lui. Se uita la cameră cu un zâmbet stupid, așa i se părea, iar părul în ziua aceea era nearanjat, turtit.

— Am o față de proastă și uite cum mi se vede urechea. Am urechile așa de mari, mamă? Parcă aș fi Dumbo!

— Prostii, Ana, arăți forte bine, foarte naturală, bluza asta roșie pe care ți-ai pus-o îți vine foarte bine.

Era aceeași pe care o purtase la Moscova când se întâlnise cu Sașa. Se uitară apoi la fotografiile din călătoria în Rusia pe care le developase.

— Și fotografia asta a Parlamentului de unde ai făcut-o?

— Din camera noastră de hotel, se afla chiar în față, pe celălalt mal al râului Moscova.

— Ah, aici sunteți toți! Nadica, Martina, Marko, Zoran, tu… Pe băiatul ăsta brunet nu-l cunosc, e foarte frumos.

— Se numește Petar și este un imbecil.

— Nu vorbi așa despre oameni, Ana. Spune că ți-e antipatic, dacă vrei… Săraca Nadica este în fiecare zi mai grasă și cum se îmbracă și cum își poartă părul… De ce este

atât de neatentă cu sine? Este păcat, pentru că nu este chiar urâtă… Și ăsta cine este?

— Nu știu, cineva care trecea pe acolo când ne fotografiam.

— Nu, nu spun de ăsta: mă refer la bărbatul încărunțit care te ține pe după umăr.

Mama ei ajunse la concluzia că Sașa era motivul apatiei ei.

— Ești schimbată de când te-ai întors din Rusia, Ana, nu mai ești tu. Nu mai râzi din orice ca înainte, nu mai turui tot timpul cum obișnuiai, înainte nu știam cum să te mai opresc, acum este imposibil să scot un cuvânt de la tine. Ești mereu tristă, ți se întâmplă ceva și nu vrei să-mi povestești. Este din cauza acestui rus? Ce ți-a făcut?

— Nu mi-a făcut nimic, nu s-a întâmplat nimic, l-am cunoscut la Moscova și am făcut o fotografie cu el, asta e tot. Sunt nervoasă și preocupată din cauza ultimelor examene, nu mă pot concentra și… durerea de cap, cum să fiu veselă când mă doare atât de tare capul?

Tatăl ei a fost plecat toată dimineața zilei următoare; s-a întors după-amiaza. Ea învăța la ea în cameră, iar după pașii apăsați ai ghetelor lui pe coridor și după tonul vocii vorbind cu mama ei, și-a dat seama că era supărat. Și se surprinse gândind că mai bine nu s-ar fi întors. Nu avea chef să facă față unei crize de furie, voia pace, odihnă, liniște, dar își reveni din lașitatea asta și se ridică să-l salute. Când ieși din cameră, auzi vocea lui aspră.

— La mine să nu țipi. Țipă la nevasta ta, dacă îndrăznești! strigă tatăl ei și închise telefonul.

— Ce e, Ratko, cu cine vorbești? întrebă mama ei, neliniștită, de undeva de prin casă.

— Cu cretinul de Milošević.

Se întoarse în cameră închizând ușa fără zgomot și se așeză din nou la birou sprijinindu-și capul în palme, cufundată aparent în studiul notițelor ei de medicină legală și rugându-se să nu intre în cameră, dar a intrat și ea a asistat în liniște la transformarea lui: omul cu fața sumbră, buzele strânse și obrajii aprinși își schimba expresia doar privind-o; sprâncenele se relaxau, gura se destindea în surâsul lui inocent, ca de copil, care îi plăcea atât de mult, până și enervarea părea să dea înapoi și generalul furios se transformă ca prin farmec în tatăl iubitor care o adora.

— Deranjez? Înveți? Vrei să plec?

— Nu, nicidecum! Mă bucur că ai venit să mă vezi. De fapt, nu învățam, nu știu ce se întâmplă. Nu reușesc să rețin nimic… O să pic la examenul ăsta, tată.

El o privi mirat.

— Nu pot să te cred, nu ai ratat niciodată vreun examen, dar, ca să-ți spun adevărul, m-aș bucura. Așa o să te pot certa și eu și o să mă pot plânge, ca orice părinte, că fiica mea e leneșă, că nu învață pe rupte. Ce tocești acolo? Tatăl ei luă cartea, se uită la ea, răsfoi paginile grăbit. Mmm… Balistică, structura generală a armelor de foc, calibrele puștilor… Asta vă învață la facultate? Dar tu vrei să fii medic sau te pregătești să ajungi

polițist?

Ea îl lămuri că era vorba de medicina legală, disciplina care cuprindea evantaiul de cunoștințe necesare pentru a practica medicina legală.

— Când faci autopsia unui cadavru care prezintă răni cauzate de armele de foc, trebuie să poți determina ce tip de armă s-a folosit, ce fel de glonț a produs leziunea, de la ce distanță…

— Păi eu aș putea să mă duc chiar acum la examenul ăsta și să obțin nota maximă. Eu știu mai mult despre de arme și muniții decât orice profesor de la facultatea ta. Dacă vrei, pot să mă duc în locul tău; îmi pun o perucă, niște ciorapi, o fustă, mama ta mă machiază puțin și mă duc în locul tău la facultate, legănându-mi geanta: „Salutare tuturor, sunt Ana Mladić. Semăn atât de mult cu tatăl meu, că de multe ori sunt confundată cu el“, glumi el, subțiindu-și vocea. Fiule, te văd, în sfârșit, râzând! Este darul meu pe ziua de azi! O zi proastă, fiule, o zi groaznică.

Tatăl ei se așeză pe pat, își descheie vestonul și își slăbi cravata în timp ce se plângea că lucrurile acolo, în Bosnia, nu mergeau deloc bine, iar cei din Belgrad nu îl sprijineau.

— Am o linie de front de mai mult de o mie șase sute de kilometri. Nu pot să o apăr dacă nu îmi dau mai mulți oameni, mai multe tancuri, mai multă benzină, mai multe arme… Dar cretinului ăla de Milošević nu-i pasă, ca și cum acest război nu ar fi al lui. El l-a început! „Ajută-mă să construiesc Marea Serbie“, mi-a cerut și eu mi-am îndeplinit datoria: și cu ce succes! Trei sferturi din Bosnia-Herțegovina sunt sârbești datorită mie. Și cum îmi mulțumește? Reproșându-mi că nu am cucerit și restul. „Dispuneai de a patra cea mai bună armată din lume“, mi se spune, „musulmanii nu aveau arme, nici armată, era floare la ureche să cucerești Bosnia. Ce s-a întâmplat?“ Mă întreabă ce s-a întâmplat! Ca și cum nu ar ști! Alija are armată, cum să nu, și mai numeroasă ca a noastră, și armele le sunt trimise de germani, francezi, americani, Vaticanul! Convoaiele cu ajutor umanitar Caritas care sosesc în Bosnia nu transportă hrană, ci puști, grenade și mitraliere și prin tunelul pe care l-au construit sub aeroport intră alimente, arme și mujahedini în Sarajevo în fiecare zi. Pe mine mă obligă să retrag artileria grea de pe dealuri și apoi mă întreabă: „De ce nu ai cucerit orașul?“. Dar de ce m-ați obligat să cedez inamicului, fără un foc, un teritoriu cucerit de mine și pentru care a fost vărsat atâta sânge sârbesc? NATO amenință cu un bombardament, anunță: trebuie să retrageți tancurile. Nenorocita de NATO ne amenință din prima zi de război. Să ne bombardeze! Nu vor îndrăzni. Nici un guvern occidental nu este dispus să permită ca soldații lui să moară pentru niște musulmani. Și dacă vin, să aducă și saci de plastic pentru morți; îți garantez că îi vor lua plini…

Ochii tatălui ei străluceau sfidători; ea îi întoarse o privire care voia să exprime loialitate, solidaritate, entuziasm; „Eu îți sunt alături, împotriva a toți și a toate“, spuneau ochii ei, „eu nu te voi dezamăgi, eu te sprijin“.

— „Nu putem să-ți dăm mai multe trupe, nu avem“, spun ei… continua să se lamenteze tatăl ei. Și pe străzile din Belgrad eu văd cum defilează soldați sârbi, flirtând cu fetele, împăunându-se cu uniformele lor noi! Ar trebui să le fie rușine lașilor ăstora care refuză să se ducă să lupte pentru frații lor de dincolo de Drina! „Poporul este sătul de război, a sosit ora pentru pace“, îmi răspund. Și eu vreau pace! Eu urăsc războiul, nu poți să-ți imaginezi ce lucruri groaznice am văzut, fiule… Nu știam cât de meschin, cât de crud poate ajunge să fie omul până la ceea ce mi-a fost dat să trăiesc în acest război. Dar nu voi accepta o pace cu orice preț! Nu voi semna o retragere! Eu nu sunt un trădător… Politicienii ăștia, Milošević, Karadžić, Krajišnik sunt niște hoți, toți! Milošević va vinde ținuturile *krajinas* pentru o mână de voturi. Nu îi pasă de Serbia și de sârbi; singurul lucru care îl preocupă este să-și păstreze postul. Iar ceilalți.. Pale este o peșteră a hoților! Karadžić își pierde nopțile jucând pocher. La conferința de la Londra l-au scos târâș din camera lui pentru că nu voia să meargă la reuniune; se îmbătase în seara dinainte și dormea dus după chef… așa apără patria președintele nostru? Și partenerul său, Krajišnik, este mafiotul cel mai mare care poate exista de la Sava până la Neretva: tutun, benzină, alcool, arme, lemn, traficheează totul! Pădurile din Pale au rămas fără copaci!

Tatăl ei clătina din cap, cu privirea plecată.

— Duško spunea ieri că tu ar trebui să fii președintele Republicii Srpska, că dacă ai fi tu, am câștiga războiul, spuse ea.

— Și o să-l câștigăm, pentru că de război mă ocup eu! Dar nu vreau să intru în politică, nu vreau să am nimic de-a face cu acești tâlhari. Eu știu ce spun, fiule, războiul este un fel de a continua politica cu alt mijloace… Au încercat să scape de mine, să-mi ia comanda, dar nu au putut. Soldații mă iubesc și mă respectă pe mine, pe ei îi detestă.

— Este adevărat că lunetiștii sârbi din Sarajevo primesc cincizeci de mărci pentru fiecare mort?

— De unde ai scos asta?

— Duško spunea ieri.

— Duško a spus enormitatea asta? În fața mea nu ar îndrăzni! Este o minciună, o calomnie pe care o răspândesc musulmanii! Mă întristează că un sârb ca Duško, un soldat mutilat, îi dă crezare. Dacă nu avem bani nici ca să ne plătim trupele, de unde să scoatem mărcile alea? Și nu există lunetiști sârbi în Sarajevo, scoate-ți asta din cap: toți sunt *balija* care se omoară între ei… Și acest Duško… Ca și cum nu ar avea destule probleme, acum vrea să mă ocup eu ca să i se plătească pensia! Și-a pierdut picioarele de imbecil ce e, a călcat pe o mină de-a noastră! Dar te plictisesc cu problemele mele, te țin de vorbă și tu ai de învățat, fiule. Am plecat, te las în pace.

Ea protestă, tu nu mă plictisești niciodată și oricum nu pot să învăț… E ca și cum aș avea capul plin și ar refuza să mai asimileze ceva în plus.

Tatăl ei o privi cu duioșie, o duioșie amestecată cu tristețe, dragoste și îngrijorare care o impresionă; îi aduse aminte cât de mult o iubea.

— Fiule, îi propuse tatăl ei, dacă nu vrei să mai înveți acum, de ce nu mă ajuți să curățăm pistoalele? Probabil că sunt mucegăite. Cât timp a trecut de când nu ne-am mai ocupat ele?

În timp ce tatăl ei cobora la bucătărie, ea intră în cabinetul lui de lucru. Dintr-un sertar secret ascuns în biroul lui, luă cheia dulapului în care erau păstrate armele; îl deschise și scoase pistoalele. Le puse cu grijă pe pânza de fetru cu care acoperise suprafața mesei pentru a o proteja. Aprinse cele două becuri din încăpere și veioza de pe birou; ceea ce urma să facă împreună cu tatăl ei necesita o lumină optimă. Eliberă masa de hârtii; închise cu respect *Jurnalul de război* în care tatăl ei înregistra toate incidentele armate. „Va putea să-i ajute pe istoricii viitorului, îi explicase, este important să rămână o mărturie a faptelor așa cum s-au petrecut. Lumea minte, răstălmăcește, exagerează; eu nu, eu povestesc lucrurile așa cum sunt.“ Puse grijulie deoparte agenda aceea groasă cu paginile pline de scrisul mărunt al tatălui ei care consemna cu cerneală istoria de zi cu zi de pe front. Caietul acela conținea noile frontiere ale Serbiei, trasate cu sângele și sudoarea eroilor, paginile ei rezumau epopeea memorabilă a făuririi unei țări, Marea Serbie. Și Ana încă se mai minuna că omul care conducea bătălia aceea, marele lider militar comparabil cu Napoleon, era propriul ei tată. Știa ce făcea în bucătărie: bea *șliboviță*. O îngrijora și îi displăcea la fel de mult ca mamei sale că tatăl ei bea. „E din cauza nervilor, îngrijorării, responsabilității războiului“, se scuza generalul și ea putea să-l înțeleagă, dar prin cunoștințele ei de medicină era conștientă că un bărbat de vârstă medie ca el, corpolent și predispus la creșteri bruște de tensiune ar trebui să fie mai cumpătat în privința consumului de alcool, existând riscul unui infarct cardiac sau al unui atac cerebral. În plus, nu înțelegea cum putea el să conducă o armată în stare de ebrietate.

— Am venit, sunt gata să ne apucăm de treabă! anunță el când intră în cameră cu țigara în mână.

Strălucirea ochilor, roșeața din obraji și exaltarea euforică i-au confirmat că nu se înșelase. În timp ce alinia pe masă instrumentele și ustensilele necesare (vergeaua de curățare, periile de bronz, tijele filetate pentru cârpe), își observa cu coada ochiului tatăl: dacă bea prea mult, expresia lui devenea înfricoșătoare și starea de spirit, agresivă; dacă nu trecea de acea linie greu de definit dintre exces și doza tonifiantă, liniile feței i se îmblânzeau, pliurile gurii nu mai erau crispate și privirea nu era rece și sticloasă, ci jucăușă și caldă, ca acum.

— Azi dimineață, vorbind cu Momčilo Perišić, i-am spus: „Domnule general, nu știu dacă vă amintiți un episod singular din istoria recentă a Serbiei“, începu să povestească tatăl ei în timp ce punea țigara în scrumieră și își sufleca mânecile cămășii pentru a nu

le murdări cu soluțiile de curățare. În noaptea de 26 martie 1941, soția predecesorului și colegului nostru, generalul Dușan Simović, șeful Forțelor Aeriene ale Regatului Iugoslaviei, s-a mirat că soțul ei era încă treaz pentru că întotdeauna se culca devreme. „O fi din cauza cafelei, azi am băut prea multă“, îi spuse generalul, fără să dea importanță acestui fapt. La două și jumătate noaptea, femeia observă că soțul ei nu se afla în patul conjugal, sforăind alături de ea. Se ridică neliniștită și se duse după el. „De ce nu dormi? Ce înseamnă asta?“ „Uite, îi explică generalul, a izbucnit o revoluție și eu sunt conducătorul ei.“ Biata femeie nu îl crezu. „Nu mai spune prostii! Cum să faci tu o revoluție! Du-te în pat, hai.“ Neîncrederea ei era scuzabilă: soțul ei avea aproape șaizeci de ani și era un om liniștit, care nu făcea parte din organizația Mâna Neagră, nu participase în complotul asasinării regelui Alexandru. Simović era un ofițer corect, competent și loial, deși, din nefericire, cinstit, ceea ce l-a împiedicat să avanseze în grad și să obțină posturi importante; un tip cordial, accesibil, cu simțul umorului specific celor originari din vechea Herțegovină, cum sunt și eu. În timp ce soția lui dormea în dormitorul comun și el stătea treaz în salon, o armată de umbre schimba parole și se deplasa cu discreție în noaptea belgrădeană, urmând instrucțiunile lui, ascultându-i ordinele, executând o coregrafie secretă... A fost o lovitură de stat fără vărsare de sânge: generalul Simović a alungat principele regent, acel trădător infam care semnase un pact de supunere față de Hitler și forțele Axei, și l-a încoronat pe regele adolescent, Petar al II-lea, sub a cărui conducere poporul iugoslav a ieșit pe stradă ca să strige până a răgușit: Mai bine moartea decât pactul! Mai bine mormântul decât sclavia! „Ce-mi povestești tu, Ratko?“, m-a întrerupt Perišić. „Cum a intrat Serbia în cel de-al Doilea Război Mondial? Cunosc povestea asta, mulțumesc! Tatăl meu a fost partizan și a murit pe front.“ „Și al meu la fel, Momčilo, i-am spus, și alte două milioane de patrioți sârbi împreună cu ei. Și ceea ce mă întreb este: cum își vor aminti de noi generațiile viitoare, cu admirația și respectul cu care noi ne amintim de părinții noștri sau cu jenă?“ „Ce vrei să spui? Unde vrei să ajungi?“, întreabă Perišić. „Tu știi ce vreau să spun, i-am răspuns: vom trăda Serbia sau vom câștiga acest război?“

Tatăl ei își sublinie sfidarea cu un pumn în masă care o făcu să tresară brusc, gata să scape din mână încărcătorul din pistolul Zastava pe care îl demonta.

— Iartă-mă, spuse tatăl ei, te-am speriat.

Scoase o țigară din pachet, o aprinse și fumă în tăcere, privind cum ea îmbiba în dizolvant peria și o introducea pe țeava pistolului, de la camera cartușului până la gură și repeta operațiunea cu priceperea unui ceasornicar care cunoaște la perfecție mecanismul de funcționare al ceasurilor. Ai mâini de chirurg, aprecie tatăl ei. Ea se gândi că era o comparație absurdă, mâinile unui chirurg nu mânuiesc arme de foc. Pistolul tatălui ei, un CZ-99 nou, zăcea încă nedemontat pe masă, cu țeava îndreptată spre rafturile de pe perete. Generalul era absorbit de gândurile lui, privind-o cum

lucrează; asta, se gândi, poate îl liniștea, îi insufla puțină pace; pe tatăl ei îl obseda războiul, bătălia aceea pe care, începea să intuiască și ea, o pierdea pe măsură ce trecea timpul, și o va pierde, spre dezonoarea și oprobriul lui veșnic, o luptă de care, culmea, nimănui nu-i mai păsa, de care toți erau plictisiți, chiar și ea însăși, da, așa era, deși nu ar recunoaște-o niciodată: deprimarea ei, anxietatea, aveau o singură cauză: războiul acela care nu se mai termina și care amenința să devoreze viețile nu numai ale celor morți, ci și ale viilor, ca ea, ca fratele ei, ca toți colegii ei de facultate care vedeau cum li se risipea tinerețea și li se întuneca viitorul; „în Bosnia, sârbii abia mai pot respira", spunea tatăl ei și ea simțea că nu doar sârbii din Bosnia, ci și cei din Belgrad și din Niš și din Novi Sad, războiul acesta blestemat otrăvea aerul întregii Serbii, dar tatăl ei nu voia să-l piardă. Nu voia să intre în istorie ca generalul sârb pe care l-au învins musulmanii, nu va permite așa ceva și, dacă era nevoie, se va jertfi în această încrâncenare și va târî după el poporul sârb, asemenea generalului Simović sau asemenea faimosului erou sârb Stevan Sindjelić, care, în 1809, când era încercuit de turci în apropiere de Niš, a tras cu pistolul lui într-un butoi cu pulbere și l-a aruncat în aer, mai bine moartea decât sclavia, este de preferat mormântul decât dezonoarea. Turcii învingători au construit un turn din craniile înălbite ale acelor patrioți sârbi care s-au sacrificat în explozie, toată brigada pe care o comanda Sindjelić. Și așa se născuse faimosul turn din Niš, pe care ea îl vizitase cu Dragan. „Dacă vrei, îți fur un craniu", se dădu mare Dragan. „Nu fi idiot! De ce să vreau un craniu?" „Ca amintire, o amintire super, super-romantică", îi răspunse Dragan și luând-o de mijloc, începu să o sărute. Ea ținea ochii deschiși, rareori îi închidea când o săruta Dragan și își aminti ce straniu fusese să simtă apăsarea umedă a buzelor lui, limba aventurându-se în gura ei, căldura corpului puternic al lui Dragan, în timp ce privirea ei parcurgea orbitele goale ale craniilor eroilor morți și se oprea pe mandibulele fără dinți, pe vreun smoc lugubru de păr negru, cine știe dacă nu era chiar al lui Sindjelić… acum introducea peria în țeavă cu aceeași eficiență calmă care o caracteriza când făcea o muncă manuală. O dată, de două ori, trei… Cel mai rău era că începuse să le dea chip musulmanilor; să-i vadă ca victime și nu ca dușmani. Era o slăbiciune, fără îndoială, o debilitate feminină sau o deformare profesională a doctoriței care avea să fie în curând; în fața unui rănit, medicul simte impulsul natural de a-l îngriji, de a repara vătămarea suferită, prelungindu-i viața. „Pentru fiecare viață pe care o salvează ea, tatăl ei va fi lăsat în urmă mii de cadavre", spusese Petar în Moscova și cuvintele acelea o chinuiau; erau nedrepte, dar exacte. „În orice război mor inocenți", afirma tatăl ei resemnat, o fatalitate pe care ea o accepta din ce în ce mai greu. Tatăl ei știa ceva ce ea nu știa. Dacă aș ști ce știe el, se gândi, nu aș mai suferi, nu m-aș mai frământa… Tatăl ei, care terminase de fumat, își demonta pistolul și observa cu privire expertă camera încărcătorului, asigurându-se că era goală. Ca și cum ar simți greutatea sau atingerea privirii ei, ridică ochii și îi zâmbi.

— Tată, lasă-mă să merg pe front, la un spital de campanie, îl imploră. Acolo voi învăța într-o lună mai mult decât în toți anii de facultate. Vreau să fac ceva, să mă simt de folos. Vreau să ajut!

— Mai întâi trebuie să-ți termini studiile, spuse tatăl ei. Apoi mai vedem… Curăță bine cu peria, să nu rămână vreo mizerie… Vechiul Zastava este mai strălucitor decât pistolul meu din dotare. Nu pot permite ca vreun glonț rătăcit să te ucidă pe front; mai întâi trebuie să îmi aduci pe lume o nepoată, o fetiță vioaie și năzdrăvană cum erai tu, ca să trag cu Zastava și să anunț lumii vestea cea bună. Dacă tu mori, ce se va alege de mine? Cum aș putea trăi fără steaua mea? Ce te apasă, fiule? Ce ai?

Simți cum sângele i se urca în obraji; se înroșise sub privirea pătrunzătoare a tatălui ei. Ridică din umeri, examenele, emoțiile, durerea de cap…

— Este din cauza rusului cu părul aproape alb?

— Care rus?

— Mi-a vorbit mama ta de el, mi-a arătat fotografia, păreți foarte îndrăgostiți. Ți-a răpit inima? Spune-mi, te rog; îți promit că mâine zbor la Moscova și îl voi obliga să ți-o înapoieze.

— Rusul ăla nu înseamnă nimic! spuse ea supărată. Mama inventează…

— Sigur? Tu ești foarte misterioasă când e vorba de iubiții tăi, ca atunci când l-ai părăsit pe Dragan acela fără să ne spui nimic.

— Trebuia să vă cer voie? Credeam că Dragan nu-ți plăcea.

— Așa e, ai dreptate, nu îmi plăcea, nu era omul potrivit pentru tine: un prost soldat.

— Cum poți să spui asta după tot ce s-a întâmplat? A plecat voluntar la război și a murit pe front pentru Serbia!

— Asta nu schimbă nimic: era un laș, afirmă tatăl ei. Nu am vrut să-ți povestesc ca să nu te mâhnesc, dar poate a sosit momentul să știi. I s-a încredințat conducerea unei tranșee, trebuia să o apere de musulmani, de acei *balija*, avea cinci oameni în subordine. Într-o noapte, musulmanii au atacat: în loc să organizeze apărarea poziției, cum avea datoria, Dragan al tău și-a abandonat oamenii și a fugit. Musulmanii l-au ucis la marginea unei păduri. Am schimbat trupul lui pe cinci morți musulmani și două camioane de muniție. Și a trebuit să mai ofer și un tanc! Cadavrul cel mai scump al războiului din Bosnia, cel al unui laș. Dar pentru că acest trădător era iubitul fiicei mele, sau asta credeam, am plătit prețul pe care mi l-au cerut, pentru ca familia lui să-l poată plânge și înmormânta și pentru ca tu să poți dormi liniștită. Nu mă crezi? Fiule, eu nu te-am mințit niciodată. Și nu te voi minți. Dar dacă aș fi știut că rupseserăți relația, nu aș fi dat nici un cartuș gol pe el.

1. Vioară cu o singură coardă.

14

Galeria de eroi: Hamlet în Pale

În războiul din Croația existau patrioți sârbi care se duceau pe front vinerea, își petreceau sâmbăta și duminica apărându-și patria și luni de dimineață se întorceau la birou, unde își uimeau colegii povestind despre faptele lor eroice din război. Cumnatul meu Branko era unul din acești eroi de sfârșit de săptămână. Ocupa un post important în ministerul sârb al informațiilor, dar vinerea se îmbrăca în paramilitar, se alătura băieților din gruparea Vulturii Albi și, într-o atât de veselă companie, se lupta pentru Serbia devastând Croația. La întoarcere, ne punea la curent cu atrocitățile la care avusese ghinionul să asiste: ustași lacomi care smulgeau dinții de aur din gura sârbilor răniți de moarte („nu aveau nici măcar compasiunea să aștepte să moară!“); croați câinoși care scoteau ochii victimelor cu un instrument special, asemănător cu o șurubelniță, sau tăiau pentru ei, din pură plăcere sadică, degetele mâinilor copiilor sârbi… Era un catalog al ororii fără sfârșit, de aceea, pentru a ridica moralul audienței înfricoșate, cumnatul meu intercala din când în când o anecdotă încurajatoare, al cărei protagonist, era de obicei, ca din întâmplare, chiar el: o casă sârbească incendiată de ustași, o mamă disperată și înlăcrimată care își implora compatrioții să-i salveze fetița și Branko, neașteptând să i se ceară de două ori, intra în casa în flăcări printr-o fereastră spartă și mai mult pe pipăite, cu ochii orbiți de fumul care îl împiedica să respire, reușea să o localizeze pe fetiță, atinsă puțin de foc și foarte speriată, dar vie și, bineînțeles, o salva. „Am fost eu, dar ar fi putut s-o facă oricine altcineva“, sublinia cumnatul meu cu neobișnuită modestie. În timp ce la sfârșitul săptămânii Branko se dedica îndeletnicirilor patriotice, sora mea, ca o prințesă Milica reîntrupată, agoniza în Belgrad, își frământa disperată mâinile, dar nu suferea în tăcere, Svetlana este incapabilă de așa ceva: telefona mamei la fiecare jumătate de oră și îi transmitea temerile ei. „Dacă îl omoară? Dacă îl pierd? De ce trebuie să plece la război un bărbat cu familie? Să plece oamenii neînsurați!“ Într-o noapte de iunie, mă plimbam pe Knez Mihajlova cu doi prieteni, și ei neînsurați, Petar și Marko, în drum spre JDP[1], când am

văzut ieșind dintr-o clădire un domn pus la punct, la braț cu o brunetă extravagantă. Ne-am încrucișat privirile: mi-a făcut cu ochiul, a salutat cu trei degete și și-a continuat drumul însoțit de fata aceea care aducea cu cântăreața Ceca.

— Este chiar Ceca? întrebă Marko.

— Nu, spuse Petar. Este o curvă care îi seamănă mult. Dar cum de îl cunoști pe cretinul ăsta naționalist care e cu ea? mă întrebă.

— Este cumnatul meu.

Și din acea sâmbătă în care se presupunea că Branko se găsea în Dalmația, salvând copilași sârbi din ghearele ustașilor, de fiecare dată când ne vedeam, cumnatul meu îmi făcea din nou cu ochiul, zâmbindu-mi complice. „Tu trebuie să mă înțelegi, ești bărbat ca și mine, mă bazez pe discreția ta“, îmi spunea sau mă implora cu acel semn idiot și cu zâmbetul lui câinesc eroicul meu cumnat Branko. Nu sunt nici un bârfitor, ca să mă duc cu pâra la sora mea, noi, bărbații, nu facem astfel de lucruri, nu știu de ce, dar nu le facem, și am păstrat tăcerea, o tăcere stânjenitoare. Când Igor mi-a spus că îl vor trimite pe Dragan pe frontul din Bosnia, mi-am amintit că Branko avea o veche datorie față de mine și am crezut că sosise momentul să-i prezint nota de plată. Cumnatul meu se lăuda deseori cu puterea și relațiile lui; o mașină, un post, o sinecură, cere-mi ce vrei și eu te ajut, cunosc pe toată lumea, sunt amic cu cei care conduc. Știam că scutise de recrutare fii și rude ale prietenilor și cunoscuților și mi-a trecut prin cap că, prin intervenția lui, îl puteam salva pe Dragan. I-am cerut această favoare și Branko nu s-a lăsat rugat: „E ca și făcut, știu cu cine trebuie să vorbesc, generalul X nu îmi poate refuza nimic. Îți voi da răspunsul în câteva zile“. A trecut o săptămână până mi-a spus că era un caz pierdut; încercase, dar nu putea să-l ajute pe prietenul meu.

În august 1992, îmi petreceam timpul trântit pe canapea în fața televizorului, în maieu și chiloți, mâncând Nutella (singurul lucru pe care-l găsisem la magazin), și mă uitam la Jocurile Olimpice de le Barcelona. Nu mă interesa întrecerea la haltere și am schimbat canalul: un popă, cu sutana lui neagră lugubră și o claie de păr fluturând în vântul care părea obsedat să-i smulgă barba, așa de tare trăgea de ea, ținea o predică unui grup de curajoși paramilitari sârbi:

— *Fraților, musulmanii s-au ridicat din nou, ca niște vampiri ce sunt; frați și cavaleri aleși pentru glorie, vor veni zile infernale. Infamul împărat turc Murat a venit la Kosovo și a purtat o mare bătălie în ținutul nostru. Ne-a prădat satele, grădinile și orașele, a distrus crucile bisericilor. Turcii nu sunt ca toți oamenii, sunt bestii din Asia…*

Nu mai puteam suporta; contrastul era prea mare, comparația jignitoare intolerabilă; în timp ce alții erau fericiți, acolo în Europa occidentală lipsită de griji, noi fuseserăm absorbiți de un vârtej epic, de un ciclon turbat care ne-a întors la cel mai atroce și mai sălbatic Ev Mediu. Nu voiam să mai rămân acolo, voi pleca din Serbia. Vahida, prietena mea musulmană, reușise să fugă, mi-era dor de ea și în același timp o

invidiam. Familia ei din partea tatălui venea din Kosovo; clanul căruia îi aparținuse străbunicul ei avea o datorie de sânge și responsabilitatea ei cădea asupra bunicului Vahidei, singurul bărbat din neamul lor. Străbunicii ei își îmbrăcară băiețelul în fetiță și fugiseră în Muntenegru, unde a crescut băiatul-fetiță și a ajuns să aibă demnitatea de imam al satului său. Fiul imamului, tatăl Vahidei, scăpase la rândul său de urâtul vieții din sat și se stabilise la Belgrad, unde se căsătorise cu o sârboaică și cu timpul ajunsese un pictor avangardist de renume. Părinții Vahidei erau divorțați, ca și ai mei. Într-o zi, când Vahida era încă o elevă care își pieptăna părul negru în două cozi, profesoara ei, strigând catalogul, se opri la numele ei: „Vahida Mustafaraj... Eşti musulmană, Vahida?“, întrebă profesoara cu prefăcută candoare și Vahida, încurcată, jenată, conștientă că toate privirile colegilor erau îndreptate asupra ei, răspunse: „Nu știu“, și în după-amiaza aceea, când s-a întors acasă, a întrebat-o pe mama ei: „Mamă, noi ce suntem?“. „Eu sunt sârboaică și tu ești musulmană“, o informă mama ei. „Nu m-ar fi surprins mai mult dacă mi-ar fi spus că nu eram fiica ei, că m-a găsit pe stradă“, mi-a mărturisit Vahida. Din ziua aceea a înțeles că era diferită și, dacă vreodată uita, exista mereu cineva să îi amintească; în plină efervescență identitară, ceea ce ne definea mai mult decât orice altceva erau numele, accentul, adică circumstanțele accidentale sau întâmplătoare ale vieții din cauza cărora acum suportam umilințe sau pe care le exhibam ca pe un premiu. Sârbii și croații se dădeau jos din pat dimineața cu această certitudine fascinantă: sunt sârb! sunt croat! Oi avea eu un serviciu de mizerie, poate că mă ceartă nevasta când mă întorc beat acasă sau am un șef care jubilează umilindu-mă, dar ah, compatrioți, frați, foști tovarăși! nu sunt un oarecare, ci un ales, aparțin unei mari națiuni, unui popor milenar, sunt croat! Sunt sârb! Turcoaică scârboasă, întoarce-te în Turcia, o sfătuiau pe din ce în ce mai stupefiata Vahida care se născuse în Belgrad și niciodată nu fusese în Turcia. „Evreii și sârbii sunt popoare înfrățite, victime ale genocidului, persecutați pe nedrept și hăituiți de-a lungul istoriei de către alianța malignă dintre poporul german și Vatican. Sârbii și evreii au dat lumii oameni mari: noi, pe Nikola Tesla, voi, pe Einstein și Rockefeller“, mă consolă cumnatul meu când am respins sugestia surorii mele de a-mi schimba numele de familie evreiesc, Papo, cu cel matern, sârbescul Petrović. Din câte știu, Rockefeller nu era evreu, și, la drept vorbind, nici eu nu sunt, este doar o etichetă pe care mi-au pus-o și care nu îmi displăcea, pentru că îmi permitea să mă distanțez de ceea ce se întâmpla; eu nu eram vinovat de nimic, nici prin acțiune, nici prin omisiune, pasivitate sau complezență; eu nu eram sârb, ci un străin, evreul rătăcitor care petrecea o vreme în Belgrad, dar ca simplu observator, vizitator imparțial. Vahida însă, văzându-se însemnată, disprețuită, jignită, suferea. „Ție nu-ți pasă pentru că a fi evreu este *cool*, dar pe mine mă urăsc“, se plângea. Se converti la religia ortodoxă ca să nu mai fie diferită și să înoate cu toți ceilalți pești în sensul curentului. Noul ei nume era Anastasia, deși eu îl uit mereu. Se alătură și ea noii mode

de retragere spirituală în mănăstirile ortodoxe din Serbia sau Muntenegru. Călugărițele și prietenele ei o chemau, Anastasia, Anastasia! și ecoul noului ei nume …asia, …asia! reverbera lovindu-se de pereții de piatră ai coridoarelor reci și întunecate, dar ea nu răspundea, până când în cele din urmă vreo prietenă, exasperată, o striga: Vahida! În plin război în Bosnia îi veni ideea să meargă la plajă în Muntenegru, cu mama ei. Pe drumul de întoarcere, când mai era puțin până la Belgrad, un călător le informă că în ziua precedentă, o patrulă de soldați sârbi controlase același tren cercetând cărțile de identitate ale tuturor pasagerilor; nefericiții cu nume musulman au fost reținuți. I-au dus, nu au spus unde, dar… Călătorul își înclină capul, se uită precaut în jur, se apleacă spre ele și-și trecu degetul mare prin dreptul gâtului. După două săptămâni, Vahida a plecat la Londra, obținuse o bursă la Saint Martins College of Art and Design și nu a lăsat să-i scape ocazia. Îmi propusesem să o imit; am trimis scrisori la toate școlile de film din Londra, fără nici un rezultat. M-am gândit să contactez o rudă care trăia acolo, fiul unui văr al bunicii care fugise în Anglia de teama invaziei naziste, un oarecare Samuel Levy care, spre surpriza mea, nu numai că îmi răspunse, ci îmi oferi și un loc de muncă: profesor de limba rusă la un colegiu evreu ortodox situat în Golders Green, în nordul Londrei. Eu nu știam rusește, dar asta nu mă preocupa prea mult; am acceptat entuziasmat și am început complicatele demersuri pentru a obține permisul de ieșire din țară și viza engleză. I-am comunicat intenția mea mamei, cu care locuiam din nou și care continua să se ducă în fiecare zi la biroul ei de la Energoinvest, deși nu era de lucru și leafa care i se plătea, din cauza inflației, nu îi ajungea nici pentru abonamentul de autobuz. Bănuiam că sora și cumnatul meu îi dădeau un ajutor economic, dar nu am vrut să cercetez: dacă cel care îmi plătea mâncarea era cetnicul de cumnat, mai bine să nu știu. Mama suferea de fiecare dată când ieșeam din casă, se temea că din neatenție, vreo patrulă de recrutare va pune mâna pe singurul ei fiu și îl va trimite la război, și de aceea am crezut că o va bucura știrea plecării mele, dar reacția ei a fost alta:

— Cum să pleci? Și tatăl tău?

Tatăl meu era în Sarajevo. Asediat. Eu am încercat să-l fac să părăsească orașul înainte să fie prea târziu, dar nu m-a ascultat. M-a asigurat că mă alarmam degeaba, în Bosnia nu se va aprinde niciodată flacăra naționalistă, „aici e liniște, ca întotdeauna, ar trebui să vii să vezi că am dreptate“. Se implicase în pregătirile sărbătoririi celui de-al cincilea centenar al sosirii evreilor la Sarajevo. Tatăl meu, care niciodată nu se considerase evreu și nu frecventa comunitatea evreiască sau sinagoga, se simți brusc chemat să reprezinte colectivitatea sa în ochii lumii.

— Trebuie să ne prezentăm bine, vor veni oameni din străinătate, evrei americani și israelieni, spuse. Mi-au cerut să țin o conferință despre istoria culturală a evreilor din Sarajevo și nu am putut să refuz. Laura Papo-Bohoreta, poetă, autoare dramatică și fondatoarea clubului pentru femei Bohoreta, era înaintașa noastră. Isak Samokovlija,

cel mai bun prozator din Bosnia era, de asemenea, rudă îndepărtată cu noi, dacă îmi amintesc bine… Acum lucrez la redactarea discursului în engleză, ca să-l înțeleagă străinii aceștia. Îmi iese, sincer, foarte bine, o să-ți trimit o copie când îl termin. Mă gândesc că poate o să închei recitând un poem de-al meu…

— Tată, l-am întrerupt, ești cumva beat?

— Ce spui? Beat? Bineînțeles că nu! De ce mă întrebi?

— Tată, o să fie război; mai bine zis, deja a început în estul Bosniei și nu va întârzia să ajungă la Sarajevo. Trebuie să pleci de acolo. Poți veni la Belgrad, o să-ți fac rost de o locuință în apartamentul unui prieten…

— Eu nu plec nicăieri! Cetnicii ăștia de Karadžić și Koljević nu mă vor alunga de aici!

Și nu a plecat. Și războiul a ajuns la Sarajevo (conform sârbilor, la 1 martie 1992, când niște musulmani au ucis un sârb la o nuntă; în versiunea musulmană, la 6 aprilie, în ziua în care lunetiștii sârbi au deschis focul asupra unei manifestații pașnice în centrul orașului). L-am asaltat pe tata cu telefoane la care nu răspundea. Într-o seară, am reușit să vorbesc cu el.

— Ei luptă pentru teritoriu, noi pentru supraviețuire, spuse. Ei au armată și arme, noi doar mânia noastră, dar nu ne vor învinge. Mi-a spus că acum colabora cu Benevolencija, o organizație umanitară a evreilor care acorda asistență tuturor locuitorilor din Sarajevo, indiferent că erau musulmani, sârbi, croați sau evrei. Avem o cantină, un serviciu medical, o farmacie… Eu mă ocup de organizarea evacuării celor care vor să plece din oraș, mulți evrei, dar și musulmani; săptămâna viitoare pleacă un avion la Zagreb și de acolo, altul spre Israel.

— Și de ce nu pleci cu avionul ăla?

— Eu? Cum o să plec! Cine va mai organiza totul? Aici sunt de neînlocuit, mi-a spus tata cu o emfază neobișnuită la el, cum era acel plural, „noi“, pe care nu îl folosise niciodată înainte, sau tonul beligerant („ei“, „nu ne vor învinge“, „vom rezista“). Benevolencija era neutră, cum mi-a mărturisit supărat, dar el nu era.

După puțin timp, comunicarea telefonică nu a mai fost posibilă cu Sarajevo. I-am trimis câteva scrisori neliniștite la care nu am primit răspuns, mai târziu am aflat de la ziariștii de la *Vreme* că nu mai funcționa nici serviciul poștal în orașul asediat. Din când în când, treceam pe la sediul revistei pentru a sta de vorbă cu Petar și acolo aflam lucruri pe care aș fi preferat să nu le știu („cu cât știi mai mult, cu atât mai mult vei suferi“, spune un proverb sârb). Am petrecut noaptea fără să mai pot dormi după masacrul de la coada de pâine din strada Vase Miskina, în Sarajevo. Și dacă tatăl meu era și el acolo, dacă era unul din morții incluși în statistica funebră? La *Vreme* aveau legături cu CNN, cu BBC, am văzut imaginile, dar fără să le privesc cu atenție, de teamă să nu recunosc un pardesiu murdar de sânge, un pantalon sfâșiat, chelia lucioasă a tatălui meu… „Occidentul nu va permite“, spuneau ziariștii de la *Vreme*, „un asediu

asupra unui oraș european la sfârșitul secolului XX este de neconceput: Europa va acționa, îl va opri pe Milošević, îl va destitui pe Karadžić. Nu poate dura, este o chestiune de săptămâni…“ Și Europa, bănuiesc, a făcut același calcul: sârbii au o armată de temut, musulmanii sunt neînarmați, va fi o treabă simplă, în câteva zile Sarajevo va cădea și toată Bosnia-Herțegovina va fi sârbă. În fața unui *fait accompli*, vom vedea ce e de făcut. Dar Sarajevo nu a căzut; bosniacii au rezistat și telejurnalele din lumea întreagă s-au umplut de imagini ale satelor rase de pe fața pământului, de convoaie de refugiați (copii, femei, bătrâni, cărând după ei tot felul de bagaje, mergând pe jos sau în mașini, camioane și tractoare înțesate), spitale pline până la refuz de victime civile, lagăre de concentrare… Se întâmpla în Europa, leagănul civilizației! Continentul prosper și atât de mulțumit de el însuși, în care zidul care separa cele două Germanii căzuse fără alt zgomot decât al cărămizilor și celelalte țări din Est de eliberaseră de jugul comunist fără vărsare de sânge (sau aproape). Trebuia să fie ei, din nou, balcanicii însetați de sânge! Nu le ajunseseră trei războaie într-un secol: tocmai semnaseră armistițiul în al patrulea și deja se lansau în al cincilea, ca într-o competiție nebunească pentru a obține laurii celei mai violente zone din univers. Balcanii produc mai multă istorie decât pot ei consuma, a spus odată Winston Churchill, scoțându-și pipa din gură sau vorbind cu ea în gură, bolborosind cuvintele printre dinți; popoarele balcanice sunt niște gunoaie etnice, a diagnosticat Karl Marx, care nu și-a imaginat niciodată că rasa asta instabilă va pune în scenă (scrâșnind din dinți) visul lui comunist; oamenii aceștia se tot luptă de cinci sute de ani între ei, a amintit președintele Clinton (sau poate a fost Bush), războiul acolo este o tradiție la fel de înrădăcinată ca și crichetul în Marea Britanie sau fotbalul american la noi; americanii sunt un popor care respectă libertatea și tradițiile proprii și străine, nu îi vom priva de obiceiurile lor, oricât de primitive ar fi. O intervenție din exterior nu ar face decât să înrăutățească lucrurile, au căzut de acord francezii, germanii, englezii, rușii și nord-americanii; să-și împartă ce au de împărțit, bătându-se între ei, și când se va termina totul, vom face atunci ordine, dar televiziunea a dus războiul în casele europenilor și nord-americanilor; între o reclamă la mașini și alta la hârtie igienică, apărea brusc chipul gălbejit al unui prizonier de la Omarska, cu trupul slăbănog, mumificat, ca un reproș în pieptul costeliv, dezbrăcat (nemții cel puțin le dădeau uniforme evreilor și nu se vedeau atât de slabi), ochii lor febrili păreau să se uite avizi la biftecul de vițel sau la hamburgerul cu brânză pe care îl aveau în față telespectatorii occidentali, aveai impresia că în orice moment acei nefericiți vor smulge sârma ghimpată care îi înconjura, vor face țăndări ecranul televizorului și vor invada buluc salonul-sufragerie al telespectatorilor ca să le înfulece mâncarea, să le bea vinul, să se așeze în fotoliul lor… Și măcar dacă ar fi negri! Să vedem negri flămânzi suntem obișnuiți, dar aceștia sunt albi și europeni, ca noi. Și sunt aici, aproape, la o oră cu avionul, la șase ore cu mașina! Te apucă frica dacă te gândești, spune mama din familie,

ca și cum războiul ar fi fost vreun virus contagios pe care un vânt puternic l-ar putea purta până la ei. Încă mai durează războiul din Croația? Am crezut că s-a terminat, spune fiul ei, înmuind pâine în gălbenușul oului ochi. Este alt război, cel din Croația s-a terminat. Acesta este în Bosnia, îl lămurește tatăl lui, care este bine informat pentru că are un client care făcea comerț cu Iugoslavia și este căsătorit cu o sârboaică (sau o croată, nu își mai amintea bine) și care, în continuare, explică familiei lui că bosniacii sunt musulmani, iar croații catolici. Nu par musulmani, comentează fiica, nu poartă turban. Nu toți musulmanii au turban, răspundea tatăl ei. Musulmanii din Bosnia… începe să peroreze, dar familia nu are timp să asculte lecțiile lui și copiii se grăbesc să se ridice de la masă. Copii, strângeți de pe masă înainte să plecați în camera voastră, le atrage atenția mama și aproape fără să vrea aruncă o ultimă privire spre ecran și observă cu ușurare că imaginile bosniacilor vlăguiți au fost înlocuite de o fată blondă, cu aspect sănătos, care mărturisește că este fericită pentru că are comprese cu aripioare. Și în timp ce strânge fața de masă, mama murmură pentru sine: ar trebui făcut ceva pentru acești nefericiți. Ar trebui să li se dea de mâncare, spune opinia publică, și guvernanții au aprobat propunerea cu entuziasm. Da, asta e, să-i alimentăm! Este o acțiune umanitară, care nu ne angajează prea mult, au tras concluzia și așa a ajuns Occidentul să trimită în Bosnia soldați îmbrăcați în alb, un fel de *boy-scouts* bine intenționați, care circulau pe șoselele, cărările și drumurile țării în război, cu tanchetele lor albe, pentru că erau neutri și nu erau de partea nimănui. Și, asemenea mireselor care se vedeau obligate să meargă prin noroi, cu pantofiorii lor albi și fini din satin, ridicându-și cu două degețele ale mâinii stângi rochia pentru a evita să se murdărească, în dreapta cu buchetul nupțial de flori, tot așa străbăteau Bosnia-Herțegovina convoaiele albe ca zăpada ale forțelor internaționale UNPROFOR, cu mare grijă să nu se zgârie. Sub nici un motiv nu trebuia să se implice în luptă; singura misiune a căștilor albastre era să se asigure că ajutorul umanitar sosea la destinație, ca și cum războiul ar fi fost o catastrofă naturală, un nou tip de inundație sau un uragan. Și continuând analogia, când un mic cataclism local împiedică succesul misiunii, de exemplu o patrulă de soldați sau paramilitari sârbi care obstrucționa înaintarea convoiului și îl împiedica să distribuie ajutorul sau îl rechiziționa, nu trebuia să se enerveze sau să-și piardă cumpătul: se negociază, se vorbește, se telefonează, dar niciodată, în nici o împrejurare, nu se trage nici măcar un foc, căci guvernanții țărilor care au trimis forțe de pace în Bosnia-Herțegovina le-au dat conducătorilor militari un ordin fără drept de apel: indiferent de ce se întâmplă, noi nu trebuie să avem pierderi; un soldat francez, englez sau olandez care se întoarce din misiune într-un sicriu face o impresie foarte proastă și riscăm mult: sunt în joc viitoarele alegeri. Pentru a demonstra lumii că erau foarte preocupați de conflictul bosniac, înalții funcționari din Occident nu au făcut economie la călătorii: s-au urcat în avioanele lor oficiale și s-au reunit la Lisabona,

Londra și Geneva, unde o țineau în conferințe fără încetare, ore și ore, în sesiuni de unde ieșeau în cămașă, cu nodul cravatei slăbit și niște cearcăne accentuate, pentru a declara presei, pe un ton cât se poate de grav: am progresat spre un posibil acord de pace, dar nu este ușor să armonizăm pozițiile părților implicate în conflict, vom continua să facem eforturi în acest sens, după care, cu fruntea plecată, se întorceau în sala de conferințe asemenea condamnaților care se întorceau la penitenciar și acolo se jucau în mod creativ cu hărțile, studiind posibilitățile: împărțim satul pe aici sau pe acolo, trasăm frontiera de partea asta sau de cealaltă a râului… Bombardați-i pe sârbi! cereau bosniacii. Un bombardament aerian bine efectuat va rezolva problema războiului. Nici să nu vă gândiți! se scandalizau pacifiștii lideri occidentali, vreți să ne mânjim cu sânge costumele noastre de mireasă? Petele de sânge sunt greu de șters, puritatea albului se pierde pentru totdeauna. Păi atunci ridicați sancțiunile, dați-ne voie să ne înarmăm, asemenea croaților și sârbilor, și nu vă mai cerem nimic! răspundeau bosniacii. Pe neașteptate, o legendară amazoana ieși în apărarea lor: „Nu putem să continuăm ca până acum, dându-le de mâncare și permițând să fie uciși. Primul lucru pe care trebuie să-l facem este să permitem ca bosniacii să se înarmeze. Toți avem dreptul la propria apărare. Mi-e rușine pentru comunitatea europeană, că așa ceva se poate întâmpla în inima Europei… Suntem complici la un masacru“, a spus Margaret Thatcher, alias Doamna de Fier, într-o declarație pe care ministrul afacerilor externe al propriei țări, sir Malcolm Rifkind, a calificat-o drept sentimentalism. În acest timp, Milošević și Karadžić profitau de șederea în orașele acelea strălucitoare din străinătate: își cumpărau haine de marcă, căutau suveniruri pentru familie, comparau hotelurile în care stăteau: suita din Lisabona era mai mare decât cea de la Londra, dar cel mai bun cazino, fără discuție, este cel din Geneva. Karadžić, candidul țăran din Muntenegru, își trăia apoteoza: ce important devenise! Stătea la aceeași masă cu Mitterrand, cu Major, Lord Carrington, Warren Cristopher… Cine ar fi crezut că va ajunge așa de departe? Singurul neajuns, soția lui, se încăpățâna să-l însoțească la toate conferințele care, de obicei, se terminau așa cum începuseră: cu conflictul intact, fără nici o soluție. Rușii, francezii, germanii, italienii, spaniolii, englezii și americanii nu reușeau să se pună de acord în nici o privință, în afară de nevoia de a susține, peste puțin timp, o altă conferință. „Ar putea fi în Monte Carlo?“, sugera Karadžić. „Este la mare și are cazinouri fabuloase. Soției mele îi place foarte mult să meargă la plajă.“

Într-o încercare tacită, de reabilitare foarte comunistă, mama adăugase încă o podoabă pe milieul croșetat care stătea pe televizor; de câteva luni, între fotografia de la absolvire a surorii mele și un Big Ben de plastic, amintire de la Londra, stătea o fotografie veche cu ramă ovală: tata și mama în ziua nunții lor. Era o fotografie în alb și negru și poate de aceea ei păreau dintr-o lume foarte veche, dintr-o epocă îndepărtată; chipul tatălui meu era ascuțit (a existat o vreme când era slab), ochii lui mari păreau

uimiți, ca și cum fotograful l-ar fi surprins mergând pe stradă și, prin constrângere sau înșelăciune, l-ar fi convins sau forțat să pozeze pentru fotografia aceea istorică, îmbrăcat cu un costum ieftin, cu o croială lamentabilă, alături de o blondă bine făcută, cam grăsuță, mai înaltă decât el, cu un buchet de flori discret în mână, zâmbind sfioasă și fericită, emoționată. Mă uitam la acea fotografie și mă gândeam la trecerea timpului: blonda grăsuță se transformase într-o femeie de cincizeci de ani, îmbătrânită, cu ridurile ca pânză de păianjen, cu plămânii obosiți care șuierau și hârâiau la fiecare respirație, fără formele opulente de altădată, transferate printr-un proces tăcut de compensare evreului famelic care era tatăl meu Vlado, care se mândrea că avea fundul cel mai moale din Bosnia-Herțegovina. Dar m-am gândit că, sub asediu, grasul Vlado probabil slăbise și el. Am spus asta cu voce tare și mama a fost foarte indignată: „Cum poți să râzi de nefericirea altuia! Eu nu dorm de grija tatălui tău. Ce-o mânca? Cine-o va avea grijă de el? O avea insulină? Nu înțeleg cum poți să faci planuri de plecare în străinătate, știind că tatăl tău este în Sarajevo.“ Am discutat. Am invocat faptul că am făcut tot posibilul pentru ca tatălui meu să-i vină mintea la cap și să plece de acolo înainte să înceapă războiul; el își alesese destinul, își asumase un risc știind perfect cu ce consecințe. Pe de altă parte, ce obligație aveam față de un tată care mă abandonase când eram adolescent și nu se mai interesase de atunci de mine și de sora mea? Era bărbatul *macho* tipic balcanic care considera copiii ca fiind ai mamelor și când mama nu-l mai interesa, nu-l mai interesau nici copiii. „Întrebarea este“, i-am spus mamei, „el ce a făcut pentru mine?“. Mama m-a numit ingrat, crud și egoist. „Tatăl tău a făcut multe pentru tine, spuse; te-a crescut, te-a educat, te-a suportat…“ Am protestat: „M-ai crescut tu, m-ai educat tu și nimeni nu a trebuit să mă suporte pentru că sunt încântător și prezența mea este o binecuvântare.“ Dar mamei nu-i ardea de glume. Am fost înțelegător și nu i-am mai amintit că ani în șir ea nu pierduse ocazia să ne aducă aminte că tatăl nostru uitase de noi; „nici măcar un dinar nu mi-a dat pentru întreținerea voastră“, se plângea mama, „nu a întrebat niciodată ce faceți, dacă sunteți sănătoși sau bolnavi, triști sau mulțumiți… V-am crescut eu singură“. După reabilitarea lui, discursul s-a schimbat: tata era binefăcătorul nostru (în tăcere, de la distanță) și, de bine, de rău, părintele nostru; eram sânge din sângele lui, sângele unește, sângele obligă. „Nu ți-am cerut niciodată nimic“, îmi spuse mama, „dar acum te rog ca înainte să pleci la Londra să te duci la Sarajevo să-l cauți pe tatăl tău. Poți să-l aduci aici, acasă, va dormi în camera surorii tale până ce va găsi alt loc.“ Atunci am înțeles că mama voia o împăcare cu el. De când „musulmana“ aia îl lăsase, mama aștepta în secret un semn, un telefon de la soțul risipitor, care să-i dea de înțeles că era dornic să se întoarcă în familie, mai înțelept datorită lecției învățate. Pentru mama era un adevăr neîndoielnic că Vlado, soțul ei, nu putea trăi singur, o femeie trebuia să aibă grijă de el, să-i calce cămășile, și cine putea face mai bine asta decât mama copiilor lui? Mă tem că aveam și

eu o parte din vină. Când mama mă întreba, la întoarcerea mea de la Sarajevo, dacă „omul ăla“ își amintea vreodată de familia lui de la Belgrad, eu mințeam, din milă: „Da, tata m-a întrebat de tine și de Svetlana, i-am arătat fotografiile nepotului lui, zicea i-ar fi plăcut foarte mult să-l cunoască“, dar tata nu mă întrebase niciodată nimic, cât despre nepot, nu doar că nu-i arătasem nici o fotografie, ci uitasem și să-i spun că se născuse. Deși, o dată, tata a adus vorba despre mama: într-o seară, după cină, așezat pe canapea cu un braț petrecut după umărul Aidei, a întrebat pe tonul lui sarcastic: „Ce mai face Goebbels?“. Nu i-am răspuns; mă deranja obiceiul acesta de a o numi Goebbels pe mama și mai ales că se referea la ea într-o formă atât de jignitoare în fața Aidei. I-am explicat mamei că Sarajevo era un oraș asediat, că Bosnia era în război, că eu eram un bărbat incorporabil și că, odată traversată Drina, mi se puteau întâmpla trei lucruri: să fiu ucis, să fiu luat prizonier sau să mă recruteze pentru armată… „Eu nu vreau să fii ucis și nici să te ia la război“, spuse mama, „singurul lucru pe care ți-l cer este să-ți salvezi tatăl“. Contabila aceea fără imaginație (cum o definea tatăl meu) nu era lipsită de fantezie, o fantezie naivă, sentimentală, absurdă… Și era încăpățânată. Mi-era milă de ea, dar mă apuca și furia. Era nevoie să o lămuresc că fostul ei soț, mult doritul Vlado, își bătea joc de ea și o numea Goebbels ca să se trezească? În noaptea aceea mi-am făcut în gând socotelile cu tatăl meu și am tras linie: ce îi datorez, ce îmi datorează. În alte crize, în alte circumstanțe, m-am surprins inventariind relațiile mele personale, traducând în cifre sentimentele, emoțiile, un anumit gest politicos, o aroganță, și trecându-le scrupulos la debit și credit. La debit: arunc mucurile de țigări în straturile din grădină, ceea ce ei îi displace; a fost foarte înțelegătoare cu mine când m-au eliminat de la universitate, nu m-a întrebat din ce cauză și a așteptat mai bine de o lună până mi-a spus să-mi caut alt loc de muncă; la credit: am suportat-o pe mama și pe sora ei trei săptămâni, i-am spus că nu-mi pasă că s-a îngrășat, că așa era mai sexy… În cazul tatălui meu, inventarul a fost dur. Am ajuns la concluzia că nu îi datoram nimic și nu avea nici un sens să-mi risc viața și să renunț la viitorul meu (Londra, hotărâsem eu, era singurul viitor posibil pentru mine, nu întrezăream altul) pentru un tată care, când i-a venit lui bine, m-a alungat din viața lui fără nici un scrupul. M-am mirat dimineața următoare când am văzut-o pe mama acasă. Nu plecase la serviciu, fapt insolit în cazul ei, și părea foarte ocupată, deschizând sertare și scoțând haine.

— Ce faci? am întrebat-o.

— Bagajul. Plec la Sarajevo, dacă tu nu vrei să te duci. Cineva trebuie să o facă.

După un timp, apăru și sora mea Svetlana pe care mama o informase despre planul ei. Venea nervoasă, supărată, preocupată. Trebuise să-și lase fiul la soacră-sa ca să facă față acestei crize familiale.

— Mamă, tu nu pleci la Sarajevo, nu o să te las, spuse Svetlana. Se va duce Dani. E totul aranjat, am vorbit cu Branko și se va ocupa el de toate amănuntele. Am mare

noroc cu soțul meu, îmi este de mare ajutor; deși este foarte ocupat, și-a lăsat treburile lui de-o parte și a început să dea telefoane și a găsit și soluția: Dani va merge la Pale. Branko are relații acolo și îi va găsi de lucru la televiziune, așa va fi acoperit și va evita să fie recrutat, plus că va învăța ceva, dacă vrea să se dedice filmului e mai bine să se dezmeticească, uitându-te la televizor trântit pe canapea nu ajungi regizor de film. Din Pale îi va fi mai ușor să ajungă la Sarajevo și să-l caute pe omul acela.

— Nu vorbi așa de tatăl tău, de parcă ar fi un străin! o certă mama.

— Pentru mine este, de acum șase ani, răspunse Svetlana. Dacă intervin, nu este pentru el, ci pentru tine. Omul acela nu merită nimic, dar nici Dani, nici eu nu putem să te lăsăm să pleci în Bosnia, este o nebunie. Se va duce Dani, nu mai este nimic de discutat. Dani, nu spui nimic? Nu ți se pare grozavă soluția pe care a găsit-o Branko? Un om bine crescut trebuie să fie recunoscător, frate.

Pe 20 octombrie dimineața am plecat spre Pale, cumnatul meu, un subordonat al lui, șoferul și cu mine, într-un Mercedes oficial cu ferestrele negre, precedați de un Volkswagen Golf în care mergea escorta noastră militară, mai bine zis: cea a cumnatului meu. Branko și subalternul lui se așezară în spate, eu, în față, lângă șofer, care avea o figură de pușcăriaș sau de gorilă de discotecă (și cu toată probabilitatea fusese ambele lucruri). O cicatrice roz-palidă îi traversa fruntea și pe brațul gros avea două tatuaje; o sirenă albastră, decolorată deja și, dedesubt, simbolul cetnic prin excelență.

Era înarmat. Cumnatul meu și tovarășul lui șușoteau între ei pe bancheta din spate. Vorbeau de probleme de serviciu, asta trebuia să fie gata de alaltăieri, nu-mi spune că nu va fi până săptămâna viitoare! se supăra cumnatul meu și uita pentru o clipă să vorbească în șoaptă: era vorba de chestiuni oficiale, foarte importante, pe care nici șoferul, nici eu nu trebuia să le auzim. De mai multe ori m-am gândit că ar fi trebuit să filmez cu o cameră expediția mea la Pale și ceea ce urmează este ca o transcriere

retrospectivă a filmului documentar pe care nu am ajuns să-l filmez, intitulat: ***Hamlet în Pale***.

1) Cineva îl scutură de braț. D (documentaristul) se trezește și ochii lui văd, la câțiva centimetri de fața lui un chip hidos, cu o cicatrice în frunte și ochelari de soare cu oglindă, care îi spunea ceva. D crede că încă visează, un vis transformat în coșmar, și pentru a scăpa de el închide ochii la loc, dar omul cu cicatrice îl zgâlțâie din nou. Îi spune că au ajuns la graniță, sunt în Mali Zvornik. Dincolo de râu se află Zvornik, primul oraș din Republica Srpska. D coboară din Mercedes (era prima oară în viața lui când mergea cu un Mercedes, deși nu le-o spusese colegilor de drum). Se alătură cumnatului lui și subalternului acestuia, care îl așteptau fumând ceva mai departe de mașină. Este frig. D își freacă brațele și se gândește că mama lui avusese dreptate, în loc de geaca de blugi, trebuia să-și fi pus jacheta cu puf (cugetarea asta putea fi spusă din *off*, dar este prea comun: ideea este că expresia deznădăjduită a chipului lui D și clănțănitul dinților să transmită aceste gânduri). Cei patru pasageri ai Mercedesului, precedați de escortă (un ofițeri și doi soldați) se îndreaptă spre un restaurant, o tipică tavernă sârbă cu mese și bănci de lemn, portrete ale lui Milošević și Karadžić și o reproducere a *Cinei cea de taină* împodobind pereții. Li se dă de băut apă și *rakija*. D cere o bere și cumnatul lui vin. Îi spun că nu au vin și atunci cere un whisky. Îi spun că nu au nici whisky și cumnatul lui le zice: „Atunci fă rost de el“. După puțin timp apare un individ îmbrăcat în costum cu cravată, însoțit de doi paramilitari. Aduce o sticlă de coniac, pe care o oferă cu scuze cumnatului. Spune: „Este tot ce am putut găsi“. Omul se numește Nenad și este un fel de ștab din Zvornik. Escortele se așază la o masă nu prea departe de ei, împreună cu paramilitarii. D, cumnatul, subalternul și șoferul îi fac loc la masa lor acelui Nenad, care va mânca împreună cu ei. Li se aduce purcel fript și D descoperă că îi este foame. Nenad se arată foarte îndatoritor cu cumnatul lui, care trebuie să fi fost mai important decât presupunea D, judecând după atitudinea lui arogantă și distantă, dar și după servilismul cu care îl tratau subalternul și Nenad, care le spune că Zvornik-ul, grație lui Dumnezeu, este doar sârbesc, nu a rămas nici un musulman, au plecat toți de bunăvoie. În timp ce cumnatul este plecat să dea un telefon, Nenad îi informează că eliberarea orașului Zvornik a fost rodul unei acțiuni concertate a artileriei armatei iugoslave și a unității speciale Beretele roșii, din partea aceasta a Drinei și, din cealaltă parte, din orașul Zvornik propriu-zis, a ofensivei curajoase a Tigrilor lui Arkan și a oamenilor lui Šešelj. Cumnatul, care tocmai se întorsese și auzise acest comentariu, intervine orgolios spunând că el a luptat în Croația cu băieții lui Šešelj. D stă cu ochii la fața de masă, o față de masă banală în carouri roșii și albe și nu foarte curată. D își amintește că Zvornik era un oraș majoritar musulman și se întreabă unde vor fi ajuns locuitorii lui și câți vor fi murit, voluntar, în cursul

glorioasei eliberări, dar nu spune nimic și nici nu știu cum aș putea introduce aceste gânduri în documentar (poate o voce din *off*?). Nenad, însuflețit de căldura coniacului și de purcelul fript, după ce își așază pe masă pistolul pentru că îl deranjează când mănâncă, se întinde la vorbă povestindu-le că guvernul Republicii Srpska a făcut lucruri foarte bune. Le spuse că în Banja Luka nu a rămas nici o moschee în picioare, că orice oraș, mic sau de mărime mijlocie din Republica Srpska, are un Departament pentru Schimbul de Populații, unde se organizează, eficient și ordonat, exodul musulmanilor, și că au fost promulgate noi reglementări cu privire la musulmanii care nu au plecat încă. Astfel, în Čelinac, Președinția de Război a emis un regulament exemplar, pe care, după părerea lui Nenad, ar trebui să-l preia toate celelalte populații din Republica Srpska. În Čelinac musulmanilor le este interzis:

a) Să circule pe stradă între orele patru după-amiaza și șase dimineața.

b) Să se grupeze sau să umble împreună prin oraș, să meargă la cafenele, restaurante și în alte locuri publice.

c) Să facă baie sau să pescuiască în râu.

d) Să conducă sau să călătorească în automobil.

e) Să se reunească în grupuri mai mari de trei persoane.

f) Să comunice cu rudele care nu locuiesc în Čelinac.

g) Să aibă relații cu sârbii.

h) Să-și vândă casele sau să facă schimb cu ele fără autorizare sau fără să urmeze procedurile legale stabilite.

i) Să dea telefon din altă parte decât de la Oficiul Poștal.

j) Să iasă din oraș fără permis și fără documentele necesare.

k) Să arate dispreț față de suferința poporului sârb.

Cumnatul documentaristului, căruia îi era adresat în primul rând acest discurs, dă semne de nerăbdare: se uită la ceas, se joacă nervos cu o scobitoare între dinți, pufnește... „Foarte bine“, zice, „faceți un lucru foarte bun, dar noi trebuie să plecăm“. Din nou în mașină, traversează podul și granița, între urările și salutul soldaților care le păzesc, cărora Branko le-a arătat permisul lui, un document misterios care produce o impresie enormă, și D se întreabă din nou cine naiba era cumnatul lui (voce din *off*?). Zvornik, care a fost mereu un oraș cenușiu, devenise negru. Lasă în urmă clădiri arse, case fără ferestre, urme de gloanțe, găuri enorme ca niște cratere, case cu un steag alb fluturând pe acoperiș sau la vreo fereastră („Nenad ăla ne-a mințit“, comentează cumnatul lui, „încă au mai rămas acolo niște *balija*“). Acum D se odihnește alături de cumnatul său pe bancheta din spate, subalternul i l-a cedat, fără să țină seama de protestele lui. (D bănuiește că băiatul voia să prevină eventualele reproșuri ulterioare ale irascibilului său șef.) Șoseaua spre Sarajevo străbate localitățile sau trece pe lângă ele. Nu este greu să ghicești care sunt sârbe și care musulmane, nu avea sens să se joace

de-a ghicitul pentru a-și agrementa călătoria: orașele sârbe sunt intacte, cele musulmane sunt ruine calcinate. Cumnatul său, care fumează un trabuc (o havană autentică, îl informează pe D pentru a-l impresiona), își întoarce privirea ca să nu-i intre fumul în ochi și îi arată cu mâna grămezi de pietre și bârne afumate, amintirea unui sat: Eliberat! mormăie, apoi își îndepărtează un fir de tutun care i se lipise de buze și trage din nou din trabuc. D se gândește că despre tot ceea ce vede s-ar putea scrie o carte. Totuși, înainte de a ajunge la Vlasenica, pare că deja s-a obișnuit cu acel peisaj devastat; nu se mai uită pe fereastră și este prins într-o conversație însuflețită despre computere cu cumnatul său și cu tânărul subaltern, un băiat care se pricepe foarte bine la informatică, un autentic expert. Controalele militare permanente îngreunează drumul Mercedesului. Din echipele de control fac parte soldați ai armatei iugoslave (Milošević jură cu cerul și cu pământul că nu există un singur soldat iugoslav pe teritoriul Bosniei. Va ajunge în iad pentru jurământ fals, gândește D cu voce din *off*, până când îmi vine în minte ceva mai bun), și soldați ai recentei armate a Republicii Srpska, sub conducerea generalului Mladić (pe care D îl cunoaște) și care sunt de fapt recruți ai armatei iugoslave pe ale căror uniforme au lipit cu arici un ecuson nou, precum și paramilitari echipați exotic, cu căciuli ascuțite de lână neagră pe care aveau brodată stema cetnică, adevărate arsenale ambulante: poartă pistoale, puști, mitraliere, cuțite, ciorchini de grenade atârnate la centură, banduliere încrucișate pe piept, pline de gloanțe… mulți dintre ei sunt beți, ceea ce le imprimă pe chip o ferocitate care l-ar alarma pe D, dacă nu ar fi așezat comod în Mercedes alături de influentul său cumnat, în fața căruia se deschid, docile, toate barierele și pe care soldații de la punctul de control îl primesc cu un salut militar. În ultima parte a drumului, în timp ce Mercedesul alunecă fără efort pe curbele strânse ale defileului, D și cumnatul lui conversează în șoaptă, acum este D cel care nu vrea să îl audă ceilalți. Îi amintește lui Branko scopul final al deplasării lui la Pale: să ajungă la Sarajevo pentru a-și salva tatăl sau pentru a-l certa și a-i da o lecție în cazul (plauzibil) în care părintele lui s-ar fi opus să fie salvat și pentru a-i duce provizia de insulină pe care i-o încredințase mama lui. D nu pronunță cuvântul Sarajevo niciodată, folosește un eufemism. Îl întreabă pe cumnatul lui dacă era nevoie să obțină vreun permis pentru a călători până „acolo“ de la Pale. Cumnatul său ridică din umeri, îi spune că nu știe, de unde să știe? El este din Belgrad și a făcut destul că a venit cu el până aici și i-a obținut un loc de muncă la televiziunea din Pale. „Sper să nu mă faci de râs“, îl avertizează, „le-am spus că ai experiență ca operator și reporter de televiziune. Este adevărat sau nu?“ D răspunde, precaut, că știe să folosească o cameră de filmat, dar că nu a făcut niciodată un reportaj de televiziune, dar nu îl îngrijorează acest lucru, o să se descurce și în orice caz nu avea de gând să joace mult timp în noul său rol, obiectivul lui, insistă, este să se ducă „acolo“. Cumnatul lui se enervează: „Da, știu, am auzit, nu trebuie să-mi repeți mereu. O să văd cum o să

faci, am o mie de lucruri pe cap, dar o să mă ocup și de problema ta. Singurul lucru pe care ți-l cer este să nu-mi strici relația cu oamenii din Pale, să n-o faci de oaie". Cum se spune în bestsellerurile americane, tensiunea plutea în aer, aerul închis din interiorul Mercedesului, care miroase a plastic, a odorizant de brad, a trabuc fin și a emanații de purcel de lapte prost digerat. Când ajung la Pale este deja întuneric.

2) Pale, o dimineață înnorată și umedă. D iese din hotelul Olimpik, unde s-a cazat. Este singur, nu se văd pe nicăieri cumnatul său, subalternul sau șoferul și este păcat, pentru că Branko umple ecranul cu prezența lui de actor de serial american din anii optzeci, gen *Miami Vice*. D este mai puțin plăcut; slab și înalt, fără nici un farmec, și-a tuns părul și și-a pus ochelari ca să arate serios (deși în realitate nu are nevoie de ei), niște ochelari rotunzi, cu ramă de metal foarte fină, în stilul lui John Lennon, care îi dau un aer de seminarist. Și-a lăsat mustață și barbă, nu se știe de ce (pentru a arăta mai în vârstă? pentru a semăna cu un cetnic?), un puf rar și roșcat care după părerea cumnatului său îi dă un aer neîngrijit, drept care, înainte să se întoarcă la Belgrad, l-a trimis să se bărbierească (până aici ajunseseră lucrurile: cumnatul său se credea autorizat să-i dea ordine). Ajuns în stradă, D face, șovăind, câțiva pași nesiguri. Pare uimit și dezorientat, nu este nevoie de voce din *off* care să ne lămurească, pentru că, doar privindu-l, este clar ceea ce gândește: „Ce caut eu aici? Unde mă duc? Ce schimbat este totul!". D merge puțin și este tot mai evident că dacă pașii lui par nesiguri, este pentru că șchiopătează. În secvența anterioară nu șchiopăta. Ceva s-a întâmplat. D știe ce, dar nu va spune nimănui, nici măcar nouă cu vocea din *off*; este secretul lui și trebuie să-l respectăm.

Pale este un oraș mic, o rețea de străduțe în jurul unui bulevard lung. Are o piață gen bazar, o pizzerie și câteva baruri. Este înconjurat de munți, pe ale căror pante (Bjelašnica, Jahorina, Trebević) s-au desfășurat întrecerile de schi alpin la Olimpiada de Iarnă din 1984. Din Pale se pot vedea telescaunele și teleschiurile din stațiunea de schi, telefericul care coboară până la Sarajevo, și, de asemenea hotelurile care au fost construite cu acel prilej. Poalele munților sunt presărate cu vile, reședințele de vacanță ale locuitorilor capitalei Sarajevo; președintele Republicii Srpska, Radovan Karadžić, locuiește într-una din ele. Pale este capitala provizorie a noului stat. Sediul guvernului este în vechea fabrică Famos. Până la începerea războiului, Pale era o așezare liniștită și destul de monotonă, cu ceva mai mult de șase mii de locuitori; acum ajunge la douăzeci de mii, majoritatea dintre sârbii refugiați provenind din Sarajevo și alte localități bosniace. Înainte, în Pale, se respira aerul sănătos și proaspăt de munte, se auzeau tălăngile oilor cu clinchetul lor liniștitor, mugetul bucolic al vacilor, trilurile păsărilor, behăitul vreunui măgar... Acum până și aceste sunete s-au schimbat: în timp ce D înaintează pe bulevard aude zgomotele mașinilor BMW, Audi și Mercedes noi care

trec pe lângă ei ca o adiere, fără număr de înmatriculare, pentru că sunt furate. Și strigăte, țipete, împușcături în aer, cântece patriotice, banda sonoră a soldaților sârbi care se îndreaptă spre front sau care se întorc de pe dealuri în camioane militare rablagite, euforici, beți, sfidători. Când D vede un asemenea vehicul militar apropiindu-se, începe să șchiopăteze chinuit, ca și cum ar avea o proteză la dreptul sau un picior de lemn, îți vine să te oprești și să-l ajuți. Un soldat care călătorește într-un camion militar descoperit ridică victorios cele trei degete în direcția lui D și D (să nu afle nimeni, scena aceasta nu va apărea în versiunea definitivă a documentarului, o vom tăia) îi întoarce salutul: pentru prima oară în cei douăzeci și patru de ani de existență, D ridică mâna dreapta arătând soldatului degetul mare, arătătorul și degetul mijlociu, cu un zâmbet șovăitor. Apoi privește în jur speriat, o privire care spune: „Ce rușine! M-o fi văzut cineva?“.

În Pale se aude un zgomot de fond permanent, cu care lui D îi este greu să se obișnuiască, e ca bolborositul unei oale cu apă fierbând sau uruitul pământului care precede un cutremur. La orizont plutesc norișori cenușii sau negri care nu au nimic în comun cu meteorologia, dar au în schimb legătură cu soldații care vin și pleacă pe jos, în jeep-uri sau în camioane militare.

Kanal-S, televiziunea oficială a Republicii Srpska, cunoscută ca TV-Pale, are un sediu improvizat, haotic, unde D are o întâlnire cu Miroslav Toholj, ministrul informațiilor în guvernul lui Karadžić, un poet prieten al cumnatului său pe care D își amintește că l-a văzut odată la *slava* lui, o împrejurare nefericită în care D a trebuit să plece rapid din casa surorii lui. Speră ca Toholj să nu-și aducă aminte de el și de ceea ce a spus la *slava* aceea. Toholj, deși este ministru, continuă să cultive o estetică boemă; fruntea înaltă, părul stil Baudelaire, barbă și mustață, cravată lila, cămașă mov. Nu pare să-și amintească de D; nici măcar nu-și aduce amintea că avea o întâlnire cu el. Este un om foarte activ și ocupat. Un roi de studenți aflați în practică și de jurnaliști nu atât de ageamii forfotește în jurul lui și îl asaltează cu întrebări. Înainte de a răspunde, Toholj își aranjează părul dându-l peste cap cu un gest nervos și cam dramatic, ca și cum părul căzut pe frunte l-ar împiedica să gândească limpede. La D nici nu se uită. Îi spune: „Vorbește cu Mićo“ și îi arată un bărbat tânăr care stătea cu spatele și care, auzindu-și numele, se întoarce și abia dă atenție instrucțiunilor primite de la Toholj, fixând cu privirea chipul lui D, examinându-l cu atenție. „*Riđokosi!*“, exclamă când îl recunoaște. „Mi se părea mie că te cunosc de undeva! De cât timp nu ne-am văzut…!“ Mićo și D sunt vechi colegi de colegiu, de echipă de fotbal și de nebunii. Ei doi și cu prietenul lor comun Nedo mergeau împreună peste tot. D îl îmbrățișează pe Mićo și se sărută de trei ori pe obraji, așa cum înainte nu o făcuseră vreodată pentru că pe atunci nici unul dintre ei nu era patriot sârb; își loveau palmele mâinilor, ca jucătorii de baschet din NBA, ale căror nume le știau pe dinafară.

D și Mićo beau cafea, fumează și stau de vorbă. Mićo se bucură că D este cu ei. Îi spune că trăiește la Pale de patru luni. Familia lui a plecat din Sarajevo pentru că nu mai puteau să trăiască împreună cu dușmanul. Și desigur, din cauza bombardamentelor (e mai bine să fii în Pale, cu cei care bombardează, decât jos, în Sarajevo, cu cei bombardați). Tatăl lui schimbase casa lor din Sarajevo cu vila din Pale a unui musulman care „s-a decis“ să se întoarcă la oraș și unde locuiesc acum, în apropiere de Jahorina[2]. „Și știi ce a făcut tatăl meu când în sfârșit ne-am instalat aici? A dat coordonatele casei noastre din Sarajevo unui ofițer sârb ca s-o distrugă. Tatăl meu este un patriot, preferă să dispară casa decât să trăiască în ea un musulman.“ Mićo lucra ca stagiar la televiziunea din Sarajevo și în Pale a ajuns redactor de știri. Îl asigură că a lucra la TV-Pale este o oportunitate unică; echipa de colaboratori este formată din oameni tineri, energici și talentați, foarte talentați. D îl întreabă despre prietenii și cunoscuții comuni din Sarajevo. Unii luptă în armata sârbă, alții au plecat la Belgrad, la Zagreb sau în străinătate, mulți s-au refugiat în Pale, ca Mićo. „Diseară ieșim la un pahar și sigur ne vom întâlni cu Z și cu P“, îi spune. „Și Nedo?“, întreabă D. Chipul jovial al lui Mićo se întristează. „Este un trădător. Este în Armija, comandă o companie a armatei musulmane. Și când te gândești că a fost prietenul meu cel mai bun!“ D se întreabă cum poți să fii trădător al unei cauze pe care nu ai îmbrățișat-o niciodată sau al unei etnii căreia nu îi aparții. Tatăl lui Nedo este musulman; mama, croată. Mićo scoate un pistol și i-l arată lui D. Îi spune, pe un ton solemn, că păstrează un glonț special pentru Nedo. Deși probabil nu o să-l întâlnească, adaugă, el, Mićo, a avut norocul să scape de recrutare. Armata Republicii Srpska duce lipsă de soldați, are nevoie de oameni; îi înrolează pe toți bărbații sârbi între șaisprezece și șaizeci de ani, îl previne pe D, „ai grijă“. A lucra la TV-Pale este un permis de liberă trecere; să ai o mamă prietenă cu soția lui Karadžić ajută de asemenea. D îl informează că are un certificat al armatei iugoslave potrivit căruia este invalid, inapt pentru serviciul militar. Mićo îi spune că în Pale hârtia aceea nu îi va folosi la nimic. „Dacă te prinde o patrulă…“ D face câțiva pași spre fereastră pentru a arunca un muc de țigară și Mićo îi observă șchiopătatul vizibil. D îi spune că l-a lovit un camion în Belgrad. Mićo îl ascultă aproape invidios. „La cât de șchiop ești, nu trebuie să-ţi faci griji“, îi spune, „în armata sârbă nu se acceptă șchiopi, homosexuali și pitici.“ D zâmbește liniștit.

Sub tutela prietenului său Mićo, D se familiarizează cu funcționarea și programele televiziuni TV-Pale, ai căror angajați sunt vechii jurnaliști de la televiziunea din Sarajevo. D are privilegiul de a asista din platou la transmiterea programului vedetă al TV-Pale, al cărui prezentator este Risto Đogo. D îl vede pe Risto Đogo etalând un cuțit de măcelar în fața camerei și anunțând cu un zâmbet larg: „Îl avem pregătit pentru vechii noștri vecini *balija*“. Altădată, glumețul și hazliul Risto, cu o mască neagră acoperindu-i fața, spune spre cameră că musulmanele se plâng că sârbii le violează, dar s-a aflat că

una dintre ele a născut un copil negru într-un centru de refugiați. Se aud râsete înregistrate în monitoare, deși nu erau necesare; cei prezenți în platou au salutat spontan gluma lui Risto cu hohote zgomotoase. Este atât de simpatic! De exemplu, se duce și îi sună pe vechii lui colegi de la televiziunea din Sarajevo, după ce a explodat o grenadă la sediul RTV, și îi întreabă: „Cum e, colegilor *balija*? Mai sunteți în viață? Nu faceți pe voi de frică?“.

D asistă la un telejurnal în care prezentatorul informează, fără să-și piardă cumpătul, că guvernul musulman al lui Alija hrănește leii din grădina zoologică din Sarajevo cu copii sârbi. În continuare, cu același chip fără expresie, prezentatorul declară că în ziua aceea nu a fost trasă nici o rachetă spre Sarajevo dinspre Lapišnica. Afară, tunurile bubuie de pe malul râului Lapišnica. Când ies din televiziune, Mićo îl întreabă pe D: „Ți-ai făcut o idee cum merg lucrurile aici?“.

3) Pale. Noaptea. D și Mićo beau bere și ascultă *turbofolk* cu sunetul la maxim, în VBC, un bar cu biliard unde, îl informează Mićo, se adună tot ce-i mai bun în Pale. Este plin de soldați care au coborât de pe dealuri într-o pauză din timpul nopții pentru a găsi fete cu care să se distreze. Mićo îi arată un tânăr cu părul tuns militărește, cu o mașină sport nouă-nouță parcată la intrare, care se grozăveşte în mijlocul unui cortegiu de puștani care îi imită stilul. Este Saša Karadžić, fiul președintelui, care, bineînțeles, nu a fost mobilizat. Doar fraierii se duc pe front, cugetă Mićo. Saša Karadžić este un imbecil și sora lui, Sonja, o vrăjitoare periculoasă. Sonja Karadžić este șefa Centrului Internațional de Presă din Pale. De acolo face și desface; de toanele ei de copil răsfățat, care nu ajunge niciodată la birou mai devreme de ora douăsprezece, cu cățelușul ei pechinez în brațe, depinde accesul în Pale al jurnaliștilor străini. Sonja face comerț cu informația; o vinde celui mai bun ofertant. Este și mai urâtă decât mama ei și are un caracter și mai rău. Într-un restaurant din Belgrad l-a surprins pe tatăl ei la un restaurant cu o amantă și i-a tras un pumn chiar acolo, de față cu toată lumea. „Eu am pățit-o rău din cauza ei“, îi mărturisi Mićo, „se îndrăgostise de mine. Ajunsesem să mă gândesc să mă înrolez ca să scap de ea; din fericire, s-a încurcat cu bodyguardul ei și a uitat de mine“. D crede că a sosit momentul să-i facă o mărturisire lui Mićo. Îi spune că tatăl lui se află în Sarajevo, bolnav, singur și neajutorat și că are intenția să se ducă să-l salveze, scoțându-l de acolo. Mićo îl întreabă dacă a înnebunit. Îi spune că este imposibil să intri în Sarajevo; de luni de zile armata sârbă asediază orașul în acest scop și nu a reușit. Dacă nu ar fi rămas sârbi în Sarajevo, de mult ar fi fost cucerit orașul; singurul lucru care îl reține pe generalul Mladić ăsta e: de fiecare dată când bombardează orașul (o face în fiecare zi), riscă să omoare nu numai musulmani, ci și sârbi, consideră Mićo. Și pe evrei, gândește D, ca tatăl meu, și asta îi aduce aminte de importanța și urgența misiunii lui. Caută diverse posibilități cu prietenul lui. Una ar fi să se ducă pe jos,

Sarajevo se află la doar douăzeci de kilometri de Pale. Mićo îi atrage atenția că este șchiop. În plus, terenul între Pale și Sarajevo este minat și plin de patrule, de tranșee și paramilitari. Și dacă D scapă de soldații sârbi și supraviețuiește, de cealaltă parte a muntelui îl așteaptă musulmanii. Altă posibilitate la care se gândește Mićo ar fi să obțină deplasarea într-o mașină a presei străine. Ei pot intra în Sarajevo; să mai pleci de acolo este altceva… D se înviorează, această alternativă îi dă speranțe; dacă ar putea convinge pe vreunul din jurnaliștii străini care vin din Sarajevo să-i facă loc în microbuzul lor la întoarcere… Și-ar putea oferi serviciile ca traducător sau ca operator, se gândește. Și, odată ajuns în Sarajevo, își va căuta tatăl, își va îndeplini misiunea și, cu tatăl lui sau fără el, va găsi el cum să scape de acolo, nu e dispus să riște soarta asediaților și nici nu are de gând să participe la acest război în vreuna dintre bande; nu vrea să-și mânjească mâinile cu sânge, îl îngrozește ideea de a ucide și chiar mai mult, aceea de a fi el ucis. Este un om al păcii, deși nu e convenabil să se mândrească în Pale cu asta… Zgomotul strident al unor împușcături îi întrerupe visarea. Pe stradă, câțiva cetnici trag în aer și cântă cântece patriotice pentru a-și sărbători beția. Mićo îi privește cu un zâmbet binevoitor și îi salută cu semnul celor trei degete. D se uită la cetnici, apoi la prietenul lui și ezitând, aproape cu teamă, asemenea celui care scoate portofelul sub amenințarea cuțitului, salută cu mâna dreaptă ridicând degetul mare, indicele și degetul mijlociu. Mićo zâmbește și îl ia de umăr. „*Samo sloga Srbina spasava*“, strigă. „*Samo sloga Srbina spasava*“, urlă cetnicii și mai trag câteva împușcături. D își duce mâinile la urechi, dar când își dă seama ce face, le lasă jos: nu este patriotic să-ți acoperi urechile în astfel de momente. *Vostani Serbije! Vostani carice!* cântă fals unul dintre cetnici, cel care are un AK-47 într-o mână și o sticlă de *rakija* în cealaltă; ceilalți i se alătură, cuprinși de entuziasm: „Ridică-te, Serbia! Trezește-te, împărăteasă! / Și lasă-ți fiii să-ți vadă chipul, / Fă să se întoarcă spre tine privirea și inima lor, / lasă-i să asculte dulcele tău glas…“ Mićo începe și el să cânte, cu glasul lui pițigăiat; D cântă mai bine.

4) Procesul de adaptare al lui D se termină mai repede decât se aștepta; unul din cameramanii televiziunii din Pale a plecat la Belgrad și D trebuie să-l înlocuiască. I se pune în brațe o cameră modernă de filmat Sony Betacam, o minune. I se spune că a aparținut unei echipe a BBC care a fugit cât a putut de repede de bombele din Ilidža. D este acum un angajat (fără contract) al Kanal-S și va fi plătit pentru munca lui. Nu i se spune cât și el uită să întrebe.

Iată câteva din reportajele pe care D le-a filmat pentru Kanal-S:

a) O poziție a sârbilor pe dealurile care înconjoară Sarajevo. Într-o cabană din lemn, decorată cu o icoană a Sfântului Gabriel și cu fotografiile lui Karadžić și Mladić, D și Mićo beau *șliboviță* oferită de soldatul gazdă, un țăran reciclat în trăgător de elită. Din punctul lui de tragere are o vedere splendidă a orașului Sarajevo, orașul natal al lui D și

al lui Mićo, în care D nu a mai fost de mult timp și unde tatăl lui lâncezește istovit. Soldatul le arată, foarte mândru, formidabilele posibilități de tragere: țintește cu pușca lui hotelul Holiday Inn, în care sunt cazați jurnaliștii străini, și îi cere lui D, care se află lângă el, să arunce o privire pe luneta carabinei. D se supune: hotelul Holiday Inn se apropie ca prin farmec, poate vedea fațada ciuruită, ferestrele fără geamuri, un prosop sau o cuvertură albă ținând locul geamului spart într-una din ele. Ai impresia că poți s-o atingi cu mâna. Soldatul îl invită, cordial, să tragă. D refuză. Mićo trece în locul lui și apasă pe trăgaci cu entuziasm. „Ai nimerit?“, întreabă soldatul. „Nu sunt sigur“, răspunde Mićo. „Cred că nu“, mărturisește în cele din urmă. Soldatul zâmbește superior, îi ia pușca, ochește atent și apasă pe trăgaci: pam, pam! Se întoarce spre ei, mulțumit: „Priviți acum“. Mai întâi D și apoi Mićo, constată, uimiți, că prosopul care atârna la fereastră a dispărut și din golul rămas iese un fuior de fum. „Era cineva înăuntru?“, întreabă D, îngrijorat. „Nu știu, ridică din umeri soldatul, nu cred. Aș avea prea mult noroc! Jurnaliștii ăștia străini sunt niște nemernici care îi urăsc pe sârbi.“ Apoi le arată cum să joace un joc foarte amuzant cu locuitorii din Sarajevo. Alege o intersecție; așteaptă ca vreun locuitor să se încumete să treacă dintr-o parte într-alta, ochește (la genunchi, întotdeauna la genunchi), trage și râde cu plăcerea unui copil care a aruncat o petardă, speriind o fată. Îi împrumută binoclul său lui Mićo. „Uită-te la bătrânul ăla nenorocit cum se răsucește pe jos! Și fii atent la grasa aia, cum dă din piciorul care i-a rămas!“ D nu mai poate suporta și iese din cabană; afară vomită tot ce a mâncat la micul dejun și la cina de aseară. Când se întoarce, Mićo, în mână cu al doilea pahar de *șliboviță*, îl grăbește. „Hai D, nu fi copil! Să începem.“ Filmează soldatul care și-a pus șapca militară și și-a încheiat toți nasturii vestonului. La întrebările lui Mićo, soldatul răspunde că vine dintr-un sat din Bosanski Šamac. S-a înscris voluntar ca să apere Serbia de *jihad*. Nu primește soldă, armata este săracă; din fericire, soția lui, tatăl și mama lui se ocupă de gospodăria de la țară și îl întrețin. O verișoară de-a lui a fost violată de musulmani în fața fiului ei și apoi i-au tăiat gâtul, tot în prezența copilului. Acesta a fost motivul care l-a determinat să se alăture armatei. Îi este sete de răzbunare. „Fundamentaliștii aceștia vor ca toată Bosnia să fie musulmană, dar nu o să le permitem.“ Mićo îl întreabă dacă este adevărat că de pe colina unde se aflau putea ochi cu pușca lui locuitorii din Sarajevo. Soldatul râde; îi lipsesc doi dinți, un incisiv și un canin. „Este imposibil să nimerești ceva în Sarajevo de aici, minte cu aplomb privind în camera cu care filmează D, este prea departe. Singurul lucru pe care-l facem este să apărăm teritoriul sârbesc. Dacă ridicăm asediul, hoardele lui Alija îi vor omorî pe cei patruzeci și cinci de mii de sârbi care continuă să trăiască în Sarajevo și apoi vor veni după noi. Nu avem altă opțiune, lucrurile au mers prea departe, sârbii și acești *balija* nu vor mai putea trăi niciodată în pace. împreună.“ Se desparte de Mićo și D cu semnul celor trei degete.

b) D este cameramanul reporterului principal de la de TV-Pale, fostul atlet Dragan Božanić, o personalitate în Sarajevo, în a cărui televiziune a lucrat ca șef al redacției internaționale până când s-a refugiat în Pale. Božanić era idolul din copilărie al lui D și acum că în sfârșit l-a cunoscut, nu simte altceva decât dezgust; alt blestemat de cetnic cu care trebuie să fraternizeze. D uită (sau nu vrea să-și aducă aminte) că în ochii celorlalți el este la fel de patriot sârb ca oricare altul; lucrează pentru TV-Pale, face semnul cu trei degete, cântă cântece patriotice, bea *șliboviță*! Le-au încredințat o sarcină delicată: să-l filmeze pe generalul Mladić în timp ce își conduce trupele în marșul lor victorios pe teritoriul bosniac. Mladić, care este mai rotofei decât atunci când l-a cunoscut D, poartă uniformă de camuflaj, cu o bonetă militară foarte curioasă și are un binoclu atârnat de gât. Generalul îl avertizează pe Božanić (în glumă? în serios?): „Ai grijă să faci un reportaj bun, că dacă nu, te trimit pe front". Pe D nu îl ia în seamă, poate pentru că este un subaltern sau pentru că nu i se vede fața, acoperită de camera cu care îl filmează pe general. Iritat, acesta îi atrage atenția să nu mai filmeze. „Îți voi spune eu când poți să începi." D se teme de momentul în care fața lui va rămâne descoperită. Când se întâmplă asta, Mladić îl fixează cu atenție. „Eu pe tine te cunosc de undeva", spune, „te-am mai văzut înainte". D răspunde fâstâcindu-se că a filmat cu câteva zile în urmă trupele lui în Han Pijesak și că poate generalul și-l amintește de atunci. Mladić continuă să-l studieze, fără să clipească; are o privire sfredelitoare, care pătrunde până în colțurile cele mai ascunse ale creierului, acolo unde ne ascundem erorile, vinovățiile și slăbiciunile; ai senzația că îți dezbracă gândurile, ca și cum ar avea raze X în priviri. Oameni mai stăpâni pe sine ca D au tremurat sub inspecția oculară a lui Mladić. Acum dă să spună ceva, dar imediat se răzgândește, se întoarce cu spatele și scoate un *walkie-talkie*. Altcineva, în locul lui D, ar fi folosit ocazia pentru a se pune în valoare, că îl cunoștea dinainte pe general și, mai ales, pe fiica lui, Ana, dar D a preferat să tacă. Trupele înaintează pe câmp destul de repede. Lui D îi este greu să țină pasul cu ele pentru că șchiopătează și rămâne în urmă. „Cine dracului a hotărât să-mi trimită un cameraman șchiop? În televiziunea voastră gândiți cu curul!", îl acuză generalul pe Božanić, indignat. D profită de o oprire ca să se ușureze în spatele unor copaci; la întoarcere nu mai șchiopătează. Mladić, căruia nu-i scapă nimic, își dă seama imediat. „Ia te uită, se pare că nu mai ești șchiop! Aproape poți să alergi! Cum s-a întâmplat acest miracol?" D transpiră și tremură. „Fac eforturi, domnule general, fac eforturi." Mladić îi aruncă o privire sceptică, își pierde interesul pentru D și se îndreaptă spre oamenii lui: „Încolonarea! Să mergem, băieți! Tu! Da, tu! Nu vreau să te mai ascult! Pleacă din fața mea! Ești un cretin. Să nu îndrăznești să-mi mai vorbești, soldat! Cine te crezi?" D filmează fără să piardă vreun detaliu.

După-amiaza, în baraca în care se afla sediul TV-Pale, D se relaxează împreună cu Mićo și alți colaboratori. Îl imită pe președintele Radovan Karadžić, cu privirea lui goală,

cu expresia lui îndurerată, ca și cum lumea i-ar datora de mult timp o reparație morală, vocea gravă, domoală și întrucâtva dubitativă. Apoi reproduce cu o uimitoare fidelitate glăsciorul ascuțit și imperativ al doamnei de gheață, Biljana Plavšić, și vorbirea profesorală și afectată a poetului și vicepreședintelui Nikola Koljević; râsetele și aplauzele audienței lui îl încurajează să-l imite pe generalul Mladić: „Să nu îndrăznești să-mi mai vorbești! Cine te crezi?“. Fețele celor prezenți își schimbă culoarea. Mićo îi acoperă gura cu palma. „Șșșt! Nepotul generalului Mladić este reporter la noi“, îi șoptește. Nu încape îndoială că Ratko Mladić este omul cel mai temut din Pale.

5) D fumează o țigară în fața hotelului Panorama în timp ce așteaptă să vină reporterul și restul echipei; trebuie să-i ia un interviu Biljanei Plavšić. Un microbuz al televiziunii franceze parchează la intrarea hotelului. Jurnaliștii, un bărbat și o femeie, ies din vehicul. D le iese în întâmpinare. Vorbește cu ei. Conversația durează câteva minute. Când jurnaliștii, care se grăbesc, se despart de D și intră în holul hotelului, Dragan Božanić, reporterul pe care D îl aștepta, sare pe el ca un lup: „Ce făceai vorbind cu presa străină? Nu ai voie! Este interzis să ai contacte cu cine nu este sârb! Sunt spioni! Toți!“.

6) În seara aceea, D ia cina într-o pizzerie cu Mićo, Gordan și Sava, doi vechi prieteni din Sarajevo. Gordan lucrează la guvernul Republicii Srpska, în contact direct cu președintele Radovan Karadžić. Poartă un Rolex de aur, are BMW și trăiește într-o vilă „de-ți ia piuitul“ (în exprimarea lui Mićo), o clădire impresionantă în Jahorina, care a aparținut unuia dintre musulmanii cei mai bogați din Sarajevo, confiscată de guvern. Mićo i-a spus lui D că Gordan, amicul lui, care făcea comerț cu hașiș, este un alt om, un personaj foarte influent în Pale, de a cărui opinie ascultă Karadžić și care controlează personal traficul de arme și benzină din oraș (lemnul și tutunul sunt problema lui Krajišnik). Când îl revede, lui D i se pare arogant și fanfaron. Gordan e îmbrăcat ca un mafiot rus, cu o cămașă de mătase, costum de marcă, pantofi italieni… nu are cravata, dar are pistol (toată lumea are pistol în Pale, toți, în afară de D). D îl prefera când era un traficant de două parale, simpatic și fără pretenții. Sava, de care D era mai apropiat în adolescența lui de la Sarajevo, continua să fie ceea ce fusese întotdeauna: un nefericit, în ciuda uniformei lui de caporal și a mustăcioarei negre pe care, fără îndoială, și-o lăsase să crească pentru a-și disimula trăsăturile de copil, pentru a conferi duritate expresiei sale, privirii sale, o privire umedă, leală, recunoscătoare. Se duc în seara aceea la târfe. (Este o activitate pe care D, desigur, o dezaprobă. D este un bărbat modern, condamnă folosirea corpului feminin ca marfă; el și prietenii lui, ceilalți, cei din Belgrad, sunt împotriva unui asemenea comportament, asta trebuie să fie foarte clar, reputația lui D este în joc. Dacă își va însoți prietenii la bordel, este dintr-un motiv de o

importanță decisivă; vrea să-i ceară o favoare lui Mićo, o favoare legată de conversația pe care o avusese în dimineața aceea cu jurnaliștii francezi, și crede că în ambianța mai destinsă și informală a unei case de toleranță cererea lui va fi ascultată cu simpatie.)

Lupanarul este o veche cabană de munte, la câțiva kilometri de Pale. Parterul a fost amenajat ca tavernă; etajul de sus are pretenții de cabaret și paturi cu baldachin în camere, îl informează Mićo pe D. Este plin de militari, aproape toți ofițeri, dar sunt și câțiva civili: funcționari din guvern, asemenea lui Gordan, contrabandiști, medici, avocați… Gordan îi invită pe toți la un whisky (D este surprins că într-un local atât de rustic au băuturi atât de sofisticate). D îl întreabă pe Mićo despre curve: este un bordel foarte ciudat, se văd doar bărbați. Mićo îi răspunde că în acest stabiliment fetele nu se amestecă printre clienții, sunt închise în etajul de sus. De când a sosit, D observă o permanentă forfotă de bărbați care urcă și coboară de la etajul de sus; urcă treptele cu pas rapid și agil, coboară liniștiți, încheindu-și manșetele vestonului, ajustându-și centura, cu o urmă de surâs pe chip. „Cât costă o partidă?“, întreabă D (doar ca să se informeze). „Cât costă? Nimic!“, răspunde Mićo. „Târfele astea nu sunt pe bani, sunt musulmane, *balija*.“

Muzica de fond este inevitabilul *turbofolk* îndulcit de câte o *sevdalinka*. Gordan a dispărut de ceva timp pe scări în sus. Cu coatele pe tejghea, Mićo este prins într-o conversație cu un individ al cărui chip i se pare cunoscut lui D, poate de la televiziune. Cele patru mese ale localului sunt ocupate, motiv din care D și Sava s-au așezat pe jos, sub un portret al generalului Mladić, împărțind ultimele înghițituri din sticla de whisky pe care Gordan le-o făcuse cadou. Simpaticul Sava îi povestește lui D că atelierul de reparații pe care îl avea în Sarajevo mergea foarte bine, atât de bine că atunci când au început să bată tobele războiului a refuzat să le audă; nu a vrut să părăsească orașul, pentru că asta ar fi presupus să-și abandoneze afacerea, viitorul, viața întreagă. Mama și prietena lui îl îndemnau să plece, alți prieteni, mai înțelepți ca el, au plecat la timp… „Niciodată nu am crezut că va fi război cu adevărat și prea puțin că eu voi lupta în el“, îi mărturisește lui D. A avut câteva zile libere pentru că și-a sucit glezna într-un marș, dar mâine se va întoarce pe dealuri. Nu îi place. Deloc. Tatăl, mama și fratele lui mai mic sunt în Sarajevo. Și el îi bombardează de acolo de sus. Dar ce poate face? Să dezerteze? L-ar ucide! Deși Sarajevo nu este cel mai rău lucru, nici vorbă. D întreabă: „Ce este cel mai rău?“. Sava nu răspunde. Se uită în față, cu privirea fixă a oamenilor beți, apoi privirea îi alunecă, amuzată și îngăduitoare, spre un soldat care pare că doarme într-un colț, cu capul căzut între genunchi. „Ăsta e făcut praf“, observă. „Să vedem cum mai nimerește mâine țintele.“ „Ce este cel mai rău?“, insistă D. Sava îl privește aproape cu ură. „Dă-mi o țigară.“ Sava fumează încet, îngândurat, torturat de amintirile lui, sau poate pur și simplu, beat. Și apoi începe să vorbească. S-a întâmplat pe la jumătatea lui mai, spune, de-abia se înrolase în armată. Trebuia să meargă de P la T. Generalul Mladić

le-a ținut un discurs. „Cel mai importat lucru este rapiditatea. Și mi se fâlfâie ce se întâmplă cu animalele de companie“, a spus Mladić, iar el, Sava, a interpretat, asemenea celorlalți, că nu trebuia să ia prizonieri și că totul era permis. Dar chiar și așa… Există lucruri… Sava aspiră avid fumul de țigară, ca și cum ar fi fost marijuana. „După părerea mea“, spune Sava, „există inocenți, deși Ljubiša susține că în război nu există inocenți, dar copiii, femeile… Era un sat de rahat, un cătun pierdut. Toți bărbații plecaseră, rămăseseră doar femeile, copiii, bătrânii și câinii, care au sărit la noi când am ajuns, lătrând înnebuniți. Ljubiša a tras cu mitraliera, ta-ta-ta-ta!, i-a pus jos rapid pe cei zece-douăsprezece câini care existau în sat. Cui îi trece prin cap să folosească mitraliera pe un câine! Dar așa e Ljubiša, mai întâi acționează și apoi gândește sau nu gândește, că doar nu e vreun filosof… Momir, Damir, Ljubiša și cu mine mergeam mai în față, restul companiei cu sergentul și locotenentul veneau în spatele nostru. Am adunat toate femeile, toți copiii și bătrânii care puteau merge într-un țarc mare de la marginea satului. Femeile erau speriate, copii plângeau… Ți se făcea milă, mie mi-era, deși erau *balija*… Ne-au ascultat. Ce altceva puteau face? Damir le-a spus: «Nu vă fie frică, nu vă facem nimic, va veni un autocar să vă ia și să vă ducă într-o tabără de refugiați». Eu mă gândeam: «Despre ce autocar vorbește?». Sunt atât de naiv că nu am înțeles nimic. Țarcul era împrejmuit cu un gard destul de înalt. Ljubiša, caporalul meu, mi-a spus: «Stai la poartă, să nu iasă nimeni», și m-am așezat acolo, cu fața spre țarc, să-i păzesc pe prizonieri, cu o AK-47 în mâini, cu piedica trasă. Nu a durat mai mult de două minute, s-a întâmplat cât ai clipi. Ljubiša, Damir și Momir au început să tragă din spatele împrejmuirii. Foc de mitralieră, ta-ta-ta-ta, și grenade de mână, cu zecile… Părea ziua Judecății de Apoi, nu poți să-ți imaginezi zgomotul, fumăraia, strigătele, mirosul… mirosul de carne arsă. Au încetat brusc să mai tragă și când s-a risipit un pic fumul am intrat în țarc, ei înainte, eu după ei, cu mitraliera AK-47 la piept… Îi omorâseră pe toți: copii, femei, bătrâni în mai puțin de cinci minute, nu a scăpat nici unul; acei *balija* nu au trebuit să aștepte prea mult timp autocarul. Când a ajuns restul companiei, mi-am spus: «Vai de noi ce-o să pățim», dar nu s-a întâmplat nimic. Am ieșit în întâmpinarea celorlalți la intrarea în sat și Ljubiša i-a spus ofițerului: «Totul e în ordine, domnule locotenent, satul acesta este deja sârbesc». Locotenentul a întrebat dacă era vreun prizonier și Ljubiša a răspuns că nu aveam o asemenea problemă. Locotenentul l-a felicitat și nici măcar nu a mai intrat în sat; eram în întârziere, așa că ne-am continuat marșul spre G fără să mai facem vreun popas. Trebuie să mă îmbăt în fiecare seară, altfel îi văd. Copiii, asta e cel mai rău. Fiindcă m-ai întrebat. Le văd fețele ca și cum ar fi fost ieri sau acum cinci minute și atunci i-am văzut doar o clipă, când i-am adunat ca să-i băgăm în țarc; zeci de copii, de toate vârstele; sugari în brațele mamelor, o fetiță cu codițe de vreo trei ani, de mână cu alta puțin mai mare, probabil sora ei, pe acestea două le văd mereu, cum se apleacă foarte serioasă sora mai mare, îi șterge nasul cu

mâneca celei mici și îi spune: «Nu plânge, c-o să se supere soldații...» Și beat le văd, dar este mai suportabil. Pentru mine acesta nu e război. Un război este o armată de soldați care luptă împotriva alteia, să omori civili care nu se pot apăra, ca și cum ar fi gândaci, asta... Într-o zi l-am întrebat pe Ljubiša: «Cum poți dormi? Nu ai remușcări?» «Nici una», mi-a răspuns, «nici o remușcare, am făcut ce trebuia făcut, dorm ca un bebeluș». «O să te pedepsească Dumnezeu, i-am spus, că ai omorât inocenți», și el mi-a răspuns: «În război nu există inocenți»“.

D nu știe ce să spună. Acum, compania lui Sava îi repugnă, apropierea lui, whisky-ul pe care l-au băut împreună și al cărui gust îl simte pe limbă... „Mă duc afară să urinez“, spune. Un soldat uriaș, care fumează cu spatele la el, blochează ieșirea din local; este același care cu puțin timp în urmă dormea beat ghemuit lângă perete. D îl atinge cu mâna pe spate ca să se dea la o parte. „Ce naiba vrei?“ Soldatul se întoarce și îl înfruntă pe D. Este la fel de înalt ca el, dar mai corpolent. Are pumnii strânși gata să lovească. „Dragan!“, spune D. „Dragan, sunt eu, D, calmează-te.“ D și numitul Dragan se îmbrățișează atât de puternic că ar putea fi luați drept homosexuali. Nu sunt, să fie clar. Și nici măcar nu erau foarte buni prieteni înainte. Ba chiar au fost rivali. Numele femeii care i-a învrăjbit nu este pronunțat. „Dacă o vezi pe tipa aia, știi tu care“, îi cere Dragan, „fute-o prin față și prin spate, pune-o în patru labe și bagă-i-o în gură să ți-o sugă pe îndelete și bag-o apoi în mă-sa, în frati-su și în tac-su, în nenorocitul de tac-su și în câinii lui, să nu uiți câinii, nu-i ierta...“ Dragan este beat și pe jumătate adormit, ieșise la aer să se dezmeticească. Căpitanul lui era sus tăvălind o fată și putea coborî în orice clipă, iar el, Dragan, era șoferul lui. Avea fix timpul necesar să-i mulțumească lui D pentru o favoare, o intervenție fără succes, dar tot îi mulțumi. Îi trecu un braț pe după umăr, îl strânse cu putere și, cu gura la urechea lui, îi mărturisi cu voce gravă că îndată ce va putea, el va dezerta, războiul este... Dar Dragan nu ajunse să termine fraza, pentru că un ofițer sfrijit, mic de statură, cu părul negru umed, pieptănat pe spate, tocmai se ivi în pragul ușii și îl strigă: „Dragan! Unde dracu' ești?“ „Aici, domnule, vă așteptam“ „Ești deja beat?“ „Nu, domnule căpitan! Sunt treaz, n-am băut decât apă.“ „Nu minți, nenorocitule, ești beat mort, te cunosc eu. Ai noroc că și eu sunt la fel de beat și te înțeleg, dar dacă scapi mașina în vreo curbă sau se întâmplă vreo nenorocire... te omor, să nu zici că nu ți-am spus, condu cu grijă.“

7) Ultima zi a lui D în Pale (deși încă nu știe asta). D i-a expus planul său lui Mićo: va merge la Sarajevo cu reporterii televiziunii franceze, care au acceptat să-l ia cu ei dacă are permisele guvernamentale necesare. Poate Mićo să-l ajute să le obțină? Mićo e mahmur. „Te rog, nu striga“, îi spune, deși D nu a strigat la el. Îl ceartă că vorbise cu jurnaliștii străini, la fel cum făcuse și Božanić. Îi spune că planul lui nu e viabil. „Ce motiv o să invoci ca guvernul să-ți dea un permis să poți merge la Sarajevo? Că îl ai pe

tatăl tău acolo? Toți avem vreo rudă în Sarajevo și răbdăm. Doar dacă o cucerești pe Sonja Karadžić… Ea poate obține totul, chiar și să fii însoțit de căștile albastre. Oricum, dacă obții o autorizație de la guvern, paramilitarii pot să se șteargă cu ea la fund, ei nu gândesc cu capul, fac doar ce au chef. Și apoi ai problema controlului bosniac. Noi nu putem să-ți dăm un permis de liberă trecere din partea guvernului lui Alija, este dușmanul nostru. Scoate-ți ideea asta din cap și concentrează-te pe muncă. Nu e rău ce faci, progresezi și eu cred că în câteva luni poți ajunge să fii angajat definitiv. Mă doare capul rău! Whisky-ul de la nenorocitul ăla de club cu târfe era contrafăcut“, îi spune unui D foarte dezamăgit, care protestează că a fost chiar Mićo cel care i-a sugerat planul pe care acum îl respinge. Mićo ridică din umeri și îi spune să vireze la stânga; astăzi este D cel care conduce, Mićo nu este în stare. Se îndreaptă spre sediul guvernului, unde Mićo are de făcut o treabă. Mićo îi spune lui D că dacă tot ce vrea este să afle vești despre tatăl său, nu era nevoie să vină până la Pale. Îi spune că evreii au o organizație acolo numită Benevolencija, situată în clădirea sinagogii din Sarajevo, cu un serviciu de radiotelefonie. Vorbesc cu evreii din alte comunități, cu cei din de Zagreb, din Ljubljana, din Belgrad… D este șocat. „Ai fi putut să-mi spui asta de la început!“ „Am crezut că știai, spune Mićo, nu ești evreu? Parchează acolo, la dreapta, între furgoneta aia și Mercedes.“ D este atât de furios și de contrariat, că în timpul manevrei atinge Mercedesul și îl zgârie. „Ce tâmpit ești!“, îl ceartă Mićo. „Este o mașină oficială… Sper că nu te-a văzut nimeni.“ În apropierea intrării în vechea fabrică Famos văd un blindat al UNPROFOR și câteva jeep-uri, și ele tot ale căștilor albastre. Un grup de bărbați stau de vorbă în fața porții. „Ai noroc“, spune Mićo. „Cei de acolo sunt de-ai tăi, evrei din Sarajevo. Acum îmi explic ce e cu atâtea căști albastre, au venit cu ei“, dar D nu mai aude ultimele cuvinte ale prietenului său. A luat-o la fugă (incidentul cu Mladić l-a vindecat de șchiopătat) și cu respirația întretăiată, roșu de emoție, se îndreaptă spre oamenii care, după părerea lui Mićo, sunt evrei. Recunoaște pe unul dintre ei, Danilo Nikolić, prietenul tatălui său, cel care poate i-a împrumutat numele, tizul lui. Se prezintă. „Sunt D“, spune, „fiul lui Vlado Papo“. Danilo Nikolić, un om cu fața colțuroasă, cu urechile foarte mari și cu ochelari alungiți, cu părul alb, care mai degrabă pare un călugăr franciscan decât un evreu, își exprimă surpriza, dar în același timp și neîncrederea. Desigur, gândește D (voce din *off*), se întreabă cum este posibil ca fiul lui Vlado Papo să fie un cetnic din Pale. Conversația este scurtă, pentru că persoana pe care o așteptau Danilo Nikolić și însoțitorii săi tocmai sosește (este Jakob Finci, președintele comunității evreiești) și în interiorul clădirii îi așteaptă un funcționar al guvernului, cu care vor negocia exodul încă unui grup de evrei din Sarajevo, cel puțin așa îi spune Nikolić. D îi cere câteva minute; vrea să-l întrebe ceva. Danilo Nikolić îi răspunde la întrebări astfel:

a) Că tatăl lui, Vlado, a murit.

b) Că este înmormântat în cimitirul Lav din Sarajevo. Cimitirul evreiesc a fost cucerit de armata sârbă de la începutul asediului și este unul din principalele puncte de tragere. Sârbii bombardează Sarajevo dintre vechile lespezi funerare cu inscripții în ladino.

c) Că Vlado a murit la jumătatea lui octombrie. Nu au aflat de asta decât după câteva zile. Nu mai locuia în Dobrinja, ci în Sarajevo, în apropiere de sinagogă, în casa unei familii evreiești care plecase în Israel cu primul zbor. Casa lui, cea din Dobrinja, fusese bombardată în iunie de către sârbi în timpul atacului asupra cartierului. (Pe Danilo Nikolić îl surprinde că D nu știa asta, dat fiind că Vlado Papo era unul dintre radiooperatorii comunității, nimic mai simplu decât să comunici cu el. Nici asta nu știa D? Atunci însemna că nu mai vorbise cu tatăl său de la începutul asediului? Lui Danilo Nikolić nu îi venea să creadă.)

d) Că în ultima zi în care l-a văzut pe Vlado s-a despărțit de el ca întotdeauna, noapte bună, *laku noć*. Dimineața următoare, tatăl lui D nu a apărut la sinagogă. În a treia zi de absență, Danilo Nikolić s-a neliniștit. Știa că Vlado e diabetic și are nevoie de injecția cu insulină, pe care până atunci i-o procuraseră serviciile medicale ale comunității. Nikolić l-a rugat pe doctorul de la Benevolencija, Srdjan Gornjaković, un sârb, să se ducă acasă să-l vadă și medicul s-a dus, însoțit de o infirmieră. L-au găsit căzut pe hol. Era evident că nu putuse să meargă mai departe. Medicul nu înțelegea cum a putut ajunge până acasă în starea în care era. Nikolić presupune că în aceeași seară în care s-a despărțit de el pentru ultima oară, tatăl lui D a fost rănit de un lunetist în drum spre casă; glonțul l-a lovit în piciorul drept, la nivelul genunchiului. Dacă în loc să-și fi continuat drumul, încăpățânatul de Vlado s-ar fi întors la sinagogă… Deși poate că era mai aproape de casă, s-a târât cum a putut până acolo și când a ajuns… Cât timp a trecut până a murit? E greu de știut. Minute, ore, zile? Cauza morții nu a fost împușcătura din genunchi, nu în mod direct, așa crede medicul, deși, fără îndoială, a grăbit-o; a pierdut mult sânge. Cel mai probabil a fost o criză diabetică. Autopsia? Nu se fac autopsii într-un oraș în război! Medicii și spitalele au destul de lucru cu viii.

Danilo Nikolić transmite condoleanțele lui unui D foarte răvășit. Îl asigura că Vlado, tatăl lui, a lăsat o amintire frumoasă în Benevolencija. Cred că nu a muncit atât de mult în toată viața lui ca în aceste ultime luni, poți să fii mândru de el, spuse Nikolić și expresia asta îl șochează pe D: tatăl lui era un om aparte, cu câteva calități și numeroase defecte, dar niciodată nu s-a gândit că paternitatea putea fi motiv de mândrie (în realitate, D nu știe foarte bine nici ce înseamnă să fii mândru de ceva). Și tu ce faci aici? îl întreabă brusc Nikolić și înainte ca D să poată răspunde, Jakob Finci îl ia pe Nikolić de braț și îl trage spre intrare. Sunt așteptați înăuntru. De ce întârzie atât?

8) Cameră de hotel. Apune soarele, dar D nu poate vedea crepusculul pentru că

fereastra camerei lui este zidită. D abia a sosit. Vine de la hotelul Panorama, unde a filmat pentru TV-Pale un interviu cu Nikola Koljević, vicepreședintele guvernului și vechi prieten și șef al tatălui său. Koljević s-a lungit vorbind despre regele Lazar, despre sultanul Murat, despre germanii ipocriți și cel de-al IV-lea Reich, despre complotul turco-musulman… Și s-a plâns că sârbii sunt, din nou, victimele unei monstruoase conspirații internaționale, aproape universale. Koljević a vorbit cu o voce domoală și o dicție perfectă, asemenea unui gentleman englez, așa cum a vrut să fie întotdeauna, îmbrăcat cu costum de tweed, o cămașă cu dungi și papion verde, ochelarii lui de plastic enormi jucându-i pe nasul mic, mai mult o intenție de nas decât un nas propriu-zis. Își termină alocuțiunea cu un citat din *Regele Lear*: „Când venim pe lume, plângem pentru că intrăm în acest vast ospiciu“, fără nici o legătură (sau da?). Apoi, în timp ce Koljević bea ceai, tolănit pe o canapea și stând de vorbă cu Mićo (D și un stagiar strâng echipamentul), D îl aude zicând: „Sarajevo este un *smokescreen*, avem presa internațională obsedată de oraș și nu sunt atenți la ceea ce facem în estul Bosniei și în alte locuri…“ Nikola Koljević își subliniază comentariul cu un râs malițios, obraznic, de englezoaică nemăritată care vede cu bucurie că trandafirii soției rectorului, marea ei rivală, sunt ofiliți. În timp ce îl filma, D își închipuie că aparatul de filmat este o mitralieră, ta-ta-ta-ta, cum ar spune Sava, și că îl ciuruiește cu ea pe acest maimuțoi sinistru cu papion care l-a ucis pe tatăl lui și pe atâția alții..

D este așezat de-a curmezișul patului, cu spatele sprijinit de perete, cu o sticlă de *șliboviță* în mână, cu ochii pierduți în fereastra zidită, care i se pare o metaforă a vieții lui, a tuturor vieților. Simte o stranie exaltare, o euforie sinistră, se simte capabil de orice, cu înflăcărarea și curajul și hotărârea oarbă ale unui îndrăgostit, deși în direcție opusă; s-a născut în el o vigoare nouă, o forță de nestăvilit care, lăsată liberă, îl va târî într-o orgie distructivă, fără să mai țină cont de consecințe. D nu mai este observatorul curios, vizitatorul întâmplător, ci un inamic infiltrat. Simte, asemenea lui Hamlet (pentru că acum D este Hamlet), că este dispus să moară, că moartea, „dacă nu va veni mai târziu, va veni acum; dacă nu vine acum, va veni ea într-o zi. Totul este să fii pregătit. Cum nimeni nu știe nimic despre ce va lasă în urmă, ce importanță are dacă lași totul mai devreme?“ D vrea răzbunare, această pornire atât de balcanică. Îl urăște pe Koljević. Îl urăște pe Karadžić. Îl urăște pe Mladić, o urăște pe fiica lui, vechea lui iubire, Ana Mladić. Îi urăște pe Mićo, pe Sava, pe Gordan, pe prietenii lui, urăște întreaga echipă de la televiziunea din Pale… Urăște, urăște, urăște și acest sentiment intens, pe care nu l-a cunoscut înainte, îi insuflă o energie insolită, o vitalitate uimitoare, pe care se gândește să o stingă cu o sticlă de *rakija* și în timp ce D își scaldă ura cu țuică de prune, o voce din *off*, cam răgușită, poticnită, care abia reușește să se exprime, vocea tatălui său, Vlado, spune: A fost[3] șeful și colegul meu timp de douăzeci de ani. Era un șef cumsecade; îmi ierta absențele, mahmureala de dimineață,

abaterile… Pot să spun fără reținere: a fost protectorul și scutul mea de apărare. Amândoi eram poeți; pe față ne elogiam cu entuziasm operele, pe la spate, ne criticam reciproc cu același entuziasm; eram poeți amândoi… El mă numea Shylock, eu pe el Nikola, deși mi-e clar că l-ar fi încântat să-i spun Lear, chiar regele Lear, dar dacă Nikola Koljevićv ar fi să fie un personaj din Shakespeare, nu ar fi nefericitul Lear, ci Richard al III-lea, crudul și dezgustătorul cocoșat. Într-un eseu al său despre Macbeth, a scris: „În încăpățânarea de a fi mai mult decât ceea ce este, Macbeth se distruge pe sine însuși“, și asta, prezic eu, este ceea ce i se va întâmpla lui; voia să fie un om important, puternic, nu este altceva decât un asasin. Aveam lungi conversații, discutam mai ales despre tot ce era omenesc și divin până când răsărea soarele sau se termina whisky-ul. Eu îi spuneam, ca să-l provoc, că naționalismul este o invenție burgheză din secolul XIX care revendică un fals trecut istoric de plenitudine și promite un viitor prosper, splendid. Ce fericiți vom fi când în sfârșit vom fi din nou singuri, dansând dansurile noastre și cântând cântecele noastre, fără prezența contaminantă a altora! Este o gândire magică. Eu îi spuneam, pentru tine, Nikola, esența sârbismului este paradisul pierdut al regelui Lazar, dar uiți că Lazar nu lupta pentru Serbia, ci pentru a-și salva pielea și averea sau pentru teritoriul în care voia să poruncească el. Și de ce să te oprești în evul mediu, să îngheți un moment istoric și să hotărăști că acesta constituie esența sârbismului, a națiunii sârbe? Istoria este o legitimare îndoielnică, amăgitoare; pe baza acestui argument, ilirii, acea etnie pe care voi o urâți, care a locuit în Bosnia înaintea sârbilor și acum predomină în Kosovo, ar putea să reclame Bosnia, sau dacă nu, atunci italienii, descendenți direcți ai Imperiului Roman… Nikola se înfuria. „Nu înțelegi nimic“, striga. „Dragostea de patrie nu se poate motiva, este un sentiment, ceva care se naște aici“, spunea lovindu-și pieptul cu palma, „este deasupra argumentelor, este atemporală, sfântă. Tu nu poți să înțelegi așa ceva pentru ești un evreu renegat“.

În numele patriotismului, soldații lui bombardau de pe dealuri pe vechii lor vecini, pe foștii lor elevi, colegii de serviciu, mă bombardau pe mine: într-o zi bem împreună ceva într-o cafenea din Sarajevo, în dimineața următoare îmi trimite un proiectil de mortier… Corectează istoria cu lovituri de tun.

Danilo Kiš scria: „Naționalismul este în esență paranoia, paranoia individuală și colectivă. Ca paranoia colectivă, este produsul invidiei și al fricii și, mai ales, rezultatul pierderii conștiinței individuale; nu este deci nimic altceva decât suma unor stări paranoice individuale duse la paroxism. Naționalistul, dincolo de angajamentul lui față de cauză, nu este nimic.[…] Este un potențial luptător care așteaptă să vină timpul lui. […] Naționalismul este calea cea mai ușoară, de minimă rezistență. Naționalistul nu are probleme; știe (sau crede că știe) valorile lui de bază, ale lui și, prin urmare, ale poporului său, valorile etice și politice ale națiunii căreia îi aparține. Nu îl interesează absolut deloc altele. Nimic referitor la «celălalt» sau la «ceilalți» nu prezintă vreun

interes pentru el. Infernul sunt ceilalți (alte națiuni, alte triburi), lumi care nu merită să fie studiate sau cunoscute. Naționalismul este ideologia banalității. Este o ideologie totalitară. Este, de asemenea, kitsch. [...] Dar mai ales naționalismul este negare, o categorie spirituală negativă care se dezvoltă prin repudiere. Nu suntem ca ei. Noi suntem polul pozitiv; ei, cel negativ. Valorile noastre naționale și naționalismul nostru au sens doar în relație cu naționalismul altora. Da, suntem naționaliști, dar ei sunt și mai naționaliști; tăiem gâtul dacă este necesar, dar ei sunt însetați de sânge; suntem bețivi, ei sunt alcoolici. Naționalismul este o ideologie reacționară. Singurul lucru important este să fim mai buni decât fratele nostru sau decât fratele vitreg, restul nu este problema noastră. Astfel încât naționalismul nu se teme de nimic, doar de fratele lui...“ Sunt cuvinte din 1978.

Aici lumea spune „sau ești de partea poporului, sau ești un prost“ și de o viață întreagă mă încăpățânez să demonstrez că sunt iremediabil prost. Când toți acești naționaliști de ultimă oră, sârbi sau croați (dar și musulmani), urau naționalismul și îl venerau pe Marx și comunismul, eu le spuneam că Marx nu era marxist, ci un mic burghez care a trăit pe spinarea unui om de afaceri, partenerul său, Engels, că era obsedat să-și căsătorească bine fetele și că avea o servitoare pe care a sedus-o și a lăsat-o însărcinată. Mă delectam provocându-i. Ce se mai scandalizau! „Nu vorbi așa de Marx, nu în fața mea!“, spuneau și, dacă ar fi putut, m-ar fi provocat la duel. După moartea Mareșalului, iugoslavii rememorau distinsa lui imagine păstrând un minut de tăcere la comemorarea zilei morții lui. Toată țara se paraliza, nimeni nu vorbea. Până și bebelușii încetau să mai plângă în semn de respect față de memoria lui Tito. Dar eu, Vlado Papo, refuzam să fac ceea ce făceau toți și continuam să-mi văd de treaba cu care eram ocupat atunci: să spăl mașina, să corectez lucrările studenților, să traversez strada... Era o senzație extraordinară: nimeni și nimic nu se mișca în oraș în afară de mine, era ca și cum aș fi intrat într-o fotografie. Fosta mea soție intra în agonie. „Vlado, mi s-a spus că ai fost văzut plimbându-te pe Titova în minutul de tăcere, fluierând ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Vrei să îmi pierd serviciul? De ce faci asta? De ce ne faci greutăți?“

De ce? Presupun că pentru a-mi afirma individualitatea, pentru a-mi susține condiția de stupid prin vocație, care refuză să facă parte din popor și nu vrea să se confunde cu masa. În mulțime, individul se estompează, se șterge, este unul din mulți și de aceea, acțiunile lui nu sunt ale lui, ci ale masei, își pierde responsabilitatea și conștiința, dar câștigă o imensă libertate pentru a face ceea ce ca individ îi este interzis: să spargă, să strige, să insulte, să lovească, să amenințe: dacă se fac în masă, sunt acte anonime. „Eu nu sunt vinovat, am făcut la fel ca ceilalți, am urmat sfaturile din ziare, am crezut ceea ce s-a spus la televiziune, am urmat ordinele primului ministru“, pretinde cetățeanul care s-a lăsat târât de nebunia mulțimii când i se cere socoteală pentru actele lui: toți

făceau la fel, cum poate fi ceva rău?… Binele și răul sunt simple categorii, concepte, sertare fără conținut sau cu un conținut aleatoriu, schimbător: să omori un om este rău, spun legile în timp de pace, dar introduc o nuanță când e vorba de război: să omori pe unul dintre ai noștri trebuie pedepsit, dar să-i omorî pe ei, pe ceilalți, pe cei care poartă o uniformă de culoarea asta sau care vorbesc altă limbă, nu numai că se poate, dar chiar trebuie să-i ucizi: ei nu mai sunt oameni, ci Inamicul. Tatăl meu a fost partizan. Era evreu și Hitler îi extermina pe cei de rasa lui; și-a riscat viața luptând pentru a pune capăt nazismului și, înainte de a muri, a ucis: era soldat. Când eram mic mi-l închipuiam înalt, puternic (nu era), cu părul roșu (da, ca D, fiul meu), cu pușca în mână, învingând el singur un batalion de naziști, arieni aroganți, despotici. Dar… dacă îi dau un chip unui nazist? Dacă îi dau un nume, o familie, un trecut? De exemplu: Hans S., de optsprezece ani, născut în Hamburg, fiu de brutar, înrolat împotriva voinței lui, care nu este nici înalt, nici puternic, nici blond, nici arian (un bunic de-l lui era evreu, dar își schimbase numele de familie), un băiat timid, imberb, cu fața plină de coșuri de care îi este jenă, îndrăgostit în secret de caporalul Kurt (acesta, da, este înalt, blond și arian), căruia îi este dor de casa și de patul lui, de mama lui și care face pe el de frică pe front și mai ales când din tranșeea lui îl vede pe tatăl meu, partizanul roșcat, ochindu-l de sus cu pușca și pum!, îl ucide cu un glonț în cap, după care tatăl meu este felicitat de colegii lui (asemenea fotbalistului care a marcat un gol și este îmbrățișat și bătut cu palma pe spate de ceilalți jucători), și așa, cu moralul întărit de recenta victorie asupra inamicului, întruchipat în fiul brutarului din Hamburg, Isak Papo merge mai departe, dispus să moară ucigând… Totul este foarte complicat și eu nu am whisky, evreii ăștia evlavioși în casa cărora locuiesc nu aveau alcool, mi-au lăsat, cum să nu, o sticlă de limonadă. Suntem încă în octombrie și deja îngheață noaptea. Și pe deasupra, ferestrele nu au geamuri, iar în bucătărie este o sobă veche. În lipsa lemnelor, eu, poetul, intelectualul, liber-cugetătorul, voi face ce fac toți: voi face focul cu cărți. Cea mai groasă din bibliotecă este Talmudul, Dumnezeu să mă ierte.

Eu, Vlado Papo, marele individualist, nu suport singurătatea. Merg la Benevolencija în fiecare zi să cerșesc compania cuiva; în schimb, îmi ofer serviciile. Într-o situație de criză, simți nevoia să fii util ca să nu te apuce disperarea, să nu înnebunești. De fiecare dată când traversez o stradă mă gândesc că poate fi ultima oară când o fac și că glonțul sau grenada poate veni de la un fost student al meu, nu doar de la vreunul căruia nu i-am dat notă de trecere, ci și de la aceia cărora le-am dat nota cea mai mare, măgarii.

Aici zace Tanisa Cuk din Kraljeva Sutjeska, iubit de rege, dar fără libertate, ca un câine de vânătoare credincios stăpânului său. Am trăit, dar apa nu mi-a astâmpărat setea niciodată, iar hrana nu mi-a potolit foamea, dat fiind că în fiecare zi mi-era foame și sete în același fel în care în fiecare zi mă întorceam eu acasă, același, dar diferit.

Și mereu m-am gândit la tine, Doamne, și cu o rugăciune adresată Ție, am închis ochii în fiecare noapte și cu o rugăciune îi deschideam dimineața, așa cum ferestrele și ușile casei se deschid spre lumina soarelui.

Și speram că vei veni.

Dar nu ai apărut.

Doar tăcerea.

Și în sufletul meu, care în mod normal nu este suspicios, a crescut bănuiala că ai putea fi în altă parte, așteptând de la mine mântuirea Ta. Și cu acest gând teribil zac sub o piatră funerară și am dăltuit în piatră aceste cuvinte, pentru ca cei care le vor citi să poate verifica cine din noi doi, Tu sau eu, a obținut mai întâi mântuirea.

Furios la culme, am fost înmormântat în anul Domnului 1389…

Acest bogomil furios avea dreptate. Dumnezeu, acest laș bătrân, era ascuns în vreun colț, speriat de ceea ce a făcut, îngrozit de creația lui, așteptând să vină cineva care să scoată castanele din foc în locul lui. Nu voi fi eu; Dumnezeu, dacă există, ar trebui să fie la închisoare.

Azi am aflat că Aida fost rănită. Mi-au spus că a pierdut un braț sau un picior (informatorul meu nu era bine informat). Știrea m-a durut dar, în același timp, este teribil să scriu acest lucru, m-a făcut să sper: Acum, că este invalidă, diferența de vârstă se șterge. Poate Aida se întoarce la mine, va avea nevoie de cineva care s-o îngrijească, soțul ei este căpitan în Armija, este pe front, și cine știe dacă o va mai iubi fără un picior… Lucrurile sunt cum sunt: eu o aștept deja. Cred că este singura pe care am iubit-o, dar ea m-a iubit doar puțin timp pe mine. Se întâmplă oare întotdeauna așa, unul iubește și celălalt se lasă iubit, până când se plictisește sau obosește de atâta iubire nesolicitată? Când Aida mi-a spus că se îndrăgostise de alt bărbat, am fost furios: „Te duci după primul tinerel care îți face cu ochiul“, i-am reproșat. Și ea mi-a răspuns: „Te înșeli: un tinerel a îndrăznit ceva mai mult decât să-mi facă cu ochiul și l-am refuzat“. Era D.

Oscar Wilde a spus că atunci când sunt micii copiii își iubesc părinții, când sunt mari îi judecă și arareori îi iartă. Fiica mea Svetlana m-a judecat și m-a condamnat fără măcar să mă asculte, D a refuzat să mă judece. O să-l judec eu? Oricum, când îl voi vedea (dacă îl voi revedea vreodată)… voi ști oare să păstrez tăcerea și să nu-i spun nimic? Odată m-a întrebat dacă nu o regretam pe mama lui. I-am răspuns că nu. „*Ours was a marriage made in hell*“, i-am spus. Am presupus că în engleză mărturisirea mea o să-l doară mai puțin, dar m-am înșelat; a stat posomorât și prost dispus tot restul zilei. „Ești nedrept cu ea“, mi-a spus, „îi datorezi multe.“ Și eu m-am gândit (dar nu i-am și spus) că arareori îi iubim pe creditorii noștri. L-am așteptat să vină astă-primăvară, voiam să-l văd, să vorbesc cu el, să îmi țină de urât; nu a venit și bine a făcut, ar fi

trebuit să se joace de-a soldații, să țină în mână o pușcă, să ucidă sau să fie ucis… (Sfârșitul vocii din *off*.)

Afară este noapte. D nu și-a schimbat poziția. Doar că a mișcat brațul drept pentru a ridica sticla cu *rakija* pe care o are între picioare și capul pentru a putea bea din ea. Rachiul îi repugnă, dar a făcut un efort și a dat pe gât mai mult de jumătate din sticlă. Este beat, dar el, D, nu este conștient de asta. Își amintește că evreii recită *kaddish* pentru morții lor și se gândește că acest priveghi tăcut și etilic este un fel de *kaddish* pentru moartea tatălui său, pe care nu îl va mai revedea vreodată. Acest lucru i se pare de neconceput. Caută în memorie chipul lui, gesturile, glasul și e cuprins de panică pentru că are impresia că deja au început să se șteargă. Ar vrea să evoce momente memorabile din viața lor, întâmplări, cuvinte, situații. Tatăl lui era un om căruia îi plăcea să bată străzile, să hoinărească, opus vieții de familie, dar nu fusese niciodată cu D la un meci de fotbal (care nu-l interesa), nici la pescuit (nu știa să pescuiască), nici la sinagogă, nici la curve. Ajunge la concluzia că sigurele ocazii în care a fost mai apropiat de tatăl lui au fost acele escapade pe ascuns, în căutare de morminte bogomile. Și își amintește cu spaimă de ceea ce i-a spus tatăl lui într-una din acele expediții, ceva despre moarte, despre teama ființei umane de a muri singură, și se gândește că așa a murit tatăl lui. Se întreabă cât timp a durat agonia lui, câte minute, ore sau zile a zăcut tatăl lui într-o casă străină, urlând de durere, simțind cum sângele se scurgea din corpul lui, fără ca nimeni și nimic să încerce să-l oprească, conștient că acela era sfârșitul și că doar el, muribundul, era acolo ca să-l constate. Furia, indignarea, dorința de răzbunare pe care *rakija* reușise să le calmeze pe jumătate renasc cu virulență. Dacă D l-ar avea atunci în față pe generalul Mladić, psihopatul sârb, bestia aceea încrezută, l-ar omorî cu propriile lui mâini. Își imaginează cum l-ar strânge de gâtul lui de taur, groaza din ochii generalului, fața congestionată care din roșie devine vânătă… Și atunci hanoracul lui D începe să vorbească. „Roger? Roger?“, zice. „Căpitan Jelišić? Recepționați?“ D își amintește că în seara aceea, când se întorcea de la hotelul Panorama la TV-Pale, stagiarul care căra echipamentul de filmare a dat peste un *walkie-talkie* care nu era al lor și pe care probabil îl luase fără să-și dea seama. Aparatul aparținea fără îndoială unuia dintre militarii care mișunau prin holul hotelului Panorama, atât de plin de uniforme că părea o garnizoană. D îl liniști pe băiat și păstră acel *walkie-talkie* în buzunarul hanoracului lui, cu vaga intenție de a trece pe la Panorama în drum spre hotelul lui, dar uitase s-o facă. Acum aparatul șuieră, fluieră și îl cere din ce în ce mai insistent, mai neliniștit, pe acel căpitan Jelišić.

— Roger? Roger? Recepționați?

— Aici Jelišić, spune D. Ce vrei?

— Sunt Tanasković, domnule. O companie a Beretelor Verzi a cucerit poziția din L.

Cer autorizația de a înainta spre L s-o recuperez.

— Autorizație respinsă.

— Dar, domnule căpitan…

— Mergeți spre T, acolo sunt mulți *balija*. Repet ordinul: înaintați spre T și cuceriți-l.

— T este a noastră, domnule! Este sub controlul brigăzii motorizate Romanija de o săptămână. Îmi confirmați ordinul, domnule, sau este o greșeală?

— Așteaptă un moment, Tanasković: va vorbi generalul Mladić cu tine.

— …

— Aici generalul Mladić. Cine ești tu? urlă D.

— Locotenentul Tanasković, domnule.

— Ești prost de-a binelea sau ce? Nu l-ai auzit pe căpitan? Vrei să te arestez? Înaintează cu oamenii tăi spre T și ia-l prin surprindere! Nu sunt ai noștri, sunt musulmani. Ne-au cucerit poziția în dimineața aceasta, du-te s-o recuperezi. Spulberați-i cu artileria, nu le da ocazia să reacționeze. E nevoie să-ți repet ordinul, Tanasković?

— Nu, domnule general.

— Așa, vezi?! Că-mi crește tensiunea. Dați-le foc! Ucide-i pe toți!

Comunicarea se întrerupe. D aruncă aparatul *walkie-talkie* de perete. Apoi îl calcă în picioare cu disperare. Are gâtul uscat. Ia sticla de *rakija* și bea o lungă înghițitură. Alcoolul îi arde gâtul și-l face să tușească. D se așază pe marginea patului și încearcă să-și aprindă o țigară, dar nu poate, mâinile îi tremură.

Și așa s-a întâmplat că am devenit erou.

„Ucide-i pe toți. Dumnezeu îi va recunoaște pe ai lui.“ Am omorât pe cineva în seara aceea? Sunt sau nu sunt un asasin? Nu știu, poate că n-o să știu niciodată. Am făcut bine sau am făcut rău? Că am evitat ca armata sârbă să atace poziția din L, salvând astfel viața unui pumn de soldați bosniaci care apărau orașul meu, Sarajevo (cine știe dacă nu și viața prietenului meu Nedo), este bine; dând ordin ca Tanasković și oamenii lui să avanseze spre T, să-și atace propriii tovarăşi, este rău? Pentru bosniaci este bine, pentru sârbi este rău, pentru mine… nu știu… Dacă nu le dau chip posibililor morți sau le pun masca unui cetnic, părul lung, barba, dinții înnegriți, ecusonul cu craniul și oasele încrucișate, atunci aprob ceea ce am făcut și chiar mă bat cu palma pe spate. Dar… dacă soldatul căzut este un biet sârb pe care l-au înrolat împotriva voinței lui? Putea să mi se întâmple mie, puteam să fiu eu patriotul recalcitrant. Eu voiam represalii. Asemenea lui Hamlet, am vrut să răzbun moartea tatălui meu și, la fel ca Hamlet, am acționat fără să mă gândesc, m-am lăsat purtat de emoții. Hamlet voise să-l omoare pe unchiul său, uzurpatorul care îi asasinase tatăl, dar în locul lui l-a ucis pe Polonius, un bătrân plictisitor, dar inofensiv. Eu voiam să îl ucid pe Mladić. Și pe cine am ucis? Pe Dragan?

În ziua următoare am plecat din Pale invocând o gravă și subită boală a mamei. Am promis că mă voi întoarce, păreau să mă creadă. Nu am vrut să citesc presa sau să mă

uit la televizor. Am preferat să nu știu, cu cât știi mai multe, cu atât mai mult suferi… Mă gândesc: dacă în urma ordinelor pe care le-am dat imitându-l pe generalul Mladić s-a produs un măcel, aș fi aflat. Deși poate s-a produs și eu am avut grijă să nu știu, să nu aflu. Uneori îmi spun că acel Tanasković trebuie să fi bănuit ceva, să fi verificat ceva mai mult constatând că acel ordin ciudat nu venea nicidecum de la generalul Mladić și în acest caz eu sunt în continuare nevinovat sau doar vinovat de o glumă proastă. Alteori (când am aflat de masacrul din piața Markale) îmi place să cred că au executat ordinele mele și în urma îndeplinirii lor au pierit câțiva dintre soldații care l-au ucis pe tatăl meu. Nu am povestit nimănui ce s-a întâmplat în seara aceea, nici prietenei mele de care poate am fost cel mai îndrăgostit, celei căreia i-am povestit că făceam pipi în pat până la opt ani sau că am încercat să-mi seduc mama vitregă… Atât de departe am mers, dar până aici, până la ce am făcut la Pale… Îmi amintesc confesiunea lui Sava în bordelul din munți și oroarea pe care mi-a produs-o și îmi găsesc scuza asta. Dacă nimeni nu știe, este ca și cum nu s-ar fi întâmplat și eu sunt același vesel, liniștit și cordial Danilo.

Nu m-am întors la Belgrad, am petrecut câteva săptămâni la Niš, acasă la Igor, și m-am întors la Belgrad doar când mama s-a îmbolnăvit de emfizem, care câțiva ani mai târziu avea să îi aducă moartea (au ucis-o tutunul și durerea în urma morții tatălui meu, soțul care nu o iubise niciodată). Războiul, departe de a se termina, s-a complicat: croații au cerut partea lor din prăjitură și incerta coaliție croato-bosniacă s-a rupt. Croații au proclamat Republica Herceg-Bosnia și, un timp, armata musulmană a trebuit să se confrunte cu doi dușmani. Astfel încât, în multe localități, bosniacii se apărau în flancul drept de armată sârbă și în flancul stâng de cea croată, ca o nucă prinsă în clește. Croații au distrus vechiul pod din Mostar și au expulzat populația musulmană din teritoriul pe care îl considerau al lor (și pe care îl doreau și ei eliberat de ceilalți, de impuri), motiv pentru care au distrus sate și orașe, asemenea inamicilor sârbi pe care îi urau și, ca și ei, au creat lagăre de concentrare. Totul la o scară mai mică, dar cu aceeași cruzime. Victima învață de la călău și, îndată ce nu mai este victimă, îl imită. În timp ce politicienii continuau să călătorească, să se întâlnească, să negocieze…. sârbii și croații își împărțeau teritoriul bosniac, musulmanilor lăsându-le un colțișor, pentru că așa cum a spus Biljana Plavšić, „noi avem nevoie de mai mult spațiu, lor le place să trăiască înghesuiți“. La începutul lui 1994, bosniacii și croații au semnat pacea, de mână cu președintele Clinton și sârbii au rămas singuri din nou. Eu am obținut o invitație din partea unei școli de film din Londra (o invitație falsă, dar ăsta este un detaliu minor), grație ajutorului unui fost profesor de-al meu care se stabilise de câțiva ani la Londra și al unui cunoscut al lui, albano-kosovar, un mare artist specializat în pașapoarte și vize false, căruia îi datorez recunoștință veșnică și două mii de lire sterline. Cu câteva zile înainte de a pleca, am primit un telefon de la Ana Mladić.

1. Teatrul Iugoslav de Dramă din Belgrad.
2. Munte din apropierea localității Pale, situat la 28 km de Sarajevo. Are 1.913 m altitudine și azi este cunoscut pentru posibilitățile de practicare a sporturilor de iarnă.
3. Cuvinte extrase dintr-un caiet cu coperți negre pe care D l-a găsit șase ani mai târziu, când a revenit în Sarajevo, printre puținele obiecte personale ale tatălui său. Pe coperta caietului este lipită o etichetă cu titlul: *Leopold Bloom, falsul evreu*. Două treimi din paginile caietului sunt albe și conținutul părții scrise nu justifică prin nimic misteriosul titlu; în textul manuscris al lui Vlado Papo nu se face nici măcar o singură mențiune la personajul Ulise sau la romanul omonim, ori la James Joyce, autorul lui (n.a.).

15

Ultima oară când a intrat în cafeneaua aceea a fost cu Dragan, doar câteva minute, pentru a-i cere lui Igor cheile apartamentului. Igor era cu Danilo și un alt prieten. „Când terminați, să schimbați cearceafurile“, îi spuse Igor după ce îi dădu cheile, privind-o doar pe Ana. Așa de franc era Igor; ea roși și avu impresia că și Danilo se înroșise, când de fapt cel care trebuia să se simtă jenat era Dragan, dar nu era deloc. „Nu e nevoie să le schimbăm, spuse, noi suntem foarte curați.“ Când au ieșit, i-a mărturisit că bomba aceea pe care o frecventa fratele lui, cafeneaua Kolarac, nu îi plăcea. „Este plin de scriitori și de artiști care te privesc de sus pentru că se cred foarte moderni“, spuse. Avea dreptate, se gândi acum, așezată la o masă din apropierea ușii, stând intenționat cu spatele la tejghea și la interiorul localului, pentru a evita privirile acelor intelectuali antinaționaliști care formau clientela obișnuită de la Kolarac și despre care știa că erau ostili față de ea și față de ceea ce reprezenta, nu ar fi trebuit să accepte propunerea lui Danilo de a se vedea în cafeneaua aia, ar fi preferat oricare alta. El fusese surprins auzindu-i vocea când îi telefonase. A urmat o tăcere atât de îndelungată, încât ea s-a temut că se întrerupsese convorbirea, dar în cele din urmă Danilo spuse, pe un ton politicos și rece: „Salut, Ana. Ce mai faci?“. Apoi adăugă: „Atâta timp de când nu mai știu nimic de tine, nu ne-am văzut de mult“. Când ea îi spuse că tocmai de asta îl suna, că voia să-l vadă, se arătă puțin dispus să accepte. „Sunt foarte prins“, se scuză, „trebuie să-mi fac bagajele și ultimele pregătiri înainte să plec“. Ea nu îl întrebă unde pleacă, deși intui că era undeva foarte departe, în străinătate, de aceea atâtea pregătiri. Înainte de război, el i-ar fi mărturisit deschis planurile lui sau l-ar fi întrebat ea fără nici o ezitare. Situația se schimbase; era clar că Danilo nu voia să se întâlnească cu ea și nici nu se bucura că îl sunase. Totuși, insistă: numai zece minute, cât să bem o cafea. Și el a acceptat în cele din urmă: „Mâine o să fiu prin centru“, spuse, „putem să ne întâlnim în jur de douăsprezece, la Kolarac“. Ce nu ar fi făcut Danilo Papo să o vadă cu doi ani înainte! Își petrecea zilele pierzând timpul prin Facultatea de medicină cu speranța de a o întâlni și, când reușea, se fâstâcea ca un adolescent și i se lega limba. „Iată-l pe iubitul tău din Sarajevo“, râdeau de el prietenele ei. Și poate din cauza asta, pentru că Danilo era un vechi admirator al ei, din mândrie sau din decență, din vanitate, fără îndoială, în

dimineața aceea își spălase părul, se pudrase abundent, dar nu-i plăcu și-și dădu jos pudra, machiajul nu reușea să dea viață ochilor ei, dimpotrivă; tonul arămiu al tenului îi punea și mai mult în evidență privirea inexpresivă, ca și cum și-ar fi pus o mască, masca paiaței triste de la circ, personajul acela inutil și antipatic. Danilo întârzia. Luă un exemplar din NIN abandonat pe masa alăturată. Era numărul din săptămâna aceea; fu curioasă să citească ultimul interviu cu tatăl ei din seria pe care NIN o publica. Ea îl certase pentru episoadele precedente, nu vorbea decât de război și de cariera lui militară; nici o mențiune cu privire la familie, la exemplara lui soția, la foarte frumoasa lui fiică! „În următorul interviu vorbesc de tine, pregătește-te“, o amenință tatăl ei. În timp ce aștepta, începu să răsfoiască revista.

Articolul începea spunând că, în aprilie 1992, treisprezece ofițeri ai armatei iugoslave au fost promovați la rangul de general pentru succesele obținute în conflictul bosniac și că zeci de ofițeri de rang mai mic au fost, de asemenea, avansați, unii dintre ei postum. „Între ei, unii, fără îndoială, erau oameni curajoşi și onorabili, deși mulți nu știau pentru ce luptau și nici nu înțelegeau că luptau într-un război care nu era al lor. Colonelul Ratko Mladić a fost avansat general și explicația care s-a dat a fost că dovedise curaj și o abilitate extraordinare în decursul unor operațiuni militare de mare importanță pentru națiunea sârbă.“ Această introducere, cam alarmantă, nu era nimic în comparație cu ceea urma. „Ratko Mladić“, citi, „este copilul orfan al unui partizan pe care l-au ucis ustașii în 1945. În cariera lui militară a demonstrat întotdeauna mare loialitate față de regimul comunist, față de Tito și față de Iugoslavia. În epoca aceea nu vorbea de naționalitatea lui sârbă, nici de istoria militară a Serbiei, nici de sârbism. Era destul de inteligent ca să știe despre ce trebuia să vorbești în perioada aceea“, scria autorul, care relua, fără să le dezmintă sau să le verifice, bârfele care susțineau că ceea ce îl impulsiona pe Mladić era dorința de răzbunare și că atât în războiul din Croația, cât și cel din Bosnia a dat frâu liber unui sadism înnăscut. În continuare, afirma că generalul Mladić era unul din principalii responsabili pentru crimele de război comise în Croația, recunoscute chiar de guvernul sârb: bombardamentul intenționat al bisericilor, spitalelor, lagărele de concentrare. „Poate crede Ratko Mladić, asemenea altor militari vanitoși, că se va putea sustrage responsabilității pentru crimele comise de trupele aflate sub comanda sa în Croația?“, se întreba retoric autorul, care nuanța că în războiul din Bosnia Mladić a dus la paroxism energia lui distructivă. La începutul conflictului, sârbii aveau un mare avantaj față de musulmani și croați: artileria grea. Mladić a înconjurat Sarajevo cu un inel de artilerie și a început asediul, sub instrucțiunile primite din Belgrad și de la Pale. Generalul era conștient că nimeni nu putea să opună rezistență armamentului său copleșitor, așa că a început să atace nu doar obiective militare, ci și civile, și astfel Sarajevo a fost distrus și a ars luni întregi, iar populația a fost asasinată și mutilată. „Mortierele lui Mladić nu au ucis doar musulmani

și croați: au ucis și mulți sârbi“, denunța autorul. „Soldații lui sunt asasinii propriului popor. Asemenea comandantului lor, au reușit să avanseze și să promoveze pe seama suferinței compatrioților. Mladić va trebui să răspundă, de asemenea, pentru ceea ce a făcut în Sarajevo“, afirma jurnalistul, calificându-l pe general drept un om cinic și sadic. Textul se termina cu menționarea altui articol al unui jurnalist englez, Robert Fox, publicat în august 1993, despre cei treizeci de seniori ai războiului, cei mai periculoși din lume. „Unii dintre ei“, spunea autorul că spunea Fox, „se văd pe ei înșiși ca salvatori ai poporului lor, ceilalți nu sunt decât gangsteri, iar alții, sadici oportuniști.“ Ratko Mladić figura în acea listă și era definit ca „omul care decide cu privire la război și la pace în Bosnia. Un geniu al tacticii militare, dar, după părerea ofițerilor care au negociat cu el, un nebun. Un reprezentant al ONU l-a descris drept un sadic, un psihopat și un om extrem de periculos“. Autorul acestui veninos articol, omul care cu atâta furie îl calomnia pe tatăl ei, era un tovarăș de arme al lui, colonelul Gaja Petrović.

Când în sfârșit a apărut Danilo, era atât de tulburată că nici nu și-a dat seama că nu sărutat-o la sosire, nici nu i-a întins mâna în semn de salut. Danilo a început să se scuze pentru întârziere, dar s-a întrerupt pentru a o întreba dacă se simte bine, arăta foarte rău. Ea a invocat durerea ei de cap, el a spus „îmi pare foarte rău“ ca și cum ar fi spus că nu îi pare nici bine, nici rău, și s-a așezat de partea cealaltă a mesei. Părea deranjat de situație și nu a făcut nici un efort pentru a ascunde asta. De mai mule ori s-a întors și a privit în jur, ca și cum s-ar fi temut că era supravegheat. „Nu pot să stau mai mult de zece minute“, o anunță îndată ce se așeză pe scaun. Avea părul nearanjat, era neras și își pusese un jerseu verde rărit la coate. I s-a părut schimbat și nu doar din cauza bărbii roșcate care îi umbrea bărbia și obrajii; fața îi devenise mai colțuroasă și expresia ei își pierduse inocența sau lipsa de griji de altădată. Părea un om încolțit. „Ei bine“, spuse Danilo, sprijinindu-și palmele pe genunchi, „iată-mă!“, și schiță un surâs pe care-l corectă imediat, ca și cum și-ar fi amintit că nu era convenabil să zâmbească sau să fie cordial într-o asemenea companie. Ea înțelese că nu va avea loc acea sporovăială liberă, ca în cazul unor vechi prieteni care se reîntâlnesc, ce mai faci, ce-ai mai făcut în ultimii ani, ai terminat facultatea, ce mai fac ai tăi? nimic din toate astea; iată-mă, m-ai chemat și am venit: te ascult. Ceea ce voia să-i spună era că se simțea îndurerată și indignată din cauza insultelor pe care el, Danilo, le-a împrăștiat despre tatăl ei și despre ea, minciunile despre presupusa ei implicare în moartea lui Dragan, dar se auzi întrebându-l încet, bâlbâindu-se, dacă citise ultimul număr din NIN. Danilo răspunse: „Nu, de mult nu mai citesc presa sârbească, spune numai minciuni“. Și ea crezu că, la urma urmei, poate vor ajunge să se înțeleagă. A fost de acord cu el, jurnaliștii sârbi erau o adunătură de oameni fără scrupule. Ea considera NIN o revista serioasă, dar citise chiar atunci un articol despre tatăl ei care era o înșiruire de calomnii… Nu a putut să continue pentru că a apărut o fată să le ia comanda. A cerut o cafea și un pahar de apă, Danilo, o cafea și

când au rămas din nou singuri și-a dat seama că începuse prost conversația. Pe Danilo nu aveau de ce să-l impresioneze necazurile tatălui ei, trebuia să vorbească despre Dragan. Și asta a făcut, deși îi era foarte greu. Îi spuse că nici ea, nici tatăl ei nu interveniseră în nici un fel în cazul „accidentului“ lui Dragan. Ea nu a știut că Dragan se afla în Bosnia până nu a venit vestea morții lui. Ținea mult la el, îl iubea, nu ca o amantă, ci ca o prietenă, de aceea rupsese relația cu el, dar nu-i dorea răul, dimpotrivă, dacă ar fi știut că avea de gând să plece voluntar în Bosnia, ar fi încercat să-l convingă să renunțe, i-ar fi cerut tatălui ei să nu-l admită în armată. Dragan nu era… nu era făcut pentru armată, asta era problema. Dar ea nu îl învinovățea, nici nu-l condamna pentru ceea ce făcuse; nu îl considera un laș sau un trădător, voia ca Danilo să știe asta. Îl înțelegea pe Dragan, nu o mira deloc că, în toiul luptei, un soldat fără vocație ca el s-a speriat și a fugit părăsindu-și oamenii, având ghinionul să fie împușcat de inamic. Îl înțelegea și nu îl învinovățea. Acesta era adevărul despre ceea ce se întâmplase, aflase de la tatăl ei: Dragan, cuprins de panică, fugise din fața unui atac musulman. Îi încredința acest secret lui Danilo cu rugămintea să nu-i spună adevărul lui Igor, pentru a nu spori durerea nefericirii lor, prefera ca familia lui Dragan să-l creadă un erou, un soldat credincios patriei sale și să nu afle niciodată că a murit ca un… (se opri, nu ajunse să pronunțe cuvântul infamant), dar îl ruga să le transmită că tatăl ei negociase personal cu Armija recuperarea cadavrului fratelui și fiului lor. Pe măsură ce dădea amănunte despre răscumpărare: cinci cadavre de musulmani, plus două camioane de muniție, în schimbul unui singur trup, cel al lui Dragan, își dădea seama cât de absurd suna totul și cât de obscen trebuia să pară acest troc în urechile unui civil ca Danilo. S-a hotărât să nu mai menționeze că tatăl ei împinsese generozitatea până la a oferi și un tanc.

— Deci tu crezi că Igor și familia lui ar trebui să-i fie recunoscători generalului Mladić pentru că le-a restituit trupul fiului lor mort? o întrebă Danilo.

Și fără să mai aștepte răspunsul ei, îi spuse ceea ce se întâmplase „cu adevărat“. Dragan nu s-a oferit voluntar; nu voia să meargă la război, avea de gând să iasă din armata iugoslavă și să se întoarcă la Niš, să muncească în afacerea familiei; de asta se pregătea când i-a sosit superiorului său ordinul de incorporare în armata Republicii Srpska pe frontul din Bosnia. Igor îi povestise foarte îngrijorat despre acest ordin și el, Danilo, a apelat la cumnatul său, Branko… (Danilo a ezitat și s-a hotărât să nu-i pronunțe numele de familie), care avea multe relații și era prietenul generalului… un general influent, prin intermediul căruia cumnatul său reușise să scutească de recrutare și alți bărbați.

— Nu este nici un secret că asta se întâmpla sau se întâmplă, spuse Danilo. Fratele tău Darko nu a fost la război, în nici unul din cele două, nici în cel din Croația, nici în cel din Bosnia, deși, după vârstă, ar fi trebuit. În această țară, cu relațiile potrivite, totul este

posibil.

Ana tăcu. Trecu peste această impertinență, peste insultă și peste tonul agresiv. Nu se ridică indignată, nu-și abandonă cafeaua, cum ar fi făcut în alte circumstanțe. Rămase tăcută în timp ce Danilo își aprinse o țigară și trase de două-trei ori din ea, privind neliniștit în jur, de parcă s-ar fi temut de cineva sau de ceva, până când, în cele din urmă, își reluă povestirea. Generalul acela s-a interesat de caz, a tras sforile necesare, a făcut intervențiile necesare, spuse Danilo.

— După care i-a mărturisit cumnatului meu că nu putea să-l salveze pe Dragan: se primise un ordin direct de la generalul Ratko Mladić conform căruia Dragan Stojković trebuia să fie trimis de urgență în prima linie a frontului din Bosnia. Și Dragan a plecat și l-au ucis, dar nu musulmanii; soldații sârbi i-au dat lovitura de grație. Și nu a murit pe câmpul de luptă, nu i-a revenit această onoare, dacă este o onoare să fii omorât de un glonț. Într-o noapte în care compania lui își instalase tabăra în apropiere de Banovići Selo, Dragan și încă doi soldați s-au hotărât să dezerteze. Cineva a dat alarma; i-au urmărit. Ceilalți dezertori au reușit să scape, el s-a împiedicat de ceva în timp ce fugea, vreo rădăcină sau o piatră. Aleseseră pentru fuga lor o noapte fără lună și nu au folosit lanterne cum aveau urmăritorii lor care l-au descoperit foarte repede, căzut cu fața la pământ într-un luminiș. Nu a avut timp nici să-și întoarcă privirea sau să se ridice în picioare, nu a avut cum să vadă chipul celor care l-au executat: soldații din plutonul său, colegii lui, au tras de două ori: un glonț în spate, ca oricărui dezertor; altul în ceafă. L-au lăsat acolo, întins în hățișul de ierburi, un cadavru îngreunează marșul unei armate. Știu aceste detalii pentru că mi le-a spus direct unul dintre soldații care au fugit cu el și a văzut totul, spuse Danilo. Mă aflam la Niš, acasă la Igor, când a sosit vestea morții lui Dragan și, câteva zile mai târziu, a ajuns și cadavrul. Dezertorul de care îţi spuneam a venit la înmormântare și a stat de vorbă cu Igor și cu mine.

Se despărțiră fără să-și ia rămas-bun. Ea îi spuse că nu îl crede. Danilo răspunse că era liberă să creadă ce voia. Îi atrase atenția că era greu de înțeles cum a putut generalul Mladić, comandantul unei armate de optzeci de mii de oameni, să afle despre moartea unui simplu caporal și să se deranjeze licitând pentru cadavrul lui dacă nici măcar nu știa că se află în Bosnia.

— Poate că tatăl tău este clarvăzător, îi spuse, îi place să se compare cu Dumnezeu, așa că nu m-ar mira să se bucure de puteri supranaturale. Dacă este așa, spune-i din partea mea să-l învie pe al meu, l-a ucis un lunetist sârb în Sarajevo. Dar poate nu mă crezi, adăugă, nu am cum să te conving, să tragi în picioarele unui bătrân care traversează strada nu este caracteristic eroilor sârbi.

Apoi o întrebă dacă era cineva care o aștepta la intrare și dacă generalul Mladić o va certa pentru că-i făcuse confidențe. Își luă pachetul de țigări, bricheta, jacheta albastră pe care o atârnase pe spătarul scaunului și pe care, își aminti ea, o cumpăraseră

împreună când erau prieteni, își trecu degetele prin vârtejul roșu din creștet și de pe poziția de superioritate pe care i-o conferea înălțimea lui, îi ceru scuze.

— Am crezut că știai, spuse, eu bănuiam, toți bănuiam, că tu erai în spatele deciziei tatălui tău, consimțind sau chiar îndemnându-l. Dacă nu este așa, îți cer iertare, dar nu îmi pare rău că ți-am povestit: cred că trebuia să știi. Dacă Dragan nu ți-ar fi fost…

A lăsat această frază în suspensie, nu a mai terminat-o, nu era nevoie. Acum chiar s-a ridicat de pe scaun și a ieșit din cafenea înaintea lui. Abia după aceea își aminti că nu plătise consumația.

A ajuns acasă foarte târziu, în jurul orei trei; primul autobuz nu a oprit în stație pentru că era plin, ca să urce în al doilea a trebuit să se lupte cu o femeie care chiar o trăgea de păr ca să o de jos de pe scară și să-i ia locul. Solidaritatea, camaraderia din primele luni ale embargoului se risipiseră; după trei ani, belgrădenii ajunseseră niște ființe disperate, agresive. A început să plouă când urca panta pe Blagoja Parovića, se pornise o vijelie, sufla din nou *košava*, un vânt aspru, înghețat, ca pentru a le aminti că primăvara era un miraj, o iluzie, că frigul continua să stea la pândă, în ciuda crengilor înverzite și a pomilor înfloriți. Nu i-a păsat că e udată, ca și cum frigul și ploaia din senin ar fi fost o pedeapsă meritată. Îi veni în minte povestirea lui Tolstoi, *După bal*, și se întrebă dacă fiica colonelului care îl biciuia pe dezertor, acea Varenka pe care atât de mult a compătimit-o, era inocentă. Și dacă Varenka știa și nu îi păsa? Și dacă știa foarte bine ce urma să facă tatăl ei pe maidanul acela și cu toate acestea a continuat să danseze cu povestitorul, indiferentă, străină de orice altceva în afară de propria plăcere?

Ajunse acasă cu o minciună pregătită pentru a-și justifica întârzierea. Va spune că a discutat cu un profesor, la facultate. Când tocmai închidea ușa de la intrare în spatele ei, auzi strigătele. O învălmășeală de voci supărate și de suspine, un geamăt continuu. Tatăl ei murise, asta era cauza agitației, era sigură, ca și cum asta intuise și așteptase. Și nu a simțit durere, ci o nefericire impură, amestecată cu ușurare. Dar nu era moartea tatălui ei tragedia care era deplânsă în casă, ci articolul din NIN. Prieteni credincioși și vecini buni veniseră acasă la general, el se afla în Bosnia, pentru a-i consola și sprijini familia. „Este o infamie. Cum de-au îndrăznit? Calomniază un mare erou sârb, un om integru, unicul capabil să le facă față trădătorilor de Milošević și Cosić. Este o conspirație, în spate se află Mira Milošević. NIN nu ar îndrăzni să publice un asemenea articol fără acordul guvernului. Nu i se iartă că le dă o lecție de patriotism și a refuzat să susțină planul de pace Vance-Owen, nu-l mai văd cu ochii buni de atunci“, se lamenta mama ei. De la acea sesiune istorică în Parlamentul de la Pale în care tatăl ei ar fi putut să pună capăt războiului din Bosnia, dar nu a vrut. O prietenă de familie se repezi la ea și o îmbrățișă cu putere. Respirația îi mirosea a cafea, a tutun și a ruj. „Fii tare!“, i-a spus, ca și cum și-ar fi exprimat condoleanțele. „Tatăl tău este un mare om! Niciodată să nu

uiți asta, niciodată!“ Îi strângea încheietura mâinii atât de puternic, că îi înfipsese unghiile în carne. „Cum se numește directorul de la NIN? A sunat tata să întrebe“, îl auzi spunând pe fratele ei Darko. „Dușan… Dușan Veličković“, răspunse cineva. Mama ei plângea așezată pe canapea, lângă un militar, coleg de arme al tatălui ei, care le luase între mâinile lui mari și păroase pe cele mici și zbârcite ale Bosilkjei și îi șoptea cuvinte de consolare privind-o în ochi, ca și cum i-ar fi făcut curte. Era ca un priveghi ciudat. „Ana“, o strigă fratele ei, „te caută la telefon. Cred că este Mirjana.“ Trecuseră luni de când nu mai știa nimic de ea. Ajunsese să presupună că și ea considera prietenia lor dăunătoare și se hotărâse să stea cât mai departe de fiica psihopatului. Se gândi că o judecase rău: ca o adevărată prietenă, Mirjana o suna într-un moment de criză pentru a-i oferi dragostea și prietenia ei de nezdruncinat. Dar Mirjana nu a făcut nici o aluzie la articolul din NIN, voia să vorbească despre altceva cu ea. Ceva foarte personal, foarte delicat, confidențial. „M-am gândit că tu“, spuse Mirjana, „mă vei înțelege pentru că ai trecut printr-o situație asemănătoare“. Îi mărturisi că era îndrăgostită de un bărbat căsătorit, un actor. Îi spuse numele: era cunoscut. Se vedeau de câteva luni și ea, pur și simplu, nu mai suporta. „Trebuie să se hotărască, soția lui sau eu, așa nu mai putem continua“, o asigură Mirjana. „Mă duce cu vorba, se scuză, dar trebuie să se hotărască. «Mă iubești sau nu mă iubești?», l-am întrebat ieri. «Cum poți să te îndoiești de asta?» mi-a răspuns. «Atunci, dacă mă iubești, părăsește-ți soția», i-am spus foarte clar și m-am gândit că… mă asculți, Ana? mai ești acolo?“ „Da, te ascult, Mirjana“, minți. Nici măcar nu o întrebase ce mai face. O sunase doar ca să-i povestească problemele ei amoroase sau pentru a se auzi pe sine însăși vorbind despre o dilemă care Anei i se părea irelevantă, infantilă, egoistă. Viața normală continua pentru ceilalți, mă iubește sau nu mă iubește, îmi cumpăr sau nu îmi cumpăr o jachetă nouă, mă duc sau nu mă duc la *slava* lui X… „M-am hotărât că dacă nu face el acest pas, îl voi face eu: o voi suna pe soția lui și îi voi spune tot. Dacă se supără, să se supere, nu mai poate continua înșelându-ne pe amândouă. Tu ce părere ai?“, vru să știe Mirjana. Ea nu avea nici o părere. Închise telefonul încet și nu se mai întoarse în salon. Se duse în camera de lucru a tatălui ei. Agendele care conțineau jurnalele lui de război erau la locul lor, pe raftul de sus al bibliotecii, așezate în ordine cronologică. Tatăl ei nu-i spusese niciodată: nu le citi, dar ea avu senzația că încălca un ordin când alese câteva volume, cele din perioada pe care voia să o investigheze, și le puse pe birou. Se așeză în fotoliu, a cărui stofă avea mirosul acru, de transpirație și tutun, caracteristic tatălui ei. Paginile erau acoperite cu scrisul lui clar și uniform, în caractere chirilice. A existat o vreme când tatăl ei folosea grafia latină, oficială în armata populară a Iugoslaviei, dar de când țara se scindase, adoptase scrierea chirilică, ca semn identitar, de patriotism. Nu a găsit nici o mențiune cu privire la Dragan în volumele care cuprindeau anul 1992. Examină cu atenție notele legate de luna noiembrie, luna în care a murit. Nimic. Și asta în condițiile în care tatăl ei

era un diarist conștiincios, exhaustiv: consemna nu doar amănuntele campaniei de război, dar și lucruri legate de logistică și de intendență, scria până și despre producția lunară de ouă a găinilor militarizate. A citit consemnări care au tulburat-o. În iulie 1993, tatăl ei notase că Milošević îi ceruse să termine cât mai repede războiul și îi atrăsese atenția că nu trebuia să ofere „un sprijin excesiv“ croaților în Herceg-Bosnia. De asemenea, consemna cu scrisul lui frumos o tranzacție comercială cu armata croată; aceasta oferise armatei Republicii Srpska 1.191.246 mărci germane, plată pentru furnizarea de arme, precum și pentru „serviciile prestate“, fără să le numească, și pentru două cisterne de combustibil. Alte consemnări lăsau mărturie despre reuniunile ulterioare cu inamicul: într-una din ele, care a avut loc pe 26 octombrie 1992, Slobodan Praljak, un general croat, i-a spus tatălui ei că era convins că vor reuși să-l convingă pe Alija să împartă Bosnia. „Ne convine ca musulmanii să aibă propriul lor canton și să rămână acolo.“ Același militar croat se văzuse cu tatăl ei în urmă doar cu câteva săptămâni, în luna februarie a acestui an. „Musulmanii sunt inamicul nostru comun“, afirmase Praljak. „Să mai ucizi încă cincizeci de mii de musulmani nu duce la nimic. Se înmulțesc la loc imediat. Trebuie să facem schimb de populație.“ Și tatăl ei reprodusese aceste cuvinte fără vreun reproș, nici măcar un semn de exclamare, cu aceeași indiferență cu care nota că producția de lapte de la ferme trebuia să crească. „Eu nu am negociat niciodată cu croații, nu le-am vândut arme, nu am vorbit cu ei să împărțim Bosnia. Sunt dușmanii noștri! Mă mândresc că sunt un om integru. Cum să avem relații cu ei?“ declara tatăl ei într-un interviu pe care îl dăduse la televiziunea din Belgrad și pe care ea și mama ei l-au urmărit din același platou. „Sunt minciuni, calomnii pe care le inventează germanii și americanii pentru a ne discredita!“ afirma nervos când presa răspândea asemenea zvonuri. „Eu nu te-am mințit și nu te voi minți niciodată“, îi spusese în ultima după-amiază pe care o petrecuseră împreună, așezați la aceeași masă, curățind pistoalele și vorbind despre Dragan.

În altă consemnare a jurnalului, tatăl ei a transcris o întrevedere cu patriarhul Pavle. „Nu putem să ne alegem părinții, timpul sau poporul în care o să trăim“, erau cuvintele patriarhului, reproduse de tatăl ei, care i-au produs o puternică impresie, ca și cum sfântul părinte vorbea pentru ea și i-ar fi cunoscut frământările. „Fiul meu este primul în multe generații care și-a putut cunoaște tatăl. Au existat atâtea atacuri asupra poporului sârb, încât copiii nu își cunosc tații“, spusese tatăl ei în interviul din NIN. Ea credea că lumea din Belgrad, citindu-l, presupunea că se strecurase o greșeală în text sau că acest general sârb din *krajina* era un ignorant care nu cunoștea nici cele mai elementare norme de sintaxă. Obiceiul de a-și numi fiica fiu, cum făcea tatăl ei când vorbea cu ea, chiar era un mod de exprimare specific din *krajina*, o formă de a spune: te iubesc atât de mult, încât te înalț la nivelul unui bărbat.

În ziua următoare s-a trezit, ca de obicei, devreme. Și, tot ca de obicei, nimeni în

afară de ea nu era treaz în casă. A ieșit să facă o plimbare cu câinii. I-a dat bună ziua unui agent al unității Kobra, îmbrăcat în civil, care făcea de gardă în împrejurimile casei. Nu-l mai văzuse înainte, era nou. „Nu știu dacă îi pun acolo ca să mă protejeze sau ca să mă supravegheze“, spunea tatăl ei despre dispozitivele unității speciale însărcinate cu protecția familiei. Ea încerca să fie amabilă cu ei; nu uita niciodată să-i salute și ieșise de multe ori în stradă cu cești de cafea ca să le facă misiunea mai ușoară, ca și cum ar fi căutat să se scuze că era cauza gărzii lor ingrate, deși motivul îngrijorării acesteia nu era ea, ci tatăl ei, care obișnuia să-i trateze cu dispreț și asprime și, în cel mai bun dintre cazuri, cu indiferență. Rămăsese trează cea mai mare parte a nopții; spre ziuă adormise în cele din urmă, dar la ora obișnuită, șase, se trezi. Rutina ei zilnică începea de obicei cu plimbarea de dimineață, însoțită de câinii care îi așteptau apariția în grădină și o primeau dând din coadă, sărind în jurul ei bucuroși, nerăbdători să iasă în strada pustie la ora aceea. Iarba pajiștilor care se întindeau de-o parte și de alta, în spatele copacilor care străjuiau strada, strălucea în lumina blândă a dimineții, umedă de rouă; undeva departe, în fața și în dreapta ei, pădurea era o pată întunecată, umbrită încă, iar cerul, între cenușiu și albastru palid devenea încet trandafiriu, pe măsură ce soarele se înălța ocupându-și locul pe cer. Îndată ce se scula, se simțea curajoasă și plină de energie. Câinii se zbenguiau, alergau, săreau în jurul ei și, dacă ea era veselă, se apleca să caute un băț între ierburile de pe alee și îl arunca departe, ca ei să alerge după el. În perioada de examene profita de luciditatea și liniștea dimineții pentru a-și împrospăta lecțiile învățate în seara dinainte; altădată, se lăsa dusă de fantezie, o fantezie puerilă, naivă, mereu aceeași. Era în anul 2000 sau 2001. Ea, medicul chirurg cardiolog Ana Mladić, tocmai își încheia garda la spitalul din Belgrad, când o infirmieră o informează că sosise un pacient cu un anevrism de aortă colapsată, care avea nevoie de o intervenție imediată. Medicul din tura de zi nu sosise încă. Doctorița Mladić știe că fiica ei o așteaptă, este ziua ei de naștere, și fetița îi ceruse să fie alături de ea când se va trezi în dimineața aceea specială, nu voia alt cadou. „Mamă“, îi spusese, „doar să fii cu mine“; este o fetiță dulce și simpatică. Va trebui să o dezamăgească, e în joc viața unui om. Avea în față o operație foarte complexă și de mare risc, pe cord deschis, fără nici o pregătire și într-un stadiu avansat de epuizare fizică și mentală: era o provocare teribilă. Doctorița Ana Mladić intră în sala de operație îmbrăcată în uniforma verde de chirurg. Își pune mănușile, o infirmieră îi potrivește masca. Anestezistul își face meseria. „Să nu plece nimeni“, avertizează doctorița pe cele trei infirmiere, pe anestezist și pe ajutorul lui. „Este o operație pe viață și pe moarte și poate dura toată ziua.“ Echipa nu a dormit toată noaptea, ca și ea, dar sunt profesioniști: nimeni nu protestează, schimbă priviri inteligente și aprobă cu o ușoară înclinare a capului. Pacientul este un om în vârstă, de peste șaizeci și cinci de ani. Nu îi distinge trăsăturile pentru că intubația îi ascunde fața. În orice caz, preferă să nu îl vadă: probabilitatea ca acel bărbat să supraviețuiască

operației este de douăzeci la sută. Doctorița Mladić respiră adânc și face prima incizie… În ce moment descoperă că pacientul a cărei viață tocmai o salvase este propriul ei tată? „Este o operație impecabilă, nici eu nu aș fi făcut-o mai bine“, va spune mai târziu, minunându-se, doctorul H, șeful secției de cardiologie al spitalului. „Aveați experiență în acest tip de intervenții, doamnă doctor?“ „Doar ca secund al dumneavoastră, domnule doctor; tot ce știu am învățat de la dumneavoastră“, răspunde ea timidă, modestă. „Mi-ai redat viața, fiule“, îi spune tatăl ei când își recapătă cunoștința. „Mai întâi mi-ai dat tu mie viață, acum suntem chit“, șoptește ea. Cu o astfel de fantezie se delecta la ducere; pentru că pe drumul de întoarcere avea alta, diferită.

În anul 2000 și ceva, ea urcă panta Blagoja Parovića împreună cu familia ei. Merg în vizită la părinții care astăzi își sărbătoresc *slava*. Fiul cel mare este un omuleț de zece-unsprezece ani, un băiat isteț, vioi, elev bun, care seamănă mult cu tatăl ei. Cel de-al doilea copil, o fetiță, este exact Ana când era mică, ceea ce o bucură și în același timp o sperie, nu vrea să facă aceleași erori ca ea, se roagă să nu sufere de aceleași defecte; poate de aceea este mai severă și mai exigentă cu ea decât cu frații ei. Fetița are o rochie nouă și pentru că este mândră, ca toate fetițele, merge foarte mulțumită, sărind când pe un picior, când pe celălalt și flutură în aer o crenguță verde pe care a rupt-o dintr-un copac, mișcând-o în aer ca și cum ar fi bastonul unei majorete. Se numește Ana. Ea se gândise să-i pună numele de Bosiljka, în onoarea bunicii, dar bunicul, generalul Mladić, și-a impus alegerea. Inevitabil, Ana este nepoata favorită a generalului Mladić. Când îl vede, îi sare în brațe, sigură că va fi bine primită. Bunicul o mângâie și o răsfață exagerat de mult; ea, mama, îl ceartă: „Nu este bine să îi dai atâta atenție, frații ei își dau seama că este preferata ta“. Cel mic obosește la jumătatea drumului și îi cere mamei lui să îl ia în brațe. Abia a împlinit trei ani. Vorbește peltic, fapt care îi amuză pe toți, este neastâmpărat și îndrăzneț și ea încearcă să-și ascundă față de ceilalți copii slăbiciunea pentru cel mic. Se numește Ratko. Cei trei se numesc Mladić. Pentru a sărbători nașterea lor, bunicul Mladić a tras în aer cu vechiul lui pistol, pe care băiatul cel mare a învățat să-l demonteze și să-l curețe. Ea consideră că este prea devreme, dar bunicul l-a învățat și să tragă. Băiatul care vrea să se facă soldat când va fi mare a promis solemn că va continua tradiția familiei. „Nu știu dacă Zastava va aștepta atât“, spune bunicul. „Este prea vechi, are mai bine de o jumătate de secol!“ Ținând-o de mână pe fiica lor, pășește alături de ea soțul ei, acel bărbat generos care a acceptat ca fiii săi să nu-i poarte numele de familie. Nu are chip, nu încă; fața îi este în penumbră, dar când iese la lumină, i se pot percepe trăsăturile nobile. Va fi un bărbat chipeș și puternic, care nu va semănă deloc cu ceilalți bărbați pe care ea i-a cunoscut. Va fi atent, tandru, inteligent, sincer… nu o va plictisi povestindu-i orgoliile și faptele lui grozave sau problemele de serviciu; va prefera să o asculte. Va fi cumpătat la băutură, nu se va îmbăta niciodată și nu-și va schimba brusc dispoziția, nu va avea izbucniri subite de

furie care să-i facă să tremure, pe ea sau pe copiii săi; va fi un bărbat cumpătat, reflexiv, foarte înțelegător cu slăbiciunile altora și, în mod special, cu cele ale soției lui, care lui nu i se vor părea defecte, ci calități și căreia nu-i va cere poruncitor să mai aducă pâine sau să servească cina. Nu va fi nevoie să-și vorbească sau să se privească în ochi: vor avea un fel de comunicare telepatică. Bineînțeles, nu va fuma, va fi sănătos, sportiv, un om educat și harnic, foarte muncitor, deși nu fără simțul umorului; se va întâmpla ca amândoi să râdă de aceleași lucruri și vor avea aceleași gusturi și pasiuni, chiar dacă, spre deosebire de ea, el va fi jucător de șah expert, spre satisfacția generalului, socrul lui, pentru care se va lăsa învins invariabil. Nu va fi medic, nici militar, cu scopul de a evita rivalități incomode. Inginer sau arhitect, cel mai probabil. În pat, va ghici fără să fie nevoie ca ea să-i spună ce îi place și ce o supără sau deranjează. Niciodată nu se va simți străină alături de el, nu va mai trăi senzația aceea stresantă de a împărți patul cu un necunoscut și nu se va mai teme să-l mângâie sau să se încolăcească în jurul corpului lui; el o va iubi cu o dragoste calmă și senină. Familia fericită se bucură de ziua aceea veselă și caldă de primăvară, în drum spre casa bunicilor. „Pasălea, pasălea!“, spune micul Ratko, entuziasmat, arătând cu un degețel o mierlă care zboară deasupra lor. „Pasăre, se spune pasăre, Ratko!“, îl corectează foarte serios fratele lui mai mare. „Mamă“, întreabă pe neașteptate Ana, fiica ei, „de ce strada asta se numește bulevardul General Mladić? Este a bunicului? A cumpărat-o pe toată?“ Ea și bărbatul din ceață, ca să-i spunem în vreun fel, izbucnesc deodată în râs de ideea fiicei lor. „Nu, Ana, strada nu este a bunicului. Străzile nu au stăpân, sunt ale tuturor“, îi explică fiicei ei. „Strada asta se numea înainte Blagoja Parovića, dar i-au schimbat numele în onoarea bunicului tău, pentru că poporul sârb îi este recunoscător pentru serviciile aduse în ultimul război. Dacă nu ar fi fost bunicul, Serbia nu ar mai fi existat“, declară solemn primul născut. „El a câștigat războiul contra musulmanilor și i-a alungat din Serbia. Dacă l-ar fi pierdut, acum toți am fi musulmani, tu ai purta văl, iar eu și tata ne-am ruga lui Allah, cu fruntea în pământ și fundul în sus“, își informează sora care îl ascultă speriată. Apoi băiatul enumeră cu o precizie enervantă toate bătăliile pe care le-a purtat și câștigat pentru Serbia eroicul general Ratko Mladić; le-a învățat la școală, fac parte din istoria patriei. Nerăbdătoare, sora lui nu îl lasă să termine. Întreabă: „Cum este posibil ca bunicul să fie un general atât de măreț, dar și când jucăm ping-pong eu câștig întotdeauna? Ar fi trebuit să dea străzii numele meu!“.

Azi nu își permite nici o fantezie. Trece prin fața singurului restaurant de pe stradă, restaurantul Kraljica. Câinii traversează fără să țină cont de strigătele ei și aleargă spre local. Patroana obișnuiește să le dăruiască mereu câte ceva: resturile unui cotlet sau oase. Este închis, este prea devreme, dar câinii nu știu asta și își îndreaptă spre ea privirile neliniștite, nedumerite: ce se întâmplă? De ce azi nu este nimeni? Obișnuia să se oprească la Kraljica să bea o cafea, înainte de a se întoarce acasă. Este binevenită

acolo, toți o cunosc, pe ea și pe familia ei. Patronul întreabă ce mai face generalul, ce mai face soția lui, ce mai face Darko, dar ea? A terminat examenele? Poate deja să o numească domnișoara doctor? Se scandalizează că nu are un prieten, nu înțelege de ce tinerii sârbi lasă să le scape o fată atât de frumoasă, „parcă ar fi orbi“, afirmă, „dacă nu aș fi fost căsătorit cu asta, chiar mâine ar merge acasă la general și i-aș cere mâna fetei lui“. Asta, soția lui, se preface supărată. „Dacă e din cauza mea, nu-ți face griji“, spune, „când dorești, eu sunt de acord cu divorțul. Ca și cum mi-ar lipsi pretendenții!“ Mai târziu l-au cunoscut pe Dragan, care i-a cucerit cu amabilitățile lui și de atunci se interesau și de el. „Ce mai face căpitanul?“, glumeau. „Când va mai trece pe-aici? I-am păstrat un rachiu adus din satul meu care nu se poate compara cu apa chioară pe care o beau în Niš.“

Și poate din cauza aceasta nu se mai oprea să stea de vorbă cu ei. „Dacă Dragan nu te-ar fi cunoscut, ar fi în viață“, era ceea ce începuse să-i spună Danilo; așa gândea el și la fel și Igor, Petar, Marko, Martina… Nu putem să ne alegem părinții, nici timpul, nici poporul în care să trăim. Era un om înțelept patriarhul Pavle. Dacă Iugoslavia nu s-ar fi destrămat, dacă croații nu s-ar fi încăpățânat să fie independenți, dacă Milošević nu ar fi început războiul, dacă Milošević nu ar fi ajuns niciodată președintele Serbiei, dacă Karadžić nu ar fi creat acea stupidă Republică Srpska, tatăl ei nu ar fi trădat-o. Ar fi un militar aproape de pensie, căpitan sau locotenent colonel, nu ar fi ajuns niciodată general. Ar continua să trăiască în Skopje sau poate că în PriŠtina sau poate ar fi fost trimis în altă parte, în Slovenia sau în Vojvodina. Ar avea acea fire deosebită, impetuoasă: încântător, sclipitor, sufletul petrecerilor când era bine dispus, aspru și acru când ceva anume îl contraria, dar niciodată nu ar fi ucis pe nimeni. Și nu ar fi mințit-o niciodată. „Se compară cu Dumnezeu“, spusese Danilo. Și era adevărat. Puterea, laudele, onorurile l-au transformat. Vorbea frecvent despre el însuși la persoana a treia, ca și cum ar fi fost copleșit de admirația și respectul pe care i-l insufla propriul său personaj: „Dacă generalul Mladić garantează asta, e ca și cum ar garanta Dumnezeu“. Se credea deasupra binelui și răului, un erou legendar care avea o misiune: aceea de a salva Serbia. „Nu folosește la nimic să mai omori cincizeci de mii de musulmani. Se înmulțesc la loc imediat.“ Această frază îi dădea fiori abia acum când o vedea scrisă, transpusă în cuvinte, literă cu literă. Până alaltăieri ar fi subscris în mod tacit, fără să o recunoască. „Este nevoie să moară oameni nevinovaţi pentru cauza națiunii sârbe, trebuie să se sacrifice pentru generațiile viitoare…“ Își amintea cum îi explicase acest lucru Nadicăi, care nu prea părea convinsă și rămăsese în continuare într-o confuzie totală, dorind doar să susțină necesitatea de a se termina odată pentru totdeauna acest război, indiferent cum..

Trebuia să vorbească cu tatăl ei despre Dragan. Să-i spună: Fără știrea și consimțământul meu, pe ascuns față de mine, ai trimis la moarte un pretendent al meu

care nu-ți plăcea. În plus, m-ai și mințit. Ce poți să spui în apărarea ta? Știa care va fi reacția lui: se va înfuria, va nega totul, o va insulta pentru că îndrăznea să se îndoiască de cuvântul lui. Cine ți-a spus aceste minciuni? Cine mă calomniază astfel? Spune-mi numele lor. Mereu se mândrise că nu se temea de tatăl ei; dar nu era adevărat, perspectiva de a se confrunta cu el o îngrozea. Dacă ar putea să scape, să fugă în străinătate, ca Danilo… Ar munci orice, ar trăi pe stradă dacă ar fi nevoie, ar ști cum să se descurce pentru a supraviețui în altă țară, în Franța, Italia sau Spania. În Andorra! Dar avea un nume blestemat: se numea Mladić și tatăl ei era un criminal de război pentru occidentali. Și chiar dacă ar reuși, nu va înceta să știe ceea ce știa, nu-l va putea uita pe Dragan și pe toți morții, nu va putea să danseze ca Varenka, fericită și fără griji: munca tatălui ei consta în a ucide oameni și era un muncitor neobosit. În absența ei, cadavrele vor continua să se înmulțească. Dar și musulmanii, Armija și Beretele Verzi, asasinau, violau și torturau civili: văzuse și trecuse prin sate sârbe incendiate, vorbise cu victimele, plânsese pentru morți. Și nici croații nu erau mai buni decât ei; ucideau cu o mai mare discreție și cu mai puțin zgomot, dar o făceau și ei. Avea impresia că era înconjurată de ticăloșie din toate părțile; nu mai știa ce era bine sau ce rău, pe cine să creadă, cum să se poarte. Să se prefacă că nu știa, că nu se întâmpla nimic, să se poarte ca mama și fratele ei care își adorau soțul și respectiv tatăl fără să se întrebe ceva și se lăsau duși liniștiți și docili de rutina zilnică, să aibă casa curată și bine aprovizionată, să învețe informatica, să se plimbe cu prietena lui, străini de ceea ce se întâmpla acolo, departe, dincolo de râul Drina?

Era fiica tatălui său: nu putea.

Generalul se întorsese din Bosnia în dimineața acelei zile. Casa se umplu din nou de lume; militari care doreau să-și manifeste solidaritatea la greu, aceeași prieteni și susținători care îi exprimaseră atașamentul în cealaltă seară. Tatăl ei își ascundea proasta dispoziție cu o euforie exagerată, isterică. O deranjau strigătele lui, infatuarea, felul lui de a comanda: „Bosa, mai adu-ne niște *rakija*!“. Nu putea să ceară cu te rog? Îi displăceau mirosul lui, respirația care puțea a *rakija*. Și fuma încontinuu și bătea cu degetele în masă și întrerupea conversațiile și voia să fie toți atenți ca să le povestească din nou faptele lui de vitejie: „Şi i-am spus generalului Rose… Și i-am trântit lui Karadžić, să-i ia naiba pe negrii ăia de la ONU!“. O ofensau toate astea, precum și faptul că musafirii, asemenea unor curtezani lingușitori, râdeau la glumele lui și se întreceau în laude: i-au spus și i-au repetat de atâtea ori că era un mare om, un nou rege Lazar, că sfârșise prin a crede. Le-au făcut fotografii. „Ana, zâmbește! Fă un efort pentru posteritate!“ Nu a zâmbit, nu a putut. De pe undeva a apărut un acordeon și au început să cânte. Tatăl ei s-a scuzat și a părăsit salonul. După puțin timp a făcut și ea la fel. Ușa camerei de lucru a tatălui ei era întredeschisă. Glasul lui ajungea până la ea, vorbea la telefon. Dădea ordine cuiva. Spunea: „Bagă frica în ăsta… cum îl cheamă?… Dušan, da,

Dušan Veličković. Este directorul de la NIN. Sperie-l, să facă pe el, să nu poată dormi în noaptea asta și nici în cele ce vor urma. De celălalt, de Gaja Petrović, o să mă ocup chiar eu.“

Era de neconceput să vorbească cu el. „Dă-mi numele lor“, i-ar fi cerut, „vreau să știu cine mă calomniază...“ Destul că murise Dragan din vina ei, nu-i va sacrifica și pe Danilo sau pe Igor. Se întoarse pe urmele propriilor pași și se închise în camera ei. Cartea de medicină legală rămăsese deschisă pe masă, dar nu avea intenția să studieze. Începu să scrie o scrisoare. Când umplu o pagină întreagă, o citi și, nemulțumită, rupse în bucăți hârtia și începu să scrie din nou. Îl auzi pe tatăl ei trecând prin dreptul camerei. Îi fu teamă să nu se oprească în fața ușii, dar zgomotul pașilor lui se pierdu pe scări. Ieși pe coridor pe întuneric și intră în camera lui de lucru. Închise ușa cu grijă, aprinse lumina, căută cheia dulapului cu pistoale; era la locul ei. Scoase Zastava, curățat și uns chiar de ea în urmă cu câteva zile. Luă două gloanțe, le puse într-un buzunar și ascunse pistolul sub jerseu, cu țeava băgată în centura pantalonilor. Simți o apăsare rece pe burtă, peste cămașă, care o reconfortă; îi trecu prin cap, în mod absurd, că o senzație asemănătoare trebuie să aibă femeile însărcinate când simt un corp străin mișcându-se înăuntru; o promisiune de viitor, un mâine mai bun. Închise dulapul, puse cheia în ascunzătoarea ei, stinse lumina și ieși. Tatăl ei înainta către ea din celălalt capăt al coridorului. Nu strigă. Intră în panică atât de tare încât rămase unde era, inertă, paralizată. Vedea apropiindu-se, clătinându-se, silueta masivă a tatălui ei, luminată din spate de lumina scării; îi auzea respirația gâfâitoare, zgomotoasă. Avu impresia că ochii lui albaștri străluceau și vedeau în întuneric, asemenea pisicilor, și că privirea lui era furioasă; o văzuse, știa totul. Tatăl ei apăsă pe întrerupător.

— Fiule! șopti foarte aproape de ea. Ce e cu tine? De ce ești așa de tristă? Ce ai? Îi luă fața între mâinile lui, cu palmele umede, lipicioase, care i se lipeau de obraji ca niște ventuze. Se rugă: „Să nu mă ia în brațe, să nu-mi atingă burta și să simtă pistolul“. Uită-te în ochii mei! îi ceru tatăl ei cu o voce blândă, implorând-o, foarte diferită de tonul pe care vorbise jos, cu ceilalți. M-ai evitat toată seara, îi reproșă. Ce se întâmplă?

— Fă-mi rost de un post într-un spital de campanie pe frontul din Bosnia. Lasă-mă să plec acolo. Vreau să ușurez suferința soldaților, îl rugă și, pe măsură ce vorbea, se convingea pe ea însăși că asta ar putea fi o soluție; ea va reda viața unor soldați în timp ce tatăl ei o secera pe a altora, un fel de compensație: el ucide, ea vindecă, facem remiză.

Cuvintele ei avură efectul scontat; tatăl ei își retrase mâinile.

— Nu se poate, îi spuse, mai întâi trebuie să iei examenele care ți-au mai rămas. Am mai vorbit despre asta și așa rămâne, nu s-a schimbat nimic.

În ziua următoare, pe 23 martie, au luat micul dejun împreună. Tatăl ei își amânase plecarea pentru că pe frontul de luptă era liniște și voia să profite și să rămână în

mijlocul familiei, cel puțin așa le-a spus, dar Ana era convinsă că și-a prelungit șederea din cauza preocupării pentru ea. Tatăl și mama ei păreau să se ia la întrecere în a-i arunca priviri îngrijorate cu coada ochiului, chiar și fratele ei, Darko, un băiat liniștit și interiorizat, exersa atenții noi față de ea.

— Mai vrei cafea? o întreba.

— Ai mâncat ceva? intervenea mama.

— Fă un efort, Ana, nu ai mâncat nimic. Cum vrei să înveți dacă nu te hrănești?

— Cum ai dormit? venea la rând tatăl.

Descoperi în dimineața aceea că nu putea să-l mai privească în ochi. I se părea că tot ceea ce spunea, chiar și când lăuda cafeaua făcută de soția lui, era minciună. Darko citea ziarul *Politika*.

— Tată, acest Gaja Petrović, militarul care a scris articolul din NIN se plânge că l-ai amenințat.

Tatăl ei izbucni furios, cum era de așteptat. El nu amenințase pe nimeni, dacă trebuia să rezolve o situație cu cineva, o făcea față în față.

— Acest Petrović minte cum respiră. Este invidios, asta e. Este în slujba lui Milošević și a oamenilor lui. Cât l-or plăti ca să mă insulte? Nu merită să-ți pierzi timpul cu lepădăturile. Eu am uitat de el. Am lucruri mai importante de făcut.

Îngână ceva despre Goražde și Srebrenica, două localități sârbe pe care le controlau încă musulmanii și pe care își propunea să le recupereze; trebuia să se răzbune pe musulmani pentru uciderea sârbilor în Kravica. Dădu din cap și, vorbind cu farfuria lui, spuse pe tonul celui care acceptă o fatalitate: „Va mai fi război încă mult timp“.

Înainte de prânz a ieșit din nou la plimbare cu câinii, dar nu a dat atenție bucuriei și dorinței lor de a se juca cu ea. Trebuia să se concentreze pentru pregătirea examenului final, cel mai greu din câte dăduse și singurul pentru care nu era nevoie să studieze. Va începe spunând: tată, am aflat (nu îi va spune pentru nimic în lume de la cine), am aflat că Dragan nu a plecat voluntar în Bosnia, că tu l-ai trimis… Și apoi el va spune… Va striga sau nu, va implora, și va fi și mai rău. Nu mă crezi? Sunt tatăl tău, nu te-am mințit și nu te voi minți niciodată. De ce îi crezi pe străinii aceia care nu urmăresc decât să mă termine? Tu, fiica mea, fiul meu, o să mă trădezi? Nu se va lăsa convinsă; se va menține fermă pe poziţii. Ți-am citit jurnalele. O să negi că ai vândut arme inamicului? Ai scris asta chiar tu, cu mâna ta, nu este nici o calomnie! Războiul este o problemă foarte complexă, va argumenta tatăl ei. Înțeleg că te scandalizezi, ești femeie, oricât de inteligentă ai fi, nu poți să înțelegi. Uneori trebuie să accepți alianțe ciudate: croații și sârbii au neînțelegerile lor, dar avem un dușman comun, musulmanii. Tatăl ei era elocvent, cu verbul său și cu gesturile imperioase învinsese revolte militare, îi convinsese pe parlamentarii din Pale… M-ai convins să lansez obuze asupra unui dușman pe care nu puteam să-l văd. Cine era de cealaltă parte a vârfului Treskavica? Pe

cine am ucis? Ar fi de preferat să se supere pe ea, să o insulte, chiar să o lovească, așa îi va fi mai ușor să scoată Zastava, să-l îndrepte spre fruntea lui și să tragă de două ori: un glonț pentru el și altul pentru ea. Vor sfârși amândoi și se va sfârși războiul. Cineva trebuia să-l oprească. Asta era misiunea ei: să ucidă, să moară pentru a salva vieți. Acest sacrificiu dur și necesar o va salva în vreun fel de apăsarea grea de a fi fiica generalului fanatic, cea care a provocat indirect moartea lui Dragan. Pentru ultima oară, și-a convocat familia imaginară. Copiii alergau în fața ei și a soțului ei, jucându-se de-a prinselea, înveselind dimineața cu glasul și râsetele lor. Primul care a dispărut a fost bărbatul fără chip; nu l-a regretat prea mult, era prea perfect. Câțiva metri mai încolo, se șterse imaginea fiului ei cel mare care nu va ajunge niciodată soldat și nu va trage niciodată cu pistolul; mai bine. În dreptul restaurantului, o lăsă în urmă pe tiza ei, pe Ana. Simți privirea disperată și neîncrezătoare a fetiței înfiptă în ceafă, dar nu s-a lăsat înduplecată, nu s-a întors din drum. Cel mai greu i-a fost să se desprindă de Ratko, micuțul ai cărui ochi albaștri-cenușii, ca ai bunicului său, se umplură de lacrimi când se văzu singur și părăsit de ființa pe care o iubea cel mai mult, dar nu a dat înapoi, a grăbit pasul când a intrat în curba care ducea spre casa ei. Adio, familie fericită! „Vor crește flori pe morminte pentru generațiile viitoare…“ Deschizând poarta, privirea i s-a oprit pe conturul bustului tatălui ei care împodobea terasa de la primul etaj; în centrul pieptului, generalul ceruse să fie pictat un portret al fiicei sale. Se despărți de câini cu mângâieri și sărutări. De mama ei se despărți cu privirea. Era în salon, așezată pe un scaun lângă fereastră. Țesea cu un chip placid și mână pricepută goblenul Fecioarei din Kosovo pe care încă nu știa cui îl va dărui. Mama ei era o ființă previzibilă, dar și un mister: ce credea, de exemplu, despre război? Sau despre rolul soțului ei? L-a judecat vreodată? Avea opinii? Bănuia că nu; doar o loialitate oarbă, căci nu îndrăznea să întrebe nimic, o adorație încăpățânată, necondiționată, pentru bărbatul care era stăpânul și soțul ei, marele erou sârb, seniorul războiului, un semizeu. Intră în baie, se privi în oglindă și nu se plăcu deloc, dar îndeplini ritualul: se despărți de ea însăși.

Era ultima noapte pe care tatăl ei o petrecea în Belgrad, în zori va pleca în Bosnia. Când toți mergeau la culcare (și ea, Ana, să învețe), tatăl ei obișnuia să se închidă în camera sa și să mai lucreze puțin, poate atunci scria în jurnal. Va fi momentul potrivit. Desculță, pentru a nu îi trezi pe mama și pe fratele ei, cu pistolul încărcat, ascuns la burtă, se va apropia de cameră, va bate la ușă. Tu ești, fiule? Vrei să-mi spui ceva? Intră! o va invita tatăl ei. Vor fi strigăte, era sigură, dar nici mama, nici fratele ei nu vor îndrăzni să dea buzna în cameră, frica de general îi oprea. Strigătele vor înceta odată cu detonarea seacă a celor două împușcături. Când mama și fratele său vor intra și vor vedea, vor afla, vor înțelege. Restul lumii îi era indiferent.

În noaptea aceea, tatăl ei era bine dispus, calm și jovial. După cină le propuse copiilor o partidă de vapoare. Ultima zi înainte de plecare îi făceau pe plac cu toții.

— E3, spunea ea.

— Atins, spunea tatăl ei.

— B7, se încumetă generalul.

— Apă! anunța ea încântată.

Tatăl ei lăsă să-i fie scufundată de către ea flota întreagă…

— M-ai învins, hoțomano! Ai trișat, sunt sigur. Darko ți-a șoptit pozițiile vapoarelor mele. Sunteți înțeleși! glumi tatăl ei.

Ea ridică privirea și se uită în ochii lui câteva clipe, dar își întoarse repede capul. Pierduse, nu va putea niciodată să se confrunte cu un om care o iubea atât de mult. Își duse mâna la cap.

— Te doare? o compătimi tatăl ei.

— Da, foarte tare, spuse ea.

16

Galeria de eroi: Caliban dezlănțuit

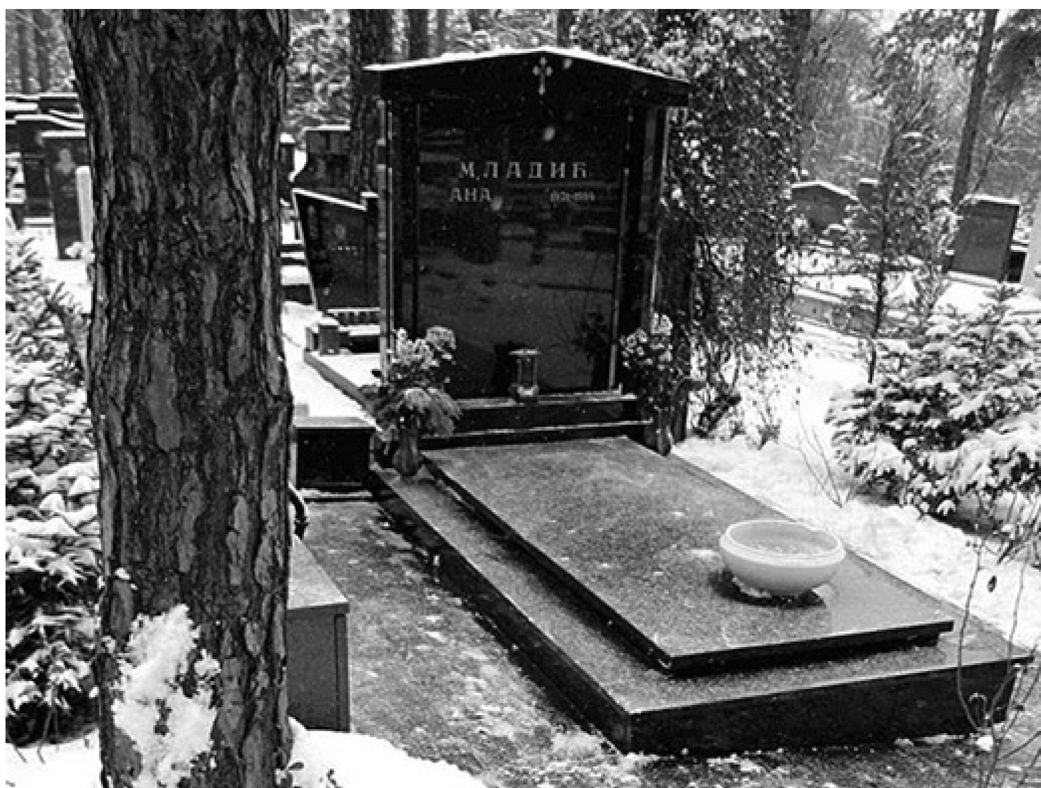
Cântă, zeiță, mânia lui Ratko!

La sediul armatei sârbo-bosniace de la Han Pijesak, o garnizoană subterană blindată, săpată în stâncă din ordinul mareșalului Tito, Ratko Mladić împărțea încăperea cu un soldat. La patru și jumătate, în dimineața zilei de 24 martie 1994, generalul se trezi, speriat; „am simțit o tresărire în inimă“, va spune mai târziu. Se sculă din pat. Își trezi ordonanța și îi ordonă să sune la toate pozițiile fortului, avea premoniția sau intuiția că se întâmplase ceva teribil. Soldatul își ascultă șeful și începu să sune, după care îl informă că nu exista nici un motiv de alarmă. Mladić se culcă din nou. În clipa aceea sună telefonul. Era fiul său, Darko, care îl suna din Belgrad. Se putea auzi, în fundal, strigătele soției lui. Darko îi spuse că Ana s-a sinucis. În noaptea aceea, Ana îi ceruse fratelui său să îi aducă un pahar cu apă în camera ei, unde învăța. Două ore mai târziu, pe la patru și jumătate, s-a auzit o împușcătură puternică. Darko se repezise în camera surorii lui. Ana zăcea pe podea, întinsă pe-o parte. Avea în mâna stângă un pistol, vechiul Zastava. Glonțul pătrunsese în tâmplă și rămăsese înfipt în partea superioară a craniului. Moartea fusese instantanee.

Generalul Mladić a ajuns la Belgrad cu elicopterul înainte să se lumineze de ziuă. Polițistul care păzea cadavrul îi permise să îl vadă. Mladić intră în cameră însoțit de fiul său. Polițistul, din spatele ușii, auzi un urlet. După trecerea anilor, nu își va mai aminti cu exactitate cuvintele lui Mladić, doar că a strigat „fata mea“ și „unica mea“. Când a ieșit, Mladić părea senin; a băut dintr-o înghițitură un pahar de *rakija* și și-a făcut cruce. Expertiza medicului legist Zoran Stanković a fost fără dubii: sinucidere cu armă de foc. Generalul ceru legistului să îi dea glonțul care o omorâse pe fiica lui și o șuviță din părul ei, pe care o va păstra ca amintire. Mladić însuși s-a ocupat de machiajul cadavrului.

Ana Mladić a fost înmormântată în cimitirul Topčider din Belgrad. De la funeralii au lipsit celebrități ca Slobodan Milošević, Radovan Karadžić, Nikola Koljević… Excepție a făcut vicepreședinta Republicii Srpska, Biljana Plavšić, care a venit. Era o dimineață

senină, cu vânt. Generalul Mladić, în doliu, ca și soția și fiul lui, a primit condoleanțe de la prieteni și rude cu pleoapele înroșite de plâns, foarte deprimat. „Mi-au smuls sufletul“, spunea. Cei prezenți au văzut cum generalul și-a lipit fruntea de capacul sicriului, plângând în hohote. Cimitirul Topčider se întinde pe o colină împădurită în împrejurimile Belgradului. Mormântul Anei Mladić este simplu: o lespede gri de granit cu o inscripție în alfabetul chirilic: Ana 1971-1994

Moartea fiicei generalului Mladić a stârnit tot felul de zvonuri. Se spunea că Ana a suferit o transformare la întoarcerea dintr-o călătorie de studii la Moscova, în luna martie a aceluiași an. Ceva se întâmplase în Rusia, s-a întors foarte schimbată; deprimată, anxioasă, taciturnă… Prietenii cu care a fost la Moscova spuneau că acolo au avut loc discuții despre războiul din Bosnia și despre rolul tatălui Anei, pe care ea îl venera, în acest război. De asemenea, s-a zvonit că în Moscova, pentru prima oară, fiica lui Mladić a avut acces la informații necenzurate despre evenimentele din război și că descoperirea groaznicelor crime care i se atribuiau tatălui ei a tulburat-o foarte tare, nu a mai putut suporta povara numelui ei de familie, a preferat să-și ia viața decât să fie fiica unui criminal. Rudele lui Mladić au răspândit o versiune diferită: sinuciderea a fost provocată, după părerea lor, de articolul din NIN. Când și-a văzut tatăl defăimat și batjocorit public a căzut în depresie, nu a mai vrut să trăiască într-o țară plină de trădători. S-a vorbit, de asemenea, de un presupus pretendent, un soldat sârb, pe care generalul îl considera nedemn de fiica sa și de care scăpase trimițându-l pe frontul din Bosnia, unde băiatul a murit. Conform acestui zvon, când Ana a descoperit ce s-a

întâmplat și manevra ascunsă a tatălui ei, și-a tras un glonț în cap. Generalul Mladić a refuzat să creadă că fiica lui s-a sinucis. „Ea nu ar fi făcut așa ceva“, susținea, „și cu atât mai puțin cu Zastava, un pistol foarte special pentru noi, de mare semnificație în familia noastră. Avem trei pistoale în casă. De ce l-a ales pe acesta?“ Ratko Mladić avea certitudinea că fiica sa a fost asasinată. A insinuat chiar și numele asasinului: cunoscutul gangster și paramilitar Legija, pe care Mladić îl alungase fără să stea prea mult pe gânduri din Republica Srpska; „paramilitarii“, spunea Mladić, „se ocupă cu jaful și prădarea. Nu au eliberat nici măcar o colină. Dau un prost exemplu soldaților din armata sârbă, care duc o viață disciplinată și austeră“. Legija, în versiunea lui Mladić, se răzbunase luându-i tot ce iubea mai mult. Dar raportul poliției era categoric: nimeni nu intrase și nu ieșise din casă în timpul nopții, nu existau urme, nici uși sau ferestre forțate. Doi câini ciobănești și mai mulți agenți ai dispozitivului Kobra păzeau casa. Ana Mladić și-a pus capăt vieții fără intervenția cuiva din afară. Defuncta nu a lăsat nici o scrisoare care să risipească misterul ce va învălui pentru totdeauna moartea ei. Apropiați ai familiei au sugerat că asasinatul a putut fi, foarte ingenios, indus: cineva ar fi otrăvit-o pe Ana la Moscova sau i-ar fi fost implantat un microcip care i-a tulburat mintea și comportamentul, împingând-o la sinucidere. Poate un bărbat rus cu părul grizonat cu care se fotografiase fiica lui Mladić. Nu ar fi de mirare; în Rusia se întâmplă tot felul de lucruri uluitoare. Doi ani mai târziu, în însemnarea din jurnalul lui Ratko Mladić, corespunzătoare zilei de 3 decembrie 1996, apare transcrisă o conversație pe care generalul a avut-o cu o ghicitoare, pe care a întrebat-o despre cauza morții fiicei sale, o enigmă care va continua să-l tortureze toată viața. Clarvăzătoarea a indicat o presupusă otrăvire a fetei cu apă de trandafiri și mercur. L-a îndemnat să caute un bărbat numit Antun sau Anton Rubasek și de la el va afla până la ultimul detaliu ceea ce s-a întâmplat. A fost o otravă care nu lasă urme. I-a fost inoculată de un bărbat chel, cu barba creață, un infirm. A intervenit în creierul fiicei lui, tulburându-i mintea. Și gândurile chinuitoare care au adus-o în stare de nebunie nu-i dau pace nici după moarte, sunt legate de evenimentele teribile care s-au întâmplat în Serbia, dar și în afara țării. „Aveți grijă de băiatul dumneavoastră, protejați-l“, îl sfătui ghicitoarea. Se spune că în viața lui Ratko Mladić există un *înainte* și un *după* sinuciderea fiicei sale. Ceva s-a rupt în el, poate firul subțire care separă bunul-simț de nebunie. În orice caz, generalul și-a învins durerea. Era un soldat și un erou, cu o misiune, un destin. La patru zile de la înmormântarea fiicei sale, Mladić s-a întors pe front. Aflase despre un nou plan de pace pe care Milošević îl negocia cu țările occidentale și nu era dispus să permită ca vreun acord de încetare a focului să-l împiedice să-și termine misiunea: trebuia să elibereze enclavele musulmane din Estul Bosniei, Goražde, Srebrenica și Žepa, înainte de a se semna sfârșitul războiului.

Goražde era o așezare musulmană declarată „zonă de securitate“ de către ONU, dar

asta nu era decât un mic amănunt care nu l-a descurajat pe generalul Mladić. La o săptămână de la moartea Anei, ca un omagiu adus ei, a lansat operațiunea Steaua, care avea ca obiectiv cucerirea localității Goražde. Conducerea ONU și forțele UNPROFOR au reacționat cu întârziere, dar când au înțeles cât de serios era atacul și că morții se numărau deja cu sutele, au bombardat cu aviația pozițiile sârbe. Un Mladić furios vorbi la telefon cu generalul Rose și îl avertiză strigând la el că dacă nu încetează bombardamentul, nici un oficial al ONU nu va ieși viu din teritoriul sârb. Apoi, pentru a-și concretiza amenințarea, a sechestrat 150 de membri ai forțelor de pace și i-a legat de stâlpi; dacă avioanele UNPROFOR vor continua focul, primii care vor cădea vor fi ai lor. Între timp, a mai ordonat un atac al artileriei asupra orașului bosniac Tuzla și a jucat șah cu Karadžić, care l-a vizitat pe frontul din Goražde. Nu se știe cine a câștigat partida; în orice caz, strategia lui Mladić a fost eficientă, nu au mai existat bombardamente.

Odată neutralizat Goražde, următorul obiectiv al lui Mladić era Srebrenica. La începutul invaziei, în 1992, armata sârbo-bosniacă a ras de pe fața pământului 296 sate și comune din jurul localității Srebrenica, expulzând șaptezeci de mii de musulmani din casele lor, dintre care mulți se refugiară în Srebrenica. Orașul a suferit bombardamentul și hărțuirea permanentă a forțelor sârbo-bosniace din aprilie 1992 până în martie 1993. O rezoluție a Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite a declarat Srebrenica drept „zona de securitate“, împiedicând astfel cucerirea ei de către Mladić. Acordul prevedea predarea armelor de către musulmani forțelor de pace UNPROFOR și retragerea artileriei grele sârbești amplasate în jurul orașului care urma să devină „zonă demilitarizată“; pactul nu a fost respectat: două mii de soldați sârbi din Brigăzile Corpului Drina au rămas pe poziții înconjurând Srebrenica. Apărarea orașului din interior era asigurată de Divizia 28 Vânători de Munte a armatei Republicii Bosnia-Herțegovina, sub conducerea temutului comandant Naser Orić. Trupele bosniace nu erau bine organizate, nu aveau armament și de cele mai multe ori nici măcar uniforme. La începutul anului 1995, încercuirea Srebrenicăi de către sârbi s-a intensificat: armata sârbă, care controla toate intrările în oraș, împiedica intrarea convoaielor care transportau alimente, medicamente, muniție și benzină, fapt care a obligat forțele olandeze ale UNPROFOR să patruleze în zonă pe jos. Sârbii nu permiteau întoarcerea în enclavă a soldaților care plecau în permisie și numărul lor a scăzut: de la șase sute au ajuns la patru sute. În martie de 1995, Radovan Karadžić a emis o directivă, Directiva nr. 7, prin care ordona armatei Republicii Srpska să desăvârșească separarea celor două enclave, Srebrenica și Žepa. „Prin operațiuni militare bine planificate și perfect executate, să se creeze o situație de nesiguranță absolută în oraș, astfel încât locuitorilor din Srebrenica să nu le mai rămână nici o speranță de supraviețuire sau de salvare.“ Generalul Ratko Mladić, unicul responsabil de executarea acestui ordin, i-a atenționat pe Radovan Karadžić și pe Momčilo Krajišnik că „oamenii nu sunt pietricele

sau chei care pot fi mutate dintr-un buzunar în altul. Așa încât nu este posibil să obții ca într-o parte a țării să rămână numai sârbi, fără vărsare de sânge. Nu știu cum vor explica lumii domnii Krajišnik și Karadžić. Așa ceva se numește genocid“; era o prevenire informativă, fără nici o intenție de descurajare. În mai 1995, îndeplinind ordine de la superiori, Naser Orić, comandantul forțelor bosniace din Srebrenica, împreună cu ofițerii statului major, au părăsit enclava cu elicopterul, lăsând orașul fără apărare. La 4 iunie 1995, comandantul francez al forțelor ONU în fosta Iugoslavia, generalul Bertrand Janvier, s-a întâlnit în secret cu Ratko Mladić pentru a obține eliberarea unor piloți francezi pe care acesta îi luase ostatici. În schimbul eliberării, Janvier s-a angajat să nu mai bombardeze pozițiile sârbe. Totul, până și inamicul, conspira pentru ca înaintarea generalului Mladić să nu întâlnească obstacole.

Ofensiva sârbă asupra Srebrenicăi a început în ziua de 6 iulie 1995. Generalul Mladić comanda o armată de opt mii de oameni. Primele au căzut posturile de observație UNPROFOR ale soldaților olandezi, care s-au retras la baza lor de la Potočari, în apropiere de Srebrenica. În ziua de 8 iulie sârbii au atacat un tanc olandez și acesta s-a retras; un grup de bosniaci s-a opus acestei manevre, cerând ca blindatul să rămână să-i apere. Tancul însă și-a continuat retragerea. Un soldat bosniac a aruncat o grenadă asupra lui și a ucis un soldat olandez. Relațiile dintre musulmanii din Srebrenica și protectorii lor olandezi erau încordate; olandezii, a căror misiune era pe punctul de a se termina, nu se mai gândeau decât la plecare, sătui de acel război care nu îi privea și în care nu aveau încredere în nimeni; asasinatul unuia de-al lor de către un membru a etniei pe care o apărau nu a făcut decât să le sporească nemulțumirea și dorința de a fugi de acolo. Un oficial militar olandez a explicat în fața camerelor BBC dilema în care se aflau: „Mandatul nostru era apărarea refugiaților, pe de o parte și, pe de alta, să ne asigurăm că nici un olandez nu se va întoarce acasă în sicriu“. În ziua de 9 iulie, președintele Karadžić a dat un nou ordin, autorizând Divizia Drina să cucerească Srebrenica.

În dimineața zilei de 10 iulie, comandantul forțelor olandeze, locotenent-colonelul Karremans, îngrijorat de iminența atacului, cere susținere aeriană din partea NATO pentru a opri forțele sârbești. Generalul francez Bertrand Janvier, poate pentru a onora acordul tacit cu Ratko Mladić, respinge cererea. Câteva ore mai târziu, Karremans repetă solicitarea; Janvier acceptă, dar amână atacul pentru dimineața următoare. Bombardamentul, promite, va începe la șase dimineața. În noaptea aceea, nici o explozie, nici un foc, nici o grenadă nu sparge liniștea orașului. Nimeni nu doarme în Srebrenica; cele patruzeci de mii de persoane care se refugiaseră în oraș așteaptă nerăbdătoare bombardamentul. Dacă se produce, ar putea fi salvați. Soldații olandezi trăiau și ei aceeași așteptare încordată. Se simt abandonați. De nenumărate ori și-au informat superiorii despre situația lor precară și i-au avertizat cu privire la

superioritatea covârșitoare, din punct de vedere numeric, a armatei sârbe, dotate cu blindate, tancuri, mortiere și artilerie; dacă sârbii intrau în Srebrenica, ei nu puteau face nimic pentru a-i opri sau pentru a proteja refugiații, dar au impresia că nici pentru NATO sau ONU soarta locuitorilor din Srebrenica sau cea a protectorilor lor nu ar avea nici o importanță; nu le mai păsa de ei. Srebrenica se trezește învăluită în ceață, ceea ce înseamnă că bombardamentul aerian se amână până ce va exista vizibilitate. Două ore mai târziu ceața se ridică; patruzeci de mii de refugiați și patru sute de olandezi scrutează cerul. La nouă dimineața un funcționar NATO îl informează pe colonelul Karremans că solicitarea de sprijin aerian a fost incorect formulată (birocrația nu se odihnește niciodată). Defectul formal este corectat, dar de la garnizoana NATO i se răspunde că este prea târziu; avioanele au rămas fără combustibil și se întorc la baza lor din Italia. La zece și jumătate armata sârbo-bosniacă începe bombardamentul. Karremans cere din nou susținere aeriană. Janvier ezită, dar în cele din urmă respinge cererea.

Împrejurimile orașului Srebrenica sunt frumoase: păduri dese, pajiști verzi care primăvara se umplu de flori, râuri cu ape albastre… Un peisaj idilic. Un an mai târziu, în 1996, locuitorii zonei vor evita să treacă prin pădure sau să se scalde în râu. Sunt sârbi. Toți. Și Srebrenica a fost eliberată, lăudat fie Domnul, și aparține Republicii Srpska. Dar ei își amintesc că apa râului, cu un an în urmă, era plină de cadavre și știu că în păduri, pădurile lor, în sfârșit complet ale lor! au crescut tufișuri ciudate, o vegetație străină, sinistră: mandibule, omoplați, coloane vertebrale, mâini, picioare, cranii împestrițează pajiștile luminișurilor și, mergând, piciorul se înfundă în pământul denivelat și moale și un fior străbate pielea călătorului: poate că pășește pe oasele îngropate ale vechiului său prieten, vecin sau coleg de clasă. Perechea de îndrăgostiți care se aventurează în desiș, în căutarea unui loc umbros, discret și plăcut, unde să se iubească în tihnă și fără martori, poate da peste un craniu, peste scheletul unui om legat de trunchiul unui copac, ceea ce îl îngheață chiar și pe cel mai înfocat dintre amanți. Astfel că sârbii din Srebrenica preferă să evite pădurea până când cineva nu o va curăța de asemenea imagini, care le amintesc vinovății și fapte teribile pe care nu le consideră ale lor, asemenea crimelor comise în nebuloasa intimă a unui coșmar care, după trezire, se dovedesc a fi fost doar vise.

În 1997, o patrulă de soldați nord-americani ai NATO face de gardă lângă o groapă comună, descoperită într-o râpă, în apropiere de Srebrenica. Sunt veterani, căliți în multe războaie. Unul dintre ei, un soldat negru uriaș din Mississippi, refuză să coboare din Humvee pentru a patrula prin văgăună. Îi spune sergentului că a auzit voci ultima oară când a dat o raită prin povârnișul acela, ale cărui măruntaie deschise și răscolite de echipele de investigatori scot la lumină cranii, schelete și tot felul de rămășițe umane. „Acolo, în Mississippi, am auzit vorbindu-se despre asta, domnule sergent, despre

sufletele chinuite care îi pândesc pe cei vii. Trimiteți-mă unde vreți, nu voi da înapoi în fața nici unui inamic viu, dar nu există o forță umană în stare să mă oblige să cobor din nou în râpă.“

Când obuzele au început să cadă peste Srebrenica, în acea dimineață de iulie 1995, ca și cum ar fi fot un semnal pe care îl așteptau, o mulțime de douăzeci și cinci de mii de oameni, femei, bărbați, copii, bătrâni, răniți, a străbătut sub tirul sârbesc drumul care ducea la baza olandeză din Potočari, unde aveau de gând să se refugieze. Câteva mii de bărbați și băieți adolescenți au preferat să fugă în pădure și să pornească într-un marș lung și nesigur spre Tuzla. La ora douăsprezece și cinci minute, generalul Janvier a autorizat tirul aerian. Două avioane franceze au bombardat armată sârbă. Mladić i-a comunicat lui Janvier că, dacă nu încetează focul, îi va ucide pe cei treizeci soldați olandezi pe care îi luase ostatici, precum și toată populația din Srebrenica. Avioanele au fost retrase.

Pe 11 iulie generalul Mladić intră în Srebrenica și străbate străzile orașului; o echipă de televiziune îl filmează. Mersul lui Mladić este impetuos, energic. Înregistrează indiferent fațadele distruse ale caselor, clădirile arse, mizeria, ruinele, nimic nu îl incomodează pentru că este opera sa și are o cauză. Un Mladic supraponderal, cu un aer solemn, cu o voce cumpătată, declară în fața camerei:

— Suntem în Srebrenica sârbă, la 11 iulie 1995, chiar înainte de o zi mare pentru Serbia. Oferim acest oraș națiunii sârbe, amintind de insurecția împotriva turcilor. A sosit timpul să ne răzbunăm pe musulmani.

Presupusa jignire pe care Mladić o răzbuna avusese loc cu secole în urmă, dar trecutul este mereu prezent în Balcani, timpurile se confundă și uitarea nu există. Camera îl urmărește pe Mladić în marșul său triumfal. Dacă mulți dintre noi așteptăm zadarnic ocazia care să ne justifice existența, pentru Mladić clipa aceea sosise fără îndoială atunci. Pe un ton imperativ, cere subalternilor să retragă toate inscripțiile cu denumiri musulmane ale străzilor și îl somează pe adjunctul său, generalul Krstić, să nu mai piardă timpul, au multe de făcut. În seara aceleiași zile se întâlnește cu colonelul Karremans în hotelul Fontana din Bratunac. Pentru a crea atmosferă, sârbii îi primesc pe comandantul olandez și pe subordonații săi cu spectacolul tăierii unui porc. „Asta o să le facem refugiaților pe care voi îi protejați“, anunță Mladić. „Vom evacua Srebrenica în felul nostru.“ Întrevederea lui Mladić cu Karremans a fost, de asemenea, filmată, spre rușinea adâncă a celui din urmă. Un Mladić încrezut și fanfaron îl întreabă pe Karremans:

— Dumneavoastră ați dat ordin soldaților să tragă în ai mei și ați cerut aviației NATO să bombardeze trupele și pozițiile mele?

— Nu, nu a fost deloc așa, se apără Karremans. Nu eu decid. Deciziile în urma informărilor mele se iau de conducerea superioară din Sarajevo și de la Națiunile Unite,

în New York.

Colonelul olandez este un bărbat înalt și slab, dar de data aceasta pare adus din spate, ca și cum ar vrea să devină mai mic și, cu puțin noroc, să dispară. Are fața suptă, cu mustăți cenușii drepte, care atârnă supuse în fața îngâmfatului militar sârb. Karremans este un bărbat înfricoșat; ochii lui speriați par ochii unui câine amenințat cu o pedeapsă. Mladić îl îngrozește. Iar Mladić, cu obișnuita lui perspicacitate, își dă seama de asta și se bucură de spaima ofițerului olandez. Karremans regretă probabil alegerea carierei militare; seamănă cu un învățător, cu un profesor bun, cam blând, de a cărui slăbiciune își bat joc și profită elevii. Mladić își aprinde o țigară.

— Am fumat mult în ultimul timp, spune, oferindu-i o țigară lui Karremans, care refuză. Fumează, omule, că nu va fi ultima, glumește Mladić.

Mai târziu, în aceeași zi, Ratko Mladić îl primește pe directorul unui liceu din Srebrenica, un om tânăr căruia decide să-i atribuie titlul de reprezentant al refugiaților. Îi spune:

— Te rog, scrie asta: Trebuie să predați armele. Garantez viața celor care o vor face. Ai înțeles? Nesib, viitorul poporului tău este în mâinile tale. Nu doar în această zonă. Poți să pleci.

Directorul liceului îl lămurește că el este reprezentant din întâmplare, el nu-și poate lua răspunderea pentru…

— Asta este problema ta, îl întrerupe Mladić. Trebuie să predați armele și să vă salvați poporul de la distrugere.

Repetă același mesaj în dimineața următoare unei delegații bosniace, compuse din trei civili, care a venit la hotel:

— Vreau să vă ajut. Dar am nevoie de cooperarea absolută a populației civile, pentru că armata voastră a fost învinsă. Oamenii voștri nu au de ce să moară. Trebuie să hotărâți ce vreți să faceți. Cum am spus deja aseară, puteți să supraviețuiți sau să dispăreți. Allah nu vă poate ajuta, dar Mladić, da.

La prânz, Mladić a vizitat tabăra de refugiați de la Potočari. Imaginile îl arată pe Mladić mărinimos, liniștindu-i pe refugiați, asigurându-i că vor fi evacuați curând într-o caravană de autobuze în teritoriul musulman și împărțind bomboane și zâmbete copiilor. Refugiații (cinci mii, olandezii nu au admis o cifră mai mare) stau înghesuiți în spatele unei împrejmuiri improvizate cu benzi de plastic. Când camera nu mai filmează, dispare zâmbetul lui Mladić, care nu mai împarte bomboane și începe să organizeze marea sarcină pe care o are de îndeplinit; cum ar spune Koljevic, *there's a method in his madness*, deși este o metodă ocultă, deghizată în haos și dezordine. Pretextând că vor să verifice ce refugiați sunt militari și criminali de război, sârbii îi separă de restul musulmanilor pe bărbații mai în vârstă de doisprezece de ani și mai tineri de șaptezeci și îi duc într-o clădire izolată pe care o numesc Casa Albă. Soldații se

amestecă în mulțime și au loc primele execuții. Caporalul olandez Vaseen a văzut cum doi soldați sârbi duc un refugiat în spatele Casei Albe. În continuare, o împușcătură. Soldații sârbi se întorc fără refugiat.

Mărturia Zumrei Šehomerović, refugiată: o mamă avea în brațe un bebeluș de câteva luni care țipa. Un soldat sârb i-a ordonat să-l facă să tacă. Mamă a încercat, dar degeaba. Nerăbdător, soldatul i-a smuls copilul din brațe și i-a tăiat gâtul. Apoi a izbucnit în râs. Un soldat olandez, care a văzut totul, nu a intervenit. Sârbii au început să separe femeile tinere și adolescentele și le-au violat chiar acolo, în văzul tuturor, la câțiva metri de soldatul olandez, care privea cu indiferență și cu un walkman pe cap. „Am văzut lucruri teribile“, a mărturisit Zumra: „erau doi frați, o fetiță de vreo nouă ani și un băiat puțin mai mare. Un cetnic i-a ordonat băiatului să-și violeze sora. Băiatul nu i-a dat ascultare; în orice caz, era atât de tânăr, că nu ar fi putut să o facă, chiar dacă ar fi vrut. Soldatul l-a omorât pe băiat. Cetnicii au omorât mult mai mulți: unora le tăiau gâtul, pe alții îi spânzurau. Au fost și refugiați care s-au sinucis.“

Soldații sârbi le-au luat tot ce aveau bărbaților pe care i-au închis în Casa Albă și în alte dependințe și apoi au făcut un foc cu baloturile din lucrurile lor. Femeile și copiii au fost evacuați cu autocarele. Mladić dăduse dispoziție ca baza de la Potočari să fie curățată de refugiați. Interpretul armatei olandeze, un băiat bosniac, Hasan Nuhanović, căruia i s-a permis să rămână în bază datorită ocupației lui, și-a însoțit până la poartă părinții și fratele pentru a-și lua rămas-bun. Pe drum, s-a întâlnit cu un ofițer olandez, maiorul Franken. Acesta i-a spus tatălui său că avea permisiunea să rămână în bază, deoarece făcuse parte din delegația care a negociat cu Mladić. Tatăl interpretului întrebă: „Și soția și fiul meu?“. Hasan a tradus întrebarea ofițerului olandez, care a răspuns: „Spune-i tatălui tău că dacă nu vrea să rămână, să plece“. Din ziua aceea, Hasan Nuhanović nu și-a mai văzut familia. După ani, continuă să se întrebe dacă ar fi putut face ceva; de exemplu, să-i ia pistolul maiorului Franken, să i-l pună la tâmplă și să-i ceară să accepte ca părinții și fratele lui să rămână în bază. „Nu voi înceta niciodată să mă frământ“, spune, „mă urăsc pe mine însumi pentru ceea ce nu am făcut, pentru ceea ce poate aș fi izbutit să fac… dar în acel moment nu gândeam, îmi lipsea inițiativa, eram ca un robot, făceam ceea ce mi se spunea“. Toți refugiații îndeplineau, fără să crâcnească și fără să se plângă, ordinele care li se dădeau, deși știau că au ca obiectiv propria lor moarte.

În afara enclavei, trupele sârbești îi urmăreau pe musulmanii care fugiseră pe șosele sau prin pădure spre teritoriul bosniac. Pe nefericiții pe care îi prindeau fie îi ucideau pe loc, fie îi închideau în diversei locuri. Insistau ca bosniacii închiși să-i cheme pe vecinii lor fugiți. „Nu vi se întâmpla nimic“, îi asigurau, „vom aduce autobuze care vă vor duce în zona bosniacă“. Într-un exces de viclenie, soldații sârbi s-au deghizat în olandezi; conduceau blindatele lor albe, purtau uniformele lor, căștile lor albastre: astfel cererile

lor de a se preda sunau mai convingător.

Într-o înregistrare video (există multe, oroarea bosniacă a fost una filmată), în care se vede un bărbat slab, cu un tricou albastru jerpelit, transpirat, epuizat, în mijlocul unei pajiști, strigând cu mâinile pâlnie a gură, în direcția pădurii:

— Nermin! Nermin! Vino aici! Vino cu mine. Sârbii nu ne vor face nimic.

O femeie bosniacă, având părul acoperit cu o basma înflorată și a cărei față lată, pătrată, îmi amintea de cineva (semăna atât de mult, că ar putea fi verișoara sau sora acelui *cineva*), explică în fața unei camere a BBC că omul care strigă este soțul ei, Ramo, și omului căruia îi cere să se predea este fiul ei, Nermin. Nu i-a mai văzut de atunci și au trecut cincisprezece ani, dar încă nu a pierdut speranța că într-o zi îi vor face o surpriză și se vor întoarce acasă. Brusc îmi dau seama cine este omul ale cărui trăsături sunt aproape identice cu ale femeii musulmane: se numește Ratko Mladić.

Pe 13 iulie, armata sârbă a prins între trei mii și patru mii de musulmani pe drumul care leagă Bratunac de Konjević Polje. Atât acești prizonieri, cât și bărbații reținuți în baza de la Potočari au fost închiși în magazii agricole, școli pustii sau pe un teren de fotbal… Mladić a vizitat câteva din aceste închisori și le-a spus refugiaților că nu trebuie să se teamă de nimic; vor fi tratați ca prizonieri de război și schimbați cu prizonierii sârbi aflați în mâna bosniacilor. De asemenea, i-a informat că dacă autoritățile musulmane de la Tuzla nu voiau, „va trebui să mă ocup eu de voi". Supraviețuitorii de pe terenul de fotbal de la Nova Kasaba afirmă că l-au văzut pe Mladić, într-o mașină roșie, supraveghind totul.

Reputația de om organizat și metodic pe care o avea Mladić nu era nefondată. Planificase mult timp atacul Srebrenicăi și, conștient că demersul pe care se gândea să-l întreprindă era vast și timpul de care dispunea puțin, a admis întărirea forțelor sale, printre alții, cu grupul paramilitar Scorpionii, subvenționat de guvernul sârb, care își dovedise elanul războinic și cruzimea în Croația. Scorpionilor, cu uniformele lor de camuflaj, ghete înalte negre și bască roșie, le plăcea, asemenea lui Mladić, să-și imortalizeze faptele eroice cu un aparat de filmat.

Imaginea arată interiorul unui camion. Lumina unei lanterne descoperă pe rând trupurile cu mâinile legate ale unui grup de oameni întinși pe podea cu fața în jos.

— Culcat! urlă o voce.

— E frig, spune cineva.

— Nu mișca, amenință altcineva.

— De ce tremuri, pui de cățea? întreabă un soldat, a cărui față nu o vedem, vedem doar gheata lui care îl lovește pe unul din oamenii întinși pe jos.

Cineva comentează:

— Cum pute! Ce nemernic! Au făcut pe ei!

Se deschid ușile din spate ale microbuzului și oamenii cu mâinile legate, toți civili,

sar împinși de către soldați. Pe măsură ce cad, imaginea îngheață în stop cadru pe care apar înscrise numele lor și data de naștere. Sunt șase, doi dintre ei au cincisprezece ani. Sârbii le ordonă să îngenuncheze în fața șanțului, cu spatele spre ei. Apoi se aude rafala unei mitraliere și alte câteva împușcături; Scorpionii sunt profesioniști și știu că în orice execuție este convenabil să dai lovitura de grație cu un glonț în cap.

Ultima imagine pe care Senada Ibrahimović o păstrează despre tatăl ei este tricoul lui albastru în timp ce se intra în pădurea din Srebrenica, într-o zi călduroasă de iulie 1995. Ea avea doisprezece ani. Și-a luat rămas-bun de la el plângând; tatăl ei încercând să o liniștească: „Ne vom revedea“, îi promite, „nu plânge.“ Și da, l-a revăzut, doisprezece ani mai târziu, când era o tânără refugiată în orașul musulman Tuzla. Senada se uita la televizor, când a recunoscut acel tricou albastru. Tatăl ei era unul dintre bărbații a căror execuție o filmaseră Scorpionii.

Dražen Erdemović, un soldat al armatei sârbo-bosniace, cu mama croată și tatăl sârb, a depus mărturie în fața Tribunalului de la Haga despre cele petrecute în Srebrenica.

A explicat că în dimineața aceea un autobuz i-a condus pe cei din compania sa în împrejurimile unei ferme de porci abandonate. Nu știau care le era misiunea, fumau și moțăiau, culcați pe iarbă, în timp ce așteptau pe cineva care să-i lămurească. După un timp a sosit un autobuz vechi de pasageri, din care au început să coboare oameni legați la ochi și cu mâinile legate la spate. Atunci au primit instrucțiuni de la comandantul lor. Vor mai sosi asemenea autobuze, pline de musulmani. Trebuia să fie executați. Dražen a susținut în fața tribunalului că el s-a opus acelui ordin; nu era dispus să ucidă cu sânge rece oameni cu mâinile legate, toți civili. Comandantul, înțelegător, i-a oferit opțiunea de a nu trage. „Dacă nu vrei, n-o face“, i-a spus. „Dă-mi mitraliera și treci în rând cu prizonierii, ca să te împușcăm și pe tine.“ Orarul execuției a fost de la zece dimineața la trei după-amiaza, cu pauze scurte pentru a fuma o țigară și a bea o gură de *rakija* între două autobuze. Îi obligau pe prizonieri să îngenuncheze pe pământ. Soldații, aliniați în spatele lor, îi împușcau cu rafale de mitraliere. Fiecare soldat din pluton alegea o victimă. Erdemović a spus că în mai puțin de cincisprezece minute au executat șaptezeci de oameni, ceea ce înseamnă că în trei ore au ucis… Nu pot să socotesc. Erdemović și-a exprimat în fața tribunalului uimirea față de docilitatea executaților. Nici unul nu a protestat, nu a încercat să fugă, nici măcar prizonierii cărora, din grabă, nu li se legaseră ochii și mâinile. Coborând din autobuz, acei nefericiți dădeau cu ochii de mormanele de cadavre îngrămădite unele peste altele și simțeau mirosul cărnii care, sub soarele arzător de iulie, începea să se descompună. Doar unul dintre ei s-a luptat pentru viața lui; un om în jur de cincizeci de ani a încercat să-l convingă pe comandant că avea prieteni sârbi și i-a arătă o listă cu nume de sârbi ale căror vieți le salvase, implorând clemență. Erdemović a simțit simpatie pentru acel om care lupta pentru

viața lui; i-a oferit o țigară, au stat de vorbă. „Înainte trăiam toți împreună, sârbi, croați și musulmani. Ce s-a întâmplat cu noi? Cum am putut lăsa să se întâmple toate astea?“, întrebă prizonierul și Erdemović răspunse: „Nu știu mai mult decât dumneavoastră. Dacă cineva ar putea să-mi explice și mie! Sunt pe jumătate croat și soția mea este sârboaică“. Discuția a fost întreruptă de un superior. După un minut, prizonierul era un cadavru. Când și-a terminat runda, Erdemović și-a dat seama că singura sechelă fizică pe care i-o lăsase masacrul era o bășică la degetul arătător al mâinii drepte.

Echipele de executanți erau însoțite de buldozere care excavau gropi în care împingeau cadavrele. În trei zile, forțele sârbe au executat opt mii de bosniaci, majoritatea bărbați, între ei copii și adolescenți. Cei mai norocoși au fost cei executați în prima zi; ceilalți au fost ținuți închiși, fără mâncare și apă, până când le-a venit rândul. Nu toți au murit de un glonț în ceafă. Unora li s-a tăiat gâtul, alții au fost torturați înainte de moarte, iar alții au fost siliți să își sape propriile gropi înainte de a fi uciși. Corpurile aruncate în gropi comune au fost deshumate câteva luni mai târziu și mutate în altă groapă ca să se amestece cu alte corpuri și să îngreuneze o posibilă investigație viitoare.

Vineri, 21 iulie 1995, a fost o zi de bucurie în baza militară de la Potočari. Mladić le-a permis olandezilor să se întoarcă în țara lor. Ce sens avea să-și prelungească șederea dacă refugiații pe care trebuia să-i apere nu mai existau? Și acest moment festiv merita să fie filmat. Înregistrarea video îi arată pe soldații olandezi veseli, bând bere (Heineken), dansând, cântând la-la-la-la-la-la…! Ce veseli sunt! Este o plăcere să-i privești. Tineri, puternici, frumoși, fericiți… Un contrast plăcut cu imaginea musulmanilor bosniaci îngroziți, zdrențăroși, famelici… Un Mladić binevoitor și politicos se desparte de zâmbitorul colonel Karremans. Își strâng cordial mâna. Mladić a avut gentilețea să aducă două cadouri, învelite în hârtie argintie și împodobite cu o fundă, pentru soția lui Karremans, care îi mulțumește din suflet; și el este un om educat. Închină fiecare pentru sănătatea celuilalt cu șliboviță și privesc spre cameră zâmbind. În raportul său, colonelul Karremans constată că operațiunea lui Mladić în Srebrenica „a fost excelent planificată“. Nici o mențiune despre masacrul care va continua, departe de camerele de filmat, săptămâni întregi.

Războiul din Bosnia s-a terminat în octombrie 1995, odată cu semnarea acordului de la Dayton. Sarajevo este capitala Federației Bosnia-Herțegovina, formată din musulmani și croați. Srebrenica aparține Republicii Srpska. Atacul lui Mladić asupra Srebrenicăi nu a fost brusc și neașteptat, ci anunțat de mult. Spre deosebire de catastrofele naturale, cele umane pot fi evitate, aceasta ar fi putut fi evitată. Am bănuiala că dacă nici forțele NATO, nici conducerea ONU nu au făcut nimic ca să o împiedice, este pentru că le convenea ca, în vederea viitorului plan de pace, finalizat în acordul de la Dayton, Srebrenica să fie golită de musulmani. Fuseseră prevăzute zeci de

mii de refugiați, orașe și sate incendiate, câteva sute de cadavre… Era un cost suportabil; nu luaseră în considerare furia generalului Mladić. Cineva mi-a spus că atunci când recent înființata Federație Bosnia-Herțegovina a comandat confecționarea noului său drapel, a formulat o rugăminte: desenați-l în așa fel încât nimeni să nu fie dispus să moară pentru el.

Epilog

Ciclul s-a închis unde a început, în Kosovo. Slobodan Milošević avea convingerea că pentru a rămâne la putere era convenabil ca țara să fie permanent în război și când se sfârși cel din Bosnia, întreprinse bătălia pentru Kosovo. Președintele american Clinton a spus: până aici și, în 1999, avioane ale NATO au bombardat Belgradul. O pace încordată și încărcată de resentimente s-a instaurat în toate teritoriile fostei Iugoslavii. Bosnia-Herțegovina este o țară paralizată, unde trei dușmani de moarte, care s-au ucis unii pe alții în urmă cu mai puțin de douăzeci de ani, sârbi, croați și bosniaci, trebuie să se pună de acord în guvern și rareori reușesc. Am revenit la Sarajevo și nu îl recunosc, chiar dacă lucrările de reconstrucție, finanțate cu ajutor străin, i-au curățat fațada și au șters urmele obuzelor și ale mitralierelor. Acum Sarajevo este majoritar musulman. Într-o zi, l-am văzut pe Nedo în fața hotelului Europa. L-am strigat, i-am făcut semn cu mâna și am început să traversez strada ca să-l îmbrățișez; s-a întors și a dispărut după colț. Poate cineva i-a povestit despre prezența mea la Pale, de colaborarea mea cu televiziunea cetnică, de chefurile cu Mićo… Pe acesta nu l-am văzut și nici nu vreau să-l văd; nu m-am mai întors vreodată la Pale. Este grea conviețuirea într-un loc în care victima se întâlneşte în fiecare zi cu vechiul ei călău. Musulmanii și sârbii încearcă să se evite; sârbii se blindează în bastionul Republicii Srpska, unde pare că timpul s-a oprit și unde până și pe muște se așază praful. Milošević a murit în închisoarea de la Haga. Karadžić a ajuns și el tot acolo, la fel cu Biljana Plavšić, care a avut viclenia de a-și recunoaște vina și de a vărsa câteva lacrimi de regret, ceea ce i-a adus o pedeapsă atenuată; a părăsit deja închisoarea și trăiește în Serbia. Nikola Koljević s-a sinucis, împușcându-se. Ratko Mladić a stat ascuns timp de cincisprezece ani, protejat de guvern și de armata sârbă până în 2002. Există înregistrări video care redau peregrinările lui de om dat în urmărire publică. În ele îl poți vedea la masă cu soția și cu nora sa pe terasa unui restaurant din centrul Belgradului, bând *rakija* și dansând *kolo* la nunta fiului său, jucând ping-pong în garnizoana Topčider, mângâindu-și nepoțica, Cine te iubește? Cine este bunicuțul tău?… Se zvonea că vizita cu regularitate mormântul fiicei sale; ducea flori, curăța lespedea, petrecea ore întregi fumând pe o bancă din cimitir, îngândurat… Mladić afirmase că nu îl vor prinde viu, dar până și în acest caz a mințit; când a fost

capturat, nu a opus rezistență. Omul care sacrificase atâtea vieți ale altora pentru sfânta cauză a marii națiuni sârbe nu era dispus să o sacrifice pe a lui. Înainte de a fi extrădat la Haga, a cerut să i se permită să viziteze pentru ultima oară mormântul Anei. „Dacă nu mă lăsați să merg la cimitir“, a spus, „atunci să-mi aduceți sicriul la închisoare“. Nu a fost nevoie; o coloană de mașini ale poliției l-a escortat până la Topčider, unde, însoțit de doi medici care se temeau ca emoția să nu-i provoace o sincopă, Mladić s-a rugat și a așezat pe lespedea mormântului fiicei sale șase trandafiri. La Haga a invocat starea de sănătate pentru a amâna procesul, imitând strategia fostului său șef, Milošević. Într-o înfățișare prealabilă în fața tribunalului, Mladić, cu aroganța recuperată, cu o șapcă de baseball pe cap (nu i s-a permis să poarte șapca lui militară), zâmbește disprețuitor mamelor, surorilor și văduvelor victimelor sale din Srebrenica.

Petar este profesor de filosofie la Sorbona. Părul lui lung de artist este acum albit, și-a lăsat mustață și barbă, asemenea colegului și prietenului lui admirat, Slavoj Žižek. S-a căsătorit de două ori, are trei fiice (fiecare cu o mamă diferită) și în prezent trăiește cu o studentă. Igor este medic pediatru în Belgrad, este căsătorit și este tatăl unui băiat și al unei fetițe; băiatul se numește Dragan, ca defunctul lui unchi. Marko este neurochirurg în Canada; soția lui este canadiană și acum vorbește sârba cu accent american. Nadica este profesoară la Facultatea de medicină din Belgrad. Martinei i-am pierdut urma. Cumnatul meu Branko a divorțat de sora mea ca să se căsătorească cu o tânără colaboratoare. Nepotul meu Dușan este roșcat; sora mea admite că, din nefericire, seamănă perfect cu mine. Eu trăiesc la Londra de șaisprezece ani. Nu sunt regizor, ci profesor de limbi străine. Predau sârba, croata și bosniaca: împărțirea sârbo-croatei în trei limbi s-a dovedit foarte profitabilă. Nu m-am căsătorit, trăiesc cu prietena mea (ea preferă să-i spun *partner*, sună mai formal, mai angajant) într-o căsuță de două etaje, cu grădină, în Muswell Hill, un cartier rezidențial din nordul Londrei. Casa este a prietenei mele, la fel și mobilierul din ea; sunt în continuare sărac. Și leneș. Și lipsit de ambiții, ar adăuga prietena mea, care în multe aspecte îmi aduce aminte de mama. Cât despre mine, semăn din ce în ce mai mult cu tata. Azi, de exemplu, nu am fost la serviciu și nu am anunțat pe nimeni. Șefa mea probabil este un pachet de nervi. M-am hotărât să profit de amiaza călduroasă de toamnă pentru a mă plimba într-unul din locurile mele preferate, cimitirul Highgate. Aleile și drumurile de pietriș sunt mărginite de pajiști întinse unde se înalță, într-o emoționantă dezordine, morminte, cruci, mausolee… Un pian cu coadă de piatră evocă un pianist, îngeri de granit veghează rămășițele pământești ale unei fetițe de demult, iedera se cațără fără nici un respect peste lespezile funerare, acoperind totul, copaci înalți cu frunze aurii, roșcate și ruginii fac umbră defuncților. Arhitectura victoriană a cimitirului, mormintele părăsite, frunzele căzute care tapetează aleile și foșnesc sub pașii mei conspiră pentru a crea o ambianță gotică, foarte cinematografică, mă gândesc cu o urmă de nostalgie la vremurile în care

vedeam totul prin obiectivul unei camere de filmat imaginare. Mă îndrept spre mormântul cel mai faimos din acest faimos cimitir, cel al vechiului dumnezeu din fosta mea țară, care a murit și ea. Mausoleul lui este fastuos: pe un piedestal enorm se înalță bustul unui bărbat bărbos, cu sprâncenele pronunțat arcuite și pletele de piatră unite cu barba. „Proletari din toată lumea, uniți-vă!“, ne îndeamnă o inscripție. Mai jos, o alta amintește o frază a defunctului: „Filosofii se limitează să interpreteze lumea în diferite feluri. Problema este să o schimbi“. Și el a schimbat-o! Pot depune mărturie despre asta, dar, după un timp, suntem unde suntem, dragă Karl Marx; istoria se repetă, cum bine ai spus… Mă despart de el și de ceilalți morți: o să mă mut curând, îmi voi schimba serviciul și cine știe dacă nu și orașul sau chiar țara. Peste puțin timp, când mă voi întoarce acasă, îi voi spune dragei mele *partner*… Că nu o merit? Că nu sunt demn de ea? Că mă aflu într-o criză personală care necesită o schimbare drastică? Că o iubesc în continuare, *I love you very much*, dar că de acum o voi iubi de la distanță? Sau voi fi laș și înainte de întoarcerea ei îmi voi împacheta lucrurile, voi fugi ca un hoț, îi voi lăsa un bilețel? Este tentant: prietena mea este șefa mea și probabil este furioasă din cauza inexplicabilei mele absențe. Azi-noapte am stat de vorbă, ne-am certat. Mi-a reproșat abulia, lipsa de inițiativă, nu înțelege de ce nu vreau să ocup postul de șef de departament cu care voia să mă premieze. „Critici totul și disprețuiești totul“, mă dojenea, „dar ce faci pentru a schimba lucrurile sau pentru a le îndrepta? Nimic, nu ai mișcat un deget niciodată pentru nimic, în toată viața ta…“ M-am revoltat împotriva acestei acuzații, care poate nu era nedreaptă. Am fost pe punctul să-i povestesc ce se întâmplase în Pale. Cum o dată am fost curajos, hotărât, nu am stat degeaba… și poate am salvat vieți sau am terminat cu ele. Asta ar potoli-o, ar impresiona-o mai mult decât orice aș fi spus sau făcut în timpul legăturii noastre. Așa că am început să vorbesc: „Ce știi tu despre mine? O să-ți explic ceva…“ Am aprins o țigară, eram foarte nervos… și a fost mai rău decât dacă aș fi scos un pistol. Ce țipete! „*What are you doing*? Aici nu se fumează! Du-te în grădină!“ Ascultător, am ieșit în grădinița care există dincolo de ușa bucătăriei și am fumat sub o ploaie fină care mi-a udat fața, părul, mâinile, țigara și mi-a înseninat sufletul. Am înțeles că, dacă scoteam la lumină secretul meu, totul s-ar fi schimbat: felul în care mă vedea ea (cu oroare, simpatie sau dezgust? cu teamă?) și felul în care m-aș fi privit eu însumi. În zadar aș fi susținut, în fața ei, în fața propriei conștiințe: nu mă judeca doar pentru o singură faptă, o reacție intempestivă, nu am fost eu cel care a făcut asta, a fost un altul care nu mai există, nu mai trăiește cu mine… Pentru o clipă, în acea seară în Pale m-am crezut Hamlet, dar eu am fost mereu Horatio, cel a cărui misiune este să povestească lumii tot ce s-a întâmplat. „Astfel că veți afla despre acte lascive, sângeroase și inumane, pedepse fortuite, morți întâmplătoare și altele care se datorează înșelăciunii și vicleniei; și în sfârșit, despre intrigi eșuate, întoarse împotriva autorilor lor…“ Și Ana Mladić? S-a înecat în propria apărare,

asemenea Ofeliei? Și-a luat viața pentru că nu suporta apăsarea crimelor tatălui ei? Era ea conștiința care îi lipsea lui Mladić? „Să mori, să dormi, nimic mai mult.“ Încetând să fie cine era, dat fiind că nu putea fi alta… Sau a fost moartea ei un sacrificiu? Împușcându-se cu Zastava, îi trimite un semnal clar tatălui ei: tu ești cauza pentru care nu mai vreau să trăiesc și cu acest pistol care ar fi trebuit să celebreze nașterea copiilor mei, a nepoții tăi, le iau și lor viața. Acesta era mesajul implicit, care conținea și o rugăminte: Trebuie să mor eu pentru ca alții să trăiască, pentru ca tu să-ți înțelegi eroarea și nebunia și să încetezi să mai ucizi, să pui capăt acestui război. Este o posibilitate, deși efectul gestului ei a fost invers: masacrul sălbatic de la Srebrenica. Bănuiesc că Mladić a înțeles totul de la început și, între două pasiuni opuse, dragoste și ură, a învins cea mai puternică. Este doar părerea mea și, la urma urmei, cine sunt eu? Un personaj de roman. Cel care scrie aici a dat într-o zi peste știrea despre tragica moarte a Anei Mladić. Din curiozitate, a cercetat, a investigat, a căutat răspunsuri, a evaluat zvonuri, a comparat date și din toate acesta a imaginat o explicație din care și eu fac parte.

Am părăsit cimitirul și mă găsesc pe marginea lacului din Waterlow Park, parcul alăturat, unde hrănesc rațele cu firimituri de cartofi prăjiți care provin dintr-o pungă pe care mi-a dăruit-o cine scrie această carte. Un afiș foarte vizibil avertizează că este interzisă hrănirea rațelor, dar cui scrie și mie ne place să încălcăm normele din când în când și mai ales într-o ficțiune, unde și sancțiunile sunt fictive. Cu o mișcare elastică a gâturilor negre, rațele se aruncă spre bucățelele de cartof care plutesc pe apa murdară și le pescuiesc cu ciocul, înainte să se scufunde. Niște intruși își dispută firimiturile. Sunt porumbei, nu porumbeii albi și nevinovați pe care i-a pictat Picasso și care simbolizează pacea, ci porumbeii obișnuiți, de pradă, cu un penaj gri-petrol, asemenea asfaltului considerat teritoriul lor. Or fi musulmani? Să arunc cu pietre pentru a-i alunga? Îi las în pace. Acum ridic privirea și zăresc figura alarmantă care coboară spre mine în mare viteză pe cărare; este o femeie în vârstă, cu părul cenușiu, pe jumătate acoperit de un batic, îmbrăcată cu un pardesiu bej, cu marginea pantalonilor vârâtă în niște cizme Wellington. Îmi face semne cu o mână, cealaltă ține una din acele pungi de plastic pe care le duc cu ei stăpânii de animale. Îmi strigă ceva, dar vântul și distanța îndepărtează cuvintele. Se numește Gladys Wigg, este bibliotecară pensionară și o însoțesc doi cățeluși pechinezi care, cu limba scoasă, fac eforturi să țină pasul cu ea. Și ea are un secret, are un trecut. Timp de douăzeci și cinci de ani a fost soția răbdătoare a unui vicar anglican într-un oraș din Yorkshire, până când soțul a înșelat-o cu organista parohiei, o mamă necăsătorită pe care Gladys o adăpostise și căreia i-a făcut rost de o slujbă, în ciuda puținului ei talent muzical. A fost un scandal teribil, despre care a relatat presa locală, precum *The Times* și *Daily Telegraph*. Până și regina Angliei aflase, probabil! Gladys a plecat din Yorkshire și s-a instalat la Londra, unde colabora cu trei

organizații de caritate: cea care apără drepturile măgarilor maltratați, cea a linxului iberic și cea a focii arctice (la aceasta contribuie mai puțin, focile îi repugnă). Fiii ei se plâng că iubește mai mult câinii decât pe ei și este adevărat: câinii nu i-au cerut niciodată bani. Amara ei experiență au făcut-o mizantropă. Și atee. Nu poate crede într-un Dumnezeu care permite cu brațele încrucișate dispariția linxului iberic. Ea nu face niciodată așa, să-și încrucișeze brațele. Vede cum un individ golește o pungă de cartofi prăjiți toxici în eleșteul cu rațe și-și propune să-l muștruluiască. O văd apropiindu-se cu pași mari, transfigurată de indignare pură, fluturând cureaua câinilor și punga aceea albă ce mă neliniștește: o fi goală sau plină? Mă pregătesc de confruntarea cu ea plin de curaj, când deodată dispare. Unde se afla ea există un coș de gunoi. Gladys Wigg nu face parte din acest roman, ci din altul; cine scrie romanul acesta își îndreaptă greșeala și mă readuce la bucolica singurătate a acestui parc, în care veverițele se cațără prin copaci și sar din creangă în creangă dând din coadă, soarele colorează în violet frunzele copacilor, iarba strălucește, copiii aleargă, stăpânii câinilor adună în pungi de plastic sau de hârtie excrementele animalelor de companie… Totul este frumos, armonios, civilizat. Uneori, te simți tentat să crezi că lumea este bine alcătuită; războaiele, căci continuă să existe războaie, rămân departe… Trebuie să plec, știu, dar înainte cer și obțin permisiunea de a evoca o povestire. Se intitulează *Slavă celui mort pentru patrie*[1]. Autorul ei este scriitorul iugoslav Danilo Kiš.

Protagonistul, numit Esterházy, este un tânăr nobil de origine ungară. A fost condamnat la moarte pentru participarea la revoltele împotriva Imperiului Austro-Ungar. După ce asistă le lectura sentinței, Esterházy primește în închisoare vizita mamei sale, o aristocrată impunătoare care, cu mare demnitate, refuză scaunul amărât pe care i-l oferă temnicerii și, în picioare, cu fața acoperită de un voal, stă de vorbă cu fiul ei. Îi vorbește în franceză pentru ca soldatul care îi supraveghează să nu îi poată înțelege. Dama mândră îi dă asigurări fiului că încă nu a pierdut speranța de a obține clemența împăratului. „Mă voi arunca la picioarele lui“, îi șoptește. „Sunt pregătit să mor, mamă“, spune fiul ei. „…*Courage!*“ îl sfătuiește mama lui și apoi îi susură o ultimă confidență: „voi sta în balcon. Dacă voi fi în alb, înseamnă că am reușit“.

Cea mai mare preocupare a tânărului condamnat este să nu-și piardă demnitatea; ca el să poată spune, când va muri, că nu și-a pierdut stăpânirea de sine, că s-a purtat ca un nobil ce e. Dacă tot își va pierde viața, vrea să lase o amintire onorabilă. În ziua execuției sale, un car îl duce spre eșafod în murmurul amenințător și insultele mulțimii, care îl urăște și aclamă justiția imperială, „pentru că plebea aclamă întotdeauna pe învingător“. Această revelație îl întristează. Simte cum curajul îl părăsește, se teme să nu cedeze de frică și spaimă și să se poarte ca un laș. După o curbă zărește palatul familial. În balcon, aplecată peste balustradă, este mama lui, îmbrăcată în alb. Imediat, Esterházy se îndreaptă, își recapătă curajul și fără să tremure, să ezite

sau să se clatine, cu fața senină, urcă pe eșafod. Nu s-a zbătut nici măcar când frânghia s-a strâns în jurul gâtului său.

Așa cum își dorise, în aceeași după-amiază, la popotă, un ofițer austriac povesti despre demnitatea extraordinară pe care a dovedit-o aristocratul în clipa morții și l-a lăudat ca pe un erou. Danilo Kiš își termină povestirea notând două explicații posibile pentru purtarea condamnatului.

a) Versiunea eroică, răspândită de rebeli, potrivit căreia tânărul nobil a murit cu capul sus și fără să-și piardă cumpătul, „conștient de sfârşitul său“;

b) Versiunea istoricilor oficiali ai imperiului care, încercând să împiedice ca executatul să se transforme într-un simbol și o legendă pentru poporul său, susțin că mama lui Esterházy și-a înșelat propriul fiu pentru a fi sigură că acesta va muri onorabil, spre gloria neamului său ilustru.

Tizul meu își termină povestirea cu aceste cuvinte: „Istoria este scrisă de învingători. Legendele sunt urzite de vulg. Scriitorii născocesc. Doar moartea e de netăgăduit“.

1. Pentru citatele din această povestire vezi Danilo Kiš, *Enciclopedia morților*, traducere din limba sârbă de Mariana Ștefănescu, Editura Polirom, București, 2008, pp. 151-154.

Mulțumiri

Un personaj din *Fiica Estului* spune că arareori îi iubim pe creditorii noștri, dar eu îi apreciez mult pe ai mei, pe toţi acei oameni care, prin generosul lor sprijin, au făcut posibil acest roman: Isabel Núñez, a cărei carte, *Dacă un copac cade*, a fost punctul de plecare al cercetării mele, Gloria Blažanović, care a tradus pentru mine texte din limba sârbă și bosniacă, Saša Markuš, Julio Pinel, Marija Đurđević, Silvia Monrús, Igor Marojević, Dušan Velicković, Vahida Ramujkic, Ozren Kebo, Mercé Sorribas, Aida Gavrilova, Dragan Milović, Alma Prelic, Natalia Kharitonova, Jordi Colomina, Ana Rocamora, Aurelio Major, Carles Bosch, Angel Leiro, Albert Solé, secția de documentare a TV3, Luisa Fernanda Garrido, Santiago Miralles, Andrés Gastey, Eduardo Narbona, Anne Marie Rafferty, Milo J. Krmpotić, Gabi Martínez, Pep, Carmen, Blanca, Pablo, Andrés și, *last but not least*, neobosita mea editoare, Elena Ramírez și minunata echipă a Editurii Seix Barral: Pere Gimferrer, Teresa Bailach, Nahir Gutiérrez și Elena Blanco, precum și agenții mei, tenacele Carina Pons și Gloria Gutiérrez și, de asemenea, agenția literară Carmen Balcells, Javier Martín și marele redactor Jorge Manzanilla. Tuturor, mulțumiri!

* Am folosit, ca sursă pentru paragrafele care vorbesc despre medicina legală, articolul „Leziuni prin arme de foc. Probleme medico-legale“, de Francisco Etxeberria Gabilondo, profesor titular de medicină legală și criminalistică la Facultatea de medicină și odontologie din Țara Bascilor.